nicolae

BREBAN

ediţii definitive

Riscul în cultură

IDEEA EUROPEANĂ

Nicolae Breban

Riscul în cultură

EDIŢIA A II-A

Editura Ideea Europeană
2012

Editura Ideea Europeană
OP-22, CP-113, Sector 1, Bucureşti,
Cod 014780, Romania
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
http://www.ideeaeuropeana.ro

Anul apariţiei: 2012
Ediţie Digitală (ePub, Mobi)
ISBN 978-606-8012-88-9

Parteneri:
www.bibliotecaeuropeana.ro
www.librariapentrutoti.ro
www.contemporanul.ro
www.europressgroup.ro

elefant

Nietzsche (
(Dincolo de bine și rău)

„Grad und Art der Geschlechtlichkeit eines Menschen reicht bis in den letzten Gipfel seines Geistes hinauf"

„Intensitatea și ~~[illegible]~~ modul sexualității unui om urcă până în ultimul vârf al spiritului său"

Această frază aflată în capitolul IV al cărții „Dincolo de bine și rău" este, după părerea mea, unul din punctele esențiale pe care le dă un filosof în Europa sfârșitului de secol XIX - insistând asupra crizei valorilor - cu un [illegible] mai târziu! [redacted] europene, criză ce se va prelunga până în modernitate, fenomen studiat mai clar prin ceea ce s-a numit „separarea omului": ruptura între spiritual și material, între filosofie (sau religie!) și știință, între practic și ideal, între disciplinele pozitive și cele ale spiritualității, etc., etc.)

Încă odată Nietzsche se arată a fi omul unității – după ce prezice, în plin tumult, și războiul franco-german, unitatea Europei – das eine Europa – prin această simplă afirmație, după

CUVÂNT ÎNAINTE

Orice început sperie, ideea însăşi de construcţie pare nepoetică. Suntem un popor, de altfel, ce se simte mai la îndemână lângă idei sau iluminări, lângă fericite impulsuri şi repezi contemplări, decât în faţa unei inexpresive şi aproape dezolante pietre de temelie. Nu atât efortul imaginării formei viitoare ne sperie, ne dezolează, ci, poate mai mult, imaginarea concretă a dozării eforturilor, acel eroism cenuşiu şi tenace al reînceperii în fiecare dimineaţă, un lung, aproape infinit şir de dimineţi ce se pierde în zarea viitorului, un entuziasm ce trebuie repetat de mii de ori, păstrând neştirbită, tiranică, îngheţată în gând, forma propusă, visată.

Adevăratul început se face, credem, pe nesimţite, negălăgios. „Dimineaţa, ideile vin pe vârful picioarelor”, spunea cineva. Construcţia unei cărţi, a unei prietenii, a unei călătorii, a unei reviste, a unei naţiuni, construcţia unui destin – se mai gândeşte oare cineva azi la destin, nu este oare o idee definitiv pierdută în romantismul şi post-romantismul german?! –, construcţia unei dezamăgiri (ar putea zice Cioran!), construcţia unei case, a unui turn pentru a face prizonieră priveliştea, a unei grădini pentru a încarcera fluturi, toate acestea şi altele încep, cu adevărat aproape în ciuda noastră, pe furiş, de parcă ceva s-ar insinua în viaţa noastră, un element ce apare la început secund, aproape indiferent, şi care se instalează apoi în golul neevident.

De aceea, am preferat acum, la început, să nu înşiruim fraze solemne: ele sunt totdeauna inutile, adeseori de prost gust, purtând de ici-colo o trenă de mirosuri dintr-o prea lungă, abuzivă întrebuinţare. Chiar dacă ştim că

începem, că facem primii paşi spre sau în interiorul unei construcţii al cărei desen, de gheaţă, ultimul, îl avem în minte de multă vreme, s-o facem de parcă ar fi o întâmplare, o anumită *întâmplare*, ca o întâlnire aşteptată, e drept, care te şi înspăimântă puţin prin caracterul ei ineluctabil, dar pe care o ciudată emoţie, un anume tip de presentiment te împiedică s-o iei prea în serios.

Criteriul nostru va fi unul singur: valoarea!

Plecăm de la constatarea dramatică, incredibilă, că timp de o jumătate de secol, într-o lume în care lupta pentru calitatea şi competitivitatea produselor (de orice fel ar fi ele, în planul material sau spiritual!) ia forme extrem de rafinate şi complexe, România a stat cu bună ştiinţă, aş zice cu diabolică ştiinţă, sub semnul unui principiu contrar, devastator la toate nivelele: cel al eliminării valorii reale, al marginalizării şi detracării sale, în favoarea, încăpăţânată şi obsedant reacţionară, anti-patriotică, a criteriului ataşamentului la un grup, un aşa-zis *partid*, ce nu era în fapt decât o maşină, destul de perfecţionată (importată de aiurea!) de păstrare a puterii totale. În ultima fază, în ultimul deceniu, această maşină, de altfel, s-a auto-detracat, lăsând să se vadă printre surprinzătoarele ruine o mână enormă şi halucinantă ce ne împingea, parcă, pentru prima oară după secole de istorie luptătoare şi adesea afirmatoare a unităţii naţionale şi de destin româneşti, spre disoluţie ca indivizi şi naţiune, şi, ceea ce este poate şi mai grav, spre dizolvare morală. Va mai trece încă multă vreme până vom putea măsura în adâncime relele, rănile, pustiul şi teribilele pagube morale pe care ni le lasă aşa-zisul „vechi regim”. În primul rând, *corupţia* în toate formele ei înspăimântătoare (orice adjectiv este aici insuficient, palid!), faptul incredibil, intraductibil pentru alte conştiinţe, europene, că întreg Statul şi instituţiile sale ne-au împins să furăm, să minţim, să ne prostituăm, să rupem familiile în două, opunând copiii – părinţilor (deja o „invenţie” a fascismului!), să rupem orice personalitate umană în două, *cea de dimineaţă*, din şedinţe şi din faţa numeroşilor şefi impostori şi cinici, şi *cea de seară*, de noapte, dramatică şi chinuitoare, când sinele se luptă deznădăjduit să păstreze resturile unei demnităţi pierdute, visate. Şi-apoi... toţi aceşti ani pierduţi, deceniile acestea inutile, sterpe, care au înghiţit

câteva generaţii de oameni vii, inteligenţi, inimoşi, talentaţi, ce aveau dreptul divin şi uman la o adevărată exprimare a datelor lor naturale, a capacităţii lor creatoare, ce aveau dreptul la fericire!

Ce greu este orice început! Dar necesar, de neocolit. Nu ştim cum va fi sfârşitul, nu ştim nici măcar ce formă va lua drumul, decât în linii mari; dar pentru că suntem aici, pe acest pământ şi pe acest continent, Europa, trebuie să re-începem, moralitatea noastră va fi cea a luptei şi a onestităţii în luptă. Avem libertatea adevărată, în sfârşit o avem, a sosit atât de târziu încât, deşi o pipăim şi o simţim, pare incredibilă. Dar ea nu este mai mult decât o *formă*, o formă goală ce va trebui umplută cu instituţiile de mâine, democratice şi reprezentative, cu ideile şi gene-raţiile de mâine, de mâine dimineaţă! Libertatea nu este mai mult decât o şansă, dar, în sfârşit, una reală, palpabilă, o luptă dură, într-o lume aspră, înalt competitivă şi măcinată încă de absurde conflicte ne-specifice, moştenire a unor timpuri vechi, a imperiilor din care ne-am rupt şi, bineînţeles, a incapacităţii vechiului regim de a conduce armonios, crea- tor societatea; o luptă dură, însă în sfârşit reală, nu una cu fantomele produse de o minte detracată şi tenace sau de o utopie ce alege violenţa pentru a-şi realiza ideile.

Nu avem încotro; şi, pentru că nu avem altă alegere decât cea a re-construcţiei, vom face bine ce avem de făcut, de data aceasta răspunderea va fi în întregime a noastră: şi aici, acasă, dar şi *în lume*, în societatea ce renaşte, e drept, în convulsii, contradicţii violente, aparente sau chiar reale recăderi în formele şi reflexele de coşmar social ale trecutului încă atât de apropiat. În şcoli, spitale, administraţii diverse – vom reuşi oare, dacă nu să ne debarasăm, măcar să-l punem în minoritate pe acel *funcţionar* dezabuzat şi cinic, vechil al unei paperaserii inerte, ce îngheaţă orice idee, despre a cărui grosolănie vorbeşte chiar şi prinţul Hamlet în monologul său?! –, în cazărmi şi centre de cercetare, în fabricile mici sau mari, în serviciile de prestări pentru populaţie (unde sunt ele, unde întârzie?!), în gări, în mijloacele de transport...

Şi-apoi... zâmbetul!

Când va reapărea el în societatea noastră, cel firesc şi cald, prevenitor şi inteligent, scuză şi limită a oricărei fiinţe, dar şi semnal al convieţuirii

bucuroase, salut al umanităţii calme, acceptând existenţa, aşa cum e?! – *Die Bejahung des Lebens!*, striga umanistul modern care a fost Nietzsche, înţelepciunea supremă, unica cheie a vieţii; să spunem *da* vieţii, să ne reîntoarcem la valorile prezentului, *aici* şi *acum*, obosiţi de atâtea utopii ce săvârşesc violenţe inimaginabile în numele unei vieţi de dincolo de moarte sau de dincolo de prezent. Să redescoperim bucuria de a trăi, să redăm individului întreaga sa valoare, scoţându-l din turma aceea indistinctă, din *massă*, concept demagogic şi comod instrument în mâna oricărui profitor social, a oricărui tiran.

Suntem la sfârşitul secolului şi peste capetele noastre emoţionate şi, poate, puţin înfricate, se bolteşte un final de mileniu, care, prin simetrie măcar, aminteşte de spaimele şi fantasmele prodigioase ce au însoţit celălalt capăt de mileniu! Ce ne va aduce mileniul al treilea, începutul lui?! Nu cumva *redescoperirea individului*, a unicităţii persoanei umane, un nou umanism?!

Iar tinerii, *tinerii* vor avea un rol important în viitorul imediat; ei, care-au fost împinşi deoparte în ultimul deceniu, cel mai dur, al dictaturii, ei, care vor trebui să preia foarte curând mari responsabilităţi. În grabă, poate nu perfect pregătiţi, dar animaţi de o mare sete de existenţă şi perfecţiune, creând poate o simetrie cu o altă ieşire din ruine, ameninţare a neantului social şi ezitare în faţa viitorului: sfârşitul primului război mondial, când locuitorii celor două Principate s-au aflat în faţa unei noi realităţi, majore, incredibile aproape, ca orice ideal care cere prea multe jertfe şi vis: *România*, un Stat tânăr, formă puternică şi rotundă în care se scurgeau miracole, energii şi suferinţe vechi, seculare. Şi atunci s-a întâmplat încă un fenomen profund simbolic: o generaţie sclipitoare a izbucnit, amplă, acoperind domenii majore ale culturii şi ştiinţei, făcând din nou legătura cu Europa Luminilor şi a unei acute modernităţi şi, lucru rar în cultura noastră, dar şi în altele mai vechi, producând spirite sintetice, apte de a dezvolta viziuni totale asupra omului, istoriei şi destinului culturii.

Ne înscriem oare în simetria începutului de secol românesc, ilustrat încă şi azi pe frontispiciul vanitos al culturii europene de nume ca Brâncuşi, Mircea Eliade, Ionescu, Tzara, Cioran, Enescu, Blaga şi alţii? Vom mai

avea încă o dată acest noroc, *norocul* acela al lui Eminescu, un concept fatal şi surâzător ce ne urmăreşte fiinţa istorică, fiinţa umană, palpitândă, norocul văzut ca o mică fatalitate, ca o întâmplare fericită şi meritată după deceniile de suferinţe oarbe, de rătăciri în ceaţa istoriei?!

Să îndrăznim şi să nu pierdem din ochi această stea a norocului eminescian; România de mâine, chiar şi cea de mâine dimineaţă, va arăta pe măsura încordării, inteligenţei, onestităţii noastre de destin; nimeni, oricât de înfricoşător, de abil, nu ne va mai putea răpi roadele muncii noastre, ţările vecine, prietene, Apusul mândru şi înţelept ne vor accepta, ne vor saluta cu siguranţă ca pe unul de-al lor.

Munca nu ne-a speriat niciodată! S-o întovărăşim cu *respectul* faţă de lucrul bine făcut, ce ne aduce nu numai pâinea cea de toate zilele, dar şi echilibrul şi satisfacţia morală, demnitatea ce ne-a fost furată în aceste lungi decenii.

„Munca este singura compensaţie a acestei vieţi”, spunea Goethe, ultimul dintre uriaşii care au îndrăznit o privire globală, totală asupra omului şi destinului său, ultimul Atlas al unei modernităţi ce ne întovărăşeşte încă. Munca văzută ca o creaţie, se înţelege, *pasiunea* modelată de ritmul încordării zilnice.

RISCUL ÎN CULTURĂ

I

Riscul este legat de adolescenţă sau de ideea de adolescenţă ori, dacă vreţi, ideea de risc este legată de adolescenţă, de utopiile ei. În acest secol s-a vorbit mult de risc: de cel social (ce era prezentat ca o idealitate, ca o perfecţiune posibilă), de cel tehnic şi, poate cel mai frumos, de cel sportiv. Cu toţii avem în minte, printre altele, *Vol de nuit* al lui Saint-Exupéry, ce a creat atâtea fantasme colorate în adolescenţa noastră, în adolescenţa acestui secol!... Dacă, în glumă – în glumă?! – am alege temele mari ale acestui secol ce se înclină, alături de: *tehnicul, politicul, comunicarea*, *crima* (cea ideologică, nu cea militară, deci tot politicul!) şi alte câteva, puţine, *riscul* e resimţit ca autentic, actual modernităţii. Riscul, cum spuneam, în varii domenii, aproape niciodată în cultură. Într-adevăr, e o asociaţie care se instalează cu greu, aproape nefirească! Deşi e suficient să ne gândim din nou la un moment grav din adolescenţă, cel al alegerii viitoarei cariere: ce părinte de bun-simţ, iubitor al propriei odrasle, nu tresare când aceasta îl anunţă pe un ton emfatic, provocator că vrea să se facă *artist*? Înşişi părinţii artişti au, cu siguranţă, un moment de deconcertare, amintindu-şi de lungul calvar care a fost propria lor carieră în mediile etern mic-burgheze, sceptice, materialiste.

Am vorbit de *eterna* mică-burghezie, cea structurală, nu istorică, cea care, cu bunul ei simţ şi instinctul drastic al conservării formelor sociale, ne va urmări până la sfârşitul umanităţii, sceptică faţă de utopii şi fantasme, ne-retorică, ne-imaginativă, găoacea unei revoluţii care a învins deja, *în altă*

parte, duşmănoasă oricărei idei ce ameninţă tradiţia. (Tradiţia văzută necreator, ca simplă preluare a instituţiilor şi reflexelor fundamentale.)

Limbajul literaturii, spre deosebire de muzică sau filosofie, este ne-criptic, şi toată lumea sau aproape are iluzia că poate face, produce literatură, romane, poezie, piese de teatru. Ciudat, în literatură *laicii* nu-şi pun problema formaţiei, a limbajului, ci a *timpului*, de parcă adevărata vocaţie ar ţine seama de timp, de timpul istoric sau de timpul existenţial! E, oricum, înduioşător să auzi atâţia oameni inteligenţi suspinând după timpul *acela* necesar creaţiei literare, artistice, nebănuind, aceşti indivizi foarte dotaţi în domenii uneori apropiate artei, că absenţa acestui timp echivalează cu absenţa vocaţiei înseşi! Tocmai prejudecata mic-burgheză că artele, literatura se fac „la pensie", odată destinul asigurat, indică *naivitatea* laicului în cultură în ceea ce priveşte existenţa elementului *de risc* în creaţie! Nu după ce te-ai realizat social onorabil poţi încerca zonele prototipale ale literaturii, artelor şi cercetării, ci numai *prin* ele, asumându-ţi „şansa", extrem de probabilă, a ratării totale, atacându-le de la începutul existenţei sociale, afrontând nu numai scepticismul şi ironia celor din jur, dar şi propria-ţi neîncredere! De altfel, chinul cel mai mare aici rezidă, nu în obstrucţia voluntar-involuntară din jur! Tânărul, adevăratul artist suportă adesea mai bine indiferenţa, chiar şi răutatea publică, decât propria, veşnică – dacă e un mare artist! – clătinare, pendulare dureroasă între bucuria reuşitei, bucuria pătrunderii în inutil, de farsă, de impostură, de kitsch.

E atât de facil să ironizezi un tânăr artist! Nimeni dintre cei din afară nu bănuieşte cât de primitor este eul lui pentru orice îndoială şi sarcasm ce i se strecoară în urechea aceea invizibilă, mereu la pândă în a capta sunetul adevărului asupra propriului său destin, asupra propriului său curaj existenţial! Şi, atunci, „duşmanul" din afară îl întâlneşte pe cel de dinlăuntru.

Da, infernul există, şi el ia şi *această* formă! Un infern tenace, imaginativ, îndrăgostit de victima sa benevolă, un infern sub forma unui clopot lipicios, enorm şi nevăzut, o boală, de fapt, o *manie*! Spre deosebire însă de *ceilalţi* maniaci, produsele noastre sunt reclamate, mai devreme, cel mai adesea, însă, mai târziu, de o societate uitucă sau, pur şi simplu, de o

altă societate, de alţi indivizi decât cei ce se amuzau, pe bună dreptate, de lipsa noastră de realism. Şi chiar dacă nu sunt neapărat alţii, ei, cei ce ne-au descurajat şi au adăugat cu abilitate picurul înveninat, primit cu câtă ciudată bucurie de urechea noastră avidă, nevăzută, aşa cum îndrăgostitul soarbe delaţiunea de pe buzele celui ce-i invidiază iubirea! –, ei uită pur şi simplu câtă dreptate aveau când se întrebau, cu voce tare, în prezenţa noastră, dacă artele, literatura, creaţia, au vreo utilitate.

Bineînţeles că nu au!

Dar ceea ce *uită* mica burghezie eternă e faptul că însăşi umanitatea nu are vreo *utilitate*, chiar ideea de destin este superfluă strictei conservări. Sau, invers: utilă, în definiţia umanului, este doar creaţia, această adaptare paradoxală, această îndrăzneală ce sare peste goluri şi inventă *forme* şi *scopuri* pe care omul însuşi, propriul lor creator, le contemplă uimit şi încântat, de parcă ar fi produse de altcineva şi, cu siguranţă, sunt produse de *un altul*! Cine e acest *altul*?! O întrebare pe care artistul nu şi-o pune; în neclintita sa candoare, el este fericit de existenţa unui izvor invizibil, iraţional, el este fericit în umilinţa sa orgolioasă de a fi doar instrumentul! *Doar* instrumentul...

Spre deosebire însă de alte riscuri, riscul în creaţie devine vizibil, sensibil, actual, distrugător abia în interiorul ei, în pura ei practicare; şi nu este unul contondent, sportiv-distrugător, ci seamănă cu filtrele Evului Mediu, cu viruşii noştri contemporani, nevăzuţi şi ubicui, gravi şi respectabili! Devii cu adevărat conştient de el prea târziu, cu mult prea târziu, când realmente nu mai este nimic de făcut. Şi artistul adevărat e dotat cu o natură atât de perversă, încât, ciudat, se bucură că nu mai există leac pentru propria sa boală, ce devine, astfel, dacă nu o fatalitate fericită, oricum una acceptată. Şi cât de puţine lucruri acceptăm noi de fapt pe această lume, în care adeseori părinţii nu-şi acceptă progeniturile, iar acestea fac din revolta contra autorilor cărnii lor cea mai îndelungată revoluţie!

Ce riscăm de fapt în cultură, în creaţie?!

Ratarea. Boala. Ridicolul. Infernul îndoielii. Singu-rătatea cea mai *activă*, singurătatea ca o boală nevin-decabilă. Toţi cei care râd de

singurătatea noastră, de „turnul nostru de fildeş”, nu-şi dau seama cu câtă bucurie suferim, ce fericiţi suntem de a ne fi găsit adevărata suferinţă! Aceasta este poate singura noastră autenticitate, singura certitudine.

Ratarea – un proces mult mai complicat decât pare. Pentru a-l simplifica, îl vom reduce la două elemente, extrem de schematice: ratarea ca iniţiere, ca probă a începutului, a adevăratei vocaţii, şi ratarea ca realizare.

Într-adevăr, chinul sisific al creaţiei majore constă în aceea că, odată ajunsă în vârf, după munci şi suferinţe unice, după neînţelegeri tragice şi singurătăţi absolute, acolo, sus, se arată zădărnicia, *aproape* zădărnicia întregului efort: nu o privelişte răsplătitoare ne aşteaptă, nu o vale şi un peisaj supus care să ne flateze vanitatea atât de merituoasă şi harnică, ci, stupoare dramatică, un alt pisc, de data aceasta de neatins! Şi, în locul strigătului de victorie, bietul nostru corp încercat, obosit, zguduit de atâtea boli concentrice, emite un râs spart, neliniştitor, un semn al limitei umane în sfârşit atinse, pipăite! Liviu Rebreanu, ctitorul romanului românesc modern, a înţeles, cu siguranţă, *la sfârşit*, că nu este un Zola, un Balzac, creatori nu numai de lumi, dar şi de limbaj; aceştia *au înţeles*, cu siguranţă, că nu vor urca niciodată pantele ameţitoare, de gheaţă, ale unui Dante sau Shakespeare. Realizarea, ca formă pură şi perfectă a ratării, iată riscul major al culturii, al creaţiei!

II

Vorbim despre risc pentru că ne interesează valoarea, şi, alături de criteriile de *întrebuinţare* şi de *plăcere*, am propune, în toată modestia, pe cel al riscului, ca element indispensabil al valorizării.

– Unde sunt noile valori? – se întreabă Zarathustra, şi riscul, un anume risc, o anumită concepţie a riscului este cu probabilitate una dintre ele. Ne vom delimita însă iute de acei tineri europeni înzestraţi, mari scriitori (cărora, la începutul secolului, li s-a alăturat şi un indiscutabil geniu american, Ezra Pound), care interpretau abuziv pe un Nietzsche (de fapt, propuneau un fals Nietzsche!) ca teoretician al unui om nou (văzut ca o

nouă rasă şi, ce ciudat, comunismul a preluat şi el această sintagmă confuză, conţinând, am văzut aceasta după o practică de jumătate de secol, indubitabil, elemente rasiste, de ură faţă de om!), deschis violenţelor sociale, „riscului” existenţial, acelui *vivere pericolosamente* fascist, deviză antiumană, făcută să ascundă agresiuni şi mizerii afunde, intime – de la dandy-ul italian D’Annunzio, la Drieu la Rochelle şi „virilul” Montherlant, o pleiadă de tineri geniali fascinaţi de noua îndeletnicire mondenă ce devenise sportul (psihologia olimpică!) şi confundând artele marţiale cu cele ale stăpânirii de sine.

Când întrebuinţăm acest concept, o facem, s-a văzut mai sus, în polemică istorică cu un anume spirit mic-burghez care, în toate epocile *noi*, de la Evul Mediu târziu până azi, sub dictaturile secolului nostru ce moare, iată, într-o jerbă splendidă a libertăţii redobândite, a opus spiritului *revoluţionar* al artei şi gândirii un scepticism materialist. Vom lega imediat ideea de risc de ideea de destin, de capacitatea omului de a-şi integra actele dezordonate şi contradictorii ale existenţei într-o construcţie aproape lineară, într-un edificiu nevăzut şi pilduitor, apt nu numai să-i explice propriile-i acte şi porniri, dar şi capabil de a furniza un model altora. Iată deci şi postura morală, într-o formă nedogmatică, ca *exemplu*, şi legătura ei aproape directă cu riscul, cu acel risc, o repetăm, care înseamnă căutare curajoasă şi organizată, slujire îndelungată a unor obsesii creatoare de viziuni şi simboluri, nevoia de a descoperi noi legi ale materiei.

Sub trecuta dictatură comunistă, lupta contra eternului spirit inert mic-burghez s-a adăugat formelor complicate şi brutale ale cenzurii de partid. În esenţă, era acelaşi spirit mic-burghez ce se înveşmânta în faldurile moralei, ale unei noi morale, cea care trebuia să servească *massele*, în fapt, un adjuvant preţios al poliţiei de stat. În ultimii ani, s-a dus o amplă discuţie, atât în ţară, cât şi în mediile emigraţiei, în jurul ideii de oportunism, o psihologie şi o practică ce îmbracă forme atât de complicate, de paradoxale, încât e dificil să le sesizezi totdeauna conţinutul. Când unii prieteni mai tineri mă întrebau unde se află graniţa între oportunism şi propriile-ţi idei, autentice, reale – cum ar fi de pildă ideile naţionale! –, observam că oricine este liber să-şi practice ideile în care crede, cu excepţia perioadelor mai

mult sau mai puţin istorice când poliţia unui stat totalitar îşi părăseşte îndeletnicirile şi scopurile fireşti, acelea de a asigura securitatea persoanei şi a bunurilor, şi se *ideologizează*! Din acel moment – şi îndelunga şi dureroasa practică a fascismului şi comunismului au arătat-o! –, trebuie să iei distanţă faţă de propriile-ţi idei, oricât ţi-ar fi de intime, dacă ele coincid cu cele ale poliţiei. Autenticitatea noastră însăşi *trebuie* să înceteze din clipa aceea, pentru a nu mări confuzia de criterii, de valori, pentru a nu servi, în fapt, totalitarismul. (Unele spirite absolut excepţionale, contemporane nouă, cum au fost C. Noica şi Nichita Stănescu, nu au fost îndeajuns de vigilente în aplicarea acestui principiu şi au creat unele confuzii, e drept, cu totul mărunte în raport cu valoarea inestimabilă a operei şi persoanei lor. E adevărat, în acelaşi timp, că atât comunismul, cât şi fascismul au uzat, în acest secol, de arme ideologice de o perfidie pe care numai unele spirite tortuoase şi sadice ale Evului Mediu le pot invidia!...)

Riscul oricărui creator, sub tăvălugul cenzurii comuniste care luase în ultimii ani forme hilare şi aberante ce vor trebui studiate, în momente de calm, cum ar fi fetişul aproape demonologic al unor noţiuni, era acela, nici mai mult, nici mai puţin, de a-şi vedea propria operă îndreptându-se contra sa, contra esteticii şi propriilor idei. Cenzorul – de obicei un coleg, zâmbitor, cult şi extrem de manierat (acesta era cenzorul nou, ceauşist, cel „vechi”, stalinist, era, dimpotrivă, încruntat, morocănos şi neinstruit cu aroganţă!) – îi etala opera pe masă, cu satisfacţie şi slugarnic, ca un croitor, se prefăcea că ia măsura clientului, apoi aplica unul din numeroasele, aproape savantele şabloane peste metafore şi idei, extrăgând cu lucioasele foarfece fâşii întregi din text, ţinându-le în lumină şi, nu rareori, admirându-le cu argumente estetice. „– Ah, ce frumos, ce îndrăzneţ, ce plastic! Ce păcat că... ştiţi!...”, şi-ţi făcea brusc, neruşinat cu ochiul. „– Ah, dar bine, metafora asta e absolut genială!”, exclama ipochimenul, într-adevăr cucerit şi, dintre voi doi, în clipele acelea, estetul era el, cu siguranţă. Şi bietul autor ajungea să se simtă şi prost până la urmă că îl pune pe omul delicat şi curtenitor din faţă în postura de a proceda la operaţia atât de brutală a secţionării pe viu a unui organism literar.

În genere, sintagma „risc în cultură” e greu sesizabilă şi poate părea paradoxală tocmai pentru faptul că pericolele aici, în domeniul nostru, ating zonele şi necesarele prejudecăţi morale. Nu unghii smulse, nici braţe răsucite, electroşocuri sau insomnia forţată, ci asaltul asupra acelor construcţii labile şi clătinătoare, invizibile, din minte şi inimă, inculcate în primii ani ai educaţiei sociale, furnizate de exemplele din familie şi şcoală, moştenite uneori, atavic, odată cu sângele, un anume accent lingvistic, odată cu reflexele cele mai îndepărtate şi fireşti, atacul cel mai insidios şi nevăzut, la baza piramidei morale. Şi, dacă stali-nismul o făcea „franc”, atacând pe faţă şi cinic criteriile „bur-gheze”, maniheizând cu brutalitate valorile aşezate de-o parte şi de alta de grăbit instalata baricadă socială, formele târzii ale comunismului au atacat *de biais*, pieziş, creând rara perversitate cenzorială de a distruge arta în numele artei! Stalinismul avea, într-adevăr, grosolana grandoare de a nega valorile certe, evidente, naţionale şi internaţionale, în numele, cum spuneam, al unei noi morale (dintotdeauna, din zorii Evului Mediu, morala instituţionalizată a invadat teoriile clare, vii, ale *creaţiei de orice chip*, şi a încercat să le inunde şi să le corupă cu extrem de inventive sau bruşte mijloace!), şi, deşi procesul a fost resimţit ca extrem de păgubitor pentru generaţii întregi de imaturi ce se formau şi cărora li se smulgeau textele clasice din mâini, el era cumva evident, războiul ideologic era vehement şi primitiv, şi, în afara celor direct vizaţi, şcolarii şi „maeştrii culturii”, cei oarecum scăpaţi din bătaia tirului de artilerie cultural puteau să se refugieze în umbra valorilor sigure.

Formele târzii, „vinovate”, de totalitarism, ce-şi pierduseră „candoarea” primelor generaţii de luptători activi contra burgheziei şi care, cine ştie, în naivitatea lor culturală, devenită iute orgoliu agresiv, puteau încă să-şi închipuie că aplică idealurile un pic cam simple ale primilor socialişti utopici, cei din generaţiile mai noi erau muşcaţi de îndoiala perfecţiunii modelului lor, şi atunci se serveau de conceptele şi instrumentaţia inamică (adeseori şi de cai troieni, de colegi ai noştri, iluştri, din varii domenii!) pentru a ataca: mai bine zis, pentru a se apăra. Poliţia însăşi, cum spuneam, se ideologiza, devenea „estet” şi agita slogane „naţionaliste” sau „realiste”. Iar dacă generaţia mare, de după război, în frunte cu Sadoveanu, a cedat de

frica tancurilor de ocupaţie sovietice şi a amestecului grosolan al foştilor vagi electricieni sau vopsitori de vagoane, chelneri sau ucenici pantofari în problemele esteticii şi ştiinţei, generaţiile noastre au şovăit şi s-au corupt, cu probabilitate, din oboseala luptei, dintr-un fel de plictis de a mai apăra acele idealuri morale şi estetice ce păreau uitate de toată lumea, dintr-un fel de cinizare cuminte, înţeleaptă care ne şopteşte la ureche: – În definitiv, cine eşti tu să te faci stegarul bunului-simţ şi al idealismului cultural şi moral?! Nu vezi că toată lumea face la fel, îl ajută pe potentatul ce pare omnipotent şi aproape nemuritor, ajutat de un noroc diabolic şi inepuizabil?! Nu cumva aceasta e viaţa *adevărată*, aşa cum e, eficace, hidoasă, vulgară şi veselă, nu cumva aceasta e adevărata democraţie, adică scurmarea la baza instinctelor şi resentimentelor sociale celor mai simple, mai spontane, linguşirea plevei şi a incompetenţei arogante, gudurarea în faţa oricărui individ cu coşuri ce poartă un pistol, curtenirea lui şi înăbuşirea ultimei calităţi şi ultimei tresăriri morale interne, alunecarea ca într-un fel de vis pe panta acelui dulce şi înecăcios cinism mărunt şi practic, ce întronează bunul plac al oricui are puterea momentană, aici şi acum?! În definitiv, „avem familii!” (cine spunea însă că nu mulţi fii şi fiice vor fi mândri că părinţii lor au fost ticăloşi de dragul lor?), se pare că aşa „merg lucrurile” pe această lume şi apoi... cât să mai aşteptăm, cât să mai sperăm, viaţa, anii cei mai frumoşi trec etc. etc.

Da, riscul este şi era ca falsa viaţă să ia locul vieţii şi valorilor reale. În definitiv, cât de puternice sunt primele prejudecăţi morale, cât de puternic exemplul familiei, al istorioarelor din cărţile de citire, ele însele abil malde-turnate ca să reziste atacurilor concentrice sociale?! Riscul era (şi este!) ca nefirescul să pară firescul însuşi, ca urâtul să ia locul frumosului, confuzia să pară claritate şi o jumătate de curaj – curajul însuşi! Un fel de război ce nu se mai termină, o ură şi suspiciune care agită spiritele şi-şi depun invizibilii germeni ce vor rezista îndelung pentru a fructifica apoi brusc, în moduri şi locuri imprevizibile.

Iată deci riscul existenţial în cultură şi o parte (doar!) din cel social. Noi nu pledăm pentru eludarea lui – fără acest element, o spuneam, nu există valoare, el dă, cu siguranţă, preţ operei şi pildei umane –, ci pentru

conştientizarea lui, pentru punerea lui în lumină. Nu numai pentru laici, dar şi pentru mulţi profesionişti ai creaţiei, riscul şi riscurile pe care ei înşişi le întâmpină şi le provoacă sunt necunoscute sau abil mascate, ca orice se întâmplă în sfera moralităţii, a proceselor intelectuale subtile şi complexe. În fapt, zonele culturii, ale creaţiei şi cercetării în ştiinţă sunt pândite de riscuri extreme cu cât înaintarea este mai îndrăzneaţă în zonele in-creatului, ale haosului; periclitate sunt nu numai fiinţa psihică şi morală a cercetătorului, artistului, dar adeseori şi cea fizică; oricum, atinse, deteriorate sunt habitudinile sale cele mai preţioase, mai intime, viaţa şi dreptul său la bucurie, norocul şi, uneori, chiar *moartea* sa este lezată! Dar el, cel nemuritor, va continua să atace invizibilul şi haosul, va continua să viseze la zei şi la marile siluete umane ce au păşit uşor şi fermecat pe solul nostru, căutând-o pe Euridice sau pe Pallas Atena cea neobosită, aspirând, în mod paradoxal, cum spunea Herder, spre propria lui condiţie: cea de om.

NECESITATEA OPOZIŢIEI

I

Dacă într-o ţară nu ar exista opoziţie (există oare o astfel de ţară?!...), ar trebui importaţi scriitori: ei posedă prin instinct arta contradicţiei şi, unii dintre ei, sunt capabili s-o cultive cu metodă. În primul rând, criticii, se înţelege, care (se spune!) sunt răi şi acri de la natură; şi aşa trebuie să fie! Un critic blând, amabil, ce nu neagă nici o idee exprimată, ce nu distruge nici o prejudecată culturală, clară, logică, cunoscută, făcând-o ridicolă, mai mult chiar: suspectă, nu va înspăimânta niciodată, nu va avea morgă şi nici şcoală. Şi ce este un critic fără şcoală, fără o clientelă serioasă, învăţată, fără să lase în urma pulpanelor redingotei sale universitare o dâră de prestigiu?! Ce este un critic fără un curent de opinie care să-i poarte numele, fără victime cunoscute? Pentru că gravii noştri critici, doctori în ştiinţe şi filosofie, îşi poartă, în mod surprinzător (pentru unii!), scalpurile celor mai fioroşi adversari ai lor şi ai culturii la brâul unde se leagănă călimara, penele de gâscă şi măruntul ibric de cafea.

Apoi, ar trebui importaţi poeţii, mai ales bucolicii: ei sunt extrem de *răi*, de incisivi, tirania se *teme* de ei în primul rând. Obişnuiţi să se îmbăieze în aerul auriu de vară – trăgând cu ochiul la avansurile neruşinate pe care le fac satirii nimfelor culcate indolent sub vreo salcie pipernicită, cu una sau două progenituri jucându-se la picioare, copii cu părul negru, lucios şi cârlionţat, cu mici copite lustruite la picioare (madone ale păgânătăţii!), fugind din calea turmelor ce vin seara paşnic spre sate şi, mai ales, din calea berbecilor cu coarne rotunde şi ochi roşii, holbaţi –, poeţii noştri, înecându-

se de atâta pace idilică, sunt cei mai potriviţi, mai inspiraţi, pentru a ataca actualitatea nedreaptă, moravurile suspecte, găştile prospere. Ei sunt *nebuni*, deci cinstiţi, curaţi, ei nu pot fi cumpăraţi sau impresionaţi, ei au supremul avantaj că nu au ceva de pierdut, deoarece lor le lipseşte unul din organele noastre esenţiale: ideea pierderii şi a câştigului. Pe ei să-i trimitem în bătălie contra oricărui guvern autocrat, contra oricărui individ ce vrea să salveze naţiunea; flancaţi de criticii docţi, ce urăsc jocurile de cuvinte – într-adevăr, dacă relativizăm topica şi semantica, cine va mai găsi respectabile judecăţile noastre?! –, urmaţi de mormăitorii romancieri ce călăresc greoii cai de Pomerania, tancuri din muşchi, coame, copite şi dinţi, romancierii ce picotesc în şeile lor baroce, sub soarele strivitor de vară, pipăindu-şi din când în când, cu gesturi distrate, dar sigure, avutul numeros şi divers răspândit în jurul lor pe spatele lat al cămilei lor cu chip de cabalină; într-adevăr, ce ar fi un narator fără avuţie, fără posesie? Un pictor fără şevalet, fără peisaj!

Ar urma gânditorii literelor ce se înşiruie de la stânga la dreapta, eseiştii, cronicarii, filosofii, aforiştii, specialiştii în subsoluri docte şi în asteriscuri sclipitoare, profesioniştii prefeţelor şi postfeţelor încărcate de aluzii şi citate (uneori chiar din şeful ocazional al statului sau al Academiei, mai rareori din primar), maeştrii care-ştiu-tot şi într-adevăr ştiu tot, purtaţi în lectici, dispreţuind pe toată lumea sau doar prefăcându-se, deoarece nimic nu e mai distins decât dispreţul! Ei vor ironiza puterea, de preferinţă în absenţa puterii, vor inocula însă tinerilor nemulţumirea faţă de orice şi, în consecinţă, şi faţă de administraţie, faţă de dictatorul incomod, şi, uneori, pentru a sublinia actualitatea sentimentului lor, vor merge până acolo încât, cu un suspin semi-enigmatic, îl vor regreta pe cel dispărut sau asasinat: se ştie, noi avem nostalgia a orice, a copilăriei noastre mizere şi umilite, a timpului în care eram transformaţi într-o turmă tropăind prin praful nu ştiu cărei provincii, a primei iubite ce confundă nu rareori, în prudentele-i scrisori, pronumele personal cu diverse particule inofensive, a sin-gurătăţii ce imbecilizează sau a societăţii ce te face sadic, noi regretăm totul şi orice cu condiţia să ne fi aparţinut (omul are un defect miraculos: i se pare că o posesie este eternă, că ceva ce ne-a aparţinut vreodată, chiar şi iluzoriu, ne

aparţine mereu, o confesiune făcută nouă în tren, între două staţii anodine, un sentiment pe care *cineva* l-a uitat „la” noi, o livadă prin care am alergat odată, în picioarele goale, tineri şi mândri de a fi – creaţiile inconştiente sunt cele mai arogante!), şi atunci, dacă avem reflexul, legănarea, de a regreta, de a nostalgiza, de ce nu am suspina şi după un fost stăpân ce, adeseori, nici nu bănuia că existăm?!

Apoi, întreg cortegiul acesta atât de colorat, de gălăgios, de fragil şi insolent totodată este flancat de clientela sa, ea însăşi pestriţă şi numeroasă, ea însăşi o lume: rudele şi falsele rude, foştii colegi din diverse promoţii, informatorii (cei duioşi, sentimentali, nu cei „răuvoitori” şi carierişti!), amantele cu „verişorii” lor (printre care, dacă epoca are noroc, se va strecura un oarecare Casanova, biograful atâtor oraşe, caste, moravuri, psihologii!), traducătorii, biografii, ucenicii gravi şi ţuţerii obsecvioşi, plini de imaginaţia servirii maestrului – ah, ar trebui scris un mic tratat despre ţuţerii cu sau fără vocaţie; printre atâtea instituţii în decadenţă, iată una a cărei stingere ne umple de îngrijorare, ne strecoară frigul existenţei! –, foştii profesori ce-şi arogă geniul şi norocul viitor al maestrului, protectorii săi diverşi printre care nu trebuie să-i uităm pe, uneori, îndatoritorii agenţi ai fiscului (sau ai I.C.R.A.L.-ului!) ?i pe acele şi pe acele *Mimi*, fete trecătoare şi cu imaginaţia durerii creaţiei, sau, pur şi simplu, nepăsătoare şi graţioase copile ale naturii umane care, alături de un pisic pierdut sau de o foarte bătrână mătuşă paralitică, îl protejează şi pe un tânăr începător în ale idealului artistic, cineva extrem de sensibil şi fricos, îndrăzneţ cu fantomele şi cu regulile limbii, temător faţă de ultimul servitor al admi-nistraţiei; în fapt, toţi martorii creaţiei, voluntari sau involuntari, toţi cei ce trec indiferenţi pe lângă tânărul Werther sau Eminescu, şi apoi se grozăvesc de a-l fi ajutat, de a fi făcut posibilă creaţia. Cine ştie, poate au dreptate: indiferenţa lor poate că l-a ajutat pe acel embrion de geniu, orice alt sentiment l-ar fi tulburat şi împiedicat să înainteze. Ah, de câte ori, ca tânăr artist, nu mi-am dorit ca măcar să fiu lăsat în pace, excesul de iubire sau de ură mă incomoda ca o mobilă nedorită, mai ales vulgaritatea compasiunii, solidaritatea inutilă cu ideile mele, semnele vitale de simpatie ale unor contemporani ce erau făcuţi să mă urască, născuţi, sărmanii, în alt regn al

sensibilităţii, voind cu tot dinadinsul să participe la mersul – li se părea lor – aristocratic al artei, zâmbetele lor groase, bătăile repetate pe şale, fiicele lor oferite în fiecare duminică, fără dotă, mâna grăsuţă, fără încheietură, a soţiei (lor) ce trebuia sărutată, prăjiturile lor de casă, pline cu făină, grăsime şi dulceaţă acră, înfundate în buzunarul paltonului, toţi aceşti protectori neinvitaţi şi grosolani pe care nu puteai măcar să te superi, care te importunau nu numai cu bunăvoinţa lor grosieră, dar te chinuiau mai ales în absenţă, te făceau să te simţi vinovat de ingratitudine, suspect de inumanitate...

Ei bine, din toată această lume, din tot acest imperiu pe care nu am făcut decât să-l schiţăm, trebuie creată o opoziţie! La ce, împotriva *cui*, a *ce*?!

Avantajul este, o spunem imediat, că această lume informă şi gălăgioasă, această *altă* curte a miracolelor conţine în ea, în formare, dar şi gata create, aproape toate tendinţele, aspiraţiile, şcolile şi practicile sociale; opoziţia, *y compris* scrisul însuşi, această gângăveală de geniu, este un protest cel mai adesea involuntar faţă de cărţile de şcoală şi textele sale literare lustruite şi deificate la nesfârşit. Scrisul este o opoziţie tot mai fermă faţă de zidul compact şi mohorât al oricărei biblioteci, al oricărei autorităţi, vii sau moarte, scrisul este un reflex al refuzului ideilor învăţate, *les idées reçues*, al refuzului *tout court*, o împotrivire mai mult sau mai puţin energică sau articulată faţă de lumea în care trebuie să intrăm, necesitatea revoltei. În scris se găsesc, gata „împachetate”, toate formele de refuz, de negaţie, în ochii adevăratului scriitor totul devine discutabil, chiar şi propriile sale idei de altădată. De aceea, artistul va fi rareori revoluţionar, anarhist însă mereu, dacă va fi credincios sieşi. Anarhist ca Montaigne sau Chamfort, sceptic ca La Rochefoucauld şi Cioran, nebun cu stil ca Tzara sau Marinetti. Şi, pentru că găsim toate stilurile în literatură, vom găsi şi stilul opoziţiei sociale!

Cu toţii avem nevoie, azi, în România, de o opoziţie, şi aş zice că puterea în primul rând! Cu toţii vrem să învăţăm arta conducerii, conducere făcută, în orice stat democrat, din două articulaţii: cei care conduc şi cei care supra-veghează instituţiile executive. Ca orice copil (civic!), avem

instinctul, chiar reflexul opoziţiei, negaţiei; dar nu avem răbdarea sau ştiinţa construcţiei ei, care este, totodată – şi trebuie să fie! –, şi construcţia puterii. Într-adevăr, prea multă vreme am trăit într-o societate în care ideea însăşi de opoziţie era exilată, suspectată, calomniată! Şi totuşi, opoziţia exista, în forme acoperite, deviate, secunde, paradoxale, dar exista: şi cea politică (este suficient să ne gândim la cele două mari forme de împotrivire politică la adresa dictaturii: *exodul* şi *boicotul* în masă!), şi cea culturală. Odată cu începutul anilor ’60, ea a luat diferite forme şi, cu siguranţă, „evaziunea” esteticului a fost una dintre ele. Apoi *clin d’oeil*-ul, limbajul esopic, arta cu şopârle, atât de bogată până alaltăieri. Refuzul anumitor teme, *Partidul* în epoca stalinistă, *Patria* în ultima dictatură. *Profesionalismul* ca opoziţie la *amatorismul* generalizat şi invadator, sprijinit de stat şi poliţia sa. Limba literară, îngrijită şi elegantă, ca o formă de refuz a limbii televiziunii, a „Scânteii” sau a activiştilor aroganţi ce foloseau, ca un cifru, nu numai limba clişeelor, „limba de lemn”, dar şi, cu un anume snobism pe dos, agramatismele răsunătoare şi colorate, care erau de bonton, tot aşa cum de bonton era să porţi un nume ridicol: Pupăză, Cioară, Pacoste, Cocârlă...

Opoziţia în cultură s-a manifestat, în primul rând, prin păstrarea adevăratelor tradiţii, prin păstrarea *valorii*. Nimic mai dificil, mai ales în „perioada liberalizării”, când instituţiile diverse ale comunismului s-au repezit ca un roi întunecat de lăcuste asupra culturii vii şi tradiţionale, asupra marilor nume ale literaturii române pe care, în grabă, „cu furca”, au vrut s-o încarce în căruţa lor, aşa cum, în grabă, cu grosolănie, au repudiat-o şi calomniat-o în prima lor perioadă, de prietenie eternă cu Uniunea Sovietică. (Imaginea „cu furca” o păstrez ca amintire dizgraţioasă a unui fapt real, întâmplat în oraşul Lugoj, unde mi-am făcut liceul în anii ’45-’51: în ’48 a fost suprimată Biserica Greco-Catolică, iar prelaţii ei, arestaţi, trimişi la Canal sau în puşcării. Vârful lor, episcopul Dr. Ioan Bălan, în tinereţea sa fost profesor la Propaganda Fide, la Roma, a fost şi el arestat şi expediat, împreună cu ceilalţi episcopi uniţi, Hossu, Rusu, Suciu şi Aftenie, la mânăstirea Căldăruşani, la închisoare; înainte de asta, în decenii lungi de complicată muncă, Ioan Bălan a tradus *Vechiul* şi *Noul Testament* pe care,

după informaţiile mele, editura Patriarhiei bucureştene a refuzat să le publice; iar biblioteca, enorma şi preţioasa bibliotecă a vlădicii lugojene, a fost încărcată *cu furca* în camioanele securităţii şi dusă nu se ştie unde, probabil în nefiinţă! Şi, să nu uităm, numai statele tinere, cu şcoli recente, cu o cultură naivă şi mimetică, îşi permit luxul înfiorător să-şi renege marile personalităţi culturale, să-şi distrugă bibliotecile şi instituţiile, programele de învăţământ, să distrugă, în fapt, memoria unui neam; organizările vechi statale au un respect înnăscut, *un reflex* al păstrării tradiţiei ce a format fiinţa şi conştiinţa unui neam; statele vechi nu au „fantezia" să pună în discuţie, la fiecare jumătate de secol, cu fiecare schimbare de primar, numele străzilor, profilul şcolilor – v-aţi oprit vreodată nedumeriţi în faţa clădirii impozante ce poartă numele de „*Liceul industrial* I. L. Caragiale"?!; unul din grăunţii cei mai nocivi, mai distrugători ai naţiunii noastre nici nu este măcar apariţia tiranilor, a totalitarismului, ci acea ciudată, blestemată şi semi-doctă nervozitate a veşnicei schimbări şi transformări, cu certitudine o profundă nesiguranţă de sine a micului potentat local care vrea ca totul să înceapă cu sine, căruia îi este teamă de istorie, care nu are curaj să intre în tradiţie şi, atunci, o distruge brutal, ajutat de o armată de indiferenţi sau cinici binevoitori, în felul acesta copiii noştri trezindu-se în fiecare dimineaţă într-o altă ţară, pe alte străzi, între alte instituţii, într-o altă limbă, iar clasicii trebuind să fie descoperiţi peste noapte!)

Astfel a fost opoziţia culturală, mai mult sau mai puţin instinctivă, luptătoare totuşi, sub comunism. Cum ar trebui să fie, cum am vrea să fie ea astăzi?!

II

Opoziţia este o boală târzie a omului. Ea a fost, secole, milenii de-a rândul, lăsată în seama categoriilor „inferioare", a sclavilor, a femeilor, a artiştilor, a celor ce nu erau militari sau preoţi, a celor ce nu aveau posesiuni sau a celor ce nu reprezentau frica instituţionalizată, a celor fără arme. Opoziţia era cauza celor *slabi*, a celor care pierduseră la loteria existenţei, a celor ce păreau că sunt sortiţi să piardă la nesfârşit. Opoziţia – elementul

slab social sau caracterologic, elementul *feminin*. Cel ce se opunea într-o discuţie, într-o împrejurare socială, într-o dispută, într-un proces, părea sortit să fie cel slab, cel sortit pierderii. A te opune înseamnă, în toate graiurile pământului, să lupţi contra ideii care s-a afirmat prima în ordinea cronologică şi axiologică, în fapt, să te opui bunului-simţ. Să fii al doilea!

Cu atât mai mult pe un pământ al totalitarismului tradiţional, într-o zonă a bunului plac istoric, a *arbitrariului* celui *de sus*, văzut aproape ca o normă a tradiţiei, a voievodului ce întruchipa norma valorii, semnificare nu numai a forţei coercitive, dar şi a bunului-simţ suprem, a paznicului ordinii sociale, încărcat de fireturi jandarmul ilustru, insul oarecare împins de curteni şi artişti, de generali şi ţiitoare spre un mamelon divin, incitat să-şi construiască o biografie extravagantă, ridicat într-o sferă inaccesibilă mulţimii, de fapt o victimă superioară, regală! Cineva apt să iasă din sferele sociale previzibile, să se instaleze pe acel altar unde se încoronează zeii secunzi, dar şi berbecii de jertfă, un intermediar răsplătit în exces, situat între tălăzuirea mulţimii oarbe şi exigenţele şi *figurile* abstracte de deasupra, dintr-un Olimp reinventat, re-stilizat la nesfârşit.

Multă vreme, prea multă vreme în istoria omului, atenţia a fost concentrată asupra învingătorului, a basileusului, a eroului, asupra *bărbatului* văzut ca idee socială, asupra elementului de forţă; prea multă vreme istorică ne-am obişnuit să împărţim lumea valorii în stăpâni şi sclavi, în câştigători şi perdanţi, în norocoşi şi ghinionişti, în fapt, să credem într-o fatalitate a alegerii de dinainte de luptă, de şansă, într-o predestinare a valorii. Cum să luptăm contra prejudecăţii ascunse în noi, contra celei mai subversive, criptice şi ultime judecăţi făcute în subsolul conştientului nostru ce ne îndeamnă să respingem orice egalitate a opţiunilor, orice echivalenţă a şansei?

Astăzi, acum, trebuie să construim o opoziţie socială, trebuie să ne pregătim, bărbăteşte, pentru această luptă. E adevărat, ideea de negaţie este ispititoare mai ales pentru spiritele hipersensibile, dar opoziţia socială nu are legătură cu ideea de negaţie. Contestarea însăşi este ispititoare, mai ales contestarea autorităţii politice, civile, chiar şi contestarea autorităţii paideice, a şcolii, contestarea autorităţii religioase, a autorităţii profesionale

(a maestrului, a maestrului absolut!) şi, cine ştie, suprema contestaţie: cea a autorităţii paterne, contestaţie ce merge, în mit, până la crimă; contestaţia cea mai imprudentă, pentru că este cea mai *scurtă*. Oedip, după ce-şi omoară tatăl, este extrem de aproape de moarte, mai ales de moartea autorităţii, instituţională, de moartea prestigiului tribal.

Vrem cu toţii să ne *ucidem* tatăl, dar tresărim de teama timpului care urmează *după* act, imaginaţia noastră vibrează în faţa acelei cantităţi de timp care ne aşteaptă *după*, atunci când vom fi singuri. Pentru că tatăl este nu numai cel din care porneşte timpul nostru privat, momentul zero al existenţei noastre singulare, dar el este şi magistratura valorii existenţei; în absenţa lui, va trebui să ne încărcăm cu toate miturile şi semnele, cu toate datoriile şi proiectele gintei şi familiei, cu universul şi fenomenologia sa. Problema nu e cine să-l înlocuiască (noi, în orice caz, nu vom fi capabili, cum să-l înlocuieşti pe zeul minor, mândru şi invincibil al primelor vârste al existenţei?), ci, mai ales, cine, ce va fi apoi, după el?! Nu cumva se va opri timpul, timpul social, misterios, timpul apt de atâtea virtualităţi şi mistere, fapte eroice şi soluţii auguste?

Opoziţia, ca semn, apoi, se încarcă, cu siguranţă, şi de o valoare negativă. Sexual vorbind, ea este nu numai femeia, dar, temporal, ea este mereu pierzătoare, venind necesarmente cu o fracţiune de timp în pierdere faţă de putere, de ideea afirmată social, ea este negaţia care trebuie să aştepte, de la începutul lumii, afirmaţia, ca să afirme, la rându-i. O afirmaţie secundă, deci!

Opoziţia este, apoi, nu putem s-o ascundem, în esenţa ei, seducătoare, ea *trebuie* să fie astfel ca să facă să se încline principiul autorităţii şi al forţei şi, pentru aceasta, ea trebuie să devie ingenioasă şi fertilă, dezvoltând o infinitate de artificii şi soluţii, stratageme şi parade. Orice natură cât de cât sensibilă este atrasă de opoziţie, deoarece în câmpul ei se vor întâlni calităţile secunde ale individului, cele legate de imaginaţie şi gratuit. Orice natură înspăimântată de jungla socială, de brutalitatea raporturilor între opoziţiile biologice (bărbat-femeie), sociale (stăpân-sclav), paideice (maestru-ucenic), ontologice (fiinţă-nefiinţă) etc. etc., se va refugia cu siguranţă în *opoziţie* văzută ca o redută, ca o perspectivă comodă a tunelului

social, ca o alternativă fără riscuri. Într-adevăr, între cele două ipostaze fundamentale ale şcolii, ale gândului grec, antic, între *dogmatic* şi *sceptic*, nu era oare scepticismul poziţia cea mai sterilă, mai elegantă, mai plină de bun-simţ?! „Scepticul – spune Hegel în ale sale *Prelegeri de istoria filosofiei* – nu aduce nimic nou fundamental în mişcarea de idei a omului, dar va fi necesar, va fi prezent până la sfârşitul umanităţii, deoarece el va observa necontenit carenţa unui sistem, dezechilibrul unei construcţii ideatice.” Scepticul este criticul înnăscut, cel căruia îi încredinţăm, instinctiv, măsurile şi prerogativele judecăţii actelor noastre, în răceala şi detaşarea sa bine jucată ni se pare că se ascunde magistratul suprem, tatăl etern, Jupiter cel fără de patimi.

Cum să construim, azi, opoziţia?! Dacă am fi niţel păgâni, cu ce grabă ne-am prosterna acestei zeităţi apărute peste noapte, pentru care suntem atât de prost pregătiţi, cu ce bucurie l-am întâmpina (o şi facem, de altfel!!) pe primul venit ce se declară duşmanul autorităţii, inamicul ordinii instalate, heraldul nenorocirilor viitoare! Unde să găsim altarul pe care să jertfim în cinstea şi în frica a *ceea-ce-va-să-vie*, unde e şamanul care ne va învăţa ritualul des-fermecării, nu a răului, ci a binelui ce ne va cotropi? Nu este în niciun fel un paradox: cu răul, suntem, vai, obişnuiţi, deşi, cine se poate acomoda cu prostia şi vulgaritatea, cu frigul şi nedreptatea perpetuă, cu bunul plac ce ia forma firescului sau cu grosolănia moravurilor sau a judecăţilor ce uzurpă meritul şi pudoarea?! Cu răul ne-am obişnuit şi, chiar dacă nu ne-am contopit cu el, dintr-o firească repulsie a abrutizării, am convieţuit, de bine-de rău, măcar în ideea salvării descendenţei noastre; dar cine ne va obişnui cu *binele*, cu firescul şi graţia, cu zâmbetul gratuit şi involuntar, cu promisiunile poeticului zilnic, cu grandilocvenţa murmurată a umanului?!

Şi încă o opoziţie făcută, construită în grabă! Dacă ea, opoziţia, este de genul feminin, cine atunci ne va inculca instinctul treaz al refuzului văzut nu ca negaţie, ci ca o promisiune, ca o amânare nu a unei scadenţe, a persiflării unui contract posibil, virtual şi calm, gratuit şi încurajator, a unui pariu vesel, ca între adolescenţi?... Există, bi-neînţeles, naturi făcute pentru

guvernare, pentru afirmare socială şi altele, mai numeroase, făcute pentru suspiciune legitimă, pentru guvernare, domnie secundă şi, cine ştie, pentru adevărata putere! Nu se spune, oare, cu destulă îndreptăţire, că istoria omenirii e făcută de *femei*?! Femei, aici, nu desemnează un sex, ci subalternitatea înnăscută şi suavă, inefabilul social, ambiguitatea ridicată la rang de structură. Obosiţi de monotonia autorităţii *masculine*, ne grupăm cu toţii în jurul principiului feminin social, al opoziţiei la orice, al opoziţiei ca stare de spirit. Vrem să fim împotrivă, să ne opunem şi chiar să cucerim ceea ce părea predestinat puterii, să-l cucerim, adică să-l destabilizăm şi apoi să-l părăsim pe fostul învingător, încă uimit de rapida sa demantelare. Există, fără îndoială, epoci masculine şi feminine ale istoricului, ale acţiunii, o alternare necesară a modelelor umane: *slab-tare, stăpân-vasal*, şi, în acest joc, în acest ritm necesar al înaintării în timpul istoric, destinul umanităţii îşi cucereşte un profil. Sunt momente lungi în istorie când timpii „slabi” par cei salvatori şi sunt, cu siguranţă, când majordomii salvează un teritoriu şi un blazon aurit, când fecioarele îmblânzesc zeii ce ucid bărbaţii somnoroşi în bătălie. Noi, însă, acum, în ce timp, în ce moment al alternanţei ne aflăm?!

Oricum, nu *da*-ul sau *nu*-ul social, logic, direct, imediat, ne vor salva de imperiul complicat, brutal, al prezentului şi, cu atât mai puţin, de povara încă misterioasă a trecutului; deoarece viitorul, ceea ce înţelegem prin acest cuvânt, dacă e să gândim curajos şi univoc, nu există, încă nu există: şi e normal să fie aşa. Să nu uităm însă un singur lucru: problema reală nu este dacă vom învinge sau nu, deoarece vom învinge în orice caz. Problema este, văzută în clara ei adâncime, în totala ei responsabilitate, *cum*, la ce nivel vom învinge, care va fi finalitatea victoriei noastre, a *adaptării* noastre dinamice la prezentul imediat, la prezentul continuu pe care îl numim viitor? Nu cumva suntem condamnaţi la o victorie de mâna a doua, la o izbândă acceptată şi nu visată, la un compromis şi nu la o veritabilă creaţie?!

Nu cumva ne este teamă să învingem?!

PROVOCAREA ESTETICĂ

I

Nichita Stănescu, prietenul meu, a fost nu şeful unei generaţii, ci al unui grup literar (Grigore Hagiu, Matei Călinescu, Cezar Baltag şi subsemnatul) care şi-a propus ca deviză de luptă, la începutul anilor ’60: *esteticul*. Când am înscris această deviză pe oriflamele noastre, o făceam cu intenţii acut agresive, deşi, pentru unii de aici şi aproape pentru majoritatea occidentalilor, acest concept – moştenire preţioasă şi elegantă a *fin-de-sičcle*-ului trecut – este semnul închiderii sociale sau al fugii, al evaziunii. Nu, noi nu am fugit atunci când am publicat *11 elegii*, *Râsfrângeri* sau *În absenţa stăpânilor*! Sau, dacă vreţi, *am provocat, am fugit înainte,* am început un fel de luptă, o luptă ciudată ca toate luptele literare, ideologice: inegale, donquijoteşti, dar imposibil de ocolit. Şi Nichita Stănescu, şi Cezar Baltag, şi eu însumi am propus atunci un fel de inovaţie în toată umilinţa, deoarece nu posedam nici un fel de prestigiu literar: dimpotrivă, păream mai degrabă suspecţi în ochii atâtor dulăi ai secţiei de Partid, ai atâtor cenzori voluntari şi involuntari, paznici ai nu ştiu căror criterii, prizonieri ai nu ştiu căror prejudecăţi ce păreau atunci logice ca lumina soarelui. Inovaţia, curajoasă pentru acele vremuri, era de a minţi numai pe jumătate, de *a minţi* cu orice, în afară de opera noastră! Să facem o operă curată, spuneam în dezacord cu aproape toţi scriitorii de primă mână din acea vreme, care, mai mult sau mai puţin, făceau loc în literatura lor unor lozinci sau prejudecăţi din arsenalul sărac, dar intempestiv al aşa-zisului marxism estetic: de la M. Sadoveanu şi Camil Petrescu, la Marin Preda, Petru

Dumitriu etc. etc., cei mai buni, cei mai sclipitori, cei mai nobili, în fapt, modelele noastre, făceau ceea ce părea firesc: concesii importante nu în modul de a trăi, de a gândi, de a scrie articole, de a vorbi în şedinţe sau de a lupta pentru o istorie sau un principiu literar sănătos! Nu, ei făceau ceea ce, repet, părea absolut normal atunci, făceau concesii în chiar opera lor, ce trebuia să dăinuiască, să fie un model pentru tinerii scriitori, un model profesional şi moral pentru întreaga suflare naţională.

Ei bine, noi (şi or mai fi fost câţiva ca noi, cu siguranţă, în subsolurile literare ale vremii, şi primul nume care-mi vine în minte este acela al lui Radu Petrescu!), noi am hotărât un lucru eroic: nu vom mai minţi, nu ne vom mai prostitua în sfânta-sfintelor existenţei noastre, în creaţia literară căreia îi jertfeam zi de zi şi noapte de noapte! O înţelepciune târzie, un curaj târziu, deoarece deja primele noastre volume, şi al lui Cezar, şi al lui Nichita, şi al meu (al lui Matei parcă nu, deoarece se refugiase în istoria literară, descoperind un splendid şi inedit motiv la Eminescu: titanismul!), erau deja maculate de politic. Un spirit sarcastic va observa imediat că vremurile, condiţiile politice duceau deja la o asemenea minimă intransigenţă; nu, vă asigur că nu, noi înşine produsesem în forul nostru grav, interior, această radicalizare şi ea ne-a ajutat enorm în stabilizarea unui viitor echilibru estetic şi moral.

Azi, această mică revoluţie a noastră poate părea derizorie, iar pentru un estet occidental îşi pierde orice sens, deoarece, exact în aceeaşi perioadă, chiar cu câţiva ani mai devreme, la Frankfurt sau la Paris începea o revoluţie estetică inversă: Adorno şi Sartre lansau militantismul estetic de stânga, în condiţiile capitalismului ce renăştea şi presiunii brutale americane, mişcare ideologică ce, se vede asta abia acum cu oarecare claritate, a făcut aproape tot atâtea greşeli ca şi realismul socialist sau proletcultismul dezlănţuit al anilor cincizeci. Între aceste două enorme tangaje, firavul nostru estetism poate părea un detaliu istoric, pentru noi însă, ca şi pentru ce a produs el apoi în literele române, a fost determinant.

De ce îmi amintesc de acestea acum?! Nu pentru a ne crea false aureole literare, nici pentru a impresiona adevărata istorie literară (lucru, de altfel, imposibil!), ci pentru a clarifica oarecum tinerilor scriitori, tinerilor de azi,

nuanţe ale luptei de acum două-trei decenii, în literatură. Şi, mai ales, pentru că ceea ce am făcut noi atunci re-devine actual azi, în România, poate chiar şi în Franţa. Să mă explic.

Esteticul, ştiinţa frumosului, a apărut odată cu apariţia realismului, mai bine zis a naturalismului sau a literaturii ca ştiinţă, odată cu apariţia *fiziologiilor* la Balzac, ca o subtilă şi elegantă trădare, ca o deviere a fascicolului principal ce fusese descoperit nu de multă vreme în „ştiinţa" şi arta literară: reflectarea. Şi, mai ales cu giganţii ce se numeau Gogol şi Balzac, această reflectare a devenit aproape ştiinţă, iar scriitorii de toate vârstele se îmbătau de noua descoperire, de fantasticul *trouvaille* a măruntului şi marginalului scrib de până atunci: de a putea reface viaţa, în toate detaliile ei, ca sub un microscop, ca într-o cameră severă, experimentală, atracţia obiectivităţii, a scientifizării artei fiind, totodată, semne ale intrării literaturii sub o lumină majoră, gravă, respectabilă, în sfârşit, a lumii sociale.

Bucuria aceasta, mândria reflectării „obiective" a existenţei sociale (mai apoi psihice), descoperirea *realismului* a inoculat purtătorului umil de peană de până atunci o altă identitate, o altă conştiinţă de sine, l-a propulsat într-un alt strat social, lângă notabilii vieţii civice, lângă notarul ce întocmea complicate hârtii de succesiune şi litigii în vastitatea răcoroasă a cabinetelor sale, lângă preotul ce învăţase ipocrizia superioară şi influenţa, sfetnic al prinţilor dezamăgiţi de brutalitatea naivă a oamenilor de arme, lângă savantul biolog sau naturalist, lângă chirurgul palatului: în sfârşit, scribul – până atunci marginal şi leneş, dispreţuit ca un călugăr rătăcitor –, scribul devine un *intermediar*, dar nu între legea criptică şi beneficiari, ca notarul, nici între legile invizibilului fizic şi omul naiv, dezarmat, ca omul de ştiinţă, ci între lumea morală („*docteur en sciences morales*" se subintitula Balzac) şi cea diurnă, trivială sau, ca în cazul marelui Zola cu câteva decenii mai târziu, pictor al socialului ce echivala aproape, în cazul autorului lui *L'Assommoir*, cu o reinventare a lui, a universului social ce abia acum, în miile sale de nuanţe, culori şi detalii putea fi contemplat în linişte, spaimă şi admiraţie. Scriitorul devine deci un cetăţean respectabil, grav ca un pastor,

influent ca o curtezană ce a reuşit, ambiguu ca un medic, la intersecţia între şamanism şi lege, sclipitor ca un virtuos, neliniştitor şi dispreţuit ca un profet.

Ascensiunea lui socială are loc până azi: dar, aproape de la începuturi, această transgresiune spre *burghez*, spre respectabil, a suferit în corpul însuşi al profesiunii noastre o mişcare inversă: un grup, mărunt, e drept, de scriitori, speriaţi parcă de vastul continent ce le stătea la picioare, o altă Americă ce trebuia desenată, colonizată, încreştinată şi spoliată, s-a retras în ambiguitatea formală a artei, au renunţat – înainte de a-l poseda în toată liniştea – la titlul de „fiziologi" ai fiinţei morale, la rangul de onorabilitate pe care lumea, zăpăcită şi binevoitoare, li-l avansa deja, şi, apărându-şi parcă fragilitatea şi misterul, s-au refugiat, s-au ascuns ca într-o vizuină, cum fac desigur copiii, în ungherul, în grota esteticului pur, necontagiat de social, de legi, de morală, în hruba acelui Ali-Baba ce-şi teme topazele, ametistele şi perlele de lumina ochilor umani, de lumina însăşi, s-au ascuns în cămările tapisate cu velur, din adâncul apelor, ale căpitanului Nemo, ce *fuge* omenirea, dezamăgit, dispreţuitor şi bucuros de libertatea sa singuratecă.

E vorba de estetizanţii tuturor artelor, cei care, înainte de a învinge socialul, îl *fug*, îl ocolesc, îl tem şi resping instinctiv, de parcă nu ar fi un întins şi mândru parc al naturalului şi carnavalescului, ci o capcană complicată, sterilizantă, o tentaţie a diavolului trivial. Diavolul care pândeşte din social şi, într-adevăr, peste un secol, această metaforă uşor hazardată urma să se umple rapid de concret, atunci când dl. Peşkov, alias Maxim Gorki, la sfatul bunilor săi prieteni, Buharin şi Lenin, urma să inventeze la rându-i – un Zola instrumentalizat, fără geniu! – una din recuzitele principale ale noii puteri: realismul socialist. Observaţi că, deja, titulatura de realism devenise una onorabilă, încât puterea anarhică a bolşevicilor şi-o apropria, alăturând-o de epitetul dubios de socialism! Noutatea francă şi suspectă a noii utopii trebuia să se încarce de podoabele vechi, deja încercate, ale burgheziei şi feudalităţii; deodată, arta şi literatorul devin respectabili şi trebuie atraşi, cu sculele şi ecranele lor pe

care se proiectează realul social, mai adevărat decât socialul în sine, spre noile „organe” ale statului ce încă se clatină pe picioare, temător şi lipsit de prestigiu.

După 1945-46, când noi înşine am făcut experienţa unei „revoluţii fără revoluţie”, a unei ocupaţii militare ce s-a transformat subtil şi brutal într-o ocupaţie ideologică, instituţională, realismul sub forma lui cea mai simplificată, naturalismul ilustrativist de tip sovietic, el însuşi o caricatură a realismului ilustrativist de tip sovietic, el însuşi, o caricatură a realismului socialist al lui Peşkov ce nu făcuse, la rându-i, decât să simplifice, să instrumentalizeze – în scopuri ne-specifice! – o metodă majoră a artei scrisului, realismul în general, cel mare şi infinit, după ’46, a fost trăit pe pielea ei de către lumea numeroasă şi naivă a artei româneşti: el a devenit, din modă, manieră sau metodă, o tiranie *tout court*, dintr-o invenţie miraculoasă s-a transformat într-o celulă, într-un loc rigid, întunecos, irespirabil şi finit.

Oare Maxim Gorki a intuit într-o fracţiune de secundă, atunci când s-a întovărăşit cu Lenin şi Dzerjinski, că el nu proclamă o ramură a realismului ci, întocmai ca estetizanţii, îl trădează?! Dar, spre deosebire de firavii şi nobilii estetizanţi, ce făceau o revoltă gratuită şi nonconformistă în absolut, Gorki şi cei care l-au urmat (Alexei Tolstoi, Fadeev, Simonov, Şolohov) au modificat realismul nu pentru a-l îndepărta de social, de „trivialul oricărei observaţii sociale, al oricărui mesaj”, ci pentru a-l *trăda*, a-l calomnia, pentru a calomnia omul, *tout court*. Un realism pe dos, în fapt un instrument şi o ideologie a poliţiei politice, o mişcare reacţionară şi inversă decât cea pe care o făcuseră marii promotori ai reflectării, Gogol şi Balzac şi, cel mai mare realist dintre toţi, părintele Cordeliei şi al lui Prospero.

Pentru a ne apăra deci de această „mişcare inversă”, de acest nou dogmatism ce venea drapat în hainele miraculosului realism, noi, cei câţiva tineri literaţi români, la sfârşitul deceniului şase, ne-am refugiat în estetic, în abisal, în metafora despovărată de social, am fugit de fapt dintr-o falsă oglindă, din orice oglindire a omului cetăţii, cum se spunea atunci. Pentru că nu ne puteam întoarce la psihologicul lui Martin du Gard ori la lirismul agresiv al lui Voronca sau Arghezi, am inventat, voluntar-involuntar, o

formulă mixtă, naivă şi savantă în acelaşi timp, formulă căreia noi înşine i-am rămas credincioşi preţ de-o secundă istorică, suficientă însă ca să ne permită desprinderea de noua boală a artei ce se agăţase de tancurile liberatoare.

Într-adevăr, tinerii acţionează mai mult instinctiv şi atunci, la sfârşitul anilor ’50, instinctul de apărare – şi nu cel de creaţie, în primul rând – ne-a făcut să ne refugiem într-un anume tip de estetic. Am şi fost apostrofaţi ca atare, nu numai pe culoarele revistelor sau în numeroasele şedinţe sufocante, ci şi în ziarele şi revistele politice ale vremii, ca „estetizanţi”, inşi ce cochetează cu arta şi mai ales cu ideologia coruptă a idealismului şi burgheziei, tinerei ce nu sunt, în fapt, decât capete de pod ale unei infiltrări obscure şi periculoase, ce vor să sape noua ideologie, arta enormă, de mucava a noilor stăpâni. (Noii stăpâni, nişte modeşti cvasi-muncitori care, după lungi ani de puşcărie unde li se inculcaseră fragmente de filosofie vulgară şi noţiuni hibride de cultură, s-au aflat puşi cu brutalitate în faţa unei puteri disproporţionate, o putere fără opoziţie de nici un fel, fără control, o putere nouă întrucât nu-i ajungea forţa efectivă, ci se drapa şi în faldurile unei noi religii. Ea însăşi, ascunzându-se, ca şi arta, sub un nume de împrumut, hibrid şi monstruos la rându-i, o „religie a ştiinţificului”, o „religie a raţionalului”, o superstiţie: cea a utopiei sociale, ce se împodobeşte cu atributele unei suprastructuri declarate duşmănoase, cea a burgheziei harnice şi inventive.)

În fapt, noi am fugit de literatură, de artă. Atât de adânci erau pe atunci – şi sunt şi acum, dar, în anii ’50, orice convingere oficială era susţinută şi de poliţia exterminativă – convingerile că arta şi realismul sunt indisolubil legate, sunt două noţiuni ale aceluiaşi corp, sunt perfecte sinonimii. A nu fi realist era acelaşi lucru cu a avea o rudă în puşcărie sau în străinătate, a nu te grăbi să reflecţi realitatea imediată şi prototipală era o fugă, nu artistică, ci politică, un fel de escaladare a pasivităţii rezistente, mic-burgheze, o trecere a unei graniţe unde începeau să se agite stridente şi multiple sonerii de alarmă. Am fugit în adâncul fiinţei umane, dar nu pentru a urma o „modă” lansată de un Jaspers sau de un Jung, cum eram acuzaţi în „Lupta

de clasă”, ci pentru a scăpa de falsificarea artei, nu a omului; dar arta purta în chip magic, cuprinsă în ea, efigia miraculoasă a omului (miraculos-activ, şamanică!), şi aceasta noii stăpâni, în ciuda culturii şi puterii lor improvizate, o ştiau, o „bănuiau”! Fugeam deci de artă, fugeam mereu şi ne refugiam chiar în artă, pierzându-ne aproape pe culoarele ei complicate şi, pentru a ne face desigur curaj, citeam şi reciteam, bătrâni şcolari, pe marii clasici, pe cei primitivi şi moderni, pe care şcoala „nouă” îi expulzase ca suspecţi, ca purtători de viruşi (şi avea dreptate!), dar ce serviciu ne-a făcut nouă, tinerilor berbecuţi de atunci, noua şcoală, şcoala roşie, blestemând textele clasice: ele deveneau noi, atrăgătoare, misterioase şi profunde, aşa cum şi erau de fapt. Iată că, deci, fugind de şcoală, ne-am refugiat în adevărata şcoală, fugind de artă, am regăsit arta şi, odată cu ea, am regăsit adevăratul instinct al creaţiei, mai preţios decât cultura şi talentul, decât gloria şi banii!

II

În definitiv, ce pot face artele şi oamenii de artă în acest sfârşit de secol care poartă stigmatele politicului, decât să viseze şi să pretindă autonomia ciudatei lor profesiuni, aflate la intersecţia atâtor spaime, interese şi profeţii?! Nu „artă pentru artă”, ci emanciparea, în fine, a creaţiei de sub tutela grijulie şi tiranică a moralei, sub viclenele ei forme, ce merg de la religios până la politic. Interesant este că una din măştile moralei în artă avea, purta semnele ştiinţei şi încă, până azi, unii artişti sau literaţi se mândresc cu virtutea *cunoaşterii* ce ar prezida la ceremonia metaforei, a naraţiunii sau a logosului afectiv. Evident că deţin o parte de adevăr – aşa cum şi biserica, şcoala şi politica şi-au depus sclipitorii germeni în ţesuturile creaţiei noastre! –, dar acesta să fie specificul ultim al profesiunii, al vocaţiei noastre?! Cele cinci sau şapte canale, căi, moduri de creaţie fundamentală ale omului: arta magului-preot, a poetului, militarului etern, comerciantului ce duce, ca Ulise, zvonuri şi colportează istorie, a alchimistului, a anarhistului ce se transformă într-un primar-administrator zâmbitor, din nou a basileus-ului modern ce devine dictator sau preşedinte

asistat nu de preot, ci de universitarul ce-i oferă o parte din prestigiul său şi al ştiinţei sale, preotul ce este poate financiarul prezent peste tot etc. etc., sunt limitate şi stabile numai atunci când îşi respectă canalul, orniera specifică şi îngustă, necedând tentaţiei celorlalte moduri specifice de existenţă şi expresie fundamentală, imixtiunilor celor mai ingenioase!

Ca să fiu mai clar: într-una din prozele atât de moderne şi savuroase ale lui Heinrich Heine, poetul semi-exilat în Parisul începutului de secol trecut povesteşte o seară dintr-o sală de concert, unde se produsese un artist italian, aproape necunoscut, ce i se părea neamţului nostru, pe drept cuvânt, a avea geniu: Niccolo Paganini. Pentru a ne convinge de talentul ieşit din comun al virtuozului, Heine pretinde a fi trăit, a fi *văzut* în timpul execuţiei unora din capricii sau tarantele un râu curgând subţire într-un câmp dezarmat, sălcii ce se pleacă înfiorate peste maluri inexistente, păsări minuscule ce tremură pe crengi subţiri ca pânza de păianjen (inventez, bineînţeles, în spiritul textului citit în tinereţe), pe scurt, un pastel, un peisaj plastic, animat şi sonor, o încercare de a transpune un mod de expresie umană într-altul, sonorul în plastic, muzica în poezie, inefabilul melodic în narativul descriptiv. Dacă ar fi reuşit – bineînţeles că nu a făcut-o, pagina este una dintre puţinele neinspirate ale poetului profet şi blând anarhist! –, ar fi dispărut, cu siguranţă, cel puţin unul din cele două canale fundamentale, istorice, ale capacităţii umane de expresie nelogică, iraţională. Dacă cineva ar putea exprima viziunea plastică prin cea melodică, culorile şi desenul prin compoziţie şi contrapunct sonor, pictura, ceea ce numim astfel, ar dispărea, s-ar anemia, şi-ar pierde contururile şi apoi ar fi înghiţită de cealaltă artă, dacă aceasta, la rândul ei, ar fi suficient de rezistentă, de imună la tendinţa altor moduri esenţiale de expresie, dacă ar poseda acel grăunte de diamant care nu se dizolvă în nimic, pe care îl numim specific.

Totdeauna, mai ales în epocile manieriste, când artele au vrut să comunice cu ştiinţele sau între ele, şi-au pus în pericol specificitatea; sacrificaţi au fost, bineînţeles, zeci şi zeci de artişti minori care nu aveau inculcate în sângele creaţiei legea instinctivă, de fier, a propriului gen,

graniţa aceea care nu poate şi nu trebuie depăşită, locul acela unde eşti acasă, unde eşti tare, invincibil. Epocile acestea de interdisciplinaritate au fost şi fecunde, e drept, dar au şi verificat adevărul adânc, imuabil al celor câtorva canale istorice de expresie a geniului uman, anistoricitatea lor: în orice moment, în orice secol, un comerciant cu vocaţie sigură, profundă, va fi necesar şi creator; la fel, un militar, ce rezistă religiosului sau aventurii politice, va încarna cu siguranţă una din postúrile majore de expresie a umanului. Omul de ştiinţă ce nu va ceda tentaţiei cu care a făcut carieră un Cagliostro sau Iorga. (Invers este posibil şi chiar exemplar, am putea-o numi regăsirea specificului: un Saharov ce părăseşte ştiinţa pentru a proclama neatârnarea omului de ştiinţă, devenind prin aceasta chiar mai mult decât un reprezentant al vocaţiei sale, un adevărat purtător de cuvânt al umanului într-o lume beată şi confuză!)

Imperatorul ce nu coboară în arenă, provocând gladiatorii şi sacrificându-şi prestigiul, jignind pe cei de bun-simţ care cred în necesitatea instituţiilor; preotul ce nu face politică, muzicanţii de geniu care nu cedează ten-taţiei mesianice. (Am mai avea însă, atunci, bucuria „Sonatei în Si minor” a lui Liszt?!) Goethe să nu se hazardeze în teorii în optică (dar s-o facă în teoria plantelor!), Da Vinci să nu încerce să zboare (să imagineze însă maşini de aruncat proiectile sau propulsate pe şenile!), Tolstoi să nu fundeze biserici şi Octavian Goga să nu facă alianţe politice!

Evident, ceea ce le este permis „celor mari”, celor ce au, inculcate fără greş, simţurile adânci de orientare în zona lor specifică de expresie, nouă, celorlalţi, ne este concedat mai dificil şi, adeseori, spre pierzania noastră.

Dar tirania, *luciditatea* specificului merge încă şi mai departe, se strecoară până în interstiţiile adevăratei, propriei vocaţii: Liviu Rebreanu care voia să facă roman psihologic! Evident, avea dreptul „să încerce”, Lovinescu însuşi l-o fi convins de aceasta şi întreaga epocă ce descoperea psihologismul în naraţiune; dar iată că acest vajnic, autentic ctitor al romanului românesc modern, creatorul atâtor scene antologice din lumea satului şi al unor personaje distincte, tăiate în sticlă, *desparte ezoteric, mesianism şi ambivalenţă psihică*, se angajează pe pârtia seducătoare a ne-socialului, a golurilor dostoievskiene (şi totuşi, din cauza marii sărăcii a

prozei noastre din epocă, *Ciuleandra* rămâne, cred eu, încă lizibilă!) şi, în mod miraculos, îşi pierde vlaga, siguranţa caracterologică, ştiinţa dialogului, simţul vieţii, îşi pierde propria-i artă!

Într-o seară lungă şi luminoasă de vară, plim-bându-mă cu Marin Preda prin Bucureşti – şi el, şi eu iubeam Bucureştiul vara, cvasi-pustiu, redat clădirilor vechi şi visătoare, parcurilor prăfuite, apte de complicitate, măturătorilor exotici ce înaintează leneş, în pâlcuri, un oraş în care spiritul încă apropiat al sfârşitului de secol trecut putea fi întâlnit aproape fizic la un colţ de clădire, la începutul unei străzi – Labirint sau Viitorului, Povernei sau Căuzaşi! –, într-una din aceste seri, nopţi (şi-mi aduc aminte că, în momentul în care mai prestigiosul meu coleg urma să-mi confieze ideea pe care o voi exprima imediat, ne găseam cu siguranţă pe trotuarul ce înconjoară Grădina Icoanei sau Parcul Ioanid), l-am auzit spunând:

– Dragul meu, care a fost marea greşeală a lui Sadoveanu, indiscutabil unul dintre cei mai mari şi mai norocoşi prozatori români?! Nu cumva atunci când s-a hazardat în lumea citadină, în complicaţiile analizei psihologice?! Omul acesta, care stăpânea ca un şaman sufletul văilor, al turmelor, al istoriei, al păstorului, soldatului feudal, haiducului, al femeii-matroane etc. etc.?!

Atunci, după câte îmi amintesc, nu am răspuns nimic deşi, în acea clipă ca şi acum, în ciuda ratării, adeseori necruţătoare, cred că trebuie să-l admirăm pe artistul ce se aruncă peste domeniul în care se simte sigur, în care s-a încercat, unde a fost aplaudat, trebuie să încurajăm reflexul *riscului în cultură*! Cei mai mulţi dintre noi vor pierde tocmai aici, depăşind limitele unei creaţii sigure, deja verificate de înaintaşi sau de propriul geniu, dar nu în felul acesta înaintează artele şi ştiinţele?

Punând totul într-un talger, în primul rând autoritatea greu câştigată, binemeritată, onorabilitatea recentă, saluturile grave, ipocrite şi necesare, convinse, ce flutură de pe trotuarul de vis-à-vis, contul în bancă, şi poate, în acest sens, deşi epuizate la sfârşitul secolului XIX, dar forjând spiritul secolului nostru, două exemple majore ne vor convinge cel mai afund de aventurosul necesar al creaţiei, de riscul uriaş şi imediat pierzător pe care-l

afrontează orice bărbat ilustru în artă şi gândire, două exemple din două domenii diferite, ce nu se ating aproape în nici un punct al lor: filosofia şi pictura. Nietzsche şi Gauguin. Ambii încep onorabil, unul, extrem de tânăr, profesor la Basel, apreciat de maestrul său Ritschel, publică docte studii filologice şi istorice şi, mai ales, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii* în care statuează două categorii ale reordonării întregii antichităţi greceşti, care ar fi fost suficiente, numai ele, unei ample, prestigioase cariere universitare: *apolinicul şi dionisiacul*. Celălalt, pictorul, începe „onorabil şi promiţător" la rându-i, obţine o slujbă lucrativă la Bursă, îşi cumpără o casă, se căsătoreşte cu o femeie atrăgătoare, expune pânze interesante, cu un început de succes, exhibând o artă ce l-ar fi putut duce la o recunoaştere sigură şi onorabilă din partea publicului şi a criticilor plastici. Ambii rup însă, de-o manieră neaşteptată şi brutală: tânărul filolog şi clasicist părăseşte brusc postul de universitar al unei reputate instituţii ştiinţifice şi începe o curioasă carieră de filosof, prăpăstios şi vagant, editând cărţi aproape necitite, marginalizându-se cu o curioasă poftă şi furie anarhic-intelectuală; celălalt, pictorul Gauguin, face la fel, un act de sinucidere socială, îşi părăseşte casa, familia iubită, Parisul unde începea să fie cunoscut, şi se amestecă într-o bandă de pictori dubioşi ce colindau sudul Franţei la Arles, sau Pont-Aven, trăind din expediente; apoi, excedat şi orgolios, părăseşte definitiv Europa, refugiindu-se într-o colonie îndepărtată a Franţei, unde îşi va sfârşi zilele sărac, dispreţuit leneş de mărunţii funcţionari locali ai imperiului, aproape abrutizat de mediul de indigeni ce-l acceptaseră, dezamăgit şi obosit de existenţă, deşi încă tânăr, cu senzaţia aproape evidentă de înfrânt. Celălalt, Nietzsche, la 44 de ani, singur şi sărac la Turin, într-o criză de schizofrenie, îmbrăţişează gâtul unui cal de povară, biciuit de stăpânul său, solidarizându-se tembel, infantil şi total cu victimele eterne ale bunului plac sub-uman, după ce, cu câteva zile înainte, trimisese unuia dintre puţinii prieteni fraza, paranoidă, nu lipsită de legătură cu întreaga-i operă încă necunoscută, rizibilă în ochii multor critici onorabili universitari: *Dionysos gegen den Gekreuzigten*, Dionysos contra crucificatului!

Iată două exemple extreme, enorm-spectaculoase ale riscului în cultură, cazuri ale romantismului „excesiv” existenţial, victime uşoare şi perpetue ale spiritului mic-burghez etern. În comparaţie cu riscul pe care şi-l asumaseră Rebreanu şi Sadoveanu de a-şi lărgi paleta compoziţională, aici saltul e mult mai radical, mai semnificativ, mai revoluţionar: Nietzsche şi Gauguin nu depăşesc doar un prag ce delimita eficacitatea, succesul sigur al unei arte verificate deja ce se întâlnea cu un public în aşteptare, cu un orizont compatibil, previzibil; nu, cei doi giganţi şi aven-turieri existenţiali, nu numai că resping o fină şi interesantă, creatoare adaptare la standardele gustului sau academismul cu formele-i şi nivelele-i variate, unele valabile artistic; ei nici nu resping ceva, nu contestă ceva, deşi au aerul unor răzvrătiţi şi contestatari! Ei sunt pur şi simplu profeţi, înainte-mergători, ei pregătesc secolul ce vine, sunt dogmatici cu fanatism şi vizionari ai formelor esenţiale viitoare, fără ei, azi, noi am arăta altfel, în cultura, în reflexele profunde şi diverse ale suprastructurii.

În cazul lor, luciditatea specificului ia o formă inedită până la contrariant, vizionară până la limita perceptibilului, pe graniţa între manie şi creaţie, între purgatoriul creaţiei şi infernul limitat şi circular al sterilităţii falsei revoluţii, al mimei şi postúrii unei noi arte.

III

Amplu, inventiv, gălăgios şi certăreţ, ingenios până la geniu în a crea forme şi modalităţi noi de expresie şi de joc superior, artistic, aproape creator de istorie, supra-realismul sau surrealismul (cu toate ramurile ce-l recunosc sau contestă ca matrice: formalismul, letrismul, dadaismul, constructivismul, onirismul, textualismul etc. etc.) a fost şi este, cert, una din contribuţiile originale de prim-plan ale secolului nostru (alături de invenţia betonului şi a spargerii atomului, de zborul cu aripi de metal şi de domnia halucinantă a celor două utopii extremiste, fascismul şi comunismul, care au distrus şi deturnat destinul a zeci de milioane de indivizi numai pe continentul nostru etc. etc.). A fost, într-adevăr, o majoră provocare estetică, creatoare, şi noi, românii, putem fi mândri de a fi dat

alături de blândul Urmuz pe unul dintre cei mai cunoscuţi scriitori francezi de la începutul secolului, Tristan Tzara. Am mai vorbit de farsa ce urma să li se pregătească surrealiştilor români de „tovarăşii lor de drum”, de idei de stânga, aceea de a se transforma din anarhişti ai formelor academice şi contestatari ai burgheziei sub toate feţele ei, în paznici şi iniţiatori ai unei culturi din cele mai calpe, mai *kitsch*, mai reacţionar-burgheze în spiritul şi li-tera ei, un ilustrativism plat al ideilor poliţiei politice, nici măcar un opium pentru popor, ci o proiecţie în coşmaresc a unei realităţi văzute cu ochiul unui băcan (corupt de putere!). Din fericire, o parte din onoarea surrealiştilor a fost salvată, la sfârşitul anilor ’60, de mişcarea onirică condusă de Dumitru Ţepeneag, al cărei protest curajos şi inventiv amesteca opoziţia faţă de formele clasice literare cu opoziţia politică ce nu se manifesta în scrierile tinerilor corifei non-ortodocşi, ci în luările lor de poziţie din numeroasele şedinţe ale epocii, în radicalismul lor ce amuza, dar mai ales în neliniştea, care, o vedem azi mai bine, a salvat o parte din prestigiul literelor române, înclinat deja îngrijorător la acea dată.

Noi, cei care publicaserăm primele cărţi la începutul deceniului şapte, deşi profesam o altă *ars poetica*, am stabilit cu ei un act oarecum mutual, „suspectându-ne” reciproc: ei, probabil, de conformism sau oportunism, cum vreţi, sau, şi mai grav, de academism, noi, de aventurism politic, de narcisism sau pur şi simplu de „lipsă de talent”. (Apropo de acest „talent”, vreau să spun câteva lucruri: atât burghezia satisfăcută şi reacţionară, cât şi activiştii comunişti în rara lor aroganţă reproşau adeseori inşilor incomozi social absenţa acestei calităţi, *talentul*, despre care nici ei şi nici noi nu ştiam prea bine în ce consistă. Evident, la mijloc se afla şi o bună doză de rea-credinţă, mai exact spus de laşitate, când, de exemplu, i se reproşa lui Paul Goma, iniţiatorul singurei mişcări de opoziţie politică şi culturală românească, „lipsa de talent”!)

Talentul a fost nu numai o armă a duşmanilor culturii, ci şi o băutură tare, ameţitoare, cu precădere când ea se abătea precoce asupra unor spirite încă nu suficient de mature fiziologic şi moral, şi astfel se face că, de la Delamarina şi Cârlova, până la Velea şi Labiş, literatura română numără

exasperant de multe cruci tinere, prea tinere, confortând legendele romantice despre inadecvarea geniului la social, dar şi neliniştind instituţiile grave româneşti ce se pregăteau, poate, să-i primească pe literaţi în rândul „onorabililor” *fellows*. Mai mult decât atât: exista încă, destul de răspândit mai ales în estul Europei după câte am putut să-mi dau seama, un cult, un fetiş al talentului, ce ar fi un *sine qua non* al pătrunderii şi oficierii în templul literaturii, un fel de semn august, inconfundabil, pe fruntea celor aleşi (aşa cum cerbii au uneori o stea vie între coarnele lor tinere, lucioase de insolenţa metaforei!), un semn, o înzestrare ce te propulsează lin, fermecat şi tenace într-un corp de elită, proiectându-te la antipodul mulţimii tăcute şi modeste de intelectuali care încearcă să construiască *doar* cu munca, şcoala, cultura, pe scurt cu transpiraţia – turnuri ale creaţiei pe care ceilalţi, cei însemnaţi, le ridică doar cu un singur gest, la comanda subtilei *inspiraţii*. La sfârşitul unei lungi convorbiri avute cu Nichita Stănescu în „România literară”, prin ’69 mi se pare, l-am întrebat, pe jumătate în glumă, dacă „a avut vreodată ta-lent”. „Nu-mi amintesc!”, mi-a răspuns Nichita şi în răs-punsul său, ca şi în întrebarea mea, răzbătea ciuda noastră, probabil, nu de a nu fi avut vreodată talent – unii, generoşi, ne asigurau de contrariu –, ci de a nu fi avut parte de o carieră literară precoce, de a nu fi gustat gloria sau gloriola atunci când, într-adevăr, ea este semnul indubitabil al unei înzestrări genetice, adică în jurul celor douăzeci de ani, când individul este încă pe jumătate îngropat în utopiile pubertăţii, iar succesul iute, adulţii fermecaţi şi respectuoşi din jur aju-tându-l să uite mai repede de rănile încă sângerânde ale adolescenţei. Nu, noi nu avuseserăm talent, ceea ce însemna că nu am avut norocul să uimim, ci a trebuit să convingem, să persuadăm, să luptăm pentru a ne impune graţia, să forţăm uşile pentru a ne lua dreptul la cuvânt, dreptul de a „nu mai fi întrerupţi”, dreptul de a ne declina numele şi prenumele în ordine inversă decât în actele publice, dreptul, privilegiul de a ne invoca pe noi înşine, ca şi cum am fi fost o persoană străină, aproape onorabilă, aproape obiectivă, aproape necesară şi aproape dispărută.

Talentul l-am comparat cu una din acele glande cu secreţie internă – cum ar fi *timusul* –, care involuează în jurul vârstei de 18-20 de ani, când se opreşte creşterea, dezvoltarea corpului uman pe care o provoacă. Talentul

este deci un fel de timus nevăzut şi prezent, ce dispare la vârsta când trebuie să se instaleze adevărata creştere spirituală, adică înmagazinarea şi orientarea culturii, profesionalismul, exerciţiul zilnic, mental şi scriptic, şi altele ce ţin de construcţia interioară, dozarea efortului pe spaţii mari, deschiderea priveliştilor, ieşirea din matricea natală pentru a o pierde eficient – a o regăsi, deci, în relieful şi specificitatea ei nouă, experienţa exilului interior sau exterior, erudiţia călătoriilor etc. etc. Prea mulţi scriitori români tineri şi foarte tineri au fost îmbătaţi şi apoi pierduţi de norocul ciudat al talentului; de asta suntem o întinsă regiune fertilă în proiecte, dureroase şi exotice promisiuni ce cresc în forma acelor flori fără miros şi multicolore care se numesc *ce-ar fi fost dacă*!... A sluji, deci, măruntului templu al talentului, seducător ca o fată tânără ce culege flori pe o colină, în aburii dimineţii, înseamnă a renunţa la existenţa reală a creaţiei. A sluji ideii de talent, a-l venera excesiv pe acest zeu minor şi uituc înseamnă a face un pact cu prezentul care este totdeauna steril, incapabil de o zidire calmă şi cuprinzătoare a mitului. Într-adevăr, iată două elemente perfect antinomice: talentul şi mitul. Unul îl va exclude mereu pe celălalt şi, vai, talentul va fi aproape totdeauna mai iute, mai eficace! În ciuda noastră, în ciuda norocului nostru şi a acelui trib tăcut, complice, mereu mai numeros decât credem şi decât merităm, ce aşteaptă să strige, să cânte şi să anunţe adevărul frumos prin gura noastră rotunjită şi vibrândă!

Să-l coborâm, deci, de pe postamentul său, pe zeul viclean şi trădător, să-i acordăm doar atâta atenţie cât unei păsări mari, cu pene intens colorate, care ne zboară prin faţă, odată, într-un drum de pădure! Apoi, să ne continuăm urcuşul, atenţi la micile obstacole, în ritmul regăsit şi protector, în minte mereu cu persistenţa piscului care ne aşteaptă. Ce este un pisc, prieteni, decât promisiunea unei privelişti?!

Deci nu provocarea istorică, gălăgioasă şi inventivă, a surrealismului ne-a atras pe noi, cei câţiva care voiam să ne salvăm sufletele noastre artizane, ci o altă provocare, o altă fugă ce păstra numai forma fugii, a evaziunii, dar era, în fapt, cum spuneam, o lungă paidee şi regăsire a elementelor, o instruire instinctivă şi o erudiţie mimată, visată – într-o vreme când cultura însăşi părea o provocare şi o vină înainte de vină, într-o

societate care a descoperit principiul abisal şi pervers al vinovăţiei înainte de păcat, al căderii în lume fără legenda nici unui paradis al răscumpărării, fără ispita şi şansa cunoaşterii! –, noi ne-am refugiat în estetic, într-un estetic instinctiv şi etern, şi, probabil, toţi tinerii în care va trăi visul literaturii, angajaţi în lupta inegală cu un Goliat politic sau de o altă culoare, vor alege acest refugiu, ultima şansă, pariu, realitate, înainte de pierderea totală a speranţei.

Speranţa nevoii de creaţie, bineînţeles!

IV

Provocarea estetică nu este decât încercarea de a găsi o ideologie a culturii. Un sistem de idei, deci, o încercare de suprastructură a suprastructurii înseşi. Pentru a ne apăra în viitor de imixtiunea altor ideologii, nespecifice (religioase, ştiinţifice, politice, morale), şi, mai ales, creându-ne un *acoperiş* de idei peste culorile, sunetele, metaforele noastre, pentru a le apăra şi înţelege, pentru a încerca să le înţelegem. S-o înţelegem, cultura, în totalitatea şi unicitatea ei.

Când noi, grupurile răzleţe şi lipsite total de prestigiu social la sfârşitul deceniului şase ne-am refugiat, instinctiv, în cultură şi în oficierea ei cea mai pură (erau şi alte grupuri din generaţia noastră, care au *rămas* însă în social şi în oficierile şi ritualurile sale: Labiş, Ion Gheorghe), nu îndrăzneam să ne gândim la o astfel de provocare, la o astfel de ideologie, deşi o presimţeam. Ceea ce făceam deja, pe ascuns – uneori pe ascuns de noi înşine, de fiinţa aceea temătoare din noi, mic-burgheză, care ne sfătuia să nu afrontăm prea radical realul social şi poliţia sa –, ni se părea o provocare, falsificatori de bani ai artei sperând cu putere că monedele noastre vor fi într-o bună zi cele credibile şi, deşi trăiam un naiv orgoliu de a ne refugia, de a fi poate singurii paznici ai vechiului şi prestigiosului templu, ne îndoiam noi înşine şi ne spuneam cu o jumătate de voce conştientă: dar dacă *ei* au dreptate, dacă începe o *eră nouă* (anunţată şi de fascişti, şi de comunişti cu o fervoare a înnoirii cuceritoare pentru orice inimă juvenilă!), dar dacă, într-adevăr, arta burgheză, arta academică,

feudală (a Renaşterii) şi celelalte şi-au „trăit traiul”, şi acum e timpul unei arte care să se despovăreze de vanitatea arogant narcisiacă şi, în loc să se contemple la nesfârşit în frumosul ei discutabil, să înceapă să *slujească* unei noi morale?! Cât de actual ni se părea atunci Nietzsche, citit *sous le manteau*, vituperând împotriva oricărei morale şi contra aroganţei moralei de a se strecura şi domni peste norocul uman! „Nu există fenomene morale, ci numai interpretări morale ale fenomenelor”, spunea el, printre altele, în *Dincolo de bine şi de rău.*

Interesant pentru psihologia succesului este că noi, atunci, nu protestam, aşa cum fac tinerii dintotdeauna şi cum au dreptul s-o facă, noi ne *strecuram* exaltaţi de secretul şi curajul nostru, temători de convenienţele sociale, temători de ratare.

*

Tinerii mei prieteni mă aud adeseori afirmând că semnul talentului, al adevăratei vocaţii, nu stă în talentul în sine, în abilitatea precoce de a crea, relaxat, ritmuri şi metafore, fragmente de viziuni şi schiţe de revolte estetice. Nu, semnul talentului nu este înzestrarea, chiar şi palpabilă, evidentă, acceptată; semnul *sigur* al vocaţiei la tinerii creatori de pretutindeni este *teama de ratare*, teama nu de social, de autoritate (paternă sau instituţională), ci teama confuză, dar persistentă, agăţătoare ca un virus tenace şi nedefinit, de care nu aminteşte nimeni, teama că vei fi ocolit de destin, că timpul cu carele sale mari, greoaie, sclipitoare va trece pe lângă tine, tu, care, cu trecerea vremii, încetezi tot mai mult să exişti, căci ce existenţă poate fi aceea fără artă, fără expresie, fără vocea aceea specifică a lui Orfeu ce farmecă natura, ce înmoaie voinţa regilor infernului?! Teama de ratare, eu am trăit-o timp de un deceniu lung şi mai bine, şi azi mi-aduc aminte cu un oftat de uşurare, de bucurie, de acea lungă, confuză şi întortocheată teamă ce mă apăsa ca o lespede enormă, împiedicându-mă să trăiesc, împiedicându-mă să mor. Alături, colegii de generaţie, de proză, publicau cărţi, fermecau lumea şi criticii cu talentul lor indubitabil, ieşit din comun (Fănuş Neagu, N. Velea, D. R. Popescu, Sorin Titel), pozele lor se răsfăţau, pe drept, în paginile revistelor literare de pretutindeni (unul din

puţinele luxuri ale comunismului, abundenţa revistelor literare, „subvenţionate”, sperăm că îl vom păstra, ca şi gustul pentru poezia, teatrul şi filmul subvenţionat, chiar şi televiziunea şi radioul, ca o garanţie contra unei prea brutale comercializări a artei, a unei probabile trivializări a gustului, o pierdere a specificului nostru estic; căci nicăieri în Europa poezia, Poezia cu majusculă nu se reflectă cu atâta amploare în conştiinţe ca în această fâşie subţire europeană, eliberată de câteva luni de o fantasmă cu gheare); îi contemplam, admiram şi urmăream cu priviri pline de bucurie şi jind pe aceşti colegi ai mei ce *existau*, îi aplaudam de la distanţă şi mă întorceam la mine, în hrubele mele igrasioase, întrebându-mă dacă nu suntem, eu şi alţii ca mine, în fapt, simpli *maniaci*, paranoizi, cei care vor şi nu pot, inşi mediocri înecaţi într-o ambiţie bolăvicioasă, ocoliţi de graţia cuvântului, de uşurinţa asociaţiilor noi, vizionare, goi de destin. „Sunt nebun, îmi spuneam cu un fel de uşurare crispată, sunt steril, dizgraţios, impostor şi nebun! Sunt un simplu maniac, un grafoman care nu face rău nimănui, doar lui însuşi!”

Nu eram însă grafoman, o ştiu azi, deoarece nu-mi pierdusem simţul autocritic şi, spre deosebire de mica armată anonimă din orice cultură, ce umple pivniţele editurilor cu piese de teatru, romane, versuri şi eseuri, eu ştiam, eram convins că nu am talent, că nu sunt vizitat de geniu. Doar spaima, ce-şi săpa harnică tunelele ei inventive, era prezentă, se agăţase de mine ca o piază-rea, spaima ce-mi gâfâia în oase şi-mi strângea gura de-o amărăciune dulce, lividă, frica de a nu putea fi *eu însumi*, frica, teroarea că acel eu însumi nici nu exista, căci ce existenţă poate fi aceea, îmi spuneam în candoarea idealităţii mele, fără putinţa expresiei, a *vorbirii* prin fabulă şi rimă, a strigării răului şi binelui, frumosului şi sublimului exitenţial de care suntem traversaţi şi blestemaţi cu toţii?! Cum să trăieşti fără să vorbeşti, mereu alături de *logos*, ca o navă albă, mare, înfăşurată în nori şi ceaţă, ce lunecă pe lângă tine, aproape tangibilă, între ecluzele sale, tangibilă şi imaterială, de unde se aud voci şi râsete, frânturi melodice, strigăte de copii, întreg norocul existenţial?!

O spun mereu, pentru cei ce se tem acum, pentru cei locuiţi de această frică, pentru cei ce nu pot trăi fără ideea de destin: teama aceasta a voastră e cu adevărat semnul că *el* este aproape, dar prezent în felul lui, imaterial şi paradoxal, prin faţa sa negativă: neînţelegerea, indiferenţa tuturor, refuzul şi refuzuri, căderi, înfrângeri, atât de numeroase încât nu le mai ţii socoteala, aşa cum un prizonier, într-un turn, după un timp pierde socoteala zilelor:

„Vreau să pier în beznă şi în putregai,
Ne-ncercat de slavă, crâncen şi scârbit.
Şi să nu se ştie că mă dezmierdai
Şi că'n mine însuţi tu vei fi trăit."

strigă, în asprimea limbajului său, cel care a trăit această spaimă necesară până la capăt, cel care s-a aruncat în vâltoarea socialului doar atunci când şi-a epuizat frica de neputinţă, frica de graţia-pe-jumătate, frica de a nu putea vorbi, striga, frica de a rămâne pe pământ şi de a nu putea face volute peste Mediterana albastră, ca Icar, pentru o clipă rege al azurului şi al supra-umanului, frica de muţenia nevăzută şi prezentă ca o rană ce sângera sub obroc (de unde ştiu metafora asta?!), frica de neputinţa umană însăşi, *pentru că dacă tu* nu poţi, spaima devine brusc generală, totală; într-adevăr, niciodată ca în anii cruzi, adolescentini şi post-adolescentini, individul nu se contopeşte atât de repede şi total cu generalul, cu lumea, într-un fel naiv şi monstruos egoist-generos. Atunci urcăm pe baricade, deşi avem totul de pierdut sau mergem alături de tancurile orbecăitoare, cu mâinile goale, oferindu-ne tembeli şi eroici viaţa în Piaţa Palatului sau a Universităţii, urmăriţi de adulţii înfricaţi din dosul transperantelor, atunci străbatem solitari oceanele sau cei doi poli geografici, atunci plângem, singuri, împreună cu un autor mort în alt secol, atunci ne părăsim iubita pentru un prieten, atunci trăim, avem curajul de a trăi. Mai afundă decât talentul este, deci, spaima de a nu-l avea, mai real decât semnul clar al vocaţiei şi recunoaşterea imediată este purgatoriul acestei îndoieli de sine ce ne va urmări întreaga viaţă, *dacă avem* nobleţe în artă, dar a cărei formă acută, uneori nimicitoare, se petrece în anii când se coace bărbăţia; această suspensie înainte de a ne arunca în creaţie, lungă şi chinuitoare ca o

existenţă întreagă, întreruperea de existenţă, clipa aceea ce poate dura decenii când propriul nostru destin îşi ţine respiraţia: oare ce vom face, oare ce va face *el* în spaţiul acesta depresurizat, în afara gravitaţiei socialului şi bunului-simţ, cum îşi va păstra *el* demnitatea şi credinţa, mărunt şi anonim sfânt al unui deşert ubicuu şi invizibil?!

*

Ideologia ideologiei s-ar numi această încercare de suprastructurare a culturii, deşi, în fapt, nu e vorba decât de o conştientizare a creaţiei, de o articulare distinctă a specificităţii şi legilor ei. O rezistenţă calmă şi sigură la orice injoncţiune, o re-descoperire a frăgezimii marii, clasicei arte, o re-înviorare a misterului transfigurării realului, un nou romantism. Nu era oare romantismul o reconciliere cu spiritul universal, *der Weltgeist,* o încercare genial sintetică de a cuprinde universalul, *der Weltschmerz,* o punte peste toate graniţele, descoperirea geniului instinctiv şi etern al popoarelor, ingenuitatea ca armă eficientă contra pedanteriei artei academizate, descoperirea naturii, şi în primul rând a naturii adânci umane, a autenticului, a tristeţii ca destin alături de cartea deschisă a Prinţului danez, *primul* romantic, probabil, alături de cartea cu aventuri şi cavaleri, mereu deschisă a hidalgo-ului de la Mancha, *al doilea* romantic, poate, într-o ordine de genuri, nu de timp (liric şi epic!), romantismul văzut, bineînţeles, dincolo de istoric, ca o stare a spiritului, ca o lege a creaţiei.

Să vorbim despre noi înşine, ar suna defăimător această nouă construcţie, dar am adăuga imediat: pentru a ne cunoaşte, pentru a putea reprezenta, într-adevăr. Pentru că omul de artă are, se bucură de o ciudată infirmitate: nu poate vorbi despre sine însuşi fără a vorbi despre ceilalţi, majoritatea celor ce vor să *vorbească*, ce nu pot trăi în afara expresiei, cei ce caută o gură clară şi armonică, curată şi vibrândă în ale cărei sunete se arată mai mult decât bucuria şi suferinţa, speranţa şi destinul, însăşi dovada existenţei.

V

Vom opune, deci, esteticul (şi nu „estetismul” sau „estetizantul” sau „arta în sine” sau „arta pentru artă” etc.) militantismului de orice fel. Esteticul ca zonă majoră şi autonomă a vieţii sociale, esteticul ce va trebui să aibă – alături, bineînţeles, de funcţii secundare, ca aceea gnoseologică sau axiologică, lingvistică etc. – în primul rând funcţia ontologică, de afirmare a fiinţei, a existenţei. Una din dovezile existenţei noastre în forma ei cea mai înaltă, specifică şi majoră, în forma *umanului* deci.

Alături de raţionalitatea (şi iraţionalitatea) ştiinţifică, aptă să extragă legi din infinitatea fenomenală, raţionalitatea şi iraţionalitatea estetică vor sta, deci, mărturie a capacităţii fiinţei umane de a înţelege concretul mare şi mic, vizibil şi invizibil (concretul universului psihic), mai bine zis o parte a acestui concret. Şi, spre deosebire de ştiinţă, de a înţelege acest „concret”, şi nu de a-l modifica, aşa cum au pretins toate celelalte ştiinţe nespecifice (morala, politica etc.) ce s-au imixtionat în arta noastră, în limbajul şi în substanţa profesiunii noastre. De a înţelege exterioritatea şi interioritatea noastră, dar nu de dragul înţelegerii pure, deci nu de dragul cunoaşterii ca atare (oricât ar fi de ispititoare, de „onorabilă” această postură), ci pentru afirmarea existenţei şi individului; pentru conştientizarea actului complicat şi discutabil al existenţei, dar, mai ales, pur şi simplu: *pentru a fi*!

Astfel, în orice definiţie scurtă a omului, a umanului, se va include necesarmente: creator de cultură. Spre deosebire de ştiinţă însă, care este o „artă” a aglomerării pozitive, o progresie de la simplu la complex, artele şi literatura stau, cum spunea Goethe, „în fiecare moment al lor în punctul culminant”. Această an-istoricitate (care nu exclude, pe fragmente, istoricitatea, aşa cum afirmarea fiinţei, ca deziderat major, nu exclude axiologicul, paideicul, istoricul, chiar şi ştiinţificul – vezi psihologismul unor autori din secolul trecut), împreună cu iraţionalitatea expresă sunt două elemente fundamentale şi specifice. Într-adevăr, de la Eschil şi Pindar, până la Saint-John Perse şi Marcel Proust, omenirea pare încremenită în aceeaşi postură uimită şi întrebătoare, în aceeaşi ştiinţă a metaforei, nimic sau aproape nimic nu s-a adăugat virtuozităţii primului, primilor mari cântăreţi, poeţi sau comediografi, aproape nimic tehnic nu a venit să amelioreze ştiinţa noastră a expresiei (cum a fost, de exemplu, descoperirea picturii în

ulei, a fraţilor van Eyck, sau ameliorarea unor instru-mente muzicale). Cuvântul şi metafora, scrise cu peana sau cu maşina de scris, şi-au păstrat aceeaşi ritualitate, aceeaşi primitivitate augustă şi esenţială, metafora este la fel de abruptă, luminândă şi misterioasă ca la primele începuturi. Astfel, metaforele lui Shakespeare sunt construite ca ale ilustrului său înaintaş, Homer, cu două milenii şi jumătate înainte, pe baza unei simple comparaţii, utilizând pe acel: *ca o* sau *ca un*, alăturându-se două fenomene ce nu au stat niciodată în contact, heterogene şi surprinzătoare, provocând o bruscă lumină şi, ca şi lumina, încălzind şi clarificând, totodată.

Evident, la o primă vedere, poate părea cuiva extrem de ciudat, de reacţionar chiar, să afirmi că literatura, de exemplu, nu a învăţat nimic de-a lungul secolelor, că ea nu şi-a ameliorat limbajul, substanţa sau viziunea. Dar, în mare, în esenţă, aşa este, şi toţi tinerii literaţi vor învăţa cel mai bine arta metaforei de la Poetul orb pe care şi-l revendicau şapte cetăţi; de aceea, explozia, de exemplu, genială a şcolii romantice germane este explicabilă prin redescoperirea orizontului şi tehnicii poeziei greceşti. (Îmi amintesc ce jenat eram când, tânăr fiind, unul din prietenii mei mai în vârstă, literat cu renume, mi-a afirmat serios că scriitorii care au beneficiat de ştiinţa marxistă vor fi neapărat superiori celor de dinainte de 23 August şi, în consecinţă, Titus Popovici îl va depăşi pe Liviu Rebreanu! Dincolo de aceste afirmaţii caricaturale, există însă nu puţini oameni inteligenţi şi sensibili în lumea culturii, cărora li se pare că artele progresează odată cu ştiinţele, cu istoria.) Sufletul uman este însă fix, nemişcat, el, „obiectul” de studiu al literaturii, lumea sentimentului şi gândului este neschim-bată, şi aceasta e o veste bună, şi nu una proastă. Într-adevăr, când toate se schimbă, omenirea are acest punct fix în jurul căruia se roteşte, şi metafora, naraţiunea şi arta caracterelor, ce „studiază” acest punct fix, păstrează de secole hieratismul lor funcţional. Limba, da, se mişcă, dar nu limbajul, nu tropii, nu artificiile ce fac vizibil invizibilul. Noi nu vrem şi nici nu avem nevoie să „progresăm”, noi vrem, aspirăm doar să rămânem pe culmile pe care, odată, spiritul uman le-a atins deja. Secolul nostru, atât de inventiv (în bine şi, mai ales, în rău!) a propus, e drept, ameliorări în mecanica şi expresia artei şi literaturii, şi am vorbit, mai sus, de performanţele multiple

şi ingenioase ale suprarealismului, formalismului, dadaismului etc. Astăzi însă, în ultimul deceniu al secolului, simţim o tot mai instalată, decisă oboseală faţă de atâtea spectaculoase inovaţii în tehnica şi mecanica expresiei literare, artistice, muzicale şi, mai ales, o anume nelinişte faţă de viitorul artelor şi literaturii. Dacă nu vom fugi înainte, regăsind, cred eu, unul din filoanele esenţiale ale realismului, nu numai că nu vom mai fi credibili şi audibili, dar ne vom pierde, cine ştie, fiinţa noastră inventivă şi aptă de a exprima legi ale sufletului, ale inimii.

Literatura şi toate artele sunt, e adevărat, într-o criză, dar ea este una a limbajului, nu a fiinţei lor. Şi, mai ales, a limbajului *celor* care au crezut că artele noastre trebuie să procedeze ca şi celelalte ştiinţe contemporane, că ele trebuie transformate radical, declanşând splendidele revoluţii ce se termină în *isme*. Bineînţeles că nu există cale de întoarcere, nu mai putem scrie ca aceia din secolul XIX (nu mai vrem şi nici nu putem!), dar asta nu înseamnă că revoluţia suprarealistă era necesarmente singurul drum de urmat al literaturii în secolul nostru. Ei şi-au epuizat, e drept, mişcarea şi vor să ne facă să credem că au epuizat mijloacele şi posibilităţile de înaintare a artelor şi literaturii. În nici un fel; noi îi admiram, uneori, le urmăream şi truculenţa, dar nu ne simţeam reprezentaţi nici de eşecurile, şi nici de răsunătoarele lor victorii, noi, ceilalţi, să zicem: *realiştii.*

Astfel, în roman – pentru a veni la chestie! –, moartea personajului, anunţată atât de felurit şi cu atâta pompă, nouă nu ni se pare atât de evidentă. Ca şi figura umană în artele plastice (sau desenul) sau ca linia melodică contra-punctică şi armonică în muzica ce reprezintă în elementaritatea ei cultul lui *anthropos,* al omului, umanitatea specifică a expre-siei noastre metaforice. Faptul că există autori mediocri, azi, în literatură şi arte, care au păstrat regulile clasice de compoziţie şi metaforizare, nu înseamnă că clasicitatea literaturii şi artelor s-a epuizat. În stalinism, când se agita, ca şi azi, moda genului scurt, la noi, partizanii acestuia o argumentau comparând o schiţă de Cehov cu un roman de Galan. Există nu puţini ne-realişti ce compară producţii mediocre literare ca un argument de epuizare a tiparelor realiste în creaţie. Şi uită să adauge că ei au revoluţionat doar aspecte minore, detalii din marele tablou clasic, că au

dus la ultima şi grăbita consecinţă doar fire secundare ale tehnicii literare. O renaştere a literaturii şi artelor poate veni numai din recuperarea elementelor majore ale tehnicii creaţiei, în proză, de exemplu, arta dialogului – o artă complicată şi grea, care cere nu rareori o mână de real dramaturg! –, arta personajului, forţa de a crea atmosfera, înglobarea orizontului spiritual şi social etc. etc.

E adevărat că Thomas Mann, după ce a citit *Ulysses* al lui Joyce, a afirmat că ştiinţa personajului şi-a atins o limită în roman. Dar a făcut-o pe proprie răspundere şi, apoi, arta personajului e atât de infinit de complexă, încât o excelenţă, o revoluţie tipologică, aceea a irlandezului triestan, nu o poate în nici un fel epuiza. Şi omul kafkian este, printre cele câteva mari revoluţii tipologice, dacă nu un sfârşit de drum, oricum o culme spectaculoasă şi finită în sine. Dar literatura, marea şi inepuizabila, vital-necesara literatură, nu se opreşte în nici unul din vârfurile pe care trăieşte şi ajunge. „Se mai poate face mult în do major!...”

Inovaţia este, de altfel, periculoasă în artă! Iar pretenţia surrealiştilor de a fi epuizat literatura, epui-zându-şi propriile procedee, este cel puţin amuzantă! (Ne face plăcere, de altfel, să apărăm, aici şi acum, realismul; cu câteva luni mai devreme, într-o publicaţie comunistă, nu ştiu dacă am fi făcut-o atât de expres deoarece, cum am mai spus-o, ideile noastre, deşi sincere şi organice, ar fi putut fi recuperate de poliţia culturală sau de poliţie *tout court*. Azi însă, suntem liberi, oricum liberi să ne afirmăm opiniile în mod tranşant, şi noi avem curajul de a fi solidari cu arta noastră poetică.)

Şi eu am încercat o revoluţie în arta grea şi necesară a tipologiei în roman; ea s-a chemat: Grobei. Am plecat însă de la un germene existent deja în arta lui Dostoievski; o anume ruptură radicală a unor personaje secundare (Versilov, Svidrigailov), ruptură pe care am amplificat-o şi radica-lizat-o. Sigur, unii critici mi-au contestat reuşita, important e însă faptul, cred eu, că am înaintat pe una din liniile majore ale prozei, iar eşecul sau reuşita îmi aparţin în întregime, nu pun în discuţie viabilitatea romanului ca atare. De altfel, autorilor tineri le recomand, dacă vor să inoveze, să meargă mai „înapoi”, la unul din acei giganţi de la care încep

toate, la un Nikolai Vasilievici Gogol, inventatorul, după mine, al personajului modern, contradictoriu şi realist, extrem de prost cunoscut şi de puţin urmat în Occident, sau, şi mai „înapoi”, la un Boccaccio, de pildă, la un Quevedo!

Să ne întoarcem la clasici, prieteni tineri, la acei coloşi copilăroşi la care lumea expresiei e infinită şi generoasă, la care lecţiile de măiestrie se învaţă cu o uşurinţă nepământeană, ei ce sunt şi trebuie să devină capătul salvator al labirintului nostru, care ne-a fost, pe rând, joc, provocare şi creaţie sisifică. La ei, în psihologia artei lor, armonică şi senină, afundă ca un lac de munte, vom regăsi, cu siguranţă, resursele înaintării noastre care nu este, cum o spuneam, decât o augustă încremenire poetică, o fermecată uimire şi întrebare, o dovadă sigură a lui *a fi* în lumea obiectelor care ne înconjoară şi ne traversează ca nourii ce zugrăvesc lupte, corăbii şi animale fabuloase pe cerul mincinos şi azuriu al unei după-amiezi de vară.

DIN NOU DESPRE RISCUL ÎN CULTURĂ

„Individul nu-i poate învăţa decât pe indivizi”, scrie de la Paris, în scrisoarea pe care o publicăm mai jos, Dumitru Ţepeneag. Dacă ar fi ştiut acest lucru, Ceauşescu n-ar mai fi declanşat, în iulie 1971, mini-revoluţia culturală. (Pentru că nu puţini o ignoră, chiar dintre cei ce pretind că au acces la noţiuni de politologie, trebuie să precizăm că „revoluţia culturală” n-a avut, nici în China, unde a fost inventată, şi nici în România verii lui ’71, vreo legătură cu cultura, în ciuda termenului ce poate duce în eroare. Pentru a scăpa de Lin-Piao, şeful armatei, de Teng, precum şi de alţi rivali reali sau potenţiali, Mao a imaginat o „revoltă spontană” a *masselor* de muncitori, în speţă din marele oraş Shanghai, o „revoltă în revoltă”, de natură să intimideze şi să teraseze orice critică sau obstacol în calea puterii sale totale, a lui şi a soţiei sale. La fel s-a întâmplat şi la Bucureşti, în iulie ’71, când Ceauşescu, nemulţumit probabil de anumite „rezistenţe” la nivel economic sau cultural, s-a grăbit să pună mai repede în practică unele proiecte gigantice, a pornit „mini-revoluţia”, în fapt o încercare de concentrare a puterii în mâinile sale şi, apoi, ale familiei sale. El însuşi, în acea vară, a aruncat peste bord propriile principii („Nu este posibil socialismul fără democraţie”, „Descentralizarea este una din căile majore de înaintare a societăţii româneşti”, „Produsul finit este doar produsul vândut”, „Dreptul de a judeca al fiecăruia... dreptul la eroare” etc. etc.), dar şi unele acte şi legi care au înfrânt, măcar parţial, scepticismul motivat al atâtora faţă de o conducere brutală, anti-patriotică şi anti-raţionalistă la toate nivelele în stat, cum a fost cea a lui Dej, şi i-au adus şi largul, exageratul

sprijin internaţional: condamnarea publică a metodelor ilegale ale securităţii staliniste, descentralizarea administrativ-teritorială, schimbarea sensibilă a politicii cadrelor, desprinderea de hegemonia sovietică, păstrarea teritoriului românesc în afara manevrelor Pactului de la Varşovia, numeroase decizii pozitive în politica externă etc.)

În acea vară nefericită, ’71, Ceauşescu a afirmat că poporul român „trebuie educat”! Întorcându-se cu spatele la grelele şi realele probleme, el a reînnodat, în discursul său ce recăpăta brusc agresivitatea şi agramatismele voite ale limbajului codat stalinist, spre surpriza tuturor sau a foarte multora, România deceniului opt de aceea care păruse defunctă, a deceniilor cinci şi şase. Acum însă ştim că a fost falsă şi această concluzie: Ceauşescu nu se reîntorcea la stalinism – acest lucru nu era posibil, şi el era un prea abil politician ca s-o încerce! – nu, pur şi simplu el *fugea înainte*, inventa, împreună cu omologii săi chinez şi nord-coreean, o formă în altă formă, o contradicţie în termeni în materie de politică şi care trebuia să ducă şi a dus la o monstruozitate: în cadrul general al unui stat marxist după model sovietic, instalarea unei dictaturi de familie ce păstra, paradoxal, unele caracteristici ale dictaturilor sangvinare sud-americane.

Demagogia cea mai înaltă, primul semn clar al paranoiei politice, a fost însă exprimată de această lozincă nouă, a „educaţiei întregului popor!”. Mulţi nu au crezut-o, multora această frază le părea atunci că ascunde o altă abilitate politică, atât de frecventă pe aceste locuri, mulţi, mai ales în străinătate, în influentele sale „aliate” precum R. F. Germania, S. U. A. sau statele arabe, erau convinşi că, încă o dată, frazele politice, exprimate cu atâta violenţă, cu atâta absurditate, ascund scopuri mai practice, de diversiune economică sau militară. În fapt, Ceauşescu, ca şi „înaintaşul” său Hitler, avea geniul să amestece viclenia cu starea paranoidală clinică, şi ambii au avut dezastruosul noroc de a se afla în faţa unor populaţii prost pregătite în lupta civică, în recunoaşterea concentrării puterii totale în faza ei iniţială, atunci când ea încă poate fi contracarată.

Dar despre vara lui ’71 vom mai vorbi altădată.

*

Iată şi scrisoarea prietenului literaturii române, Dumitru Ţepeneag, care a făcut enorm şi a fost primul în rezistenţa contra comunismului şi a ceauşismului, în Occident, care l-a ajutat pe Paul Goma să-şi publice primele cărţi la Paris; a fondat actuala „Ligă a drepturilor omului pentru România" şi revista, de un interesant şi larg profil, „Les Cahiers de l'Est", a continuat să călătorească între Bucureşti şi Paris până când, excedată, puterea de Stat română, prin semnătura Preşedintelui ei, a decretat *singura* retragere de cetăţenie (dintre toţi disidenţii români). D. Ţepeneag colaborează la revista de tineret „Contrapunct", dar scrisoarea Domniei Sale mi s-a părut de un interes mai larg, posedând acel ton ce-i este particular şi extrem de rar, cel al unei sincerităţi instinctive, incapabile de cea mai măruntă acomodare, chiar dacă se face în pofida interesului sau intereselor proprii.

3 august 1990

Dragă Nicolae,

Văd că revista ta – „Contemporanul" – devine, pe zi ce trece, „Ideea europeană", măcar sub aspectul ei strict cultural: remarc spaţiul tot mai larg acordat traducerilor. Ceea ce, în sine, nu poate fi un lucru rău. În plus, asta îţi îngăduie să-ţi păstrezi *neutralitatea* pe care ţi-ai impus-o ca linie politică (provizorie).

La urma urmei, s-ar putea să ai dreptate: mai ales acum, după alegerile din mai, relativ libere şi prea puţin trucate pentru ca rezultatele să nu ne pună pe gânduri. În primul rând pe noi, pe intelectuali. Oricât s-ar vorbi de intoxicare, de lipsa de conştiinţă politică (efect firesc al atâtor ani de dictatură), de manipulare etc. – voinţa „boborului" s-a exprimat în termeni clari. Democratic, trebuie să ne înclinăm în faţa ei.

Ce poate face un intelectual într-o ţară „retrogradă"? Ba chiar anti-intelectuală? Probabil că Dinescu avea dreptate când spunea (într-un interviu publicat în „Libération") că, în ochii populaţiei largi, intelectualul s-a discreditat într-atât, în toţi aceşti ani de aşa-zis comunism, încât nu trebuie să ne mirăm dacă e privit cu suspiciune ori, mai rău, nebăgat în seamă. Dinescu însuşi, precum şi alţii, ca Liiceanu, Paleoloogu etc. s-au

prezentat la alegeri pe liste „independente” şi-au rămas cu buza umflată. Poate că această discreditare a fost cu atât mai mare cu cât exista „pe vremuri”, în sânul aceluiaşi popor, un fel de respect „paşoptist” faţă de intelectuali. Ei bine, respectul ăsta s-a tocit, s-a destrămat şi până la urmă s-a dus dracului; ba, mai mult, a lăsat în loc neîncredere şi invidie. La aceasta a contribuit desigur şi propaganda demagogică a regimului dinaintea „revoluţiei-complot” (da, un fel de struţo-cămilă!) care a fost mai eficace decât credeam. Oricum, roadele ei se văd acum: anti-intelec-tualism, xenofobie...

Românul e egoist, invidios şi suspicios (deşi nu prea are rost să-i acorzi calificative morale unui popor). „Să-i moară şi vecinului capra” – e un soi de deviză naţională. Or, capra intelectualului, de bine, de rău, a supravieţuit în timpul dictaturii. Sau, dacă de fapt a murit, a murit la un mod mai greu de înţeles pentru „masele largi”, din ce în ce mai ataşate de valorile strict materiale. Chiar şi intelectualii contestatari sau disidenţi s-au descurcat mai bine decât majoritatea populaţiei... Ca să nu mai spun că ăştia, aproape toţi, s-au trezit în străinătate, adică, pentru mintea lui Stan Păpuşă, în *paradis*.

Ce poate face intelectualul în aceste condiţii?

Majoritatea poporului îl suspectează ori chiar îl înjură. Guvernul e mai „liberal” şi mai „intelectual” decât poporul. Securiştii continuă să vegheze cu inteligenţă. Din când în când, aflăm despre cutare intelectual distins că a fost mai mult sau mai puţin securist. Prin revelaţie publică (vezi Paleologu, Tănase) deci, „poporul” e şi el la curent: astfel, suspiciunea se transformă în dispreţ, dacă nu chiar în ură. Cinismul devine general, naţional...

Dacă împotriva unui tiran există forme, fie şi ilegale sau piezişe, de luptă, împotriva *poporului*, zeitatea anonimă şi proteică, proprietar inconştient şi iresponsabil al *limbii*, e absurd şi stupid să lupţi. Or, în cazul ăsta, „lupta” capătă numele pompos şi perimat de „educaţie a maselor” sau „ridicare a nivelului cultural”. E o pro-pedeutică îndelungată şi, poate, cam iluzorie. *Individul* nu-i poate învăţa decât pe indivizi. (Deci masele trebuie conduse ori abil „îndrumate”, propovăduirea culturală nu slujeşte la nimic: nu există cultură de mase etc.).

„Neutralitatea” ta, ce-i drept, nu e singura cale convenabilă. *Angajarea* unora ca Paler, Liiceanu ş.a. apare desigur ca o atitudine mai simpatică, pentru că este „riscantă”. Adevăratul risc e însă precipitarea, urcarea în primul tren.

Cred că, în momentul de faţă, intelectualul român nu are altceva mai bun de făcut decât să aplice tactica poporului său în vremuri de restrişte (adică aproape tot timpul!): *să aştepte*.

Şi-apoi, fiecare trebuie să ţină seama de propria sa fire şi de posibilităţile pe care le are. „Înţelepciunea” mea e pur *teoretică*, nu mă ajută nici măcar pe mine. Dovadă că „după alegeri”, în loc să *tac*, am continuat să *atac*: ironii în dreapta şi-n stânga, greu de suportat pentru toată lumea şi mai ales pentru oamenii politici. Dar eu sunt anarhic şi impulsiv, nu am nici scop, nici linie de conduită, pentru a mă simţi *liber* (cu atât mai mult acum, când sunt într-adevăr liber), am nevoie să iau atitudini riscante; şi cum riscul fizic poate să pară uşor ridicol – şi greu de luat! – la vârsta mea, sunt silit să risc pe plan moral, intelectual, ceea ce mă duce uneori până la „provocare”. Să nu crezi că nu regret felul ăsta al meu de a fi...

Acum sunt într-o perioadă de calm (şi de decepţie...).

M-am apucat să traduc un text destul de dificil de „filosofie comparată” – *Despre traducere ca „origine” a limbilor: Heidegger şi Benjamin* de Eliane Escoubast, publicat în „Temps Modernes”.

E un text dens, fără concesii literare, pe care sper să-l fi tradus destul de bine, dar n-aveam cum să-l fac mai accesibil decât este în original.

Iată deci contribuţia mea la linia de neutralitate culturală a revistei tale. Dacă nu-ţi place ori dacă îl consideraţi prea complicat, fii drăguţ şi plasează-l într-o revistă de filosofie. Ori, dacă ţi-e lene, dă-i-l lui Sorin Mărculescu. O să se descurce el. Dacă însă îl publici, deşi e cam lung, încearcă să-l publici în numai două numere: să nu devin un serial..

Când vii la Paris?

Eu nu cred că mai pun piciorul anul ăsta la Bucureşti. La toamnă trebuie să mă ocup de „Nouveaux Cahiers de l’Est”, care o să apară în ianuarie 1991.

Cu prietenie, D. Ţepeneag
Paris, 1990

CARAGIALE CONTRA LUI MITICĂ

I

Intenţia noastră, la începutul seriei „Ideea Europeană”, a fost, printre altele, şi de a reabilita pagina întâi a revistei, a oricărei reviste româneşti. Marasmul periodicelor noastre era semnalat, vai, săptămânal, de paginile de copertă ale foilor literare şi culturale, de prostituatele articole de fond, cedate din ce în ce mai masiv şobolanilor sau liliecilor literari, veleitari fără pudoarea necesară actului expresiei publice, iuţi şi deplorabili carierişti într-o lume ce respinge *ab initio* lucrativul şi rangurile oferite de instanţe străine. Prima pagină a revistelor româneşti a fost, deci, decenii lungi şi greoaie, fără orizont; în absenţa comentariului original, a pastelului abstract şi cristalin, a caricaturii inteligente, ea a devenit un fel de... maidan dezolat şi dezolant, încărcat de resturi menajere ideatice şi mii de fraze de tinichea, roţi dezafectate ale unor heterogene maşini şi sisteme, ruine ale altor ruine, peste care se înălţau neconvins, uneori, zmeiele de catifea putredă ale entuziasmului tot mai precis comandat, ale unor înflăcărări ce miroseau îndoielnic ca anumite cartoane lustruite pe care sunt înscrise unele *menu*-uri ale birturilor din preajma gărilor secundare. În loc de o seducătoare deschidere, de o prezentare sau un atac surprinzător şi eficace, prima pagină a revistelor noastre a fost o piatră tot mai grea, mai gri, mai posomorâtă, ce excludea de la început, programatic, orice gând original, orice aplecare dialectică sau confesivă, orice semn al individului sau al individualităţii ca stare a spiritului, piatră sub care rarele articole şi eseuri de valoare, unele rime sau personaje se strecurau gâfâind, uimite, dezamăgite, îmbătrânite

înainte de vreme, maculate de o „înţelepciune" ce nu era a lor, minate de o efervescenţă putredă, de o grandoare împrumutată de la negustorul cinic şi gras ce închiriază haine pentru ceremonii.

Şi pentru aceasta ne-am asumat această primă pagină (şi nu numai din vanitatea persoanei!), intrând cu grăbire, cu o anumită frică, dar şi voioşie, în rolul unui învăţăcel în cele ale eseisticii gazetăreşti, construind „în mers" o carte ce se va numi *Riscul în cultură*, orientată probabil în jurul a două coloane antinomice: FORŢA EXEMPLULUI, ce se va vrea *plusul*, *afirmaţia*, *pozitivul*, *eucolos*-ul, *dinamicul* unei gândiri dogmatice, constructive, şi RISCUL ÎN CULTURĂ, ce va fi pandantul oricărei afirmaţii prea absurde, spiritul lucid şi critic deci, scepticismul rece şi, am îndrăzni să spunem, vizionar, el însuşi apt de o construcţie, poate cea a supravegherii creaţiei şi puterii politice, a intermedierii, a hermeneuticii oricărei arte, oricărui limbaj, oricărei postúri fundamentale.

Dar iată ce încântătoare surpriză: între editorialele noastre apare şi spiritul ghiduş, flacăra jucăuşă a glumei culturale, atracţia diletantismului superior, cronici literare sau de film (ca aceasta de faţă), o pagină de corespondenţă de la Paris, ce inaugurează, neaşteptat şi pentru semnatarul acestor rânduri, viitoarele editoriale politice, confesiuni, elegii mortuare (în săptămâna atroce a vizitei minerilor la Bucureşti, motiv de adâncă depresie şi jale, e drept, dar care nu a reuşit, în ciuda barbariei momentului, să ne alunge orice speranţă în ce priveşte capacitatea României de a-şi pregăti viitorul ce-l merită) şi încă atâtea altele ce ne vor aştepta, vizitându-ne în grava construcţie a *Riscului în cultură* şi, în fapt, nu ar fi sterilă orice zidire ideatică fără surpriza ne-premeditatului, a ne-prejudecatului, a insolitului şi agreabilului imediat, viu şi sclipitor ca însăşi existenţa?!

„De ce trag clopotele, Mitică?" „De frânghie, mon cher", răspunde Mitică, cel care urma să moară cu adevărat, iute şi stupid, în penumbra unor galopade burleşti în care tragicul nu e mimat, ci caricaturizat de-a dreptul, iar sentimentul este o frază dintr-un roman ieftin de foileton. Trebuie să începem cu sentimentul de bucurie că unul din filmele (mi se pare: singurul sau aproape!) despre care circulau atâtea zvonuri, semnat de unul dintre

marii noştri regizori de teatru, vede în sfârşit lumina caleidoscopică a proiectoarelor; unul din semnele indubitabile ale libertăţii ce tinde să se instaleze este şi apariţia sertarelor creaţiei. Lucian Pintilie are un astfel de sertar în sectorul cel mai dificil, dacă nu imposibil, al artei comuniste: filmul. Omul acesta de excepţie, ce, după, mi se pare, doar trei spectacole cu un *Revizor* de geniu, este silit, cu brutalitate, să emigreze, şi reuşeşte, timp de aproape două decenii, la prestigiosul „Théâtre de la ville", să pună în scenă, adeseori inspirat şi creator, totodeauna cu sigură măiestrie, spectacole din Cehov, Gorki, Ibsen şi alţii, atât de diferiţi şi de clişeizaţi de alţi mari regizori, într-o zonă culturală, Parisul, dintre cele mai rezistente şi ironice.

Un semn sigur al libertăţii noastre noi şi, bineînţeles, încă nesigură de propria ei fiinţă (neştiind cât poate şi cât nu, exagerând şi într-o direcţie, şi în alta, dar binecuvântate fie aceste excese, după un cu totul alt tip de exces!): seara premierei filmului „lui Mitică", când ministrul culturii, Andrei Pleşu i-a urat înstrăinatului, exilatului, idealistului sarcastic şi incoruptibil: – Bine ai venit acasă, Lucian Pintilie!

Şi acum să vorbim puţin despre această peliculă în jurul căreia, în urmă cu câţiva ani, se creau, pe bună dreptate, nuclee de opoziţie culturală, legendizând-o (cine ne va amenda pentru această construcţie?!), formând în jurul ei, ca în spatele unei baricade morale, cercuri de critică a puterii discreţionare. Noi am văzut-o pentru prima oară în cadrul acestei premiere publice şi am fost pe rând fermecaţi, interesaţi, plictisiţi, contrariaţi, din nou emoţionaţi, dezamăgiţi, amuzaţi, şocaţi etc. etc., aproape toate stările prin care trece un spectator care se află în faţa unui fenomen viu, original, ambiţios şi finit. Mai mult chiar: în faţa unui pariu cu Prejudecata culturală, cu istoria unei idei. Într-adevăr, mai mult decât a vrut s-o facă cu spectacolul de teatru *D-ale carnavalului*, din care reţinem printre altele un magnific monolog al lui Tomiţă Caragiu pe o scenă total goală, cu W.C.-uri publice în fund şi un interior al lui Nae Girimea pe care ni s-a părut că-l întrezărim câteva minute şi în film (şi am sperat un sfert de oră de film într-un posibil „film-teatru"), Pintilie nu a mai vrut să dărâme prejudecata atâtor

generaţii despre calitatea minoră a piesei *D-ale carnavalului*. Nu, de data aceasta, autorul total (de teatru şi de film!) vrea să răstoarne o prejudecată mai adâncă: aceea a unui anume *Caragiale*. Sau, poate şi mai adânc, dacă aceasta este posibil (şi este!): plecând de la un motiv evident minor din Caragiale, el se aventurează în lumea abisalităţii umane, a zonei umane simple şi tiranice între Quevedo, Boccaccio şi Gogol, într-un *carnaval* uman surprins de ochiul dilatat şi trivial, nesătul şi megaloman al lui Casanova. Cine ştie?!... Dar la ultima ipoteză vom reveni.

Acum, însă, să vorbim puţin de nenea Iancu, cel căruia îi plăcea atât de mult să vorbească, să sclipească într-un cerc de prieteni, oarecum ca Mitică (de ce nu l-a lăsat Pintilie pe Mitică să vorbească?! Cu ce interes l-aş fi ascultat, oricum discursul lui ar fi fost mai la locul lui decât cel al lui Bănică în final, Iordache ar fi avut avantajul, să-mi fie iertat, de a nu se strâmba atunci când îşi spune replica). Filmul acesta excelent, ca orice operă veritabilă, are darul să pună, să repună în discuţie elementele şi prejudecăţile culturale. Într-adevăr: cine e dom'le acest Caragiale... parol?!

Când, la 18 ani, am aterizat la Bucureşti, am coborât din Nordul meu natal (în România se cobora în vechiul regat, în Franţa *on monte à Paris!*), a trebuit să-mi fac, oarecum în grabă, ca să pot supravieţui intelectual presiunii metropolei, câteva necesare judecăţi, cum ar fi aceea că limba sudului României este cea mai elegantă, mai expresivă şi finită, că bucureştenii sunt la curent cu bibliografia ultimă şi au înnăscut simţul, simţurile clişeului, că au monopolul ironiei (între timp, vai, l-au pierdut şi, sub apăsarea comunismului persuasiv, s-au exersat doar în sarcasm!), în fine, că Caragiale (îi lăsăm cacofonia cu care s-a născut în limba noastră şi care nu-i supără decât pe pedanţii lipsiţi de imaginaţie), că nenea Iancu este deci reprezentantul locului, *spiritus loci*, împreună cu înţeleptul Anton Pann şi cu dezabuzatul superior Ion Barbu.

În ultimele decenii, în ultimii ani mai ales, Caragiale a „urcat enorm la bursa valorii literare”, el a devenit, în ciuda faimei sale vechi, ceea ce nu fusese niciodată înainte, adică mai mult decât un mare scriitor, un profet! Un antemergător al deriziunii colective, constructorul abil şi inspirat al

acelei nevăzute cuşti naţionale în care urma să danseze, să se încovoaie şi să se prostitueze spiritul nostru, el urma să devină o uriaşă fantomă, un imposibil dresor de al cărui bici lung şi pertinent, noi, bietele fiare şi orătănii istorice, urma să ascultăm renunţând la orice schimă a demnităţii, la orice tresărire a minimei vanităţi a persoanei. Nu Partidul sau diverşii ceauşeşti împrăştiaţi în instituţii urmau să ne ţină în faţă oglinda agresivă a propriilor noastre limite, brusc înnebunite, ci sarcasticul berar de la Ploieşti, care a dansat în toţi aceşti ani, se pare, în mijlocul nostru, ca neuitatul personaj al lui Mrožek cu funcţionarul cinic al puterii roşii, Caragiale, marele Caragiale s-a ridicat din exilul lui amar berlinez şi s-a năpustit peste vechea lui vatră, care îl uitase, cu o forţă a destrucţiei şi caricaturii sociale elementare, propulsându-ne din realitate în coşmar, ca o corabie aruncată pe uscat, ca un uriaş ce intra într-o sticlă, ca o zi ce cade în alt vis, cu o mie de pui de vis, ca un miriapod ce transportă privelişti scornite de un om bolnav de stomac, ca un copac în care trăiesc căpăţâni ce vorbesc şi râd, ca o fecioară ce cochetează cu dracul sau cu unul din subalternii lui extrem de „ocupaţi”, ca un cocoş, în fine, ce strigă peste un sat mort! Vai, părea că nu ne vom mai trezi niciodată din această profeţie caragialescă, unii chiar o continuă şi azi, se agaţă de bunăvoie de o viziune care le-a intrat sub piele...

Prin maliţia sa genialoidă, Lucian Pintilie este indiscutabil un om al Sudului şi el vorbeşte în numele lui Caragiale cu un firesc pe care nu i-l contestă nimeni: nu numai despre maestrul lui, dar şi despre Sud. Ce diferite sunt sudurile în literatură! Sudul lui Faulkner şi cel al lui Pintilie! Dacă nu aş fi văzut acest film, eu însumi nu i-aş fi contestat dreptul legitim, înnăscut, de a vorbi, de a-l reprezenta pe nenea Iancu. Acum, însă, mă întreb: – Să fie acesta Caragiale, cel cu care am trăit decenii, prietenul lui Eminescu şi opozantul său ideatic, acuzatorul barbariei care s-a numit „1907”, autorul marilor nuvele umaniste *Făclie de Paşti, La hanul lui Mînjoală*, creatorul, în schiţe, al uneia dintre cele mai originale lumi balcanice, mai perverse în platitudinea ei decât cea a lui Panait Istrati, mai moderne în universalitatea ei decât cea a lui Gorki?

– Bine, mon cher, poate să-mi răspundă preopinentul, tocmai asta e: un mare artist îţi răstoarnă, dom’le, imaginea marelui om şi, dacă acest lucru te

indignează, la început, te duci acasă, de la spectacol, cu un *ce* profit la urma urmei! Acesta e nu Caragiale în general, ci Caragialele lui Pintilie! Ce vezi rău în asta, stimabile?

– Nimic, doar că azi, nu ştiu cum să intru în această lume nouă, în acest nou Caragiale. Să fiu eu de vină, să fie de vină artistul? Ia să vedem!

Când au apărut piesele sale (din păcate, nu prea numeroase, maestrul era devorat de propria-i limbuţie, fericiţi contemporanii care l-au avut printre ei!), micii burghezi, ţoapele, cum spunem noi azi, s-au alarmat de atâta sarcasm şi atâta vivacitate răsturnată în logosul dramatic, încât au tras soneria alarmei naţionale, toţi ipingeştii şi girimiii suprastructurii au fugit să-şi înşface flinta din colţul camerei, să apere într-un suflet onoarea naţională (cum fac şi azi unii respectabili critici literari care nu rabdă cea mai mică vorbă critică – de ocară! – la adresa unui clasic, în mintea lor, probabil, o istorie literară se scrie cu nesfârşite necrologuri!) şi l-au desemnat pe Ion Luca, fiul lui... şi al... ca duşman numărul unu al onorabilităţii româneşti, de curând născute. „Ponegreşte lumea”, se spunea, societatea lui e făcută din imbecili vicleni şi din oligofreni perverşi, rangurile sunt târâte în noroi, aşijderea virtuţile şi curajul naţionale!

Ce ciudat, vizionând filmul *De ce trag clopotele...*, m-am trezit murmurând aceleaşi obiecţii, spre uimirea mea amuzată, am căzut, nepregătit, în rolul unui mărunt cenzor de epocă, în pielea gros machiată a unei onorabilităţi de mahala.

– Bine, dom’le, dar suntem chiar aşa de plicticoşi?! Şi apoi... conversaţia noastră, scuzaţi, să fie atât de... cum să spun... atât de fără sare... fără umor, ce mai?!

Alături de unitate, a doua calitate majoră a unei opere de artă este probabil expresivitatea. Or, tocmai aici, cred eu, greşeşte filmul lui Pintilie, şi nu din prea puţina, ci din prea multa expresivitate, dacă îmi este permis... Fascinantă primă jumătate de oră de măşti mari şi groase ce se mişcau în cerc şi spun cele zece-cincisprezece fraze pe care le ştim cu toţii din şcoală, dar, după o oră şi jumătate, aceeaşi cavalcadă de măşti, cărnuri transpirate şi mâini groase, roşii, filmate mereu de aproape, acelaşi tăvălug al

propoziţiilor simple şi mecanice ne proiectează parcă într-o sală de operă savantă sau de concert de muzică de cameră: un fel de complex difuz de inferioritate; îţi spui: – Bine, dom'le, să fiu eu atât de prost încât să nu înţeleg toată această enormă caricatură românească şi umană?! Iată măştile vivante ale lui Fellini, iată dialogul uscat, de coşmar, al lui Beckett, iată teatrul în film şi invers, iată chiar sforile vizibile ale *commediei dell'arte*, iată chiar şi carnavalul postmodernismului şi poate mai mult decât atât: iată o profeţie pe dos, adică un testament naţional.

II

Pintilie, ca orice om, artist superior, care iubeşte, vrea să aibă un maestru desăvârşit; nenea Iancu este, trebuie să fie, nu numai cronicarul nemilos, pictorul suculent al unei lumi în veşnică deriziune, el este şi un creator de mit, dar o face în felul lui: neostentativ şi neretoric. În spatele întregului carnaval caragialean se află, deci, în versiunea lui Pintilie din acest ultim film, posibilitatea reconstrucţiei lumii, izvorul unei candori esenţiale, capacitatea Mahalalei, văzută ca lume în sine, de a-şi inventa şi propulsa heralzii, eroii – de data asta fără ironie! –, mahalaua văzută nu numai ca o lume a negaţiei, ci şi a afirmaţiei morale, născută aici, în sudul spiritual românesc. Nu numai prostia vehementă, dar şi rezerva înţeleaptă, nu numai impostura gălăgioasă şi agramatismul obraznic, dar şi capacitatea de distanţare şi de judecată rece, inspiraţia replicii nu ca butadă în sine, ci ca soluţie nastratinească, esenţială, cu atât mai mult cu cât nu e viciată de o gravitate inutilă. Pintilie a vrut mai mult decât maestrul său, indiscutabil, exuberanţa admiraţiei emulului arată o aplicare de geniu: lumea lui Caragiale ar fi provincială, în esenţa ei, dacă s-ar limita la scepticismul şi sarcasmul social sau de moravuri; nu, ea este o lume capabilă de o creaţie majoră, de creaţie de mituri. Şi ce mit mai seducător, în simplitatea şi paradoxalitatea sa, decât cel al lui Mitică?! Cavaler al unei lumi fantomatice, ce se scurge în tonuri de vopsea groasă şi în silabe previzibile, rostogolite cu eforturi oligofrenice, ascunzând în spatele pereţilor de *papier-maché* eroismul unei pudori desăvârşite a limbajului, al unei gravităţi

criptice de comportament, un refugiu, de fapt, al eroismului actual, singurul posibil şi numai în această formă: ne-evidentă, ne-retorică, ne-convinsă, aproape ne-recunoscută, ne-fardată de nici unul din semnele mari ale eroismului, ne-sigură de propria-i necesitate, dar *oficiind* dintr-un fel de automatism lejer ce se ridică până la sublim. Acel sublim rarefiat ce se evaporă în zone inaccesibile bunului-simţ cazanier şi local, istoric şi cultural.

Nu *D-ale carnavalului*, ci mitul lui Mitică. Curios, nu se cristalizează nici unul, nici altul. Pentru *D-ale carnavalului* este prea mult, se arată încă o dată că această piesă este minoră. Pintilie îşi neagă propria-i montare teatrală prodigioasă, o repetăm: două ore de fugăreală printr-o sală meschină de bal, sub costume neverosimile, într-o stupizenie existenţială ce-şi neutralizează expresivitatea, incapabilă, sub propriu-i lest, să se înalţe, în câteva momente, cum o vrea autorul, spre un orizont de un alt tip spiritual, creând un fel de caricatură a unei memorii culturale de un alt tip – nu cumva această *noapte* pintiliescă e o involuntară şarjare, caricaturizare a acelui basm shakespearian în care Puck joacă pe dos rolul *băiatului* de frizerie, stăpânul lui pe cel al prinţului, feeria gravă şi multiplă ce iese din *Visul unei nopţi de vară*?! Da, dar câte lumi se interferează acolo, câte *stiluri*, câte carapace se deschid şi se închid fermecate, câtă verosimilitate în toată acea invenţie a stilului şi, mai ales, ce *odihnă* în continua alternare stilistică, câtă surpriză, câtă invenţie!

Să fi vrut autorul o operă pur expresionistă, o reducţie a reducţiei înseşi, dacă e să-l considerăm pe Caragiale un reducţionist al lumii ce-i sta, problematic, în faţă?! Dacă este aşa, a reuşit cu preţul unui spectacol lung şi obositor. În acest sens, filmul nu este o capodoperă, fiind totuşi unitar şi expresiv, lăsând loc unor interpretări magistrale, începând cu Victor Rebengiuc, ce ţine prima jumătate a spectacolului, dar... am fi vrut şi o altă faţă a lui, aşa cum am fi vrut şi o „săritură” de ton în jocul Marianei Mihuţ, al lui Petrică Gheorghiu, mari interpreţi oricând şi aici, dar ei înşişi aşteptau parcă – sau doar în mintea noastră ce iubeşte *surpriza* ca semn al veracităţii? – să se audă şi să se vadă şi altfel, dând astfel relief lumii pe care o exprimau, propriei lor consistenţe. De fapt, ce este expresionismul în

filmul modern?! Am văzut ecranizarea celebră a lui Fassbinder după *Alexanderplatz* al lui Döblin şi, ca şi de această dată, ne-a sărit în ochi lungimea peliculei (în acel caz, într-adevăr, astronomică), incapacitatea de a varia, de a schimba notele şi limbajul aceluiaşi stil, tăvălugul gros şi neobosit al şarjei, naturalismul gros, pictat pe feţe de lemn, relieful acesta insuportabil şi monoton al existenţei, reducţia realului la pura şi fenomenala prostie. Da, este evident, Lucian Pintilie se teme de prostie, aşa cum alţii se tem de necinste sau de murdărie. Oare Caragiale avea aceeaşi spaimă, acelaşi duşman?!

Uneori, prin trâmbele vizibile sau sugerate ale ceţii fizice şi intelectuale din film, întrezărim şi faldurile inconfundabile ale lui N. V. Gogol, dar, din cei doi Gogol, cel al lui Hlestakov şi cel al lui Akaki Akakievici, care moare pentru că voia o manta nouă şi revine, uriaşă fantomă, să viziteze şi să trivializeze existenţa prin simpla sa apariţie, noi regretăm că Pintilie l-a ales de data asta pe maestrul *Revizorului*, deposedat însă de enorma maşinărie care-l susţinea. Deoarece, încă o dată: mărunta şi triviala tramă a *D-ale carnavalului* nu rezistă la mai mult de o jumătate de oră de film, indiferent cum este ea înscenată, iar cele câteva schiţe interlope (splendid intarsiate în plan secund, adeseori filmul se derulează în planuri de adâncime, o invenţie a autorului, aşa cum Peter Brook a inventat în teatrul shakespearian relieful în înălţime al scenei) nu fac decât să heteroclitizeze masa de imagini. Poate ar fi trebuit împinsă la o parte sau în fund mica şi triviala piesă bulevardistă şi creat un scenariu mai consistent, mai decis actual, din cele câteva zeci de scurte istorii ale lui Caragiale, cu siguranţă opera lui cea mai viabilă, mai reprezentativă azi. Da, în dialogul, dar şi în comentariul lor, nu aşa cum a făcut Pintilie, extirpând doar dialogurile – o parte din ele, pentru a sugera pura mecanicitate a acestei lumi! –, schiţele lui Caragiale sunt geniale şi prin contrapunctarea cu comentariul sec, ironic (şi nu eminamente sarcastic!), inteligent, urban, maliţios cu înălţime. În film, lumea şi limbajul schiţei caragialeşti sunt coborâte şi laminate la formele brutale şi din ce în ce mai puţin expresive ale dramoletei care se autocalomniază fără voie, geniul lui nenea Iancu curge, dezolat, în toate

părţile, iar noi rămânem între frontiere, între limbaje şi modalităţi, deasupra sau dedesubt, mereu cu un centimetru în afara sau înlăuntrul posibilelor sau sigurelor contururi.

Astfel, Caragiale se află peste tot şi niciunde, şi, cumva, un anume dor ne cuprinde după el, după o întâlnire cu cel adevărat, cel inconfundabil, tăiat în gheaţa intelectuală a unei spiritualităţi fără greş, neprovinciale, la care sarcasmul nu este niciodată scop (cu excepţia, e drept, a unor fragmente din piesele sale), la care orizontul spiritual nu este, cu adevărat, niciodată părăsit. (Poate nu va scăpa unora umorul involuntar al situaţiei când un maramureşean, adică autorul rândurilor de faţă, îl apără pe Caragiale în faţa unui „specialist” incontestabil al problemei, a unei sclipitoare minţi a Sudului. Şi de ce nu ar fi aşa?! Evident, nu-mi arog monopolul interpretării caragialeşti, doar al unei posibile interpretări. Deşi nenea Iancu a fost aspru şi aproape nedrept cu „noi, ardelenii”, el a fost poate şi mai aspru cu „cei ai lui”, cu moftangiii şi falşii eroi ai mahalalei Ploieştiului şi ai lumii.)

Lumea caragialescă din filmul lui Pintilie, în şarja ei naturalistă, în monotonia ei de procedee şi de limbaj, revenirea în cerc obsedant şi obositor până la o anume asfixie şi fascinaţie a spiritului, se aseamănă, de exemplu, şi cu lumea romancierului american John Updike, autorul trilogiei *Rabbit*, sau cu aceea a regizorului Martin Scorsese. La ambii americani e afişată aceeaşi forţă creatoare, inepuizabilă şi frustă, dispreţul faţă de orice tip de mesaj, ca şi faţă de un simbol posibil, acurateţea şi brutalitatea detaliului, capacitatea de a crea caractere inconfundabile, dar şi incapacitatea de a le arăta în mişcare, deci mai mult o lume a nuvelei, decât a romanului, a studiului de moravuri, decât o construcţie a unei perspective. E maniera tipic americană, behavioristă şi postbehavioristă, care a marcat în literatura, teatrul şi poezia americană atâtea culmi distincte, dar şi limite sau obstacole pentru noi, spirite europene, împiedicându-ne să pătrundem dincolo de o anume palisadă a faptelor şi gândurilor, limbajelor şi tragismelor nude. Şi e suficient să punem alături cele două capodopere, aproape contemporane: *O tragedie americană* şi *Muntele vrăjit* pentru a

înţelege neputinţa noastră de a traversa fosa orchestrei, adâncă, făcută din atâtea reticenţe şi prejudecăţi culturale ale vechiului continent, ce aşteaptă de la artă nu numai reflectare, oricât ar fi ea de prodigioasă şi virilă. Nu ştiu dacă Dreiser nu îşi propune sau nu poate să exprime ceva peste comportamentul pur şi adânc social, dincolo de aparenţele goale şi expresive umane; nu ştiu dacă Thomas Mann intercala eseul pur sau comentariul spiritual, rupând ordinea firească a desfăşurării realului, din neputinţă sau dintr-o prejudecată, o infirmitate a conceptului, dar *eu* îl prefer pe al doilea şi îl aleg maestru spiritual, iar romanul *Der Zauberberg*, ca model al genului pentru secolul în care trăim. Nu expresionismul genial al *Orbirii* lui Canetti, caleidoscop mirific în care sticlele colorate cad în cerc îngust, închizând lumea umană într-o cuşcă a expresivului, fascinată până la isterie, ci deschiderea panoptică a unei viziuni „la înălţime”, în care toate categoriile fiinţei şi gândului pot intra şi conlocui, în care, dincolo de stereotipiile inventive şi groteşti ale umanului, există posibilitatea şi şansa spiritului de a se transforma în realitate şi lege. În care frumosul e posibil, ca o categorie!

Bine, mi se va spune, dar frumosul poate fi afirmat la fel de bine, poate şi mai bine, prin amendarea duşmanilor săi, prin excluderea sa voită şi evidentă, el poate exista prin forţa absenţei, golul lui poate fi mai tiranic decât ilustrat cu clasicele mijloace ale genului. Nu ştiu, se poate!

Problema noastră este, însă, a lui Caragiale, a auten-ticităţii sale! E adevărat, Caragiale, citit înainte de Revoluţia din 22 decembrie, suna altfel, filmul lui Pintilie, văzut înainte, rezona altfel, cu siguranţă. Multe *clins d’oeil*-uri, multe şi inventive şopârle, şi aluzii, şi contraaluzii, nivele complicate de conotaţii partinice şi nomenclaturiste se efasează şi dispar, o întreagă aciditate şi curaj al nuanţei se aplatizează. Aici se pune şi una din marile probleme ale culturii noastre, pe care o vom discuta şi noi: ce se întâmplă când o suprastructură atât de complicată şi profundă ca literatura, artele, filosofia şi ştiinţa unei ţări trec, brusc, în libertate? În ce mă priveşte, voi spune imediat că, în afara unor excepţionale seisme personale sau de gen, nu cred că trebuie să se schimbe ceva fundamental: nu trebuie şi nici

nu se va schimba! Mă refer, bineînţeles, la creaţia-creaţiei, la turnul de fildeş atât de hulit şi care, deteriorat, s-a văzut asta, a dus la o perpetuă trivializare şi înnoptare a artei. Nimic esenţial nu se schimbă în cabinetul de vise şi construcţii de viziuni, limbaje şi simboluri, imagini, portrete în mişcare suindă spre un destin posibil, invenţie stilistică şi lexicală; totul sau aproape totul se va schimba în ceea ce priveşte *rezonanţa* artei, crearea, în sfârşit, a unui climat pe măsura geniului nostru naţional.

Şi Caragiale se va schimba, deoarece el face parte şi din climat, în ultimul deceniu aproape numai din climat, din rezonanţa de motive culturale, din refractarea şi insinuarea atâtor motive brute în oglinzi savante şi perfide, luptător-perfide, când totul devenea un „joc secund” şi o afirmaţie era lansată doar pentru a nega, aparenţele îngrămădeau esenţe, iar derizoriul se aşeza la masa tragicului. Iată, cu ocazia acestei premiere, Caragiale s-a schimbat subit la faţă: unii îl vor adula, admiratorii de o manieră necondiţionată ai genului pintilescian (precum amicul nostru şi excelentul prozator Ioan Groşan), noi, ceilalţi, fortificaţi de un alt Caragiale (sau, cine ştie, osificaţi de o altă vârstă a entuziasmului!), vom căuta faţa mai destinsă, tristă şi reflexivă a marelui umorist, poate o vom alege chiar pe ultima, cea din schiţe şi mai ales din scrisorile de la Berlin, de acolo, din depărtarea aceea de unde poţi să-ţi iubeşti propriu-ţi neam cu o mai acută dezinvoltură, cu o tandreţe mai clasică.

Şi acum, în final, încă o dată despre „mitul lui Mitică”, probabil marea ambiţie a acestui film. O repetăm: preferăm un anume insucces – succes înalt, dar parţial! –, unei creaţii ce ambiţionează mai mult decât o vâslire fără riscuri în apele previzibile ale unei măiestrii mijlocii. Pintilie a vrut mult – de aceea, îi iubim creaţia. Să nu uităm că, aşa cum s-a întâmplat şi cu admirabila *Reconstituire*, dinţii vorace ai cenzorului au rămas înfipţi, ca să zicem aşa, în luciul oţeliu al peliculei maestrului român, model nu numai în profesionalitate, dar şi în deontologia profesională. Dacă am mai fi avut câţiva Pintilie în film şi în roman, cultura română nu ar fi arătat, azi, astfel! El nu a tăiat nici un metru de peliculă la *Reconstituirea*, spre exasperarea şi grosolănia aparatului de atunci, din minister şi Partid, el a aşteptat cu *De ce trag clopotele, Mitică?* aproape zece ani, într-o falsă impasibilitate ce

ascundea o colosală demnitate şi voinţă de caracter, calităţi de care neamul nostru va avea nevoie mai acut decât de devize străine, în viitorul social apropiat! Pintilie face parte din cei care, deşi cultivă moftul şi deriziunea spumoasă sudică, arată un caracter aspru şi intratabil *nordic*, şi dacă în artă este nevoie de talent pentru a-ţi face distinctă vocea în corul aiuritor de sunete veleitare şi heterogene, tenacitaea în propriu-ţi ideal, curăţenia, solidaritatea cu propriu-ţi mesaj şi cu întreaga idealitate a artei sunt singure capabile să definească geniul, adică construcţia unei opere model, de factură clasică.

Poate fi deci extras, extrapolat, construit, inventat un mit al unui erou al Sudului din opera marelui comediograf?! Din păcate, în filmul pe care îl discutăm, nu avem în cele câteva secvenţe decât un filfizon ce debitează şi el, papagaliceşte, câteva fraze din registrul suspect de succint al dialogurilor caragialeşti, pentru a fi iute absorbit în turbionul gros-carnavalesc al celorlalte personaje. Încearcă, e drept, în vreo două-trei rânduri să se înalţe, dar propria inconsistenţă, ca şi balastul enorm al celorlalţi îl trag în jos. Iar în final, când e singurul care plăteşte pentru caricatura de tragedie sau, mai bine, pentru trivializarea de tragedie a celorlalţi, istoria lui pare, şi este, lipită – cum să potriveşti pe Mitică universului de bâlci din *D-ale carnavalului*, acel Mitică cum îl voia autorul, aristocrat şi rezoneur al Sudului, sceptic până la un înalt şi elegant cinism, cu acel „lasă-i să moară proşti”, şi nu (doar) talentatul Bănică putea să ne convingă de o *ruptură* a filmului, ci o întreagă, altă construcţie, în care finalul să rezoneze cu fragmente anticipative şi diferite de magma întregului, iar schiţa de tragic din final, de tragic real, în sfârşit, să răstoarne şi să descopere adevărata dublură a operei, necesara şi ultima ambiguitate a oricărei creaţii clasice.

Este oare posibil Mitică, gravul, eroul, în lumea noastră?! Pintilie însuşi va răspunde altădată, sau poate întreaga noastră cohortă de tineri ambiţioşi ai transfigurării realului prin cuvânt, imagine, sunet, culoare sau dans, tineri ce trec brusc în libertate, confirmând, poate, că libertatea, începutul de libertate socială înseamnă şi o şansă reală pentru libertatea artei, deşi noi, cei mai „vechi”, o ştim: când Ea este majoră, nu are nevoie de libertate pentru a fi.

Doar pentru a exista, pentru a deveni hrana celorlalţi.

MEDIOCRITTEA CA BOALĂ

I

Libertatea este cel mai frumos prezent
ce i s-a dăruit României.
(*Olga Breban,* Valea Vinului, aug. ’90)

Oare starea de normalitate poate fi considerată o boală?

Nu cumva *noi*, cei care lucrăm în zone ale cercetării (ştiinţifice, artistice sau chiar cei care se ocupă de limita fizică a individului, performanţa fizică în explorări geografice, în sport etc.), noi, cei care lucrăm zilnic cu excepţionalul, preocupaţi doar de ceea ce e prototip şi vârf al înaintării spiritului, ne-am obişnuit a desconsidera starea de normalitate a activităţii umane plenare, de *mediocritate*, ce vine de la latinescul *mediocris*, dar şi de la *medius*, adică ceea ce este la mijloc, acel mijloc de aur al lui Horaţiu, *aurea mediocritas*, buna, înţeleapta măsură a lucrurilor?!

Ne plângem azi, în România, noi, intelectualii (cuvânt peiorativizat în Franţa, odată cu militantismul sartrian ce excludea pe grămăticii de cabinet, prea sfioşi sau prudenţi, de a se angaja în lupta civică), ne plângem pe drept cuvânt că există o moştenire dură, brutală, a comunismului şi, mai ales, a ceauşismului: întreţinerea urii faţă de minorităţi, faţă de evrei, unguri, intelectuali; antiintelectualismul, una din cele mai iubite diversiuni ale oricărui tiran. Ne plângem, pe drept cuvânt, că în zilele de 13 şi 14 iunie, într-un moment de nepermisă panică guvernamentală, s-a folosit (voluntar-involutnar?!) arma teribilă şi feroce a totalitarismului, degetul îndreptat

asupra celui ce „gândeşte altfel”, a celui ce se îmbracă „altfel”, a celui ce vorbeşte „altfel”, împotriva acelei pături subţiri şi instabile social, în care se ascunde, nu rareori, în acest mic dar inspirat popor, un spirit de talia lui Mircea Eliade sau Brâncuşi.

În acele zile nefaste, noi ne-am ferit să acuzăm ceva sau pe cineva, într-atât de grav era evenimentul, încât el nu putea fi decât unul aleatoriu, irepetabil! Am mai spus-o: şansa noastră, a României de azi, eliberate, este atât de mare, de crucială, încât devine pură *necesitate*! Nu numai că nu ne putem permite să pierdem, să dăm greş – nu, orice se întâmplă, suntem sortiţi victoriei! Grav ar fi însă dacă am lupta şi am pregăti o victorie *de mâna a doua*, dacă am rata în sensul calităţii, singurul criteriu important azi într-o Europă ce trebuie să fie competitivă şi care părăseşte calm şi decis sloganurile şi frontierele rigide în spirit, de la sfârşitul secolului trecut: provincialismul prea colorat, naţionalismul fanatic, nu rareori criminal, reacţionar, şi incapacitatea (reaua-voinţă!) de a gândi la nivel planetar, deci adânc uman.

Ne plângem că există stări difuze de agresiune contra noastră, resentimente ce izbucnesc ici şi colo la suprafaţă şi în alte zone politice decât ale noastre (ultima fază a scandalului Watergate a fost comentată de jurnalistica inteligentă ca o pură aversiune, în masă, contra intelectualilor, contra celor câtorva zeci de specialişti şi universitari ce-l influenţează pe cel mai puternic om al lumii!), ne plângem pe drept cuvânt – încă o dată, ca şi alte minorităţi, precum ungurii, evreii – că suntem victime comode, eterne, ale diversiunii economice şi politice, supapa „providenţială” pentru guvernanţii incapabili să rezolve altfel treburile naţiunii decât asmuţind o categorie socială contra alteia, şi, evident, în lanţul acestor arme ale politicianului corupt, diversiunea cea mai înaltă şi mai criminală va fi totdeauna războiul! –, ne plângem că trecem alături de istorie (oare ideea „boicotului istoriei” nu a fost inventată de un intelectual?!) şi că se inculcă copiilor noştri dispreţul faţă de tot ce este inutil, de parcă inutilul nu ar intra în sfera valorii, n-ar fi adesea valoarea însăşi, chiar şi comercială! (Astăzi, în lumea financiară, când există probleme atât de complicate, de riscante, în ce priveşte investiţia de capital, materii prime, nesiguranţa pieţelor de

desfacere, salturile la bursă etc. etc., nu puţini oameni ce posedă un capital îl investesc într-o pânză de Picasso sau Moise Kisling, Matisse sau Victor Brauner: sunt obiecte ce ocupă un spaţiu redus şi au o valoare monetară stabilă, dacă nu în creştere; pentru a nu vorbi de cealaltă valoare, cea adevărată poate, nu a întrebuinţării, ci a plăcerii, a măsurii umane a spiritului!

Ne plângem, e adevărat, de multe lucruri, şi, fără să vrem, intrăm noi înşine în mediocritate, noi cei care, mai mult sau mai puţin făţiş, o dispreţuim; văicăreala nu este o stare a nesiguranţei, a mediocrităţii?!

Încă din copilărie, când posedam acea candoare aptă de atâtea visuri şi disperări cioraniene, eram uimit, continuu uimit de capacitatea, vigoarea unora de a se plânge! De inventivitatea de care dădeau dovadă inşi de toate vârstele, de talentul teatral sau pur histeroid nu numai al adulţilor, dar şi al micilor mei colegi, atât de uimiţi de social şi deja atât de rutinaţi în a se strecura pe complicatele lui culoare.

Poate primii care mi-au atras atenţia, încă din primele clase de liceu, au fost colegii mei, cei care veneau din satele din jurul oraşului „de reşedinţă". Ei se plângeau, e adevărat, dar nu o făceau văicărindu-se, ci aproape cu mândrie, cu blazare oricum; ştiau, trebuiau să ştie de la părinţii lor că oraşul este o stare inamică şi orăşenii – nişte leneşi istorici şi profitori. De aceea, rapoartele despre vreme, recoltă, venituri, vite, forţă de muncă, sănătate a familiei, stare a bisericii şi altele trebuiau făcute în minor, într-o notă sceptică, mult degradată. Adevărul nu trebuia încredinţat străinilor, orăşenilor! Iată o tactică pe care o aprobam, o aprob şi azi, de altfel stalinismul, cu sălbatica represiune a ţăranului, a justificat-o şi întărit-o fără măsură, şi va trebui un timp ca ţăranul nostru, cel ce mai vrea să stea în soare şi noroi pentru noi, să se dezveţe cât-de-cât de necesitatea acestei teatralităţi!

Dacă însă văicăreala este o formă a mediocrităţii, atunci există o alta, cu siguranţă mult mai răspândită şi infinit mai puţin motivată: cea a copiilor faţă de părinţi, revolta complicată şi infinită, uneori, a unei generaţii faţă de cea care a precedat-o.

Evident, minorul trebuie să se apere faţă de părintele abuziv, dar nu la puţini foşti-minori se instalează starea de nemulţumire ca o mai-mult-decât comoditate, ca un program de existenţă. Pentru că, de câteva secole, trăim într-o lume a succesului cu orice preţ, a valorii celui mai tare, mai eficient, mai răzbătător, mai crud, mai fără memorie, mai inventiv în ordinea creaţiei, dar şi a lucrativului, adulţii, de toate culorile şi categoriile sociale, ajungând în impasul propriei lor limite sociale, descoperă, în faţa soţului, a propriilor lor copii sau, pur şi simplu, singuri în faţa oglinzii, pe *adevăraţii* vinovaţi de repetatele lor eşecuri existenţiale: cei care i-au adus pe lume, marii vinovaţi! Educaţia este de vină pentru mediocritatea socială de mai târziu şi, în primul rând, educaţia „autorilor de carne", cei care ne-au dăruit viaţa şi care, deci, ar trebui să fie ca zeii, atotputernici şi vizionari. De aceea, la nu puţini, totul, bolile, nedreptatea superiorilor, propria incultură, incapacitatea de simţ critic, războaiele, proastele frontiere şi cruzimea primei iubite, totul e declanşat fără oboseală şi cu un fel de geniu al răutăţii, al meschinăriei, de părinţi, dintre care unii nu mai sunt de mult în viaţă.

Un corolar, bineînţeles, al acestei ubicue şi inspirate văicăreli este desigur procesul pe care îl facem educatorilor noştri plătiţi de comunitate, de Stat ca să ne... înveţe, să ne obişnuiască cu ratarea! Ei sunt nu numai incapabili, ei sunt ridicoli! O viaţă întreagă râdem noi apoi de ei, de bieţii şi obosiţii noştri institutori (care, în momentele lor de melancolie, se arată şi ei, probabil, inventivi în a-şi acuza părinţii, explicând astfel lumii propria lor, închipuita mediocritate socială!) şi, râzând necruţător de ei, avem, în esenţă, dreptate: ce vis absurd al omului, acela de a voi să schimbe, să şlefuiască firea cuiva, chiar şi a unui încă nedezvoltat individ!

Apoi ne vom plânge, bineînţeles, de autorităţile civile! Iată avantajele nete ale oricărui totalitarism: el întrupează o focalizare generală şi comodă a tuturor nedreptăţilor, reale şi închipuite! Evident, nici o clipă, aici, noi nu predicăm conformismul social şi îndemnăm în orice clipă cetăţeanul să-şi reclame drepturile şi responsabilităţile ce-i revin într-o societate democrată: dar când, într-o zglobie schiţă a lui Caragiale, conu' Tache şi coana Efimiţa, după o masă copioasă, ies pe verandă să-şi soarbă şvarţul şi „să se mai plângă de starea vremilor!...", când, în atâtea ţări europene, chiar şi de mai

veche civilizaţie, politicianul sau primarul – uneori chiar şi sărmanul meteorolog de serviciu! – sunt vinovaţi de deraieri de trenuri sau de imbecilitatea previzibilă a primului născut – nu ne vine greu să credem că văicăreala adulţilor imită prost lupta socială sau că insatisfacţia naivă ascunde abil, în fapt, pofta de putere.

Înainte ne plângeam de zei! Ei nu mai sunt vinovaţi azi, şi aceasta este greşeala lor: nu ne mai temem de Ei, aproape i-am uitat. Zeii s-au trivializat, le întâlnim chipul crispat răspândit pe milioane de afişe, invitându-ne, în fraze scurte şi dubios de clare, să-i alegem în continuare ca vinovaţi prezumtivi, ca responsabili ai dezastrelor noastre, ca instigatori la măceluri şi crahuri financiare! Iar noi îi ascultăm, ne bulucim, ne înghiontim, ne sfâşiem bluzele şi nasturii pentru a încăpea mai repede în starea (atât de dispreţuită?!) a mediocrităţii văicăritoare, în demisia de la orice vanitate a responsabilităţii personale, în renunţarea la orice (chiar şi început de) aventură a riscului propriului nostru destin!

II

Luptele mărunte sunt oare o stare a mediocrităţii... cum ar fi lupta între generaţii?

Decenii la rând, absolutismului comunist nu i-a plăcut şi nu a acceptat nici realitatea, şi nici conceptul de „luptă între generaţii”. Cu toate acestea, atât conceptul, cât şi realitatea acestui „război” erau prezente, aproape cotidiene. Dar totalitarismului îi este frică de prezent, nu şi mediocrităţii!

Cine vorbeşte de o luptă între generaţii literare trebuie să le admită, în primul rând, existenţa, adică să le definească: care e deosebirea între o generaţie biologică şi una literară sau una biologic-literară? Dacă acceptăm că o generaţie biologic-socială are în jur de treizeci de ani (ciclul în care un contingent uman şi-a desăvârşit educaţia) şi e încadrată – are deci luciditatea! – în social, încadrată în producţia de valori, vom observa imediat că în literatură o generaţie are sau mai puţin (zece-cincisprezece ani), sau mai mult: o jumătate de secol separă, mi se pare, generaţia noastră mare clasică (Titu Maiorescu, Haşdeu, Eminescu, Caragiale, Creangă) de

cea mare, modernă, în frunte cu Eugen Lovinescu, Rebreanu, Bacovia, Hortensia Papadat-Bengescu, Eliade. Tocmai pentru că în literatură generaţiile nu sunt totdeauna distincte, aş zice că se constată o stare dubioasă a belicozităţii între ele: sau sunt prea numeroase, aceste cârduri de creatori ce se adună mai mult sau mai puţin instinctiv sub aceeaşi oriflamă de simboluri şi ticuri profesionale, sau... nu sunt deloc! Eu am debutat în acelaşi an cu poeţi care aveau zece ani mai puţin (Ana Blandiana, Ioan Alexandru, Adrian Păunescu), dar – în afară de faptul că aceşti „tinerei" aveau deja un public mai larg decât al meu – împărtăşeam aceleaşi convingeri estetice şi, mai ales, aveam acelaşi duşman: dogmatisul literar şi politic încarnat atunci de grupul Barbu-Lăncrănjan. După vreo zece ani, au apărut Dinescu şi Dorin Tudoran, de aceeaşi vârstă cu Ioan Alexandru şi Gabriela Melinescu dar, în fapt, mult mai tineri ca experienţă a socialului literar, mai lipsiţi de prestigiu, mai puţin uzaţi de luptele literare. După ei, din nou la un deceniu, circa, au apărut „optzeciştii", şi noi, cei de la începutul deceniului şapte, Nichita Stănescu, N. Manolescu şi eu însumi, am văzut abia în ei *generaţia*! Una distinctă, compactă, diferită esenţial de limbajul şi obsesiile noastre, orientată spre alţi zei literari, spre un alt public aproape, sensibilă la alţi autori morţi, aproape indiferentă la propriile noastre totemuri culturale, afişând un dublu „dispreţ": cel faţă de lume în general, cum îi stă bine oricărui tânăr revoluţionar literar, şi cel faţă de noi, falanga clară şi deja prestigioasă care a precedat-o, care a ajutat-o cumva să se nască, pregătindu-i climatul, ambientul, şi pe care ea trebuie s-o conteste; ca să existe, să-şi dea cont sieşi şi lumii ce încă nu a luat cunoştinţă de primul său strigăt insolent şi, cine ştie, poate salvator, că literatura vie îşi continuă lungul şi necesarul ei marş, că, în ciuda mizeriilor mici şi enorme ale vieţii, sociale sau abisale, umanitatea există, persistă, umanitatea în general şi umanitatea noastră românească.

Primul meu discurs pe care l-am ţinut la Uniunea Scriitorilor a avut loc în februarie 1966 şi a tratat despre două teme tabú, despre care nu era voie să vorbeşti critic, despre care nu era bine să vorbeşti: existenţa generaţiilor literare şi lupta între ele, şi abuzurile grupului Barbu-Lăncrănjan, ce ocupa atunci posturile-cheie la revistele şi în aparatul de conducere al Uniunii.

(Lângă mine se aflau, în aceeaşi poziţie vorbitoare: Nichita Stănescu, Grigore Hagiu, Matei Călinescu, Cezar Baltag şi Adrian Păunescu.) Voiam o revistă pentru noi, tinerii, voiam să înceteze monopolul grupului mai sus amintit (între care se găseau şi scriitori veritabili care-şi uitaseră propria tinereţe literară luptătoare şi, mai ales, îndeplineau în acea vreme sarcini ruşinoase de brutală propagandă a Partidului pe care activiştii înşişi – precum Marin Rădoi de la municipiul Bucureşti şi alţii! – le refuzau!)

De atunci... eu nu am mai auzit despre lupta între generaţii! E adevărat, după ’71 mai ales, diferenţierile mai mult sau mai puţin subtile între generaţii s-au simplificat în separarea clară între scriitori – nu buni sau răi, ci aceia care acceptau compromisurile din ce în ce mai ruşinoase impuse de revoluţia culturală, în fapt de concentrarea puterii în mâna unui singur om, şi ceilalţi, din ce în ce mai puţini, dar care au făcut posibilă cultura, nu numai în litera, dar şi în spiritul ei, nu numai în profesionalitatea, dar şi în moralitatea ei.

Mie nu-mi place să vorbesc de moralitate în cultură! În numele acestei moralităţi, în ultimul secol european, au fost aproape ucişi scriitori extrem de diverşi, de la Dostoievski, Flaubert şi Baudelaire, la Ţvetaieva, Mandelştam sau Lorca! Dar sunt momente (vai, lungi!) în istoria unei culturi, a unei ştiinţe, când moralitatea devine valoare, când lupta înseamnă retragere până la a-ţi contesta propriile idei, principii. (Cei care în ultimul deceniu românesc au exprimat idei naţionale şi naţionaliste ajutau, în fapt, şi tot mai direct, puterea politică şi poliţia sa; la fel cei ce criticau Europa şi literatura străină, idealismul în filosofie sau clericalismul. Noi, scriitorii, nu suntem totdeauna liberi să exprimăm ceea ce credem: cu ideile, credinţele noastre, nu rareori sincere, au fost făurite arme contra culturii şi libertăţii! Iar culmea necinstei, aş zice a perversităţii, este să-ţi arogi martirajul în cultură numai pentru că nu te puteai rupe de jalnicele privilegii ale puterii discreţionare. Nu imputăm, public, nimănui nimic, faptul că nu există răfuieli violente în cultură îl apreciem ca pe un simptom pozitiv, ca pe o şansă a reconstrucţiei; dar să nu vină nimeni să ne spună că numai de *el*, de continuarea ocupării cuiva anume a unui post în ierarhia culturii depindeau cultura română şi instituţiile ei. E adevărat, noi, scriitorii, oameni publici, a

trebuit să facem, încă de pe vremea faimosului Femios din *Odiseea*, concesii, compromisuri cu oamenii puterii. Şi le facem, e adevărat, sub o singură scuză morală: aceea de a rupe contractul mai mult sau mai puţin mutual, atunci când negustorul sau poliţistul politic vrea exterminarea sau corupţia modului nostru de expresie, care nu este numai bunul nostru, ci al întregii colectivităţi care ne-a format şi ne sprijină. Un creator, un bărbat va face compromisuri în adevăratul sens al cuvântului: va ceda, adică, dacă şi partea cealaltă cedează. Dar când partenerul devine rigid sau duşmănos, pactul tacit trebuie să înceteze, altfel fiinţa esenţială a culturii şi, cu siguranţă, cu mult mai mult, altceva cu mult mai important! sunt cu adevărat în pericol: pactul cu el îl putem rupe oricând dacă hybrisul de care va fi prins ameninţă integritatea şi tradiţia artei noastre. Sursa prestigiului nostru vine şi de aici, nu numai din abilitatea înnăscută de a răsuci metafora, de-a închipui lumi vii.)

Deşi nu s-a vorbit de ea pe faţă, lupta între generaţiile literare a fost a doua sau a treia temă a lumii noastre, sub comunism, după cele, mai vitale, ale păstrării criteriilor şi tradiţiei. Exista chiar, din când în când, o vagă, e adevărat, neconvinsă, dar redundantă periodizare a creaţiei vii, în absenţa istoriilor literare, o parte a criticii încerca – repet, neconvins, parcă cu spaima oricăror concluzii şi organizări a materialului *bouillonant*, şi, poate, avea dreptate, sub comunism era imposibilă adevărata ierarhizare a textelor, o situare a lor în câmpul european, o confruntare veritabilă cu trecutul literar! – o împărţire pe „legiuni" şi „sublegiuni", numite grupuri sau şcoli, sau chiar generaţii, cum în ultimii ani s-a vorbit de „optzecişti", şi acum începe să se audă termenul de „nouăzecişti". (Această ultimă vagă constituire de grup sau generaţie arată că critica sau gustul imediat literar a acceptat ideea cea mai simplă, mai automată despre ce vrea să fie o generaţie literară: adică recolta unei mari decade publicistice.)

Am dori, deci, eu, în ce mă priveşte, aş fi bucuros dacă aceste lucruri ar fi în sfârşit discutate public şi, ca atâtea fenomene tabu sau semitabu, să devină obiect al interesului şi răspunderii asumate, publice, precum, printre altele, felul cum se mai poate scrie astăzi o istorie a literaturii, apariţia mai multor astfel de istorii (le aşteptăm cu enorm interes pe cele ale lui I.

Negoiţescu şi N. Manolescu), ideea şi realitatea de generaţie literară şi, nu în ultimul rând, realitatea luptei între generaţii. Există, deci, generaţii (sau subgeneraţii) literare, care sunt ele, care sunt criteriile de periodizare, există o luptă între ele?! Şi care sunt criteriile, normele acestei lupte, am vrea să ştim şi noi, în sfârşit, desacralizate de aerul tot mai fals, mai neventilat, mai sarcastic (unde este ironia în cultura noastră?!) al cafenelei literare, cum se vor comporta toţi aceşti termeni, toate aceste realităţi în mediul profesional şi responsabil, în sfârşit posibil, al discuţiei publice.

Pentru că cel puţin o realitate există, pipăibilă, întreagă: cea a presei; ce facem cu ea, cum o folosim?! Cum o folosim, de exemplu, în critică?

Dacă întreaga presă, nu numai literară, este animată de multe şi fericit inspirate condeie ce fac politică, adeseori pertinentă şi cu simţ cetăţenesc (în primul rând vreau să elogiez revista „Orizont", care, demnă de oraşul glorios Timişoara, a făcut un salt vizibil din provincie spre centrul interesului nostru, nu numai politic, dar şi cultural-literar!), aceiaşi scriitori, poeţi, prozatori, eseişti, critici, când se apleacă asupra terenului lor originar, unde sunt cu adevărat calificaţi, se arată mai degrabă timizi, dacă nu de-a dreptul partizani, funcţionând într-un vag spirit eseistic sau pur şi simplu după voiosul spirit de gaşcă. Altădată, vizitând de câteva ori celebrul „Cenaclu de luni", am rămas încântat, revigorat de aerul de critică francă şi profesională ce domnea acolo – spre deosebire de Uniunea Scriitorilor care se provincializase, mediocrizase, degradase rapid şi iremediabil. Încă îmi reverberează în auzul meu sentimental vocile lui Florin Iaru, Traian T. Coşovei, Mariana Marin, Doru Mareş, Mircea Cărtărescu, Francesca Banciu, Ion Stratan, Ioan Groşan, Ioan Buduca, Ioan T. Morar, Elena Ştefoi, Augustin Frăţilă, Florin Sicoie, Mircea Săndulescu şi alţii ce se tratau cu necruţare, cu violenţa entuziasmului creator, în ideea unei mari literaturi posibile, deşi vremurile nu erau doar tulburi, ci sinistre de-a binelea, şi aceste puţine vizite, terminate cu nopţi de veghe a idealurilor lângă o unică sticlă de vodcă, învăluiţi de înecăcioase ţigări, mi-au redat încrederea în vitalitatea culturii noastre, în slăbiciunea funciară a atotputernicei autocraţii politice. N-aş zice, împreună cu poetul-brigand Villon: unde sunt toţi aceşti domni şi doamne?, deoarece ei există, există cu plenitudine şi publică texte

grele de sensuri; dar aerul de acolo, de atunci, unde este, unde fervoarea, necruţarea critică? Întreg idealismul de atunci s-a răsturnat doar în talgerul balanţei politice, spiritul critic să fi devenit spiritul cetăţii? Oare creaţia literară care se poate exersa în plenitudinea ei, în sfârşit, să fie lipsită tocmai de motorul prim al înaintării şi reflectării creaţiei, adică critica curentă, la zi, cea care asistă, pregăteşte, intermediază, organizează şi conclude creaţia?!

Nu vorbesc, bineînţeles, de toată critica, ci doar de cea a tinerilor, cei care, pe nedrept, au fost împiedicaţi, un deceniu lung, nu numai să devină membri ai Uniunii, dar şi să se exprime în marile reviste literare, în forurile unde se acordau sancţiunile valorii, cum erau juriile premiilor literare. Unde se află, unde se cheltuieşte spiritul lor critic şi autocritic (faţă cu producţia propriei lor generaţii!)? Orice luptă între generaţii şi mentalităţi literare, între ideile constituite şi cele noi, ce ameninţă să sculpteze viitorul unei culturi, trebuie dusă sub girul, sub prestigiul propriului simţ critic şi autocritic.

Unde ne sunt, deci, tinerii corifei, tribunii oricărei aşteptate, necesare revoluţii literare, duelgiii, chalengerii, cu ce să umplem locul gol, ezitant de azi în critica tânără, cu ce să ne umplem noi locul în... *Absenţa stăpânilor...*?!

III

Există nu numai o mediocritate a veşnicei nemul-ţumiri, a văicărelii existenţiale; a protestului prelungit contra primei autorităţi – părinţii, împotriva celei de-a doua autorităţi – educatorul veşnic ridiculizat, dar există şi o mediocritate a spiritului civic: incapacitatea de revoltă. Sau, mai grav: eroismul falselor revolte.

Când mediocritatea urmează eroismului, ea este aproape o stare firească. Când, însă, ea succede falsului eroism sau eroismului întâmplător, ea devine aproape eroică! Mediocritatea are multiple feţe, ca balaurul din basmele în care este aproape de prost gust să nu fii erou, în viaţa cea de toate zilele (care nu există!, ar putea ricana un poet surrealist), eroismul, el

însuşi, pare deplasat, într-atât normele şi bunul-simţ ne guvernează. Iar starea de profet este de-a dreptul suspectă! Profetul, un erou liniştit, pe care teatrul involuntar al gesticulaţiei eroice, hysterice, îl îndepărtează de lume, eroul – un ins cu vocaţia exilurilor, un suicidar ce zâmbeşte, inconştient de eriniile care zumzăie deasupra capului său abstract, un individ care refuză să evolueze şi se îngroapă de viu, în starea de copil răsfăţat, *gâté*, cineva ce profită de starea sa de inferioritate pentru a debita lucruri nepermise sub pretext că ele sunt adevărate: adevărurile cui?! Se ştie însă că adevărurile mari sunt cei mai mari duşmani ai adevărurilor mici sau pasagere. Lumea noastră este practică, grăbită, are nevoie de adevăruri imediate; cei care preferă adevăruri „mari” riscă să treacă drept provocatori, şi sunt în fapt. Bunul-simţ ne şopteşte – mai ales în situaţiile de risc! – că, la rigoare, adevărurile ca atare nici nu există, nimeni nu este capabil să emită adevăruri decât întâmplător, adică, după o trecere oarecare de timp, frazele unora se verifică a fi conforme realităţii, altele nu! Prezentul, scriam odată, nu conţine valori!

Au trecut aproape zece luni de la Revoluţia noastră, şi unii încă se îndoiesc că a fost sau nu cu adevărat o revoluţie. O revoluţie, o răzmeriţă, un *putsch*... Prietenul meu, splendidul actor de teatru Emmerich Schäffer, prietenul lui Liviu Ciulei, care ne-a încântat în atâtea roluri la „Bulandra” şi care, de vreun deceniu, joacă şi face pedagogie teatrală la München, vizitându-ne la Bucureşti în această toamnă, mi-a făcut, o jumătate de noapte, elogiul Revoluţiei româneşti din Decembrie, înseriind-o în cele câteva revo-luţii reale ale secolului nostru european. Ascultându-l, m-am simţit reodihnit, după oboseala şi uzura atâtor scepticisme cotidiene, tonifiat după hărţuiala multor fraze fals-înţelepte, fals-sceptice (scepticismul a fost o mare şcoală de gândire, el este luciditatea critică într-un sistem constituit, nu o stare ideologic-ulceroasă!), şi m-am întrebat: oare să aibă Schäffer dreptate sau ceilalţi, cei „realişti” şi acri care, la rândul lor, se împart în două: unii ce neagă evidenţa oricărei revoluţii, ceilalţi ce afirmă, ritos, cu aerul că au acces la documente secrete, că ea a fost furată?!

Cine are dreptate? Toată lumea, probabil, de fapt nimeni, deoarece prezentul nu conţine valori! A fost şi revoluţie, dar şi rebeliune spontană,

secundate, probabil, şi de un *putsch*. Iar dacă a fost revoluţie, ea a fost cu siguranţă furată, deoarece ceea ce a urmat, ce urmează nu se potriveşte în nici un fel cu diagrama sau holograma socială a unei răsturnări a formelor şi valorilor sociale. Presa occidentală însăşi, ce ne-a răsfăţat aproape un trimestru, a trecut cu o viteză uluitoare în cealaltă extremă, afirmând că în România s-a instalat neocomunismul şi, bineînţeles, există argumente şi pentru aceasta; pentru ce nu există argumente?! Există, bineînţeles, un etatism excesiv, dar unde este ideologizarea forţată a instituţiilor, unde este sediul Partidului unic, autocrat?! „În umbră, în umbră!”, vor striga atâtea voci răguşite de adevărurile pe care le clamează zilnic, „şi este cu atât mai periculos, cu cât se ascunde!”. Bineînţeles că au şi aceştia dreptate, şi e de-a dreptul aiuritoare – ca ameţeala cuiva ce iese brusc în lumină după un nesfârşit tunel – această stare când exagerat de multă lume are dreptate; ce mai, aproape nimeni nu se înşală. Poate, ha-ha, doar cei care spun adevărul, da, dar când vom şti asta?!

Dacă o revoluţie este o răsturnare radicală a valorilor şi formelor instituţiilor unei societăţi, atunci suntem incapabili, *astăzi*, să ştim, să afirmăm în mod pozitiv că am trăit sau nu o revoluţie. Dacă peste un deceniu sau două, fuga dictatorului şi dispariţia de pe scena politică a acelui unic partid discreţionar vor fi fost începutul unor transformări în adâncime ale societăţii noastre, dacă mişcarea aceea spontană, plătită cu sânge, va crea, în timp, noi moravuri, noi instituţii, respectul legii şi al valorii, o nouă atitudine faţă de muncă etc. etc., atunci, da, ea va fi fost o revoluţie! În fapt, noi aşteptăm totul de la ea, de la tânăra noastră revoluţie! O nouă, solidă, veritabilă democraţie este un şir de revoluţii, este o luptă continuă, o veghe fără sfârşit. Revoluţia franceză, cea mare, a fost urmată de un secol de revoluţii, care a creat mai mult decât o răsturnare fizică de persoane şi privilegii – un spirit, *republicanismul* francez, de care sora noastră mai mare este atât de mândră. Bineînţeles că vechile pături încearcă să-şi recâştige măcar o parte din vechile privilegii (lor li se pare, oricât ar părea de curios, că noi suntem impostorii, cei care-am fost îndepărtaţi ani lungi de centrul vieţii civice!...), ar fi *anormal* dacă nu ar încerca asta, iar simpaticii naivi care prescriu reguli de pudoare pentru vechile secături sunt molièreşti

fără voie!... Dar dacă este „normal” ca ei, măcar dintr-un reflex simplu de posesie şi supravieţuire, să se lupte pentru a „ne fura” revoluţia, mi se pare la fel de *normal*, de necesar, ca noi, cei care am sperat în ea şi care avem norocul de a o fi trăit, să luptăm pentru a o păstra, pentru a o revigora, noi suntem obligaţi să credem în ea, dar nu cu o convingere de a doua mână, fatalistă, cu acel aer care vrea să zică: „Doamne, ce bine ar fi să se întâmple aşa cum este firesc şi drept să se întâmple”, ci cu credinţa celui ce înoată într-o apă duşmănoasă, nepregătit, dar *trebuie* să ajungă la ţărm! Ea, revoluţia, va fi fost, dacă va fi, iar aptitudinea noastră de a munci, de a construi noile instituţii şi noile reflexe morale, perseverenţa, rigoarea, patriotismul nostru real (de ce continuă să emigreze mii de indivizi, în majoritate tineri?, ştiu ei oare că acolo unde se precipită nu-i aşteaptă de data aceasta – spre deosebire de anul trecut, când lumea liberă acorda priorităţi exilaţilor din ţările totalitare din Estul Europei – decât o rezervă justificată, neîncrederea pe care o resimţim faţă de orice ins social ce părăseşte o luptă în care e de neînlocuit, faţă de orice fugar moral?), memoria noastră civică, trează şi imaginativă vor fi acelea care vor face ca Revoluţia să fi existat! Iar dacă a fost cu adevărat, atunci ea nu poate fi furată de nimeni, de nici o persoană sau grup, pentru că ea nu este un obiect şi nici o stare de moment, ea va deveni o realitate ce-şi va trimite, solemn şi invincibil, iremediabil, umbra înapoi, semnul şi umbra, acel Ajun al Crăciunului ’89, întărind nu un adevăr – adevărurile sunt atât de slabe, de falsificabile! –, ci creând istorie. Cine vrea să ştie dacă a avut sau nu dreptate trebuie să aibă în primul rând răbdare, dar o răbdare neobişnuită, idealistă, luptătoare, mereu nemulţumită de starea mediocră, de înfrângeri, refuzând fatalitatea ca pe o mediocritate a spiritului.

Mediocritatea civică are multe, surprinzătoare componente: incapacitatea de revoltă şi falsa revoltă; revolta continuă, spaima de a nu putea fi de acord cu autoritatea, ce vine din frica de a-ţi pierde personalitatea. Într-adevăr, unora li se pare că protestul, nemulţumirea sunt un semn sigur de relief al personalităţii, cei mai mulţi se tem că şi-ar putea pierde identitatea într-o atitudine de acceptare, afirmativă faţă de ceva sau cineva care ocupă o poziţie în administraţie, în şcoală, în stat etc. Evident,

nu este totdeauna uşor de a deosebi participarea de colaborare, nu este uşor în statele democrate, deoarece în tiranii alegerea se face automat, iar cel care „colaborează”, totuşi, trebuie să posede un prea neînfrânat gust al carierei cu orice preţ sau pofta de privilegii sau bunuri pentru a se preface că nu vede că sprijină puterea discreţionară. Sau, cum s-a întâmplat cu unii colegi ai noştri, sub „trecuta administraţie”, colegi ce se pare că nu posedau ceea ce eu numesc un „organ al categoriei”, inşi înzestraţi în domeniul lor specific, dar inapţi de a lupta pentru o idee, pentru propria lor obşte, pentru simpla şi buna tradiţie a valorii etc. De această slăbiciune, potentatul – sau potentaţii – au devenit rapid conştienţi, i-au ales, i-au propulsat în funcţii importante, i-au lăsat să-şi satisfacă apetitul (de creaţie, dar şi de înavuţire personală) pentru ca, prin aceştia, să împingă spre distrugere, spre degradare iute, organismele care arătau, chiar şi potenţiale sau manifestate neorganizat, semne de opoziţie.

Mediocritatea civică a unora, nu puţini, dintre oamenii noştri de valoare a fost aceea că grăbeau propria lor degradare, a lor şi a organizaţiilor pe care le conduceau, crezând că le apără, că se „sacrifică” pentru ele, că-şi jertfesc renumele pentru o idee mai largă decât propăşirea propriului cămin. Iată – ca s-o spunem în treacăt! –, în felul acesta poţi fi nu numai mediocru, dar şi imoral: fiind moral *doar* faţă de propriile-ţi interese, luptând doar pentru bunăstarea familiei tale. Familia, securitatea membrilor familiei au fost, de altfel, un laţ viu al poliţiei, al partidului, una din teribilele sale perversităţi: aceea de a folosi o înclinare de adâncă valoare morală ca un levier contra binelui obştei. Aceasta se cheamă *diversiune morală* şi a fost poate cea mai gravă. Imediat, în ordine, a venit o altă diversiune, cea *naţională*, folosirea, exploatarea motivelor sfinte ale istoriei noastre naţionale pentru a întări regimul dictatorial şi, în ultimii ani, învrăjbirea între etnii, cele care au trăit secole în pace pe solul românesc, izgonirea germanilor care au colonizat, începând din sec. XII, sudul Transilvaniei, a şvabilor care, sub Maria-Tereza, au colonizat Banatul, împingerea în marginalitate a ungurilor prin agitarea inutilă şi periculoasă, mai ales în Ardeal, a unor figuri şi motive ale trecutului nostru istoric, banalizându-le, caricaturizându-le, lăsând pe unii agitatori lacomi de imediat să provoace

pierderi morale incalculabile în sânul celor nemajoritari (etnii, tineret, emigraţie etc.).

Carierismul, cel neînfrânat, cel care se slujeşte de orice mijloace, cel sprijinit de administraţie şi poliţie, iată o sursă a mediocrităţii criminale, vinovate!

IV

Fatalitatea ca mediocritate a spiritului!

Când vorbim de „european” şi „europenism” nu trebuie să ne gândim doar la o realitate a culturii, a instituţiilor, a istoriei, a istoriei ideilor, a unei realităţi geografice. Nu, a fi european, după părerea noastră, şi asta fără a cădea într-un şovinism al continentului!, înseamnă, mai adânc decât toate cele enumerate mai sus, un anumit mod de a fi, un anumit reflex fundamental faţă de toate impulsurile vitale care ne vin din afară. Reflex moral, reflex temperamental ce se transformă apoi, destul de rapid, în forme ale suprastructurii, în tipuri ale modului de a gândi, de a reacţiona în cel de-al doilea sau al treilea sistem de semnalizări şi răspunsuri.

De la început trebuie să specific că nu este vorba aici, în delimitarea acestui tip de reflex, de vreo ierarhizare de tip valoric sau moral. A fi european sau african sau asiatic – dacă există un anume fel de a fi pe măsura continentului pe care te naşti! – nu implică neajunsuri sau superiorităţi valorice sau axiologice, desemnează totuşi, după părerea noastră, un relief anume al puterii, al tipului de a răspunde la stimulii externi importanţi. Suntem europeni nu pentru că avem sau creăm valori, obiecte sau o istorie superioară africanilor, asiaticilor, ci (cred eu) pentru că avem totuşi un *anume* tip de reflex, un răspuns specific la stimulii externi şi esenţiali, un anumit şi inconfundabil mod de a replica în momente istorice, existenţiale, un anumit tip de reflex al reflexului. Dacă asiaticul (spre exemplu) este imaginativ, noi probabil suntem conceptuali, „uscaţi”. Dacă *el* este *static* – în înţelepciunea de a primi lucrurile aşa cum vin, în calmul de a aştepta hotărârile, „desenul” sorţii ce, vrând-nevrând, se impune oricărei fiinţe trecătoare –, noi, europenii, suntem *dinamici*, provocăm

destinul, ieşim din calmul, din armonia aşteptării, din gravitatea sau solemnitatea rotirii marilor roţi ale universului vizibil şi invizibil, pentru a ne arunca în „aventura” cunoaşterii, cum o numim noi pretenţios, în aventura *tout court* a jocului existenţial, caracterial, grăbim, precipităm, cu o nerăbdare (poate hysterie infantilă?!) ciudată, iresponsabilă, rapid amendabilă, cursul evenimentelor, forţăm mâna zeilor placizi, vrem să ajungem la ţintă cu un ceas sau un deceniu mai devreme, spargem lacătele înţelepciunii înainte ca ele să putrezească de o cuminte, prevăzătoare aşteptare, tăiem drumurile inventând şocante, abrupte, sufocante şi riscante scurtături, în loc să urmăm linia sinuoasă şi melodică a traiectului nostru hărăzit înainte cu ani şi secole, pe scurt: suntem sangvini când ar trebui, poate, să fim flegmatici, tresărim cu o secundă înainte de răsăritul soarelui, calm şi majestuos, ieşim din basm, din naraţiunea fermecată ce este orice imagine care se mişcă, târând după ea simbolurile previzibile şi calme, metaforele baroce, colorate până la insuportabil ale lui Khayyam şi Firdousi, pentru a se năpusti în graţia îndoielnică a raţionamentului, în geometria uscată, fixă, a silogismului, în necesitatea precipitată a acţiunii, a oricărei acţiuni.

Suntem europeni pentru că (şi pentru că) nu avem răbdare, vrem să fim adulţi cu un ceas mai devreme, folosim cuvântul *fatalitate* cu un sens peiorativ, de o mie de ori învinşi în lupta cu Moira, cu zeii, reîncepem de o mie de ori, copii geniali şi neastâmpăraţi, lupta cu aceiaşi giganţi. Dar... suntem europeni!

Nu ne înclinăm fatalităţii, deşi ea este mai tare ca noi, învingem în felul nostru, se înţelege! – pierzând mereu, dar, în fapt, învingem, deoarece pierderea noastră am declanşat-o noi înşine! Şi, cine ştie, poate că aici rezidă esenţa: ne place să fim la originea lucrurilor, visăm, râvnim la rolul, la *impostura* de a fi creatori – în loc să aşteptăm calmi, cu înţelepciunea moştenită şi prevăzătoare, să se împlinească ce ne-a fost scris. Nu vrem să hotărască alţii pentru noi, în fapt nu ne interesează atât dacă pierdem sau câştigăm – ne interesează enorm, bineînţeles! – dar, mai mult decât atât, ne interesează să ne amestecăm în joc, să tulburăm firele calme ale Parcelor, o nerăbdare minoră, dar perpetuă ca a diavolului, ne traversează o viaţă, ca un

curent electric, acel *unruhe Prinzip* al lui Hegel, dubioasa genialitate a lui Prometeu ce dăruieşte fiinţelor acelora noi, încă nedeplin coapte în timp, arma aceea precoce, focul, o armă teribilă ce s-ar putea dovedi o lamă cu două tăişuri. De atunci, poate, noi, europenii am moştenit acea nerăbdare, nelinişte, incapacitate de a aştepta ca lucrurile să se împlinească de la sine, iubirea rupturii, descoperirea rupturii ca o cale esenţială a înaintării. Şi, în general: mişcarea, înaintarea cu orice preţ, dinamica mersului şi nu poezia staticului şi contemplării. Noi avem, evident, tipul nostru de contemplare ce e făcut, ţesut, poate, din acea armonie a contrariilor, din grandoarea eşecurilor noastre, din furia istorică împotriva oricărei clasicităţi care durează, din iubirea bolnăvicioasă a stadiilor destructive, morbide – războiul, romantismul, boala –, starea de continuă, agresivă şi creatoare în exces adolescenţă a spiritului!

Şi atunci, se înţelege, fatalitatea... ni se va părea o mediocritate nedorită, pasivitatea de orice fel o vom expedia la recuzita unei stări inferioare a fiinţei, perplexitatea înaintea marilor mistere o vom taxa ca boală. Sigur, aceste două atitudini esenţiale nu sunt în legătură cu morala, nici cu valoarea, dar, atunci când una dintre ele invadează teritoriul celeilalte, prinde subit un semn axiologic sau etic negativ, dubios, ambivalent oricum. Astfel: insul prea activ, precipitat în Delta Gangelui, cel ce vrea să forţeze lucrurile şi înţelesurile sau, pe dos, mintea sau firea prea ezitantă, halucinantă pe câmpiile europene, febrile. Noi nu suntem în nici un caz *mai buni* sau *mai răi* decât ceilalţi, dar noi suntem *astfel*! Şi forţa noastră este aceea – dacă avem vreuna! – de a continua aşa cum au început grecii, cei care au format primul cristal în jurul căruia se înfăşoară cultura şi reflexele ei adânci pe continentul nostru. Dacă le suntem lor consecvenţi, atunci vom fi mereu nerăbdători de a aştepta, cum spune un proverb indian: „să treacă, pe râu în jos, cadavrul duşmanului nostru”, şi vom merge noi înşine să-l căutăm, înfruntând relieful şi limitele umane, spre a răzbuna o jignire închipuită, poate, sau derizorie. Dacă le suntem lor credincioşi şi miturilor lor, poveştilor lor făcute nu din tablouri colorate şi calme, cu tâlc, ci din istorii paradoxale, adeseori neruşinate, totdeauna extravagante, ce se termină *rău*, tragic, şi sunt făcute, cine ştie, să ne cheltuiască o energie

suplimentară, excesivă, cu care un zeu batjocoritor ne face să ne naştem, acel *hybris* care i-a vizitat pe cei mai cuminţi, pe cei mai mari, de la Ajax şi Socrate (care s-a opus daimonului colectiv, al cetăţii!) până la Giordano Bruno, Nietzsche sau Dostoievski –, atunci vom îndrăzni să gândim blasfemia ideii de destin: o lucrare făcută cu propriile noastre mâini şi forţe, un amestec în desenul zeilor, o tulburare a firii cuminţi şi tiranice. Destinul văzut nu ca o înţelepciune, ci ca o superbie, ca un semn al verticalităţii spiritului, ca o răzvrătire, ca o luare în posesie, în sfârşit, a propriei noastre naşteri. Nu vieţile succesive, calme şi purificatoare ne vor salva, ci *una singură*, trăită cu „sufletul la gură”, febrilă şi tensionată.

Sunt, evident, şi „asiatici înţelepţi” printre noi, în traiectul propriei noastre vieţi vom descoperi nedorit de multe enclave ale pasivităţii şi contemplării „colorate”, mai mult chiar: sunt epoci lungi, istorice, ce par ele însele a fi importate de aiurea, vremuri în care singura înţelepciune, raţiune de a fi este de a accepta ceea ce este dat şi singura revoltă posibilă: răbdarea, renunţarea la orice iniţiativă, la orice risc, acceptarea fără nici o imaginaţie existenţială a orice vine din afara eului nostru gânditor şi impulsiv. Da, şi cei mai puternici dintre noi devin atunci „asiatici”, se retrag în eul lor cel mai adânc şi aşteaptă. Aşteaptă ce?

Raiul, paradisul, atunci, în acele lungi perioade de amorţire a voinţei proprii, nu poate fi decât *febra*, reîntoarcerea la ceea ce ne-a făcut „nefericiţi” şi vii, nostalgia după un destin numai al nostru, reîntâlnirea cu daimonul nostru privat, semn nu al înţelepciunii, ci al instinctului, al legii aceleia speciale care se numeşte soarta noastră şi e făcută de noi înşine, numai pentru noi.

Noi, europenii – cei ce suntem astfel şi atât timp cât suntem astfel! –, nu ne vom naşte niciodată pentru a câştiga, ci pentru a nu fi niciodată curioşi de tâlcul unei istorii miraculoase, ci curioşi de propria noastră fiinţă, şi, poate, cel mai mare păcat va fi acela de a nu-i invidia pe zeii tutelari, de a nu-i imita în inconsecvenţele lor, de a nu-i urma în creaţia lor, ci, mai degrabă, de a ne urca pe o ambarcaţiune fragilă, făcută din papyrus şi pânză, pentru a întâlni lumi inexistente ce ne seamănă, pentru a forţa limitele strâmtului nostru univers: modelele gata făcute, oricât de auguste,

ni se par nesărate, în faţa perfecţiunii, o ciudată, puerilă şi inventivă nerăbdare ne cuprinde, aruncăm, într-o clipă de stranie ciudă, totul la pământ şi pornim undeva, spre undeva, dincolo de zare, spre acel exotic al noului, imposibilului, irealului, posibilului, increatului, Iisus, cu acel „lăsaţi totul şi urmaţi-mi mie”, cu acel sfat cel puţin straniu de a-l iubi pe cel străin, iubirea aceea absurdă faţă de cineva care nu e de acelaşi sânge şi faţă de care nu ai nici un fel de interes, nici măcar cel mai profund, cel al procreaţiei, acel Iisus s-a născut, poate, în Asia mică, dar a făcut carieră în Europa, în spiritul nostru aventuros şi imprevizibil.

În noi, doar la noi, spiritul anarhic a creat legi şi instituţii, legea iubirii a devenit pentru noi una dintre cele mai miraculoase contemplări.

V

Există, bineînţeles, şi mediocritatea în cultură, în literatură. Cu atât mai gravă cu cât ia, adesea, forma originalităţii, a inovaţiei, pe scurt, se îmbracă cu pene străine şi ilustre, trăind în cea mai calmă şi reacţionară impostură. Interesant este că, în literatură cel puţin, nimeni nu vrea să fie „normal”, adică mediu, mediocru; toată lumea se leagănă în iluzia de a fi un creator de prim ordin, un deschizător de drumuri, un revoluţionar, un „nebun social”. Dar a fi „onorabil” şi „nebun”, în acelaşi timp, în artă, poate fi (şi trădează, în fapt!) mediocritatea, ezitarea între formele consacrate şi cele noi, pline de riscuri, în creaţie.

Există multiple şi paradoxale riscuri în cultură, în literatură, dar acela de a fi mediocru lipseşte cu desăvârşire, adică nimeni nu îşi asumă această postură, această „înţelepciune” de existenţă. E adevărat, înainte ca profesiunea noastră să devină una onorabilă, acceptată de societatea civilă ce omologhează şi retribuie funcţiile sociale, în plin Ev Mediu şi mult după aceea, a scrie era în sine un risc. Pentru cei care veneau „de jos” şi, printr-un ciudat hazard, avuseseră şansa de a deprinde literele, scrisul profesionist trecea prin atâtea umilinţe şi *job*-uri adiacente (pedagog de casă, bibliotecar, ajutor de notar etc.), iar pentru ceilalţi, ce veneau „de sus”, din clasele dominante, scrisul era posibil, bineînţeles, dar comporta riscul ridicolului.

Nu numai membri ai aristocraţiei, secole de-a rândul, exersau scrisul ca pe un fals diletantism, dar şi, târziu, onorabilităţi ale lumii burgheze se fereau să afişeze profesiunea de scriitor ca una esenţială. Este suficient să ne gândim la Italo Svevo care şi-a ascuns, sieşi şi lumii înguste şi pedant cartelate din Trieste, vocaţia sa, care era una majoră, revoluţionară cu adevărat, fapt care l-a împiedicat să devină un adevărat profesionist (cazul lui Lampedusa e poate identic!) în sensul pur cantitativ, or, în arta romanului mai ales, cantitativul este poate primul criteriu al valorii. Dacă Balzac nu ar fi scris mult, cele *au moins dix milles pages*, nu ar exista azi lumea balzaciană, universul complet şi expresiv social al Franţei lui Louis-Philippe, al umanităţii moderne, în speţă!

În proză, însă, mediocritatea este atât de paradoxală şi înşelătoare, încât uneori doar timpul, deceniile pot s-o adeverească. Mai derutantă mult decât în poezie, ce ascultă, e adevărat, mai mult de mode, dar are în faţă un public mai pretenţios, mai exersat în lectură. Romanul însă, de la Balzac încoace, care a impus profesionalismul şi prestigiul genului (împreună cu Tolstoi, probabil, a cărui *Anna Karenina* a avut un enorm succes european) –, romanul care a trecut prin atâtea faze, psihologii şi medii pentru a ajunge ceea ce este azi, adică pilonul major de susţinere a culturii în integralitatea sa, a trebuit, necesarmente, să facă tot atâtea concesii de gust, de modă, de formă, de mijloace, ca să se impună şi să se menţină. Într-un secol şi jumătate de glorioasă şi abundentă carieră – ca să vorbim doar de romanul burghez –, el nu numai că a adăpostit forme ale imposturii, ale mediocrităţii, dar a fost însuşi *foyer*-ul ei. Dacă am fi puţin complicaţi (de altfel şi, vai, suntem), am putea foarte bine diferenţia grade şi „valori” în sânul mediocrităţii înseşi, într-atât este ea, mai ales în roman, de diversă, de „inventivă”, de subtil conformistă, de arogantă în capacitatea ei instinctivă de a mima modele mari, în tropismele ei variate aproape la nesfârşit. Astfel, ea se adaptează nu numai la gustul, la cerinţele publicului, dar şi la cele ale criticii, ale acelei critici care îndrumă publicul, se înţelege. Ea imită nu numai un stil, dar şi mari opere, etablisate, viziuni asupra lumii. Unul din exemplele cele mai instructive, mai impresionante în hilaritatea lui gravă, aş zice, în literatura română dintre războaie, este fără îndoială cazul unuia din

cei „doi Petrescu”, şi anume al aceluia care a trecut, decenii de-a rândul, în ochii publicului şi ai criticii, drept cel mai impunător, mai mare, mai reprezentativ, adică Cezar Petrescu.

Dotat cu o apreciabilă forţă de muncă, cu acel *sitzfleisch* (pe care celălalt Petrescu, mai sensibil, mai vagant, teribil de inconsecvent, nu îl avea!), Cezar Petrescu a avut o mare grandoare în perfecta sa mediocritate, vrând anume să imite viziunea şi anvergura operelor balzaciene: să epuizeze, adică, tipologia şi mişcarea profundă, socială şi politică a vremii sale, România din jurul şi de după primul mare război. Un timp chiar, romanul său *Întunecare* trecea drept model al genului, în şcoală, în critică şi în cele mai exigente saloane.

Azi, la re-lectură, nimic nu ţine: acţiunea e puerilă şi previzibilă, comentariul fad până la caricatură, dialogurile parcă scrise de un maniac al scrisului, grăbit şi neplăcut, incomod de abundent, tipologia, persoanjele numeroase şi foşgăitoare extrem de simplificate, în genere aici, în tipologic (ca de altfel şi la alţi confraţi ai săi din epocă, mai înzestraţi, mai atenţi, mai puţin industrioşi), se constată paguba cea mare: binele şi răul se confruntă cu atâta claritate, înverşunare, puerilitate ridicolă, încât râsul şi plictiseala se succed cu mare rapiditate, în faţa noastră, pe paginile albe se desfăşoară, cu o pompă inutilă şi neobosită, o umanitate de bâlci, un carnaval făcut cu mijloace groase şi ieftine, un fel de Dumnezeu de joasă, populară speţă aţâţă spiritele parcă bete de un alcool ieftin, prevăzându-se, cu enormă siguranţă, de fiecare dată, nu numai sfârşitul oricărei întâlniri, încăierări sau prietenii, dar şi pe intervale de scurtă durată, şi, ceea ce chiar şi la marii demiurgi este uneori supărător, omniscienţa adică, în cazul lui Petrescu, devine de-a dreptul insuportabilă, e ca şi cum un actor ratat şi ebrietat imită, la nesfârşit, un preot ce oficiază.

„Spectacolul” lui Cezar Petrescu este unul hilar şi supărător, deoarece include, în afara imposturii, şi aroganţa, cea pe care adevăraţii creatori nu o au. Tot imitând un univers străin, el, scriitorul nostru faimos între războaie, căruia şi Călinescu îi acorda nu ştiu câte pagini, cade în maimuţăreala îngâmfării (presupuse) a celui ce deşteaptă lumi la viaţă şi limbaj, mediocritatea este în primul rând fudulă, deoarece ea uită că nu creează, ci

limitează creaţia. Ea e sinceră, de altfel, doar în aceasta: în vanitate, în megalomania imposturii sale, în ridicolul cu care-şi poartă penele aduse de aiurea şi puţin fanate (aşa cum, se pare, Constantin Tănase, directorul teatrului „Cărăbuş”, aducea de la Paris costume care fuseseră deja întrebuinţate la o premieră).

Cezar Petrescu „al nostru” are un corolar, în vremea sa, în Franţa, în „psihologistul” Paul Bourget (care, ciudat, revine acum la modă, pompierismul, de altfel, începe să aibă propria lui istorie, heraldică şi tabu-uri, tinzând spre mit el însuşi, dar despre kitsch şi fazele sale multiple, ca şi despre capacitatea sa reală de a ne reprezenta epoca, altădată!) dar, poate, este mai expresiv să-l comparăm cu Roger Martin du Gard, premiul Nobel, care îl imită nu pe Balzac, ci pe Tolstoi, mai degrabă, stilistic şi evenimenţial, istoria amplă a unei familii burgheze, cu nota de extras de cont bancar şi sarcasm balzacian. Du Gard el însuşi a trecut multă vreme ca un creator de prima mână, şi nu trebuie condamnate prea aspru instanţele ce conferă glorie unui autor, adică publicul, critica şi librarul; paradoxul face ca, în materie de gust, în creaţie, imitaţia, bine, abil şi ceremonios făcută să înlocuiască, să dea chiar la o parte cenuşăreasa adevăratei creaţii, deoarece noi, cu toţii, am vrea să reîntâlnim la un tânăr scriitor tonurile ce ne sunt familiare, care „au învins deja”, care ne-au emoţionat odată şi pe care le credem şi le vrem eterne, inuzabile. Adevărul este că în noi toţi zace un mic-burghez al gustului ce se contrariază rapid când cineva surpă regulile odată stabilite sau neagă, de-a dreptul, adevărul unei alte creaţii, care a luptat ea însăşi să se impună, cu una sau două generaţii înainte.

VI

Evident, exprimându-ne cu atâta aplomb despre mediocritatea în literatură, cineva ar putea, *à juste titre*, să ne interpeleze: – Bine, bine, dar de unde eşti mata atât de sigur că nu produci, la rândul dumitale, spectacolul mediocrităţii? Oricum, megalomania, vanitatea, după cât se pare, le posezi deja, ha-ha!

Vai, este adevărat, nimeni dintre noi nu este scutit de dubiu, o spuneam nu demult, dubiul afund, complicat, fertil este infernul şi, cine ştie, poate productivitatea noastră! Pentru că există probabil şi acea mediocritate care acuză mediocritatea!

În roman însă, ca să revenim, locul unde ea se exprimă, se tratează cel mai bine, este în creaţia persona-jelor, în tipologie. Aici putem sesiza câteva trepte ale invenţiei calpe, aici slăbiciunea vocaţiei se potenţează nestăvilit, omul mediocru, ce vieţuieşte în orice artist, aici îşi scoate capul şi, mai ales, morala, cum ar spune Nietzsche, îşi arată efectele-i devastatoare. La Camil Petrescu însuşi, unul dintre vârfurile modernităţii în romanul nostru, fără îndoială, Călinescu deja observa o mână tremurătoare în creionarea personajelor. De-o parte Fred Vasilescu, play-boy-ul, îngâmfatul, prea-frumosul, raflând damele de toate categoriile, şi, de cealaltă parte, polul tuturor virtuţilor şi nenorocirilor, neînţelegerilor, Ladima sau autorul însuşi, mascat abia într-un personaj grav, cu ochelari şi cu vaste cunoştinţe în filosofie şi matematică, o polaritate necon-vingătoare până la fatuitate, un maniheism cu atât mai surprinzător cu cât izvorăşte dintr-un creier complicat, la adăpost de prejudecăţile curente, dincolo de bine şi de rău în cultură, un creier îndrăzneţ, antiburghez, cu adevărat inovator şi perspicace, cum era cel al autorului *Actului veneţian* (unde maniheismul tipologic este împins, cu o ciudată infatuare, până la caricatură).

De aceea, încă o dată, o operă magistrală – şi cât de modernă! – rămâne *Anna Karenina*: dacă în prima sută de pagini, Karenin apare uscat, previzibil şi tern în comparaţie cu voracele, finul, aproape complicatul play-boy care este Vronski, cum se – nu schimbă, ci, aş zice, se complică lucrurile când izbucneşte adevărata dramă, aceea a unei iubiri în afara căsniciei, pentru moralistul, aproape catolicul ce era contele Tolstoi! În faţă cu un Vronski ce nu-şi pierde nici una din interesantele sale faţete umane, dimpotrivă, în cursul călătoriei în Italia el prinde încă profunzime şi gust al tragicului, se instalează aproape în centrul romanului un Karenin umanizat, imprevizibil – faţă de conturul său de început –, inteligent, sensibil, apt de suferinţă şi înţelegere, preluând aproape întreaga povară a dramei acolo unde Vronski e capabil doar să se poarte pe sine. Tolstoi omul, moralistul,

omul epocii sale, este în felul acesta peste tot şi niciunde, ca un adevărat Zeu el se aruncă, cu o senzualitate subtil exprimată, ce împrumută miracol operei, în pasta întregului şi, am zice, mult peste el, dincolo de orizontul propriei sale creaţii. Niciunde, în nici o pagină, în nici un personaj, în nici un paragraf nu întâlnim moralistul sau popa, pedagogul pedant şi care „are veşnic dreptate”, matroana caritabilă sau diavolul de bâlci, agramat şi impulsiv, ca la bietul Cezar Petrescu. În acest fel, ca la veşnic moderna *Anna Karenina*, reacţia devine cu adevărat obiectivă, în sensul că exprimă mai bine realitatea decât realitatea însăşi, dându-i adică o anumită organizare şi conferindu-i un simbol. Cum spunea Hegel, realitatea se transformă în real, în lege a spiritului, în determinare clară şi recognoscibilă. Ca şi într-o altă tragedie, cu care seamănă în mod ciudat, deşi sunt două lumi culturale şi „rasiale” ce aproape nu se ating, mă refer la *Tess D’Urberville* a lui Thomas Hardy, morala – cea curentă, pedantă, cea de care se serveşte şi de care abuzează un secol, morala ca normă de comportare, imediată, răzbunătoare şi neimaginativă, morala care *serveşte* cuiva (unei persoane, unei clase sociale, unei instituţii, unui război, unei epoci chiar), morala aceea este eliminată şi ne aflăm în prezenţa simplă şi copleşitoare a creaţiei nude. Când, după ce făptuieşte crima care o salvează de veşnica re-cădere în senzualitatea nedorită, de incomodul şi distrugătorul Vic, Tess, fugind, intră în pădure, acolo unde totul îi vine în întâmpinare, arborii se apleacă s-o primească, iarba foşneşte blând, soarele îi alunecă pe faţă, autorul însuşi, Hardy, intuind mirarea omului comun ce suntem în faţa ospitalităţii exprese a naturii faţă de o vinovată, faţă de cineva care are încă mâi-nile pătate de sânge, ni se adresează direct, asigurându-ne că nu e nici o neînţelegere la mijloc şi că, într-un cerc mai vast cum e cel al universului, „crimele” noastre, dacă nu au o altă semnificaţie, oricum provoacă alte reacţii, paradoxale, am spune noi, în sărăcia vocabularului nostru.

VII

Romanul, mediocritatea în roman, iată o temă prodigioasă. Dacă am fi pedanţi, am pretinde poate o definiţie a acestui gen, atât de controversat,

atât de important în susţinerea nu numai a literaturii, dar şi a întregii culturi. Înainte însă de a o face (cu această ocazie, ne face plăcere să anunţăm publicul şi studenţimea clujeană că îi vom propune, încă din această toamnă, câteva prelegeri în jurul acestei teme. Voi vorbi, se înţelege, despre elementele fundamentale ale romanului – istorie scurtă a genului –, vom începe, oare, cu primul roman modern, *Don Quijote*? – atmosferă şi stil, arta dialogului, tipologie în roman (o ştiinţă, ea însăşi vastă şi, după părerea mea, oarecum recentă), şi e incontestabil că Stendhal şi Gogol sunt părinţii tipologiei moderne în naraţiunea complexă ce scapă, după părerea multora, oricăror reguli, pe care o numim roman –, voi întârzia însă şi asupra istoriei prozei, nuvelei şi romanului românesc, prezentului său şi capacităţii sale de dezvoltare, de progres chiar. Elemente teoretice ce vor servi drept cadru unor pretexte discursive, teoretice, dar şi memorialistice – am asistat la nu puţine bătălii în jurul genului, şi anul ’68, declarat de întreaga presă literară drept „an al romanului”, îmi este încă extrem de viu în amintire printr-o reuşită, să zicem, de tinereţe, ce poartă titlul *Animale bolnave*! –, şi poate că publicul studios, dar şi cel mai larg, va fi interesat de culisele şi luptele literare, nu rareori amestecate cu cele politice, care au înconjurat un sfert de secol de proză contemporană. Un element al acestor prelegeri – şi mulţumesc pe această cale distinsei Alma Mater clujene de a-mi face onoarea de a le găzdui! – va fi şi o „introducere” în ceea ce am putea numi ştiinţa sau logica politicului. Înainte însă de a o face, aici, în scris, să împărtăşim publicului nostru câteva impresii de călătorie.

Am asistat, între 18 şi 21 octombrie, împreună cu un grup numeros şi extrem de prestigios al literaturii române – din ţară şi străinătate –, la un colocviu care a avut loc în sudul Franţei, în oraşul dublu milenar Aix-en-Provence, sediul unei universităţi, prefecturi şi arhiepis-copii, una din perlele Europei mediteraneene. Discuţiile în jurul literaturii române actuale au avut loc în cadrul unei *Fête du livre* pe care municipalitatea culturală *aix-oise*, ca şi Ministerul Culturii din Franţa o ocazionează în fiecare toamnă, la care asistă personalităţi culturale marcante – şi e suficient să amintim că, doar cu doi ani în urmă, a fost musafir aici Octavio Paz, recentul laureat al Premiului Nobel, iar anul trecut, Ismail Kadare, în jurul căruia, în zilele

acestea, mass-media franceză face ample comentarii legate de hotărârea marelui scriitor de a-şi abandona patria în semn de protest faţă de ezitarea Albaniei de a se angaja pe drumul libertăţii, aşa cum au făcut în toamna trecută, într-o măsură mai mică sau mai mare, e drept, dar oricum, cu decizie, celelalte ţări foste socialiste.

Nu putem intra, aici, în prea multe detalii în jurul temelor şi comunicărilor care au avut loc. Secţia de poezie, care l-a avut ca „moderator" pe Dumitru Ţepeneag, a dezbătut o temă „provocatoare": superioritatea poeziei româneşti faţă de proză. Toţi cei care au dezbătut şi apoi au citit din operele lor (Ileana Mălăncioiu, Denisa Comănescu, Ana Blandiana, Sorin Mărculescu, Nicolae Prelipceanu şi alţii) au fost de acord şi au argumentat valabilitatea frazei, judecăţii, „provocatoare" sau „false", emise de Ţepeneag; noi, cei câţiva prozatori aflaţi în sală, am fost la rându-ne de acord cu ideea superiorităţii nete şi în toate timpurile a poeziei româneşti faţă de proză, dar am fi dorit – în ce mă priveşte, cel puţin! – să ni se lase nouă, prozatorilor, plăcerea şi onoarea, meritul de a o afirma. Oare un colocviu care ar avea loc în ţară – pe când asemenea manifestări internaţionale şi la noi?! – va relua această dezbatere şi, mai ales, sub unghiul acestei formulări? Credem că ar fi interesant, cu atât mai mult cu cât colegii noştri, talentaţii poeţi mai sus amintiţi s-au mulţumit să confirme o evidenţă ce mie nu mi se pare deloc discutabilă sau tristă; dimpotrivă, cum am spus-o, noi, prozatorii „de azi", am învăţat infinit din marele salt pe care l-a făcut poezia noastră între războaie, şi cred că acelaşi lucru îl poate afirma şi critica. Aş fi aşteptat însă o intrare în fondul problemei, argumente şi disocieri ce numai ele pot face fructuoasă o asemenea „paralelă inegală". Discuţiile la secţiunea de proză au fost, o recunoaştem, net inferioare, şi aceasta nu numai pentru că prozatorii erau mai puţin numeroşi, ci şi, după cum se putea uşor deduce şi din dezbaterile poetice mai sus amintite, mult mai puţin prestigioşi; dar şi pentru faptul că pe noi critica ne-a abandonat, în mare parte, aşa cum se şi întâmplă de la o vreme încoace. Cu excepţia lui Mircea Martin, ceilalţi critici – să-i amintim doar pe Lucian Raicu şi N. Manolescu – nu au luat parte la dezbateri şi încă o dată trebuie să recunoaştem că, oricât am fi de cunoscuţi şi de „eficienţi", noi, prozatorii

avem nevoie de spiritul activ critic pentru a ne formula propriile noastre „idei pro-vocatoare”, stimulatoare. Discuţii interesante au avut loc în jurul problemelor literaturii avangardiste şi emoţionantă a fost confesiunea, ce acoperea o jumătate de veac, a lui Gellu Naum, amintiri care îi interesau acut şi pe francezii prezenţi (unul dintre ei, Michel Deguy), întrucât se refereau la întâlnirile tânărului poet, în capitala Franţei de dinainte de război, cu corifei ai mişcării avangardiste, André Breton, Victor Brauner şi alţii.

Indiscutabil, şedinţa cea mai coerentă, mai amplă, asistată de un public numeros în „sala paşilor pierduţi” a Palatului de Justiţie unde au avut loc lucrările colocviului, a fost cea prilejuită de comunicările în jurul temei „Rezistenţa prin literatură”. Nicolae Manolescu a propus un expozeu ce se voia un istoric succint al formelor de opoziţie literară sub comunism. Redactat cu grijă, scrupulos în detalii, auster, dar şi capabil de a suscita o dezbatere mai amplă, acest „raport” poate contribui la o viitoare istorie a reuşitelor şi insucceselor lungii noastre lupte contra spiritului totalitar comunist. I-am reproşa totuşi o anume incapacitate de simţ autocritic – auzindu-l pe critic, un ascultător străin ar rămâne cu impresia că intelectualii români au fost dintotdeauna uniţi, apţi de a reprezenta spiritul civic sau opoziţia politică. Adevărul este că intelectualitatea literară, vârfurile ei, au fost luate prin surprindere de dictatura care s-a instalat mai ales după vara lui ’71, mai bine zis „maeştrii” literaturii române au fost victimele unui mai vechi şi fatidic conformism faţă de voievod (generaţia ilustră, care i-a precedat, începând cu cei mai mari, Sadoveanu şi Călinescu, a căzut în aceeaşi veche capcană balcanică); nici Marin Preda, nici Nichita Stănescu n-au ştiut sau n-au îndrăznit să-şi pună imensul lor prestigiu literar în slujba – nu a unei revoluţii, cu adevărat imposibile în condiţiile sprijinului imens pe care îl avea din exterior dictatorul, ci a creării unei opoziţii apte de a limita dezastrul, de a îndigui arbitrarul *voievodului* şi al grupului care-l înconjura (în ultimii ani, simpli poliţişti paranoizi), aşa cum au făcut unii colegi ai noştri în ţări cu un regim comparabil, Ungaria, Iugoslavia sau Polonia. Au fost, e drept, şi „maeştri ai culturii” care au propus un model de rezistenţă, dar aceştia nu au fost urmaţi şi, după un

timp, cu ajutorul voit sau ne-voit al propriilor lor colegi, izolaţi. E suficient să amintim aici pe A. E. Baconsky şi pe Leonid Dimov, despre care nu s-a vorbit la acest colocviu al „rezistenţei”.

Un al doilea aspect – după opinia noastră – legat de „raportul”, dar şi de atmosfera care a înconjurat şi sprijinit colocviul de la Aix a fost incapacitatea noastră, a scriitorilor români, de a depăşi un anumit spirit de grup. Deşi dictatura, chiar şi totalitarismul au trecut, şi-au trăit traiul, şi-au pierdut prestigiul şi legitimitatea istorică, o dată pentru totdeauna, noi, scriitorii români suntem incapabili de o minimă solidaritate, repetând cu naivitate şi o ciudată încăpăţânare vechile greşeli; „luptele şi intransigenţele ideologice” continuă şi azi, într-un moment al reconstrucţiei, al unificării culturii şi factorilor ei decisivi, de pretutindeni. Astfel, sunt voci, în ţară, dar mai ales în emigraţie, care postulează „continuarea luptei”, deschiderea de „noi dosare”, întreţinerea aerului de suspiciune, crearea de falşi *leaderi* şi de reale victime. Echivalarea regimului politic românesc de după 22 decembrie cu cel de dinainte ni se pare o prostie criminală, antipatriotică, dacă nu e vorba, cine ştie, decât poate de urmărirea unor scopuri aşa-zis „strategice”, în fapt nud-politice, altfel zis fripturiste. Vom vorbi altădată despre politica culturală a emigraţiei (a unor vârfuri ale ei) de dinainte de Revoluţie, despre succesele şi greşelile ei, dar a continua „pedepsirea” culturii în numele unor erori sau inconsecvenţe ale „administraţiei” sau ale politicienilor ni se pare o miopie cel puţin ciudată, o formă hilară de reacţionarism. Suntem incapabili de opoziţie, de o reală şi eficientă, credibilă opoziţie, atât timp cât nivelăm în mod grosolan istoria şi efortul real şi meritat al celei mai mari şi mai bune părţi a tuturor păturilor populaţiei române – inclusiv tehnocraţii şi intelectualii! – spre reconstrucţie, spre democraţie reală, spre o Românie a instituţiilor şi a valorii, ca unic criteriu.

VIII

Colocviul cu cea mai mare audienţă, la Aix-en-Provance, o spuneam, a fost cel în jurul temei „Rezistenţa prin literatură”. În ciuda raportului lui N. Manolescu şi a unor interesante, vii, substanţiale luări de cuvânt datorate

scriitorilor Octavian Paler, Paul Goma, Dumitru Ţepeneag, Ana Blandiana, Mircea Iorgulescu, Al. Călinescu, Gabriel Liiceanu, tema *Rezistenţei* nu numai că a fost tratată superficial, jurnalistic – şi aceasta cu multe, ni s-a părut, voite lacune –, dar a păcătuit şi prin aceea că a făcut să transpară, aş zice, cu o anume violenţă, spiritul de grup. Mai exact: punctul de vedere al unor anumite cercuri ale emigraţiei pariziene a determinat tonul şi calitatea dezbaterilor şi, în ce ne priveşte, suntem nedumeriţi şi dezamăgiţi că personalităţi puternice precum Gabriel Liiceanu sau Nicolae Manolescu au acceptat primatul unui singur punct de vedere. Cât priveşte biografia mea şi protestul meu din vara lui ’71, unic, după câte ştiu, la acest nivel în toate ţările din Est, a fost total ocultat, de parcă n-ar fi avut loc. De parcă un „coman-dament” venit de nu ştiu unde – unele grupuri pariziene? – le-ar fi şters memoria foştilor mei prieteni, Manolescu şi Liiceanu, transformându-i nu numai în duşmani, dar şi oferindu-le rolul celor ce vor să *re-scrie* istoria, spicuind cu gijă şi rea-voinţă doar ceea ce serveşte, unui grup de interese sau altuia, la dispreţul calm al adevărului şi chiar al propriilor afirmaţii sau convingeri, exprimate în alt timp, când adevărul uman şi estetic avea prevalenţe.

Dacă fac istoria rezistenţei la spiritul şi brutalitatea aparatului politic comunist, noi, scriitorii români – cu excepţia lui Paul Goma, care a intrat, cu adevărat, într-o lungă şi singuratică afrontare a monopolului partidului în cultură şi a plătit cu izolarea, excluderea din Uniunea Scriitorilor (mai ştim noi oare cine erau, în acea vreme, mai exact în aprilie ’77, membrii Consiliului de conducere al Uniunii, care, excluzându-l, fără motiv, pe Goma, ştiau că-l expun arestării de către securitate, fapt care s-a produs în mod automat, cine se afla în conducerea Uniunii dintre „stimaţii şi preţioşii, valoroşii noştri colegi”?! La fel de vinovaţi suntem şi cei care am participat la Congresul scriitorilor din mai ’77 şi mai ales cei care au luat cuvântul – eu am fost unul dintre aceştia! – şi nu au rostit numele colegului nostru care se afla în zilele acelea în puşcărie! De câtă aroganţă, de câtă siguranţă de sine şi de cât dispreţ – s-o spunem deschis, a venit ceasul adevărului, măcar în ce ne priveşte, un prestigiu viitor, necesar profesiunii noastre, nu se poate clădi pe semi-adevăruri, pe omisiuni de adevăr, mai rele decât minciuna! –

da, de cât dispreţ faţă de noi, oameni ai condeiului, au dat dovadă cei „de la Partid” când ne-au adunat într-un congres, deşi unul dintre colegii noştri era închis cu brutalitate, mizând cu succes pe „comoditatea noastră morală” care, într-un limbaj mai simplu, se numeşte *laşitate*!), în afara, deci, a acestui unic Exemplu, noi, scriitorii ultimelor două decenii nu putem reclama DECÂT lupta secundă, mediată, dedusă, totuşi ea însăşi, trebuie s-o spunem, extrem de onorabilă, eroică în unele cazuri.

Cea de-a doua rezistenţă – şi ea era multiplă, complexă, nu rareori paradoxală. (Astfel, cu o anume stupefacţie, l-am auzit pe unul dintre notabilii politruci ai vremii, director de editură – nu-i dăm numele, s-ar putea să-i displacă elogiul nostru! –, atrăgând atenţia de la pupitrul Conferinţei scriitorilor din ’77, înţesată, ca de obicei, nu numai de informatori şi provocatori, dar de-a dreptul de „cadre” ale M.A.I.-ului, foarte vag costumate, nu numai asupra dramei culturii, dar şi a învăţământului, pentru ca să ne propună, în finalul neaşteptatei, eroicei intervenţii, un minut de tăcere pentru moartea sau degradarea culturii române! Iată, printre altele, o formă a grotescului social: *politrucul erou*, dar, în golul pe care-l lăsau cei care trebuiau să protesteze cu vigoare se instalează, iată, impostura, una, de data aceasta, binevenită şi eroică, într-un anume sens. A, e adevărat, au fost şi anumiţi „maeştri” care au protestat abil şi voalat: contra cenzurii, de exemplu, deşi ea nu mai constituia de mult răul major, ba uneori cenzura oficială, profesionistă, a ministerului era mai onestă decât a multora dintre colegii noştri, redactori la diverse reviste şi edituri, inşi cu puternică personalitate creatoare, dublată însă de o laşitate iraţională, ce uimea uneori pe cenzorii înşişi, pe activiştii din aparatul ideologic! Sau contra birocraţiei sau a partidului, de parcă atunci, în ’77 sau ’81 mai putea fi vorba de „birocraţie” sau de „partid”, când nu numai intelectualii, dar toată suflarea românească era conştientă, deja că Răul era cu mult mai brutal şi mai *nou*, şi purta un alt nume, cel al dictaturii personale, dincolo de orice sistem, de orice structură comparabilă în jurul nostru politic şi istoric. Tipul acesta de opoziţie al unor „maeştri” care au recoltat mereu aplauze şi voturi cu forme de protest aproape demagogice l-aş numi „revoltă în oglindă”!)

Vom vorbi, bineînţeles, amplu, în detaliu, despre această temă a rezistenţei prin literatură, despre cel de-al doilea tip de opoziţie, prin atitudine şi valoare şi, în unele reviste literare, subiectul a fost abordat cu simţul răspunderii. Aici, însă, aş vrea să propun o singură faţetă, esenţială, după părerea mea: dacă vorbim de *rezistenţa* la sistemul ideologic marxist de care era animat sistemul totalitar care a guvernat criteriile şi instituţiile ţării noastre o jumătate de secol, trebuie să acceptăm ideea că cei mai eficienţi luptători, disidenţi, oponenţi activi faţă de acest sistem au fost, în primul rând, scriitorii de talent care, simplu spus, şi-au păstrat vechile criterii, cele ale valorii estetice, în ciuda presiunilor mai mult sau mai puţin brutale ale aparatului politic. (Una din confuziile voite ale vechii emigraţii este nedemarcarea celor două distincte epoci, în ce priveşte cultura: stalinismul, când, într-adevăr, orice ierarhie de valori era mutilată, chiar inversată, şi post-stalinismul, care a adus, în toate ţările aşa-zis „socialiste”, dacă nu libertatea totală, oricum o reluare a tradiţionalelor valori, a textelor şi a referinţelor străine, de prestigiu. Nivelarea celor două perioade arată nu numai miopie, dar şi o bună doză de rea-voinţă – lucru ce se manifestă parcă şi azi! –, un fel de tristeţe în faţa bucuriei altora, în faţa speranţei „altora”, un egoism al „celui ce are mereu dreptate”, o miopie care, în anumite condiţii istorice, se transformă rapid în reacţionarism...)

Dincolo de eroismul de suprafaţă, necesar şi oportun totdeauna, unii scriitori au arătat şi unul de profunzime ce viza nu numai opoziţia la o presiune politică, reacţionară faţă de adevărul estetic, ci era acel eroism elementar al creaţiei *tout court*, rezistenţa la seducţia bunurilor materiale şi imediate – o, cât de necesare! – pentru a produce, în singurătate, în sărăcie şi neînţelegere, capodopere ce ajută orice naţiune, indiferent de „mărimea” şi istoricitatea ei, să se afirme, să supravieţuiască în esenţial, deci să supravieţuiască pur şi simplu, acele capodopere absolute care, dincolo de acte de expresie specifice, sunt stâlpi ai înseşi existenţei istorice a unei naţiuni.

În acest sens, opera lui Nichita Stănescu şi persoana lui pot fi privite ca acelea ale unui opozant, ale unui disident profund şi extrem de eficace. Deşi în primul lui volum a făcut concesii politice, deşi în ultimii ani de viaţă,

asaltat de activişti, de veleitarii numeroşi şi acaparatori, de funcţionari ai televiziunii, obosit, extenuat de îndelunga-i luptă cu dragonii viguroşi ai stalinismului, s-a lăsat dus de unele lunecări de moment, Nichita Stănescu, să nu uităm – sau, dacă vreţi, să începem să ne amintim! –, a creat o magistrală operă poetică bazată pe idei *duşmănoase* oricărei ideologii marxist-opresive şi, nu întâmplător, la începuturile creaţiei sale, „Scânteia”, „Lupta de clasă” şi alte mâini înmănuşate ale partidului şi poliţiei sale l-au atacat şi l-au „denunţat” ca promotor al unei ideologii contrare „intereselor poporului”. Nesiguranţa existenţei, incapacitatea omului de a trăi şi de a se exprima plenar, viaţa ca un şir de naşteri ratate, întunecate (*Elegia oului*, ce, de altfel, nici nu a putut să apară în capodopera sa *11 elegii*, şi aceasta, să n-o uităm, şi datorită amabilului denunţ al „colegului” său Eugen Barbu!), exacerbarea senzorialului până la mitificarea corpului uman ce acoperă, uneori, în arta sa poetică, orizontul oricărei ideaţii, dezarticularea limbajului şi, mai ales (poate), semnele indubitabile şi atât de rare în secolul nostru poetic european ale unei atracţii spre ideea metafizică şi universală, toate acestea şi altele fac din Nichita Stănescu nu numai un mare poet contemporan, dar şi – prin faptul că, sub nasul poliţiei şi al partidului, în ciuda unui enorm şi necruţător aparat de propagandă şi represiune, a fondat cea mai mare şcoală poetică idealistă, iraţională, de după război – un învingător în lungul război între ideologii pe pământul nostru. Nu marxismul, agresiv şi vulgar, a învins în spiritele şi conştiinţa noastră, ci arta adevărată, gândul înalt şi uman, traductibil în toate limbile şi culturile lumii, semn, cum spuneam mai sus, nu numai al vitalităţii spirituale, dar şi al existenţei noastre istorice şi naţionale. Aşa cum au învins şi gândul şi metafora unui Lucian Blaga, cu o generaţie înainte de Nichita Stănescu, renăscând cu o forţă ciudată şi nouă, ca o schimbare la faţă, după o marginalizare şi izolare de decenii, aproape a tuturor!

Desigur, Nichita Stănescu nu este singurul exemplu, dar el este unul major; să avem dacă nu nobleţea, măcar spiritul practic de a o afirma, acum când ieşim din tunelul neverosimil al unei dictaturi feudale în plin secol XX, acum când naţiunea noastră începe o dublă bătălie, disperată şi necesară, internă şi externă, acum când trebuie să se facă în sfârşit

unificarea valorilor şi punctelor noastre de vedere în faţa asalturilor viitoare, de o altă natură, dar nu mai puţin redutabile, când libertatea ne somează să fim în sfârşit adulţi şi responsabili.

O CULTURĂ UITATĂ

I

O cultură uitată!... Cultura română, bineînţeles! Scriam de curând că ne pândeşte pericolul ca, hărţuiţi de atâtea lupte şi „drepturi”, să ne uităm obligaţiile; între atâtea libertăţi, în faţa unei atât de mari Libertăţi ce aproape ne sufocă, oricum adesea ne zăpăceşte, ne creează reflexe paradoxale, râdem de ce-ar trebui să admirăm sau dăm din umeri în faţa unui nou tip de curaj care, cine ştie, peste câţiva ani sau câteva luni va face miracole... în faţa acestui gol ce se cască şi pe care unii, precauţi, ezită să-l populeze cu siluete sau proiecte, alţii, mai îndrăzneţi sau nechibzuiţi, îl construiesc şi-l distrug peste noapte, în faţa acestei Libertăţi pe care nu o recunoaştem decât arareori, de care unii se pare că nici nu aveau nevoie, în faţa acestui nou timp, acestui nou *ritm* ce schimbă aproape toate regulile jocului, suntem în pericol să uităm câteva din regulile elementare ale vieţii sociale şi morale, care, de bine-de rău, ne-au ţinut în viaţă decenii de-a rândul sub barbaria comunistă, riscăm să uităm de reflexele fundamentale, ale noastre, dar şi ale naţiunii, cele care au făcut posibilă existenţa noastră istorică şi ideatică.

Una din aceste reguli elementare, unul din aceste reflexe, relativ târziu instalate pe solul nostru, dar care a produs vârfuri necontestate, înalt productive, este, fără îndoială, Cultura. Revista noastră a iniţiat, printre altele, o discuţie în jurul ideii de instituţie, în jurul ideii şi istoriei instituţiilor româneşti. Or, Cultura (o scriem încă o dată cu majusculă!) este, alături de Biserică şi poate înaintea ei, o instituţie fundamentală şi

fondatoare de naţiune, cu tot ce înseamnă ea ca unitate de limbă, teritoriu, istorie şi spirit.

Deşi litera tipărită şi limba românească au apărut la începutul secolului XVI în biserică, în tipărituri bisericeşti, literatura română veche, clasică, modernă şi contemporană a cunoscut un asemenea... *noroc*, în ciuda atâtor şi repetate ghinioane circumstanţiale, aşa-zis „obiective”, încât ea, ceea ce numim cultură, a devenit rapid, extrem de rapid, instituţia legitimatoare şi fondatoare a naţiunii noastre relativ tinere, ca istorie consemnată şi lucidă, unitară. Ea a fost nu numai *formatoare*, aşa cum trebuie să fie o cultură în toate compartimentele sale, dar şi *apărătoare*, adică reazemul moral nu numai al propriului său domeniu, dar al întregului teritoriu pe care îl reprezenta – al întregii Românii trecute şi prezente. Iar în ultimii cincizeci de ani, nu Biserica, vai!, a fost păstrătoarea regulilor, a criteriilor acestui popor (şi totuşi Biserica, dar nu cea mare, cea Ortodoxă, care se vrea singura biserică a Românilor, ci *cealaltă*, „papistăşească”, Unită, Greco-Catolică, şi-a asumat, şi-a *recunoscut* destinul aspru şi *păstrător*, responsabil, refuzând orice compromis, acceptând riscul şi martiriul, falsa disoluţie!), nu Biserica Ortodoxă deci (cu unele, puţine excepţii!), nu Armata Română, nu Academia, nu Industria, Comerţul, Universitatea etc., ci Cultura, redusă la câteva corporaţii, la câteva minţi şi condeie, şi-a asumat păstrarea fiinţei, a reflexelor esenţiale – aşa cum un corp în pericol recurge cu un sănătos şi eroic automatism la primele mişcări de apărare care însă, dacă sunt fericit făcute, sunt şi forme de atac! (dar la aceasta vom reveni!), cultura deci, mai exact zis: creaţia vie, directă, în cele câteva compartimente mari ca literatura, muzica, artele plastice, arta interpretării muzicale, teatrale (totdeauna majoră, la Români!), coregrafice. Nu filmul, din păcate (cu câteva magnifice, dar rarisime excepţii!...), nu jurnalistica – distrusă, coruptă total, o zonă în care noi am arătat dintotdeauna o mare abilitate şi talent!, nu jurisprudenţa, poate cea mai ameninţată... Universitatea a rezistat parţial, aş zice *extrem* de parţial; nu Şcoala ce a fost distrusă încă în ’48 cu acele Manuale Provizorii în care erau cenzuraţi de-a valma Homer şi Eminescu, cu profesori marginalizaţi şi trimişi la Canal.

Ştiinţele?!... Da, cele care au avut rădăcini reale, tradiţionale, adânci, au continuat un timp, cu pierderi mai mult sau mai puţin evidente, să funcţioneze, depărtându-se tot mai mult de suratele lor din libertate, acele ştiinţe care acolo nu aveau de luptat decât cu inamicii vechi, redutabili, şi ei, ai cercetării, adică lipsa de bani şi obtuzitatea umană! Dar cum să lupţi cu o *poliţie* ale cărei nu numai uniforme, dar şi spirit se infiltrează peste tot, arogantă, suficientă, conducând întreaga ţară cu un fel de siguranţă dezastruoasă a celui ce provoca incendiul total al valorilor!... Da, şcoala medicală şi cea de matematică au continuat, într-un ritm redus, să progreseze, dar nu psihologia, nu ameliorarea raselor şi, în genere, nimic din ce ţinea de cercetarea fundamentală unde ne lipseau utilajul, informaţiile şi schimburile de idei şi persoane cu alte ţări.

Cultura însă, cultura *restrânsă*, adică creaţia directă, reală, valorică, în cele câteva zone arătate mai sus, a continuat şi, aş zice, după o perioadă de îngheţ absolut între ’48 şi ’58-’60, cu rezultate, uneori, remarcabile. Ea a fost nu numai pasivă, dar şi activă, atacantă şi, cum scriam deunăzi, în lupta profundă, ideologică, înverşunată, ce se ducea în subsolul societăţii aşa-zis comuniste, nu de puţine ori carapacea de oţel a „filosofiei” oficiale a fost înge-nuncheată, ridiculizată, aneantizată direct de unele condeie ce se chemau Voiculescu sau Blaga, Nichita Stănescu sau Marin Preda, Constantin Noica sau Virgil Mazilescu!... E adevărat că, în acel deceniu de îngheţ stalinist aproape total, stupoarea permanentizării ocupaţiei ţării de către armatele „eliberatoare” sovietice, precum şi abandonul – măcar cel militar! – al Occidentului, de care eram atât de legaţi prin speranţe şi tradiţie, au făcut ca marea noastră generaţie de indivizi care au produs idei şi opere geniale să paralizeze, să se sufoce, să facă gesturi dezarticulate, neînţelese pentru un occidental neimaginativ sau pentru un tânăr român care nu a trăit stalinismul. Un Călinescu ce ţine, în „Contemporanul”, o „Cronică a optimistului” şi acceptă deputăţia când întreaga Tradiţie a valorilor româneşti era distrusă şi temniţele gemeau de elita românească, un Camil Petrescu ce scrie un diletant şi mincinos roman istoric despre viaţa şi epoca lui Bălcescu, un Ralea sau Vianu ce scriu articole amabile şi ipocrite despre cultura sovietică şi, mai ales, un Sadoveanu ce le propune lui Dej şi

ţăranului român, cu un cinism blajin care vine probabil dintr-o ciudată şi veche „înţelepciune” a Răsăritului, modelul de urmat al „colectivizării”, în fapt deposedarea întregii ţărănimi de pământ, victimizarea crâncenă a ţăranului singur şi individualist, abandonarea, ce să mai vorbim, a acestei clase istorice şi fondatoare, păstrătoare a limbii noastre latine, o clasă al cărei purtător de cuvânt se sumeţise atâtea decenii, el însuşi, a fi... O spunem cu tristeţe, bineînţeles, nu e nici o bucurie să priveşti catedrale în ruine! Sigur, cum o afirmă unii colegi, poate că a fost totuşi bine că ei au continuat să fie prezenţi în cultură, cu oricâte compromisuri – deşi, eu, în ce mă priveşte, prefer exemplul unor Voiculescu, Ţuculescu, Ion Barbu sau Blaga, care într-un fel s-au automarginalizat! Compromisul este ope-rant până la un punct, până la o limită; dincolo de ea – şi fiecare din cei ce se simt sau se vor maeştri ai culturii trebuie să posede instinctul acestei limite! – nu urmează decât retragerea şi lupta. O, bineînţeles, o luptă în mai multe forme, şi suntem printre primii care resping o uniformizare, un monopol al unei singure forme de luptă, de rezistenţă. Iată, grupul Noica a fost o astfel de formă pasivă – în esenţă, extrem de activă, chiar de agresivă! – a luptei, a delimitării, deşi nu puţini din ţară sau din exil strâmbau din nas, lansând expresia de „cauţionare a puterii”! Da, da, dacă Liiceanu traducea Heidegger, dacă Noica trata *Maladiile spiritului*, dacă Victor Maşek traducea impecabil *Naşterea tragediei* a lui Nietzsche sau Petru Creţia îngrijea prima serie monumen-tală a dialogurilor platoniciene, dacă Pleşu publica *Minima moralia* sau Solomon Marcus studii de logică matematică, toate acestea şi altele – susţineau unele spirite distinse în Occident, care, să fim drepţi, publicaseră nu puţine tomuri în aceleaşi edituri controlate de un unic partid –, toate aceste victorii la capătul unor lupte epuizante, nu rareori neverosimile, nu erau decât *cauţionare* a regimului, a lui Ceauşescu! Victorii ale lor, nu ale noastre! M-a uimit tot-deauna acest balans al spiritului anticomunist, antitotalitar, nu numai românesc: ori erau nimiciţi conducătorii comunişti sub un dispreţ perfect, sub epitete fără apel în toate domeniile, ori, la nevoie, erau *faraonizaţi*, înzestraţi cu o inteligenţă şi un diabolism rar întâlnite în istorie. Dar nu, dragi prieteni şi colegi, din ţară sau de aiurea, acele câteva cărţi curate, îndrăzneţe, reale, *necesare* respiraţiei nu

numai intelectuale a unui popor, aceste cărţi nu au fost posibile cu complicitatea diabolică a nu ştiu căror activişti; ele au fost semnul continuităţii, al speranţei, semnul *legitimităţii* acestui neam, semnul că răul, chiar şi cel social, oricât de brutal, de organizat, de acceptat provizoriu de aproape toată lumea, răul nu este legitim şi invincibil! Dar asta nu o ştie decât cel care a luptat, aici, să afirme o idee, oricât de neînsemnată în aparenţă, să publice o carte curată, chiar dacă lupta urma să dureze luni şi ani de zile, cel care păstra criteriile, tradiţia românească şi universală, cel care nu-şi pierduse speranţa, cel care nu se descurajase total.

În cultură, în creaţia majoră, descurajarea totală înseamnă acceptarea acelui compromis care se cheamă corupţie, înseamnă cinism ca mod de existenţă, înseamnă apărarea propriei persoane în pofida unei idei generale ameninţate grav. Dar, ceea ce nu au ştiut uneori nici marile spirite – sau au uitat! – este faptul că în zonele acestea rarefiate egoismul este imposibil: dacă nu te dăruieşti fără odihnă, fără calculul adevărului general, propria-ţi fiinţă, propriul organ creator se deteriorează cu rapiditate. Este una din formele de pedeapsă cele mai teribile şi mai iuţi, o instanţă implacabilă ce judecă în tribunale secrete, ca în timp de război, şi sunt mai distrugătoare decât orice imaginaţie; nici un Drum de acolo nu duce înapoi.

II

Exilul, înainte de a fi o suferinţă, un infern, este o şcoală, un *apprentissage*!... Ce meserie anume te învaţă această dură şcoală?! Dură şi totală, obligatorie, nimeni nu poate chiuli, fugi de ea, dintr-un exil nu poţi fugi într-altul...

Cea mai adâncă disciplină, cea socratică, acel: *gnosti seauton*, dar şi ceea ce te susţine: soţul sau soţia, familia restrânsă şi lărgită, tribul şi, neîndoielnic, ţara. Adevărata patrie o descoperi abia „acolo”; trebuie s-o pierzi ca s-o vezi, s-o câştigi, trebuie să ieşi din realitatea ei, din planul ei pentru a-i surprinde relieful, chiar şi limba – sau, mai ales limba! – se descoperă *acolo* unde ea nu mai este firească, acolo unde atâta lume poate trăi fără ea, în afara ei. Firescul devine ciudat şi, în afara sfâşierii de a te

înstrăina de-un bun atât de intim, de natural, precum limba, o înveţi, o descoperi pe toate faţetele, îi observi ciudăţeniile şi ingeniozitatea, relieful şi adevărata personalitate. Acelaşi lucru se întâmplă, evident, şi cu cultura.

Vorbesc de deceniul pe care l-am petrecut la Paris, într-un exil voit – cum cred unii ce se prefac naivi. Nu ştiu care critic, ce odată mi-era prieten (în zile rele, e adevărat, mi s-a apropiat, de aceea îi voi rămâne pururi îndatorat; acum, se îndepărtează, drapându-se în sarcasm, şi aceasta vrea să fie, probabil, un semn că trăim zile bune, că eu însumi, cel puţin, traversez un timp fericit. Nu se înşală, mi-este bine, în ciuda răului încă existent şi adânc, mi-este, ni-este bine, chiar şi haosul sau penuria se înscriu sub alt cer, al libertăţii, al celei puţine, existente, al celei cuprinzătoare şi adevărate, ce va să vie. Cu siguranţă!...), un critic, deci, ce odată mi-era bun prieten (N.M.), mă *simpatiza*, suferea împreună cu mine (de la *syn* şi *pathos*), a aruncat undeva, într-un articol, afirmaţia că eu am ales exilul, traiul aiurea. Dar... în ultimii cincizeci de ani, în ultimii douăzeci, puteam noi oare alege?! Iar dacă e vorba de ales, ei bine – pentru a face puţină autobiografie! –, eu am ales tocmai *rămânând*, spre stupoarea multora care ştiau că pot, cu o anumită comoditate, fugi, spre furia nu puţinelor foruri care sperau cu fiecare plecare – greu obţinută, cu multe şi umilitoare insistenţe, întrebaţi-l pe fostul preşedinte al Uniunii Scriitorilor cu câtă relaxare (plăcere?!) îmi aplica supliciul anticamerei, o oră, două, trei, în timp ce dincolo de uşile subţiri se râdea, se beau cafele, numai pentru a putea, în două-trei minute, să-l rog să „intervină”, „ştia el unde”, să mi se dea viza şi, desigur, nu eram defel singurul în această umilitoare postură, care pe mulţi îi descuraja să mai încerce să călătorească sau să-şi onoreze invitaţiile şi bursele, spre pierderea lor şi mai ales a literaturii noastre care se pro-vincializa rapid.

Iar pentru că nu voiam să *înţeleg* şi nu „rămâneam”, nu vorbeam la *Europa liberă* şi nu acceptam să dau interviuri ne-literare, aşa cum făceau aproape toţi cei fugiţi din Estul „sălbatic”, uşurându-şi mult cariera specifică, am fost pus şi aici, şi dincolo în poziţia celui ciudat, cel ce nu se înscrie în partide dinainte stabilite, cel imprevizibil, nu cel demn, pentru că demni erau şi ceilalţi, şi am întreaga stimă pentru cei care luptau cu armele

jurnalisticii pentru a face mai vizibilă oroarea totalitarismului comunist, ci, aş zice, cel ce-şi cere dreptul la o poziţie proprie, a sa, originală. Nebunii nu sunt ei puţin originali?! Şi atunci, bineînţeles, pentru că nu „înţelegeam” şi nu „mă căram”, s-au intensificat o dată în plus zvonurile în jurul persoanei mele, ceea ce era de aşteptat din partea aparatului „de specialitate” şi, odată, din interes entomologic, dar şi profesionist sau uman, m-ar interesa să fac cunoştinţă acum, în libertate şi de la om la om, cu unii dintre cei puşi să mă urmărească, dintre cei ce acţionau maşina de zvonuri şi legende de două parale. Numai cu unii, se înţelege, cei ce profită de noul început de democraţie a României pentru a se apuca de o treabă folositoare lor şi ţării, nu numai lor. Dar nu maşina de intoxicat m-a supărat, era previzibilă, la urma urmei eu am provocat-o, şi în câteva rânduri, chiar. O suferinţă provocată e pe jumătate acceptată, iar cealaltă jumătate a ei este pură mândrie, un semn al liberului arbitru, al libertăţii în sânul unei societăţi atât de convenţionalizate, de supravegheate, de falsificate.

Nu zvonurile m-au mâhnit în aceşti douăzeci de ani de când hrănesc, cu o hărnicie aiuritoare, această maşină, ci faptul că unii prieteni, unii colegi, obosiţi de a-mi contempla ciudăţenia – la care măcar profesiunea, vocaţia noastră ne dă dreptul, unul din rarele, realele privilegii ce nu depind de administraţie –, au început nu să creadă în ele, ci să le accepte şi să le răspândească la rândul lor. Unii chiar cu o anume bucurie, şi în aceasta, nefiind eroi, erau doar umani, într-atât comoditatea morală sau abjecţia, bucuria răului şi asasinatul (măcar moral) în masă este, sunt încrustate în viscerele noastre psihice!...

...Deci, un prieten, un fost prieten ce lunecă repede, vai, pe panta inamiciţiei, declara cu câteva luni în urmă că *am ales* exilul! Da, l-am ales, dar nu a fost o alegere adevărată: între două feluri de lupte am ales-o pe cea mai grea, pe cea reală sau, dacă vreţi, cea mai potrivită temperamentului meu de luptător în spaţii clare, previzibile, cât de cât echitabile. E adevărat, mă atrăgea Occidentul din tinereţe, din pubertate, de foarte tânăr m-am înscris în lungul şir de scriitori români ce şerpuieşte încă de pe la patruşopt – şi pe care Eminescu, într-una din puţinele poezii vulgare ale sale, îi batjocoreşte!, da, pe acei ce-nvaţă la Paris „cum să-şi lege nodul”, de la

Heliade Rădulescu până la Mircea Eliade, de la Pallady la Brâncuşi şi Victor Brauner, de la Benjamin Fondane la Cioran, de la Bălcescu la Coandă, Vlaicu şi Enescu, şi atâţia alţii –, mă trăgeau şi mă atrag bisericile şi universităţile Italiei, Franţei şi Germaniei, oamenii, limba lor, reflexele lor civice şi luptele lor, mă atrage întreaga Europă. Dar, bineînţeles, nu visam să plec astfel şi, iată, unii dintre valoroşii noştri colegi nu mai găsesc uşor drumul înapoi, deşi cultura română e şi a lor, îi aşteaptă, refuză să fie o *cultură uitată* de ei. Nu vom fi întregi, la fel de reprezentativi şi geniali, fără *Petru Dumitriu* sau *Vintilă Horia*, pentru a nu mai vorbi de magul *Cioran* pe care îl revendicăm, împreună cu nu puţini adepţi fanatici francezi, fără *Ion Negoiţescu*, *Virgil Nemoianu*, *Matei Călinescu* (prietenul meu şi al lui Nichita, unul dintre primii care au crezut în talentul lui!), *Vintilă Ivănceanu*, *Gelu Ionescu*, *Emil Hurezeanu*, *Gabriela Melinescu*, *Dan Culcer* şi atâţia încă, de certă, mare valoare pe care memoria mea, acum, nu mi-i mai şopteşte, pe toţi îi aşteptăm, îi invităm, deşi noi, Nicolae Breban, nu avem vreo calitate oficială în acest sens, ci doar sentimentală şi, aş zice: acut colegială!, îi invităm să se reîntoarcă la ei acasă şi să răspundă ceea ce răspundeam şi eu unor amabili neghiobi care mă întrebau de ce am venit: – Pentru că nu este numai ţara mea, dar şi *literatura mea*! Este şi literatura *lor*, în bună măsură a lor, şi ea îi revendică, iar ei, chiar dacă n-o s-o facă public, în multe nopţi sau ceasuri singuratice îmi vor da dreptate când vocea limbii şi a metaforelor ei şi a trecutului, a tinereţii profesiunii va striga în ei, cu o duritate insuportabilă!

Dacă nu mă-nşel, înţeleptul şi legiuitorul Lycurg l-a vizitat pe unul din autocraţii faimoşi ai Asiei (poate Cresus?!) şi acesta, ca în orice basm arab, i-a pus câteva întrebări, dintre care două îmi vin acum în minte. Una era: cine este, cine poate spune despre sine că este fericit? Şi, a doua, care ţi-este adevărata patrie?

Putem spune despre un om că este sau *a fost* fericit, răspundea grecul, doar după moarte – şi a dat apoi exemplul unui concetăţean, om oarecare, înconjurat de o familie numeroasă şi care, într-un act eroic, şi-a dat viaţa pentru patrie.

Patria, spunea apoi Lycurg, este ţara în care ţi-ai petrecut tinereţea!

Voi, dragi prieteni şi colegi, v-aţi petrecut tinereţea fizică, sentimentală, familială şi metaforică aici, deci aici sunteţi acasă, întoarceţi-vă cu un gest simplu, firesc, chiar dacă forurile, zăpăcite oarecum în lunile de faţă de tot felul de „treburi importante”, uită să vă facă o invitaţie ritoasă, solemnă, aşa cum ar trebui, noi şi mai ales tinereţea voastră, în ciuda intemperiilor şi ciocanelor istorice, vă aşteptăm, fără voi ideile noastre sunt mai sărace, bibliotecile mai false, neîntregi, trecutul, istoria noastră recentă, descăpăţânată, streină, străzile, parcurile pustii prin care ne-am plimbat ore, visând la o mare literatură, la un mare noroc al literaturii noastre, cititorii voştri, mult mai numeroşi, mai credincioşi decât credeţi, vă aşteaptă să reîncepem, să reîncepeţi de acolo de unde un ceas iute, o spaimă mai adâncă decât altele, un accident care a devenit destin, o oboseală grea, firească, acea deznădejde tăcută ce se cheamă scepticism şi în care, noi, Românii, suntem cu adevărat meşteri, v-au îndepărtat.

Sigur, sună puţin romantic chemarea mea, *dorul* meu, ce este, bineînţeles, şi un dor de propria-mi, propria-ne tinereţe, dar, mai ales, este un dor de desăvârşire a ceea ce am început, a literaturii noastre, a culturii române încă uitată, uitată de noi înşine.

STAFIILE ŞI FARMECUL EXILULUI

I

Exilul este unul din acele vise cu ochii deschişi care se revoltă: devin realitate! În ciuda noastră, aşa cum se întâmplă cu unele idealuri: ele se împlinesc şi devin coşmaruri.

Exilul seamănă cu una din acele lungi, existenţiale plimbări din care uiţi să te întorci, este un fel de închisoare, poate, dar ale cărei ziduri sunt tapetate cu peisaje; un lung culoar la capătul căruia a rămas, ezitantă, tot mai pierdută, limba maternă, un culoar ca un turn babilonic, culcat, unde se amestecă idiomurile, unde apar alte prejudecăţi, alte clişee ale istoriei, uneori şi ale moralei, multe alergii psihice ce păreau fireşti, ca apusul sau tunetul, se răstoarnă pur şi simplu şi devin curiozităţi, este un culoar, da, dar şi o îndepărtare, tot mai decisă, de ţărm: undeva, pe chei, mai întârzie unele figuri familiare, propriu-ţi trecut, în lanţuri invizibile şi ferme, s-a cocârjat pe chei, abia ascuns de un vechi cabestan, iar *dincolo*, în orizontul lichid şi abia mişcător, se aud murmure de seducţie şi ameninţare, un zgomot surd ce rulează aproape circular, învăluitor ca o pânză nevăzută, ca un obstacol pe care-l învingi mereu şi-l regăseşti inepuizabil, un început sau o promisiune a destinului, în sfârşit făcut vizibil.

Da, exilul este o faţă vizibilă – una dintre cele, puţine, ale destinului! Dar... există oare destin?! Sau... este el democratic, are toată lumea acces la el?! Da... dar la care dintre ele, la cel inconturnabil, ce se topeşte în pura biografie, un destin *dramatic*, deci, sau la cel *tragic*, cel ce poate fi evitat pentru că este *creaţie*, destinul ca formă a libertăţii?!

Da, exilul, ca şi sinuciderea sau creaţia, este una din puţinele forme, una din rarele libertăţi umane. Nu naşterea, nu moartea, ce ne sunt impuse, şi nici măcar viaţa socială; întreruperea vieţii, da, creaţia, da, o *anumită* creaţie. Deşi creaţia, ca şi exilul, seamănă atât de bine, atrăgător de bine cu o închisoare! Într-o asemenea măsură încât un creator autentic nici nu visează la libertate, termen, aşa cum îl folosim noi de la Revoluţia Franceză, oarecum nou. Nu adevărul, nu libertatea sunt visate de creator, oricât ar suna de reacţionar, de „revoltător", această afirmaţie! Nu, artistul adevărat este tautologic, el visează doar creaţia. Şi, pentru aceasta, spre surpriza sau scandalul unora – care, evident, nu-i înţeleg resorturile, dar după aceea se împăunează cu ele! –, el face cele mai inimaginabile compromisuri şi laşităţi. Exilul este una dintre ele, exilul *exterior*, deoarece este o fugă, o demisie de la idealul naţional, dar şi cel social al solidarităţii cu un întreg popor care nu poate fugi. Exilul *interior* este şi el o laşitate deoarece e o fugă din cetate. În timp ce „alţii" stau la pósturile lor şi „luptă" pentru salvgardarea instituţiei, a criteriilor, a tradiţiei şi a Metaforei, unii se ascund într-un univers strâmt şi egoist – cine poate garanta valoarea creaţiei ce se petrece „acolo", în egotismul acelei retrageri, în teama de a da piept cu socialul, în părăsirea obştei?!

Şi, în definitiv, cine va pune limitele morale sau valorice unei acţiuni sau alteia?!

Acum, după 22 decembrie – dar şi înainte, însă cu mult mai multă prudenţă –, unele grupuri, din ce în ce mai agresive, vor să editeze hărţi al rezistenţei, ale disidenţei, hărţi ale valorii sau demnităţii sociale, asistăm – şi era previzibil aceasta, dar câte lucruri nu sunt previzibile?! – la o luptă, adeseori ignobilă pentru monopoluri – diverse monopoluri: cel al naţionalismului sau patriotismului, cum vreţi –, le atragem atenţia celor care exersează un astfel de monopol că şi „Partidul" sub Ceauşescul ultimului deceniu a folosit problema naţională ca diversiune majoră, eficace în unele straturi, şi nu numai problema ca atare, dar şi *monopolul* ei! Nimeni dintre cetăţenii români – sau străini! – nu este mai îndrituit ca altul să vorbească în numele poporului Român, să-şi facă o carieră din asta, un os sau o bandă!

Sau monopolul demnităţii sociale, al disidenţei, constituirea de rapide şi felurite biografii – extrem de similare, ridicol de simetrice cu cele care se făceau, în sens invers, se înţelege!, la sfârşitul războiului, în primii ani ai „puterii populare”! Unii vor să-şi spele păcatele, în grabă şi cu fervoare neplăcută! Alţii, cei marginali (nu marginalizaţi!) sau cei mai tineri, unii dintre ei, vor o rapidă promovare: simt că au energii de cheltuit sau ambiţii de realizat, de hrănit. Foamea de libertate se amestecă, involuntar şi firesc, cu foamea de carieră, de ascensiune: – În sfârşit, se poate!

Şi noi suntem printre optimiştii care cred că se poate, dar în ce ritm şi cu ce mijloace?

Andrei Pleşu, fascinantul eseist, ce-mi aduce aminte de Vianu tânăr (dar şi de Schelling, cel care vedea în artă „manifestarea spiritului divin”), declara deunăzi, într-o discuţie, că poate greşim încercând să ne realizăm acum visurile de dinainte de eliberarea culturii, de Revoluţie.

Eu aş zice, ca nenea Iancu, ba din contră: adică de ce să renunţăm, monşer, tocmai acum la visurile noastre, îndelung hrănite, îndelung legănătoare, visurile atât de practice deoarece ne-au ajutat să supravieţuim în dem-nitate, ce oare dacă nu acele idealuri imediate, acele visuri ne-au insuflat curajul de a rezista „bunului-simţ” de *atunci*, care ne şoptea să cedăm, să ascultăm ce zice toată lumea, ordinea părea instalată pe multă vreme, orice rezistenţă era păguboasă, enorm păgubitoare şi inutilă...?!

La începuturile carierei mele publice, după primele texte apărute, un jurnalist, îmbietor ca un diavol mărunt, m-a întrebat: – D-le Breban, acum că aţi ajuns cunoscut, când lumea vă acceptă sau se preface foarte bine că o face, de ce mai sunteţi orgolios...?

– Dragul meu, i-am răspuns, bucuros că pot strecura un *bon mot*, tocmai de aceea! Ştii, orgoliul acesta – de care mulţi vorbesc şi puţini au habar, pe care Schopenhauer îl justifica spunând că-i apără pe creatorii adevăraţi de pisălogii care dau năvală în viaţa şi timpul lor –, orgoliul acesta m-a sprijinit, ca o coloană morală, ani lungi, el m-a împiedicat să fac concesii grave, să sucomb puternicei seducţii a banului sau a bunului-simţ al fiecărei epoci sau subepoci, cea care te îndeamnă aproape totdeauna să te

pleci evidenţei sociale, ordinei şi măririlor cetăţii, acest orgoliu – prieten vechi, de ce să-l părăsesc azi, la succes?!

Da, eu nu înţeleg de ce să ne schimbăm visurile... Erau visuri bune, frumoase, visurile noastre culturale?! De ce Petru Creţia să înceteze să publice monumentala serie Platon, de ce Cărtărescu să-şi schimbe stilul, de ce tinerii optzecişti să-şi uite furia critică, de ce tinerii care visau să scrie roman – şi pe care am să-i ajut totdeauna, indiferent dacă au sau nu har (romanele nu se scriu cu talent) – să nu scrie într-adevăr roman, şi nu voi fi, în această chestiune, decât un al doilea Heliade care va îndemna la *cantitate* – de ce să nu facem revistele literare pe care visam să le facem?! Sau visam să *continuăm* să le facem!

La sfârşitul lui august '71, de la Paris, mi-am trimis demisia de la conducerea „României literare", demisie acompaniată de câteva interviuri şi apariţii în presa franceză în care-mi arătam îngrijorarea pentru concentrarea puterii, pentru îndepărtarea intelectualităţii de la rolul major pe care-l juca de câţiva ani pe scena românească, cu toate limitele ce se înţeleg într-un stat totalitar. Voi reveni altădată asupra acestui moment, vara lui '71 la Paris, la fel de fierbinte ca şi cea de la Bucureşti, dar vreau doar să spun că atunci am renunţat la conducerea „României literare" cu o enormă ciudă şi durere, deoarece abia pusesem la punct o echipă, abia începusem un program. De ce să nu continui acest program acum, la „Contemporanul. Ideea Europeană" sau la nu importă ce altă revistă?! De ce să ne lăsăm impresionaţi de o panică a consumului, de ce să credem că liberalismul înseamnă moartea culturii, într-adevăr, de ce concetăţenii noştri care, ei înşişi, au rezistat visând la cultură şi hrănindu-se din cultură, să arunce acum, deodată, la pământ orice apetit cultural, să întoarcă brutal spatele uneia dintre puţinele coloane reale, solide, istorice ale tinerei noastre naţiuni?

Eu nu cred şi nu vreau să cred. Dreptul meu însă este acela de a-mi continua proiectele şi, din primele zile când m-am întors în ţară, i-am avertizat pe unii tineri prieteni: – Vă atrage politica, foarte bine, sunteţi seduşi de ea, de comentariul tuturor problemelor şi personalităţilor, indiferent pe ce loc se află în ierarhia socială, la vârsta voastră poate aş fi

sucombat aceleiaşi libertăţi! Dar ceea ce trebuie să facem noi, acum, nu este politică, ci literatură. Să facem, în sfârşit, cum trebuie, plenar, să creăm nu numai texte majore ce, de bine sau de rău, au apărut totdeauna sau mai totdeauna, de la amurgul stalinismului până acum câţiva ani, ci şi un *climat* literar, o operă la fel de importantă ca şi creaţia directă, individuală, care nu e posibilă decât în libertate socială. Prima noastră politică să fie literatura, acesta să fie paradoxul!

Şi-apoi, în literatură, în cultură, suntem acasă, avem într-adevăr *prestigiu*! Or, chiar şi într-o societate democrată, occidentală, există o valoare care întrece până şi banul, teribilul ban: prestigiul!

II

Exilul meu, dorinţa mea de exil, „călătoriile” mele au început după atacul la adresa *Buneivestiri* în Plenara C. C., atac amplu şi brutal, susţinut de „colegul” meu Titus Popovici şi aprobat de Ceauşescu în concluzii, atac reprodus de toate ziarele politice şi literare. Poate nu acest atac neobişnuit m-a făcut să încetez de a lupta aici, în ţară, ci bucuria sau indiferenţa cu care el a fost primit de majoritatea confraţilor, de majoritatea cronicarilor literari care s-au grăbit, mai mult sau mai puţin, să înfiereze cartea pe care o consider capodopera mea. Marin Preda, amicul meu şi marele scriitor, a fost contra *Buneivestiri*, în calitate de editor, timp de trei ani de zile (ani în care, spre titlu de amuzament, câştigam 40 sau 60 de lei pe an, trăind din împrumuturi, dar cât de senin, de fertil, deoarece eram *liber*!), tineri critici literari în care avusesem încredere şi le acordasem rubrici importante la „România literară” s-au năpustit, în aceeaşi săptămână a atacului din C.C. şi au „distrus” cartea pe pagini întregi, la „Luceafărul” şi „România literară”, cu o bucurie a ascultării, a sugestiei „de sus” care mi-a arătat că stalinismul, reflexele stali-nismului nu se stinseseră în cultura noastră, era suficient ca cineva, *un deget* de la Palat să se îndrepte asupra unei cărţi, asupra unui autor care desfide privilegiile – altfel spus, jalnice, ce se ofereau protipendadei scrisului! –, pentru ca el, autorul, împreună cu cartea sa să devină o pradă vie. *Bunavestire* a fost respinsă de două edituri: de Cartea

Românească, editură a Uniunii Scriitorilor, al cărei fondator am fost, într-o luptă destul de strânsă cu Ministerul Culturii de pe atunci şi cu secretarul C.C. cu „problema”, mi se pare Mizil (ce voiau o editură doar cu scriitori contemporani, fără clasici, fără traduceri, o editură falită, deci, mereu la îndemâna statului!), şi de Editura Eminescu, director V. Râpeanu, care, auzind că Preda îmi respinge cartea în integralitatea ei, s-a oferit mincinos să mi-o scoată. Am lucrat o vară întreagă împreună cu doi redactori, cărora nu le sunt azi recunoscător, şi care au încercat să mă înduplece să accept cele vreo 2000 de observaţii pe marginea manuscrisului meu. După şase luni de mincinoasă speranţă, de inutil travaliu, Râpeanu, în ultima clipă, mi-a declarat că ce făcusem era prea puţin, că trebuie să rescriu cartea care „arunca o lumină neagră asupra societăţii noastre”. Mi-a vorbit ca un mărunt şi fanatic metodist al unui cabinet de partid din provincie şi am înţeles atunci că voise să mă corupă, să mă amăgească sau să mă umilească. Am retras manuscrisul, l-am trimis în străinătate prin prietenul meu, ambasadorul şi scriitorul german Erwin Wickert, care şi-a asumat acest risc, iar unul din manuscrisele cărţii a fost sechestrat la frontieră din maşina prietenului meu, editorul suedez René Coeckelberghs, soţul Gabrielei Melinescu, decedat de curând. Apoi am fost chemat la Securitate, într-o anchetă abia mascată, unde, înconjurat de colonei zeloşi, l-am cunoscut pe generalul Pleşiţă, pe atunci, mi se pare, secretar general al ministerului.

În luna februarie a anului 1977, a devenit secretar cu cultura la C.C. Cornel Burtică; acesta, alături de alţi artişti, scriitori (Dumitru Popescu nu primea pe nimeni), m-a invitat la dânsul şi mi-a arătat voluminosul manuscris al *Buneivestiri* care se afla la el pe masă. Mi-a mărturisit regretul pentru avatarurile la care eram supus şi m-a întrebat dacă nu vreau să refac manuscrisul care avea, îmi declara omul puternic al zilei, câteva referate ce vorbeau de o carte neagră, defăimătoare. Mi-am exprimat refuzul net şi, mi se pare, am amintit cu voce tare ideea ce pusese tot mai mult stăpânire pe mine – de a emigra. Nu, nu, îi spuneam, domnii din conducerea de partid puteau să stea liniştiţi. Nu voi intra într-o luptă politică pentru simplul motiv că eram singur, aproape izolat printre confraţii mei, izolare ce se făcuse cu ajutorul presiunii de sus şi al unor inimaginabile şi murdare

zvonuri – ce nu cred oamenii inteligenţi când sunt disperaţi sau incomodaţi de câte un „original”!? –, dar şi cu conlucrarea *noastră*; ca şi la Piteşti, în forme mai rafinate, ne torturam, ne înjoseam, ne ucideam noi înşine. Eram obosit şi, decât o singurătate *murdară* – cea din interior, preferam o singurătate *curată*, cea a exilului. Aveam, încă din iarna lui ’72, dobândită cetăţenia germană în urma mamei mele, născută Böhmler, în afara României, şi a rudelor mele ce se aflau la München, deşi, contrar a ceea ce s-a crezut de către unii naivi, această dublă cetăţenie nu m-a ajutat în nici un fel să obţin un alt tratament sau vize de călătorie. De altfel, de la întoarcerea mea din primul exil, la 19 aprilie ’72 – inaugurând oarecum modelul „rămânerii” în Occident şi al întoarcerii, model pe care l-au folosit apoi Goma sau Bujor Nedelcovici –, şi până în decembrie ’75, mi s-a refuzat cu desăvârşire ieşirea din ţară. În decembrie ’75, unui grup de scriitori români îi apăreau, în acelaşi timp, cărţile la mica editură a lui René Coeckelberghs (care făcuse din Stancu, pentru prima oară, un autor vandabil în Occident): lui Marin Preda, Alex. Ivasiuc, Nichita Stănescu, Gabrielei Melinescu şi subsemnatului, şi cu ocazia aceasta s-a dat o decizie a cancelariatului C.C. că putem pleca. Nichita, într-un soi de entuziasm invers, şi-a rupt braţul, Marin Preda a refuzat să plece şi astfel a plecat, prima, doar Gabriela, deoarece Securitatea, refuzându-mi viza, Ivasiuc, care era aproape la fel de îmbâcsit de zvonuri şi calomnii groase ca şi mine, a făcut actul admirabil de a refuza să plece fără mine. Cu ocazia acestui refuz al Securităţii, i-am văzut a doua oară pe Pleşiţă şi pe „asistenţii” săi, o haită distinsă de colonei care au încercat să-mi stoarcă informaţia asupra persoanei care mi-a scos manuscrisul *Buneivestiri* din ţară.

Am refuzat orice comentarii şi, în finalul „întreve-derii” sau anchetei, cum vreţi să-i spuneţi, Pleşiţă mi s-a părut a avea unele accente mai umane, mai normale, nu numai în legătură cu mine, dar şi faţă de lumea noastră literară, de lumea culturii. Nu l-am crezut, bineînţeles, oricum, după o săptămână, împreună cu prietenul meu, Ivasiuc, zburam, în sfârşit, spre Stockholm. Interesant poate de ştiut – în aceste câteva note biografice pe care mă văd silit să le public, deoarece unele cărţi ale lui Goma nu redau totdeauna adevărul celor întâmplate şi, probabil, unii îşi închipuie că aş

avea ceva de ascuns –, interesant este că, după o lună, la întoarcerea mea din Germania, Ivasiuc, care se reîntorsese cu o săptămână mai devreme, era deja invitat la o anchetă care voia să stabilească „cine” mi-a dat mie viza de ieşire, într-atât de sigure erau unele organe că voi alege încă o dată exilul!

Ajungem astfel la iarna şi primăvara fierbinte 1977. Înainte de a fi primit de Burtică, cu două săptămâni înainte, mă vizitează P. Goma şi mă invită să semnăm împreună o scrisoare de solidaritate la Charta lui Kohout. Îi cer timp de gândire, în cartea lui *Tremblements des hommes*, apărută la ed. Seuil prin ’79, sau, în „varianta” ei de la Bucureşti, *Culorile curcubeului*, în *’77*, care, ambele, încep cu o vizită la mine, răspunsul meu era tradus printr-un „he-he” sau aşa ceva, oricum eram făcut personaj, nu cu mijloacele cele mai nuanţate ale reportajului literar. Trebuie spus, azi, când atâţia „viteji se arată”, că pe vremea aceea Goma umbla literalmente înconjurat de o liotă de securişti, eu nu cred că eram mai puţin supravegheat, doar poate mai discret, şi am fost, oricum, lucru pe care Goma uită să-l specifice, singurul scriitor important al momentului care-l primea în casă şi care voia să-l ajute. Eu nu voiam însă să intru în luptă politică directă, eu voiam, asta-i explicam şi lui atunci, lucru pe care simpaticul meu coleg „uită” să-l treacă în cele două variante ale aceleiaşi cărţi, eu voiam, încercam să creez în cadrul Uniunii Scriitorilor un grup de rezistenţă. Nu eram total singur, e adevărat, lângă mine se aflau şi N. Manolescu, I. Negoiţescu, Şt. Aug. Doinaş, Alexandru Ivasiuc, uneori şi Nichita Stănescu – ce era continuu ţinut sub intoxicare de unele cadre ale Partidului, ale căror nume nu vreau să le pomenesc aici, unul din ei este mort, mi se pare chiar doi, şi lumea literară îi ştie –, şi i-am propus lui Goma să se afilieze acestui grup. În viaţa literară şi politică românească, sub Ceauşescu, după opinia mea de atunci şi de acum, disidenţii singuratici, izolaţi de lumea lor, de grupul lor specific, nu aveau şanse de a rezista. „Trebuie să facem ca polonezii, ca ungurii, ca şi cehii, îi spuneam lui Goma şi celor câtorva prieteni trainici ai mei, să creăm un grup de rezistenţă în chiar centrul Uniunii Scriitorilor; numai în felul acesta vom rezista, vom putea face prozeliţi, nu vom fi izolaţi sau excluşi!”. Pe vremea aceea preconizam, e adevărat, nu o critică directă a persoanei lui Ceauşescu –

paranoia lui nu era încă perfect instalată, cum va fi zece ani mai târziu, şi Occidentul, mai ales S. U. A. şi R. F. Germania, ca şi unele state influente ale lumii a treia, încă îl susţineau masiv şi, trebuie s-o spunem, cu un cinism aiuritor –, ci propuneam mai degrabă o critică a sistemului însuşi, a instituţiilor, „valorilor” şi a metodelor sale, cum făceau liderii disidenţei ungare, cehe şi poloneze. Când deconsiliam atacul direct, al persoanei lui Ceauşescu, nu o făceam din frică – în definitiv am fost primul care mi-am arătat nemulţumirea publică faţă de concentrarea brutală a puterii în mâinile lui, şi încă de pe ce poziţie: cea a unui privilegiu! Într-adevăr, atitudinea mea „ingrată” a provocat furia potentatului, şi mai puţin cea a lui Goma, ale cărui revoltă şi luptă păreau mai fireşti, în definitiv fusese închis şi crunt umilit de securitatea sistemului, cărţile lui refuzate etc. etc.! Deci, nu frica de repercusiuni, ci dorinţa ca disidenţa noastră, a scriitorilor, să devină un organism compact, programatic, „raţional”; nu excludeam să ne atragem, astfel, printr-o critică clară a sistemului ceauşist (şi nu a persoanei lui!) simpatia unor nemulţumiţi din rândurile sistemului însuşi! Cu atât mai mult cu cât, în anii de stabilizare a puterii sale, Ceauşescu a fost nu numai abil, dar şi doritor de a-şi lărgi popularitatea în masse şi între tehnocraţi, şi, de prin ’66-’67, au început să fie selectaţi în posturi de conducere în economie, ştiinţă şi administraţie (chiar şi în secţiile tehnice ale partidului!) oameni cu reală pregătire, cu o reală capacitate profesională ce erau, acum, mulţi dintre ei, tot mai nemulţumiţi, nici eu şi nici Goma nu eram singurii nemulţumiţi, singurii lucizi! Goma a stat mereu deoparte de întreg aparatul uriaş de conducere şi administraţie, de aici şi judecăţile sale generalizatoare, globale, nu rareori inflamate de ură. O ură justificată, accept, dar adeseori rău sfătuitoare, atunci când vrei să organizezi o contramişcare, când vrei într-adevăr să limitezi – dacă nu să răstorni! – autocraţia. Şi acest lucru, am mai spus-o, ar fi fost posibil atunci, în „zorii autocraţiei”, în ’71-’72. Dictatura nu este o fatalitate, Ceauşescu nu a fost un demon; el însuşi nu era cel de la sfârşit, paranoia lui s-a accentuat pe măsură ce era susţinut tot mai iresponsabil de cercurile politice influente din afară, pe măsură ce noi ezitam să recunoaştem „boala” dictaturii şi să ne organizăm eficient contra ei, să „orbim”!

Dar fiecare credea, probabil, că se va putea aranja, Goma însuşi voia să plătească o poliţă, cum o declara adeseori! Încă o dată, am toată stima pentru lupta şi curajul lui, în definitiv a fost singurul care a organizat un grup de rezistenţă deschisă faţă de dictator. Dar grupul lui, vai, nu era unul politic, majoritatea nu voiau să lupte, ci să fugă, să emigreze, iar el însuşi a fost destul de repede – şi de stângaci de barbar! – izolat şi determinat să-şi ceară exilul definitiv.

Dar... să intrăm puţin în amănunte.

III

Goma a reuşit un lucru admirabil: acela de a crea singurul grup organizat, deschis, public, contra dictaturii lui Ceauşescu în iarna lui ’77. A produs însă, în acelaşi timp, vrând-nevrând, un lucru mai puţin admirabil: politizarea excesivă a literaturii, scindarea ei, expulzarea scriitorilor de vârf, a unora dintre ei, în afara unei atitudini făţişe de protest. Şi aceasta s-a întâmplat, cred eu, deoarece era stăpânit de ideea răzbunării – şi aici făcea un perfect cuplu antinomic cu fostul său prieten şi coleg de celulă, Alexandru Ivasiuc, care, devenind marxist într-un fel la fel de strident, trecea în extrema cealaltă – Goma era şi este, în majoritatea cărţilor sale de reportaj politic, şi, ceea ce este mai grav, mai păgubitor pentru autorul Goma, în cărţile sale de ficţiune, în romanele sale! posedat de ideea intoleranţei, a justiţiei absolute, fiind singurul ei purtător, aprig ca un zeu dar şi la fel de uituc.

Între intoleranţă şi suspiciune nu este, vai, o cale prea lungă, şi aceasta o vedem chiar şi azi, la începutul libertăţii României, cu atât mai scurtă era această cale în anii ’67-’77, când nori grei se aglomerau pe cerul şi aşa nu prea curat al vieţii sociale româneşti. Astăzi, multora, probabil, nu le vine să creadă *cum a fost posibil*! Pe tineri nu-i vom convinge niciodată că lupta nu a fost posibilă – deşi, ei înşişi, tineri de toate categoriile profesionale şi sociale, azi aleg în masă calea exilului în locul luptei! Iar noi, noi înşine, care am trecut prin iad, trebuie să ne pişcăm ca să credem că tot ce am trăit nu a fost o dramă shakespea-riană sau kafkiană, propria noastră realitate

trăită se fluidifică rapid şi prinde un halou de irealitate; şi, printr-un dublu proces, ciudat, extrem de paradoxal, abia acum nu că înţelegem, ci *aflăm* cu adevărat ce ni s-a întâmplat, privim la ultimele două decenii *ale noastre* ca printr-un ochean, alienaţi-înstrăinaţi, fascinaţi şi terifiaţi de propria noastră viaţă! Atâta este de adevărat că trăim, cu toţii, realităţi diferite. Eu am o cunoştinţă la Paris, fiinţă inteligentă şi sensibilă profesoară de sociologie la o universitate pariziană, exilată de tânără, la sfârşitul anilor cincizeci, care afirmă, cu candoare, şi o şi scrie, deoarece este o autoare şi analistă inteligentă, informată, că perioada stalinistă, faţă de ceea ce a urmat în ţările din Est, a fost o perioadă benefică! Şi are, pentru aceasta, nu puţine argumente...

Pentru a înţelege legătura dintre intoleranţă şi suspiciune este suficient să ne amintim de vara anului trecut şi de splendida experienţă ce s-a numit „Piaţa Universităţii”! Da, sunt printre cei care am admirat-o, începuturile ei, mai ales ideea ei de „zonă liberă de neocomunism”, dar ceea ce am admirat mai puţin au fost entuziasmul acela pe dos care se cheamă intoleranţă şi suspiciunea ce rezultă automat din aceasta. De curând, D. Ţepeneag, primul iniţiator al disidenţei literare române, cel care a organizat, din afară, grupul Goma, cel care l-a ajutat să apară, în Franţa şi Germania, la mari edituri, şi a provocat primele luări de atitudine în favoarea sa (şi apoi, a lui Virgil Tănase), Ţepeneag scria de curând în revista tinerilor scriitori, „Contrapunct”, că principiul brutal stalinist care a produs atâtea crime de stat în Rusia şi în tot estul Europei, „cine nu este cu noi este împotriva noastră”, este încă actual în România de azi. Anumite spirite curate şi entuziaste ale opoziţiei încă acţionează, gândesc după schematicul şi, mai ales în social, falsul principiu binar al lui drept-nedrept, bine-rău, alb-negru, just-nejust. Or, prima lecţie a democraţiei şi prima dovadă a realei gândiri democratice sunt acceptarea şi apariţia unei societăţi *multicentriste*, pentru a nu spune decât atât. Când cei din Piaţa Universităţii i-au exclus pe toţi cei ce nu se afişau vizibil acolo, procedau ca şi Goma sau susţinătorii săi – măcar unii dintre ei, din mediile pariziene – în anii ’66-’77 şi după aceea.

Nu vreau să scuz scriitorii români, mai puţin pe cei din vârf care, pe măsura gloriei, dar şi importanţei lor sociale sunt şi mai vinovaţi, mult mai

vinovaţi! Am scris-o cu puţină vreme în urmă, toţi cei care am participat la Congresul scriitorilor din mai ’77, când Paul Goma era arestat, suntem vinovaţi, deoarece nimeni nu a articulat vreo silabă în apărarea sa. Nici eu, nici Blandiana, nici Marin Preda, nici Geo Bogza, nici Nichita Stănescu, nici Manolescu, nici Dinescu, nici ceilalţi care aveau greutate în lumea noastră, dar şi în cea politică, şi care am avut acces la microfon. De aici, se înţelege, şi dispreţul „forurilor” care ne urmăreau, direct sau indirect, minut de minut, şi care, în afara unor obosite critici ale cenzurii şi a lipsei de hârtie sau de vize de ieşire – critici pe care le făceau şi unii activişti, mai luminaţi, ai partidului –, deci, în afară de unele, mărunte, revendicări administrative sau în afară de unele şopârle, de unele aluzii extrem de voalate la perechea prezidenţială, nu aflau, spre satisfacţia lor, spre *dispreţul* lor, nimic ce ar fi putut să semene cu o critică profundă, analitică, clară, a sistemului anacronic, depăşit în toate ţările vecine, de „îndrumare a partidului în literatură”, de cult al personalităţii, de falsificare a istoriei, a realităţii, de rupere a culturii României de Europa occidentală, de propriile ei tradiţii, de pervertire a tineretului etc. etc.

Am fost, deci, vinovaţi atunci, la congresul din mai ’77. A, dacă-mi aduc bine aminte, a fost totuşi o voce, o singură voce, subţire, de femeie, de poetă, vocea Angelei Marinescu, poetă debutantă, ce nu avea greutatea unui „maestru al culturii”, care, e drept, nu a deplâns nici ea ruşinea de a fi adunaţi într-un conclav când unul dintre colegii noştri este în temniţă, dar care a zis, totuşi, de la tribună, oarecum vag, dar destul de răspicat, că „noi, Românii, suntem un popor de laşi”! Această scurtă intervenţie a stârnit rumoare, domnul Macovescu, altfel om simpatic, fost prieten al lui Zaharia Stancu şi ultimul preşedinte, se zice, luptător cât-de-cât al obştei noastre, deşi el însuşi mai degrabă modest înzestrat în cele ale scrisului, domnul Macovescu (despre care, mi se pare, bunul meu prieten Petre Stoica a lansat fraza *rea* că „odată ce avem ca preşedinte un ministru de externe, nu ne rămâne, în viitor, decât să avem ca preşedinte un ministru de interne!...”), domnul Macovescu, deci, însoţit de câţiva distinşi scriitorii din prezidiu, a fugit la Palat să ceară scuze! Şi în loc ca intervenţia curajoasei, aproape necunoscutei, atunci, tinere poete să facă ecou, să provoace alte intervenţii,

ea a fost muşamalizată, Angela Marinescu a fost chemată deoparte şi certată cu cvasiasprime, iar conducerea Uniunii a fost aplaudată că a ştiut să aplaneze conflictul. În felul acesta, prin muşamalizări şi certuri în privat, se pare că a domnit şi colegul nostru D. R. Popescu: e suficient, printre atâtea incidente pe care dânsul „le-a rezolvat”, să amintesc pe acela, foarte cunoscut în lumea noastră, al lui Virgil Mazilescu, care a fost dus la circa de miliţie pentru că, ziua-n amiaza mare, înjura regimul. La postul de miliţie, în faţa câtorva ofiţeri obraznici, Mazilescu, curajos şi inteligent, a escaladat brusc conflictul şi, pătrunzând rapid psihologia slugilor dictatorilor şi propriile lor frici, a început să înjure perechea prezidenţială.

– Ei, se pare că le-a spus poetul, faceţi un raport despre asta dacă vă dă mâna! Ofiţerii şi plutonierii prezenţi, altfel firi nu prea delicate, s-au speriat brusc – pentru propriile lor cariere, evident, D. R. Popescu a intervenit, a muşamalizat lucrurile, l-a certat blând pe Mazilescu, iar restaurantul Casei Scriitorilor l-a primit ca pe un erou. În ambele cazuri, Macovescu sau D. R. Popescu au acţionat bine sau rău? Azi, probabil că părerile sunt împărţite, dar atunci unanimitatea era de partea lor. Ce este ciudat este că, deşi ambii se comportau ca nişte buni părinţi faţă de oile rătăcite ale turmei scriitoriceşti, ei făceau – vrând-nevrând?! – în primul rând jocul şi politica partidului, ale casei Ceauşescu care voia orice, numai nu un conflict deschis cu un grup mai mult sau mai puţin larg sau reprezentativ al Uniunii Scriitorilor. Cu un singur scriitor se puteau lupta, cu atât mai mult cu cât disidentul însuşi se autoizola –, şi aceasta s-a întâmplat şi în cazul Goma, şi în cazul Tudoran, iar, dacă ar mai fi continuat dictatura, dacă nu ar fi căzut zidul Berlinului şi nu ar fi explodat Revoluţia românească, aceeaşi soartă i-ar fi aşteptat şi pe ultimii disidenţi: Pleşu, Dinescu, Dan Petrescu. Izolarea şi expul-zarea, mai mult sau mai puţin voită.

Dar înainte de vinovăţia noastră, a celor care am participat la Congresul din mai ’77, vinovat a fost consiliul de conducere (din care, regret sincer, eu nu făceam parte!) care l-a exclus pe *Goma*, ştiindu-se foarte bine că o asemenea excludere în afara obştii, fără nici un motiv, deschide poarta arestării, a puşcăriei. Unii dintre scriitori au părăsit atunci consiliul, iată,

fuga ca formă a curajului, dar au rămas destui să facă votul valabil, să uşureze munca partidului şi a poliţiei sale!

Cu aceste ezitări şi laşităţi ale noastre, Goma însă a „colaborat”; în loc să le înţeleagă ca o stare de primitivism civic, de ezitare, de simpatie prost sau pe dos exprimată, el ne-a făcut pe toţi un singur pachet, ne-a redus la cel mai simplu şi grosolan numitor comun, iar pe cei, puţini, foarte puţini, e drept, care încercau să-l ajute, sau să se apropie de el, i-a acoperit de sarcasm, dacă nu i-a suspectat de-a dreptul!

Dar... suspiciunea şi propagarea ei au venit mai târziu!

IV

...Sigur, este dificil să vorbeşti despre tine. Dar, după douăzeci de ani, propriul tău trecut se îndepărtează şi se roteşte, atâţia prieteni, tovarăşi de idei, complici sau simpli detractori s-au îndepărtat definitiv, au murit sau s-au revoltat – este dreptul lor! –, încât ai senzaţia, ca un gust de cenuşă persistent, că ai nimerit din greşeală în alt secol, că îţi supravieţuieşti, că eşti un *supravieţuitor*. Nu că ai îmbătrânit – aceasta este o altă nevroză! –, nu, ci acel sentiment de inconfort al oricărei imposturi: ce este supravieţuirea decât o impostură?! Eşti acolo unde nu ar trebui să te afli, te foloseşti de propriul trup, de propriile-ţi reflexe ideatice şi sociale ca să continui, să reprezinţi, să joci un rol imposibil: şi această impostură este exilul, intern sau extern, este însăşi starea de creaţie, o singurătate gesticulatorie, ca acel individ ce poartă trăsăturile lui Pessoa, Kafka, Canetti sau Bacovia şi care începe să vorbească singur... Exilul este bineînţeles un monolog, dus într-o limbă din ce în ce mai amestecată, un adevărat idiom babilonic, o disperată încercare de a salva nu o identitate naţională, ci una sentimental-socială, o identitate *tout court*! Este adevărat însă că unii exilaţi nu ţin defel la vechea lor identitate, şi atunci se înmormântează grăbit în peisaj, aventura adaptării poate începe! Alţii, artiştii, neurastenicii de profesie, bălceştii, cei care au fost dezadaptaţi *dincolo* rămân şi *dincoace,* singurătatea aceea patetică care se cheamă creaţie se atârnă, ca la liliecii uriaşi, de membrele lor, de pielea gâtului, devenind aripi. Şi ei, aceşti

curioşi originali, încep să zboare, jos, ca în unele vise de dimineaţă, nu suficient de jos ca să poată merge, nu într-atât de sus încât să se poată sustrage peisajului uman şi legilor sale!...

Suntem infinit mai puternici decât credeam că suntem! În general, calităţile noastre, calităţile mari apar pe neaşteptate, se instalează în viaţa noastră şi o răsucesc, o deformează, iau forma unei biografii neaşteptate, aproape nedorite. Altfel, cine ar mai fi virtuos, cine ar renunţa la bunuri şi privilegii, cine ar ţine piept injustiţiei, cinismului social, brutalităţilor unora, uitării altora?!

Când, în 19 aprilie ’72, mă întorceam din primul meu exil, de un an, speram, bineînţeles, ca *nimeni* să nu fi observat gafa mea socială, revolta mea, aveam o psihologie de copil, dar şi una de nebun precaut, de puber social care se întoarce la locul catastrofei, zâmbind cu naivitate, ca într-un salon în care a explodat o petardă. În acelaşi timp, după actul meu public de insumisiune socială – pe care unii azi încă încearcă să-l deturneze, de parcă eu atunci, în iulie ’71, aş fi fost profet când nu eram decât un scriitor, bucuros de începutul de glorie, e adevărat, dar nu corupt de ea – trăiam, dacă vreţi, şi un sentiment opus celui descris mai sus: convingerea că totul, întreg eşafodajul social se va prăbuşi rapid, deoarece era absurd, era din ce în ce mai absurd.

Nu s-a realizat, bineînţeles, nici una dintre cele două utopii uşor adolescentine: toată lumea a luat notă, cu gravitate, de „gafa”, de abaterea nemaiauzită de la regulile convenţiei sociale – în comunism, mai ales, într-un stat totalitar, nu te revolţi decât pe culoare, în şoaptă, în orice caz nu în străinătate, în camerele de rezonanţă ale burgheziei! Şi, în ciuda absurdităţii sociale care începea – e drept, subtil, doar pentru anumite conştiinţe, mai sensibile, mai treze, mai „profetice” –, eşafodajul rezista, nimeni nu se alarma. A, bineînţeles, cei contra „regimului” continuau să-l critice ca şi înainte – aş îndrăzni să spun că nici ei nu observau ceva deosebit, o răsucire „calitativă”, o îndepărtare în primul rând, decisă, de modelele comuniste la putere din ţările vecine, ceea ce a făcut specificitatea dictaturii noastre: concentrarea puterii în mâna unui grup, a unei clici, apoi a unei familii, dar nu un stalinism renăscut, cum credeau şi mai cred unii, ci un fel de

peronism românesc, o dictatură de familie, de tip sud-american, cu un profil antiimperialist de coloratură marxistă.

Iar „colaboratorii”, care în ultimii ani de „deschidere”, de raţionalism tot mai evident în economie şi cultură (nu în agricultură!) deveniseră mai numeroşi şi aveau, vai, şi o scuză obiectivă pentru dorinţa lor de a lucra, de a crea, sperând în sfârşit într-o dez-înnebunire a sistemului, aceştia continuau să colaboreze, sperând din tot sufletul şi crezând cu sinceritate că vara nebună a lui ’71, cu discursurile inflamate şi ciudate, cu sutele de şedinţe de tip stalinist pe întreg cuprinsul naţional, cu brusca radicalizare a conducătorului, era un accident, era pasageră! Nu era el legat de Occident prin atâtea tratate, propriul său orgoliu de neatârnare (nu a ţării, ci a lui şi a clicii conducătoare!) nu-l ţinea oare, şi mai departe, distant faţă de hegemonul sovietic?! Cine ar fi putut să prevadă, atunci, în vara lui ’71, că Ceauşescu va „construi” în mijlocul Europei comuniste de Est, satelit ferm al Uniunii Sovietice, o tiranie peronistă, familială, bazată pe câteva diversiuni simple, precum naţionalismul sau antiintelectualismul, şi pe câteva manevre, altfel extrem de dibace, cum ar fi depopularea satelor şi distrugerea marilor centre urbane, a orgoliului şi identităţii lor, prin centurile locative, stereotipe, izbucnite din pământ peste tot, cu sute de mii de dezrădăcinaţi, indivizi care şi-au pierdut în câţiva ani identitatea şi reflexele sociale, hrăniţi cu otrava dulce a antiindividualismului, a antiprofe-sionalismului (vezi „Cântarea României”!), o *masă* excelentă de manevră pentru vizitele şi discursurile mamut ale bâlbâitului entuziast!

Sunt acuzat de unii că am acceptat să colaborez cu acest om (chiar dacă prin intermediari direcţi!), că am acceptat să fiu patru ani membru de partid, dintre care doi ani membru supleant al C.C.! Vreţi să ştiţi dacă regret acest lucru?! Uneori da, alteori nu! Mai ales nu regret pentru că, spre deosebire de ceilalţi, am avut nebunia să rup, să ies din rânduri! A, bineînţeles, nu bănuiam nici în cele mai rele visuri că puterea acelui conducător care devenea din ce în ce mai puţin charismatic va mai dura încă vreo două decenii! Cine se poate arunca în fântâna, în tunelul a douăzeci de ani, mai ales într-o ţară mică, unde domneşte nu numai totalitarismul, dar şi paternalismul sub forme primitive, unde, dacă nu ai o slujbă la stat nu

însemni nimic, unde valorile, dacă nu se încarcă de o aură administrativă, sunt cel puţin dubioase! Ce a însemnat Blaga după instalarea dictaturii proletariatului, adică după instalarea stalinismului românesc?! În ciuda valorii lui afirmate şi acceptate decenii de-a rândul, a operei sale, a fostelor sale titluri de profesor şi academician, ce mai însemna el într-o ţară în care puterea se concentrase brutal în mâna unei clici?! De atâtea ori, student fiind la Cluj, prin anii cincizeci, l-am văzut trecând, siluetă singuratică şi ţeapănă, nesalutat, nebăgat în seamă de studenţi şi de profesorii lor, de colaboratorii înşişi ai revistelor culturale locale, care îi întorceau spatele cu un mic zâmbet crud, ignorat de colegii săi din alte centre, din Bucureşti, pierzându-şi subit valoarea, harul! Cum să mai respecţi modelul Blaga când egalii săi în literatură propuneau un alt *model* de urmat (un Călinescu, un Camil Petrescu), cel al compromisului tactic, ipocrit sau levantin, cum vreţi să-i spuneţi, când toată lumea înşeală pe toată lumea, cel puţin pentru o vreme: artistul îşi păstrează locul în cetate şi contactul cu publicul, iar stăpânitorul îl foloseşte pentru a-şi consolida puterea. Dar numai pentru o vreme! Odată puterea stabilă, artistul, cândva prestigios şi creator de modele de comportament etic şi profesional, va sucomba în acel compromis ce se va deosebi de simpla prostituţie doar în propriii săi ochi şi poate nici în aceia! Nesiguranţa valorii specifice, ca atare, i-a făcut pe nu puţini maeştri ai culturii române, chiar şi înainte de comunişti, să caute slujbe şi onoruri, dezonorându-se fără să vrea în politică, vezi vârfuri precum Iorga sau Goga!

Blaga a fost primul care a intrat – care a creat conceptul – în realitatea de exil intern în România, în cultura noastră. Până azi, însă, această soluţie socială de luptă, această postură dramatică nu este acceptată, dovadă că nu Blaga a statuat modelul de disidenţă culturală, ci tot un Călinescu sau Sadoveanu, Daicoviciu sau Arghezi.

Goma a vrut să se răzbune, pe drept cuvânt; eu am vrut să ies dintr-un sistem în care intrasem de puţină vreme, după o lungă, infinită adolescenţă şi tinereţe marginală; nu am reuşit nici unul, nu e vorba aici care dintre noi a avut mai multă dreptate. El a dorit să lovească în sistem, cât mai eficient, eu am dorit, am visat să public câteva texte *curate*, de certă valoare estetică,

într-un climat corupt ideologic, în care şi cei mai buni (vezi Petru Dumitriu, Eugen Barbu sau Marin Preda) făceau compromisuri în propria lor operă. Eu nu am visat lupta politică, nu am dorit-o, deşi am intrat în ea şi am acceptat-o.

El, Goma, poate nu a visat neapărat opera literară ca valoare pur estetică, deşi, în ultima vreme, declară că este „doar” scriitor.

Nu cred că minţim niciunul, ce interes am avea?! E adevărat că eficienţa noastră ar fi fost mai clară dacă am fi fost uniţi – aici Goma avea dreptate, în ianuarie sau februarie ’77, când îmi propunea să semnăm împreună afilierea la Charta ’77. Dar, poate că şi eu, împreună cu Nichita Stănescu sau Ivasiuc sau Manolescu sau Negoiţescu sau Matei Călinescu (în acel moment deja „fugit”, iată, băjenirea ca o ancestrală formă de revoltă la români!) şi alţii, destul de numeroşi, pe care nu-i mai citez în acest loc, aveam dreptate să nu părăsim solul şi solul cultural (să nu uităm că, spre deosebire de Soljeniţîn, Goma a plecat de „bunăvoie”, în toamna lui ’77, oricum, îndemnat, dar nu forţat să se exileze!), să nu ne părăsim publicul amplu pe care-l aveam şi pe care-l dobândisem în urma unei lupte enorme şi cu mijloacele artei şi profesionalismului, aveam dreptate să mai sperăm, să voim să luptăm împreună.

Excepţia a creat-o, însă, Dumitru Ţepeneag!

V

În ’79 sau ’80 apărea la Paris, la Editions du Seuil, *Les tremblements des hommes*, reportajul polemic al lui Paul Goma despre primăvara fierbinte al lui ’77. Am aflat de apariţia cărţii de la criticul literar Maurice Nadeau, directorul cunoscutei „Quinzaine littéraire” şi al micii, dar prestigioasei edituri Lettres nouvelles, care în acea vreme îngrijea o colecţie la editura Robert Laffont şi intenţiona să-mi publice romanul *Bunavestire*. „*Vous n’avez pas vu le livre*? m-a întrebat el, puţin jenat. – *Oui, il parle de vous et... assez mal*!”

Cu nici doi ani înainte, în ’78, la întoarcerea mea dintr-un mai lung sejur în America, locuisem la Paris la soţii Goma, iar cu vreo trei ani mai

devreme încercasem – cu tot riscul ce-l incumba pe acea vreme orice apropiere sau susţinere a scriitorului izolat de societate şi de confraţi –, încercasem să-l ajut să-şi publice o carte. În toamna lui ’76, parcă, în orice caz cu luni înainte ca eu însumi să-l cunosc pe Burtică şi să fiu primit de el, Goma m-a vizitat şi mi-a mărturisit patetic (o, era un alt Goma decât cel rece şi fals indiferent pe care-l întâlnesc azi!), cu vocea tremurând de emoţie, cu o suferinţă greu reprimată, pe care am înţeles-o foarte bine şi am iubit-o, că, deşi a publicat câteva romane în foarte prestigioasa colecţie de literatură străină a editurii Gallimard „Du monde entier”, dorinţa lui cea mai fierbinte este de a deveni, în sfârşit, autor român. De acest episod mi-am amintit când secretarul C.C., Burtică, la sfârşitul discuţiei despre manuscrisul *Buneivestiri*, m-a întrebat:

– Ei bine, ce credeţi despre Paul Goma, despre „cazul Goma”?!

I-am replicat imediat că era o greşeală, o veche şi gravă greşeală care se întâmpla cu scriitorul Goma. În primul rând, am adăugat, a greşit Dumitru Popescu, secretar C. C., interzicând romanul *Ostinato* şi împingându-l pe Goma spre disidenţă. Aşa cum ştie destul de multă lume în cercurile literare, acest roman putea să apară atunci, la începutul anilor ’70, mai apăruseră cărţi asemănătoare, aspre, ocupându-se de universul concentraţionar al stalinismului, Ceauşescu însuşi, i-am reamintit lui Burtică, a „înfierat” public, în repetate rânduri, metodele ilegale ale Securităţii sub Dej.

În continuare, spuneam, se procedează injust, nedrept cu acest om: nu i se publică textele, este împins în mizerie, cu familia lui, se ţese în jurul lui, nu numai de Securitate, dar şi de aparatul extrem de activ al Uniunii Scriitorilor, al unor membri al Biroului şi Consiliului Uniunii Scriitorilor, o reţea de zvonuri şi murdării. Spion, evreu, rus, lipsit „total” de talent (uitându-se că aproape două treimi din membrii Uniunii Scriitorilor erau cu adevărat impostori, veleitari şi sicofanţi, creaţii ale valului de „entuziasm” al anilor cincizeci, când literatura se făcea după dosar şi după bunele intenţii proletare!). Unul din vârfurile acestei maree calomnioase a fost acuza lansată la Atena şi regizată de „colegul” nostru Ion Brad, aflat în „exil” în Grecia ca „simplu” ambasador, cu ajutorul fostului nostru „coleg”,

comunistul entuziast şi finul om de societate Dimos Rendis, cum că Goma ar fi rus, sovietic (i se dădea şi numele „adevărat”!) şi că ar lucra, bineînţeles, pentru Serviciul Secret de Informaţii al U. R. S. S.

Burtică mi-a dat dreptate, părea că ştie aceste lucruri la fel de bine ca şi mine, în orice caz nu m-a contrazis nici o singură dată când, minute în şir, am apărat cauza nu numai a lui Goma, dar şi a unui scriitor acut nedreptăţit. Goma, azi, aruncă asupra lui Burtică plasa groasă a îndoielii şi sarcasmului. (Mulţi, mai mărunţei, la *Europa liberă*, dar şi în ţară, fac la fel preluând cartea lui – în fapt, cele două variante, românească şi franceză, ale cărţii – ca pe o literă de evanghelie, fără atitudine critică, uitând că e vorba de un spirit pătruns de vocaţia justiţiei sociale, dar şi a răzbunării, un intelect inflamat şi subiectiv, cum o spuneam, chiar şi în cărţile sale de ficţiune, acolo unde orice polemică, orice resentiment sunt imens păgubitoare pentru crearea unei tipologii obiective, credibile, acolo unde spiritul justiţiar este *mal en place*.) N-aş fi început, poate, aceste file memorialistice – sau, în orice caz, nu acum, atât de devreme! – dacă reflectarea cărţii sale *Les tremblements des hommes* şi, apoi, *Culorile curcubeului* (*’77*) asupra unor cititori mai puţin avizaţi, de la Maurice Nadeau, care atunci, după lectura cărţii lui Goma, n-a mai vrut să-mi publice *Bunavestire*, deşi eram în faza semnării contractului, ea urmând să apară abia peste cinci ani la Flammarion, – până la unii tineri scriitori sau jurnalişti români de azi, n-ar fi de natură să arunce o imagine nu întru totul conformă trecutului apropiat, aţâţând, ceea ce mi se pare mai grav, un nou război de gherilă ideologică, lansând din nou „dosare” şi „liste negre”, manipulând adevărul în modul cel mai abject, adică afirmându-l pe jumătate, trunchiindu-l, lipind cap la cap două fraze peste o prăpastie de alte fraze şi idei, colând şi calomniind, cu fervoare, brutalitate sau geniu, după caz.

De curând, un oarecare Florin Ardeleanu, în excelenta revistă „Familia”, în cadrul, cum se spune, al unei ample recenzii despre cartea lui Goma, se apropie, vrând-nevrând (eu cred că mai degrabă ne-vrând, dar asta arată încă o dată impactul negativ, uşor otrăvitor al cărţii!), de marginile calomniei. F. A. spune printre altele că „Partidul se pregătea, prin cuplul Burtică-Breban, să rezolve cazul Goma”. Nu înţeleg, cum aşa:

„cuplul Burtică-Breban”? Eram exclus din partid de cel puţin cinci ani şi din toate forurile reprezentative ale Uniunii Scriitorilor, o excludere – e bine ca anumiţi neofiţi s-o ştie sau să şi-o amintească! –, provocată de mine în vara lui ’71! De la revenirea mea în ţară în aprilie ’72, de la neprimirea mea la Congresul Uniunii Scriitorilor din mai ’72 ,deşi acesta fusese motivul major al revenirii mele, spaima (cu toate că aveam deja cetăţenia germană) că voi fi rupt de literatura română, deci, din septembrie ’71 când mi s-a *acceptat* demisia de către Biroul Uniunii Scriitorilor, din iarna lui ’72 când am fost exclus din Partid, din Biroul şi Consiliul Uniunii Scriitorilor (în mod ilegal, nestatutar), de atunci şi până azi, deci, martie ’91, nu am ocupat nici un fel de post în ierarhia Uniunii Scriitorilor, nici în conducerea Uniunii, în Consiliu sau în Birou, şi nici ca simplu redactor, două decenii. Oare memoria noastră e atât de anemică încât trebuie eu însumi să amintesc aceste lucruri, dreptatea, justiţia civică nu încep oare cu acel *suum cuique tribuere*, principiu fundamental de drept roman: dă-i fiecăruia ce este al lui?!

Vrem să restabilim o întreagă lume, sperăm, luptăm pentru o profundă răsturnare a injustiţiei şi minciunii sociale, şi, în acelaşi timp, cu o ciudată şi naivă sangvinitate, admitem date, minţim cu adevărat, trunchiem istoria, facem alte liste negre, alte dosare şi o altă psihologie a dosarelor! Oare când vom avea, în fine, criterii ale valorii, ale valorii estetice, literare, când vom înceta să apărăm adevărul unui grup, oricât ar fi acesta de bine intenţionat, pentru a spune, în sfârşit, *adevărul*, atât cât suntem capabili, dar întreg adevărul, o nouă societate, polemică pe drept cuvânt faţă de cea veche, injustă şi abuzivă, nu se poate naşte dacă promotorii ei se servesc de aceleaşi legi, reflexe, tertipuri învăţate altădată!

Când un oarecare băieţel de la o revistă din provincie (revistă, repet, excelentă, cu nu puţine merite în ultimele două decenii, şi, deşi nu sunt un admirator al poeziei şi poziţiei, poziţiilor politice ale lui Alexandru Andriţoiu, trebuie să-i conced o anume clară, fermă stimă pentru probabil opera vieţii sale, revista „Familia”, unde au publicat, timp de decenii în umbra provinciei, dar şi a cenzurii, nume mari ca Ovidiu Cotruş, Balotă, Negoiţescu, Doinaş, Radu Enescu şi alţii), deci, când un tinerel, începător în

ale publicisticii, îmi alătură numele de cel al unui activist superior, al fostului secretar al Partidului, cu intenţia de a mă denigra, trebuie să ştie că face un abuz, cel puţin, o măruntă măsluire a istoriei. O spun nu atât pentru F. A., pe care nu-l cunosc, ci pentru cei tineri cărora le urez să intre în noua, libera literatură debarasaţi de bolile, apucăturile grave ale manipulării valorii estetice, le urez să înveţe să preţuiască şi să apere fondul, litera, esenţa actului creator literar. Suntem înconjuraţi azi – cum am fost şi ieri! – de o anume indiferenţă ostilă, dacă nu de ură de-a dreptul: cine vrea să servească literatura, romanul, poezia, eseul, istoria literară, critica, atât de necesare mai ales azi, să reînveţe principiile profesiunii noastre, să încerce, dacă este capabil, să se lase pătruns de *emoţia* valorii, a capodoperei, ca şi a creatorilor ei.

Goma, o spuneam, a aruncat în cartea sa o plasă groasă de sarcasm asupra lui Burtică; eu, însă, îi acordam o anume încredere. Să fi fost eu atât de naiv sau... atât de corupt...?!

VI

După ce a încercat să mă convingă să modific *Bunavestire*, Burtică, pe care l-am cunoscut cu ocazia acestei audienţe de la începutul lui februarie ’77, văzând că sunt refractar la orice modificare a cărţii, terminată cu trei ani înainte, mi-a cerut totuşi o concesie: – Atunci..., mi-a spus, scrieţi măcar o prefaţă în care să vă explicaţi atitudinea politică şi civică. Sunt unii tovarăşi aici care afirmă că aţi fi duşmănos regimului!...

– O postfaţă am spus eu.

– O postfaţă! a acceptat el, şi astfel am adăugat *Buneivestiri* acele câteva pagini de care, azi nu sunt mândru. Dar, spre deosebire de unii colegi ai mei care făceau compromisuri de tip prostituant în chiar *interiorul* operei (vezi *Delirul*, apărut cam în aceeaşi perioadă în care, ne amintim, tânărul Ceauşescu apare, „eroic”, în carne şi oase!), eu am produs compromisul în afara operei, un principiu al meu, al lui Matei Călinescu, Nichita Stănescu, din tinereţe. – Dacă trebuie să facem compromisuri cu puterea – cine, unde, care dintre cei mai mari nu a făcut-o, cu puterea, fie că ea a luat masca

militară, bancară sau politică, religioasă sau administrativă! –, dacă trebuie să facem un compromis, începând cu Femios ce cântă peţitorilor abuzivi ai Penelopei, s-o facem, ne-am spus noi, *în afara* corpului operei, să fie acesta un adaos, o lipitură, un articol de presă, poate un interviu, o prefaţă sau mai bine o postfaţă, dar strigătul creaţiei noastre să-l păstrăm estetic curat, intact!

Am scris deci acea blestemată de postfaţă, în care însă nu citez nici pe Marx şi nici pe Ceauşescu, ci, dacă-mi amintesc bine, pe Goethe şi Unamuno. Adaug însă, e drept, câteva fraze ambigue despre posibilitatea luptei în societatea instalată în România după al doilea război – „cu precădere după ’65” – şi declar că tot ce se întâmplă de la această dată este „istorie, fenomen complex, profund integrator al tuturor straturilor sociale etc. etc.”.

Evident, nu sunt mândru de aceste câteva fraze şi le regret, deşi, până azi cred că atunci, sub toată domnia lui Ceauşescu, exista într-adevăr posibilitatea luptei. Dar am socotit că e mai bine să le scriu decât să emigrez sau, mai grav, să-mi prostituez cartea mea probabil cea mai inspirată. Şi apoi, am vrut cu orice preţ ca această capodoperă a mea să apară în limba în care am scris-o, în patria literaturii mele, şi aceeaşi poziţie o avea şi prietenul meu Nichita, probabil cel mai mare poet român de după război, în orice caz creatorul celei mai puternice şcoli de poezie iraţionalistă în ultima jumătate de secol, poezie pe care aparatul de propagandă al Partidului a trebuit, în ciuda, spre furia sa, să o răspândească zi de zi, în şcoli, cazărmi, universităţi, subminându-şi propria ideologie, propriile principii! Arta mea şi a lui Nichita, profund iraţionale, care puneau în dubiu ideea de progres moral sau social, existenţa fiinţei şi a lumii obiective, care subliniau realitatea aristocraţiei naturale şi falsitatea oricăror lupte sociale ca generatoare de noi valori, artele noastre – ca şi ale unor congeneri! – au subminat, într-adevăr, comunismul! Disidenţa profundă aici trebuie căutată, şi nu numai în opoziţia jurnalistică, civică sau insinuantă, deşi nici acestora nu le retragem un anume merit!

Înainte de a deschide discuţia despre Goma, Burtică – pe vremea aceea, probabil, al doilea om politic în stat – a făcut un gest care m-a uimit, un gest pe care conducătorii comunişti, în general făţarnici, dispreţuind cultura şi pe slujitorii ei, îl făceau extrem de rar: un gest „sportiv”, aş zice, un gest deschis, extrem de angajant, un gest căruia i-a rămas credincios. L-a chemat, prin secretară, de la Casa Scânteii, în clădirea C.C., pe ministrul culturii de atunci, Miu Dobrescu, şi, după ce acesta a pătruns în uriaşul cabinet, arătându-i manuscrisul voluminos al romanului, i-a ordonat: Această carte trebuie să apară *aşa cum e*! (Era copia care nu conţinea nici una din cele 2000 de corecturi cerute de cenzură; cu excepţia uneia, o jumătate de pagină despre martiriul episcopilor uniţi şi despre rolul nefast pe care l-a jucat dr. Petru Groza, el însuşi fiu de preot ortodox, în procesul bisericii Unite, Greco-Catolice, şi în cel intentat în ’55, în faţa Curţii Marţiale din Cluj, episcopului şi, ulterior, singurului cardinal român, luptător pentru drepturile Ardealului, dr. Iuliu Hossu, singurul fragment pe care Burtică mi-a cerut să-l scot şi am acceptat.

– La ce editură din ţară doriţi să apară romanul Dumneavoastră?, m-a întrebat Burtică, în faţa ministrului, respectuos, iar eu, amintindu-mi că două edituri bucu-reştene îmi refuzaseră şi calomniaseră cartea – în primul rând Cartea Românească şi directorul ei, Marin Preda –, am spus, într-o mişcare spontană: – La Iaşi, la Editura Junimea!

Aceasta se întâmpla la orele şase seara; a doua zi la nouă dimineaţa directorul Editurii Junimea, Mircea Radu Iacoban mi-a telefonat şi mi-a comunicat că minis-trul său i-a dat ordin să-mi publice romanul *Bunavestire* în cel mai scurt timp.

– Da, va ricana poate Paul Goma, iată Târgul!

Fals, nu a fost nici un târg! Dovadă că, la nici o lună după apariţia cărţii, *Bunavestire* a fost sălbatic criticată, atacată, injuriată, ea şi autorul ei, împreună cu Goma, Negoiţescu, Manolescu şi întreaga „România literară” de către spadasinul bufon al curţii prezidenţiale, Titus Popovici, atac unic în analele plenarelor C.C., romanul a fost retras din biblioteci – nu din librării, deoarece se epuizase peste noapte! –, au fost pornite atacuri furibunde în toată presa literară şi de partid, Nicolae Manolescu, singurul critic care a

lăudat cartea, şi-a pierdut, pentru un timp, dreptul la cronica literară. „România literară” (Mircea Iorgulescu), „Contem-poranul” (Dumitru Micu), „Luceafărul” (Mihai Ungheanu), „Tribuna”, „Convorbiri literare”, probabil toate revistele literare ale Uniunii – care atunci nu a schiţat nici cel mai mic gest de protest! –, întreaga presă de partid m-a atacat, pe mine, cartea mea, dar şi întregul şi de fapt restrânsul front literar ce făcea atunci, implicit – lucru pe care Goma nu l-a înţeles şi nu a încercat să-l înţeleagă! –, o opoziţie culturală, dar şi politică.

Burtică însuşi – atacat şi el, fără nume, în acea plenară de la sfârşitul lui iunie ’77 – şi-a pierdut puterea şi, la câţiva ani, a fost silit – sau a vrut-o el însuşi! – să demisioneze din toate posturile de partid, din C.C., fiind trimis ca simplu inginer în producţie. Burtică, să nu uităm, unul din puţinii tehnocraţi veritabili ai lui Ceauşescu, un deceniu ministru eficient al comerţului exterior, apreciat de oameni de afaceri din afara României. Toate acestea şi altele Goma le ignora, deoarece nu se potriveau cu schema, oarecum simplificată, primară, a luptei sale contra sistemului. O repet, am avut atât de puţini luptători reali contra totalitarismului încât nici o clipă nu ne gândim să diminuăm importanţa unei figuri de prim-plan precum Goma! Dar nu e mai puţin adevărat că insuccesul luptei noastre, incapacitatea noastră de a crea o opoziţie veritabilă, organizată, contra tiraniei născânde, se explicau nu numai prin „laşitatea poporului român” (o expresie cu care nu sunt de acord, aşa cum contest afirmaţia unor intelectuali de azi că românii ar fi incapabili de simţ civic sau „primitivi, înapoiaţi” în exersarea drepturilor civice!), ci şi prin lipsa noastră elementară de solidaritate, a intelighenţiei, incapacitatea lui Goma sau a lui Tudoran de a rămâne în centrul lumii literare, culturale, ei dând dovadă de o anume rigiditate, falsă intransigenţă, ce se învecinau nu rareori cu un dispreţ crispat, cu o mască a suspiciunii, a aroganţei monopolului adevărului şi demnităţii civice, umane!

Nimeni, d-le Paul Goma, nu este în afara poporului său, a „egalilor” săi cu adevărat mesager, reprezentant, profet! Oare marea, invincibila eroare a lui Eugen Barbu – care este despărţit de Paul Goma printr-o lume! –, oare eroarea lui Eugen Barbu, scriitor adevărat, nu a fost mereu aceea de a se fi

considerat *singurul* deţinător al adevărului social şi moral, şi, încă mai grav, îndrituit să se *răzbune* pe propria sa tagmă?!

Când toată lumea greşeşte – sau ni se pare nouă că greşeşte! – trebuie să ne depărtăm, să fugim în exil, explicit sau nu, ca Aristide, nu vom învinge şi nu vom avea niciodată dreptate împotriva gintei noastre, a tribului nostru spiritual!

El, acest *trib* este, poate, detracat, heteroclit, templul culturii a fost nu de puţine ori pângărit, dar el este singurul, adevăratul, vom pierde mereu de vom fugi, înrăiţi, de sub coloanele sale. Céline însuşi, probabil cel mai mare romancier francez după Proust, a pierdut când s-a opus naţiunii sale „laşe”, cum o credea, geniul însuşi sau furia dreptăţii nu sunt suficiente pentru a apleca balanţa unei prejudecăţi milenare. Nu cei mulţi, ci *egalii* tăi au dreptate, chiar când tac sau ezită sau îşi caută armele şi cuvintele, când par adormiţi sau fascinaţi de sirenele zilei. Într-o artă atât de aristocrată cum e literatura, rămâne un criteriu, o axă de stabilitate, de orientare, de valoare, nu numai propriu-ţi instinct, propria-ţi „dreptate”, ci instinctul „grupului” căruia i te-ai alăturat. Un *grup* care a preluat, de bine-de rău, realele, sfintele tradiţii ale literelor române, ale conştiinţei naţionale exprimate în scris, în logos, ale fiinţei noastre istorice.

Există o mie de dreptăţi, de răzvrătiri posibile; nici una însă contra gintei tale fireşti, contra poporului tău, chiar atunci când el se află în „nedreptate”. Ce sunt acelea *dreptate* şi *nedreptate* în faţa norilor grei, de plumb, ai istoriei, ai necesităţii, ai lui Nemesis...

VII

...După ce a aflat părerea mea despre Paul Goma şi avatarurile sale, Cornel Burtică m-a întrebat dacă sunt dispus să vin cu Goma la el. „Bineînţeles”, am răspuns eu, încercând să-mi ascund uimirea; uimirea şi neîncrederea. Când Goma, în varianta cărţii de la Paris, se întreabă „de ce nu l-am sunat imediat după prima mea întrevedere cu C. B.”, comite, dacă-mi permite, cel puţin două erori: una, a aroganţei – eu nu eram obligat să-l sun imediat, nu eram amici, şi raporturile noastre, atunci, erau univoce, de

la el spre mine, dacă-mi amintesc... oh, eram bucuros de fiecare dată când mă căuta şi aş fi vrut să-l ajut mai mult decât am făcut-o. Încă la „România literară” îl menajam cât puteam – şi pe el, şi pe Leonid Dimov, amândoi stăteau ca un spin în ochii celor de la partid, care ar fi vrut să-i concediez, să nu le măresc salariul etc. etc., şi când, de altfel, i-am şi propus lui Goma să-i fac un referat la cartea lui *Ostinato* care avea „probleme”. Peste câţiva ani, când l-am întrebat, mi se pare, de ce nu mi-a dat totuşi, atunci în ’70-’71, manuscrisul să-l citesc, pentru că aş fi putut, dacă nu cu influenţa mea politică, măcar cu cea scriitoricească, să ajut la apariţia cărţii, el, Paul Goma, mi-a răspuns, cu o anume neglijenţă: – Eh, păi nu cred că se putea face mare lucru!

Paul Goma nu conteneşte să-l atace pe fostul său coleg de celulă, Al. Ivasiuc, defăimându-l cu o energie disproporţionată, şi hărnicia sa destructoare trece dincolo de reportaje şi memorii politice, într-un roman întreg, *Bonifacia*, unde *Alec* este sediul unor inimaginabile defecte şi ticăloşii, mai mult decât un pamflet, „romanul” acesta este un veritabil tratat de afurisenie, hilar prin transparenţa răutăcioasă, aproape demonologizantă, a unui biet individ care a suferit, a greşit desigur, era mânat de contradicţiile cele mai puerile, mai umoristice, dar care este un scriitor, fără îndoială, un martor lucid şi articulat al epocii post-dejiste, unul dintre cei mai buni scriitori, romancieri şi eseişti ai generaţiei noastre. Din nou, transportul de morală în profesiunea scrisului îi joacă o festă lui Goma, transportul în ambele direcţii: sau îl apasă, şi încearcă (după, vai, metoda harnică românească a denigrării colegului sau conaţio-nalului!) să-l „desfiinţeze” pe autorul Ivasiuc sub povara realelor şi închipuitelor vini şi suspiciuni politico-umane, sau, invers, în sensul absolut contrar, îşi transportă propria vanitate literară în politică, şi nu ne poate ierta, lui Preda, Nichita Stănescu, lui Ivasiuc sau mie, o notorietate de care el nu s-a bucurat. Gloria noastră, atâta cât a fost, i se pare un reproş continuu, o suspiciune continuă şi, în raport cu această suspiciune care s-a generalizat în vechea emigraţie, îmi amintesc de o noapte lungă de discuţii în casa lui Mircea Eliade la Chicago când, în prezenţa lui Matei Călinescu, d-na Cristinel Eliade a revenit de-a lungul întregii seri la o unică întrebare ce prindea astfel ciudate sclipiri: –

Cum de am reuşit, eu, noi, scriitorii români cunoscuţi, să ne publicăm cărţile, şi el, adică Goma, nu...?!, reuşind să mă proiecteze pentru acea seară, dar şi pentru multe alte nopţi treze ce mă aşteptau, într-o stare aproape clară de vinovăţie, de culpă, într-o psihologie tulbure şi angoasată, punându-mi aproape în pericol întregul echilibru al vocaţiei.

...Nu i-am telefonat, deci, imediat lui Goma pentru că eu însumi trebuia să mă gândesc ce hotărâre să iau, şi-apoi, mai ales, pentru că nu credeam că Burtică ne va primi, într-adevăr, împreună. Ar fi fost – cum a şi fost într-adevăr, dar Goma omite să sublinieze asta! – o premieră absolută în lagărul de Est, ca şeful disidenţei politice să fie primit la cel mai influent birou după cel al şefului statului, şi nu în prezenţa unor activişti sau a unor scriitori politruci, ci a unui prieten, oricum cineva favorabil lui, scriitor cunoscut – ceea ce nu era cazul lui Goma atunci! –, trăind într-un cvasiexil intern, refuzând să mai colaboreze cu autoritatea politică. Sigur, Burtică voia să ne câştige de partea lui, pe Goma şi pe mine, şi pentru aceasta ne-a promis amândurora că ne va publica o carte, mie *Bunavestire*, lui, una din cărţile oprite. Sigur, ei erau speriaţi de *underground*-ul politic al ţărilor din Est, la o săptămână după prima noastră întrevedere cu el Burtică urma să participe, la Sofia parcă, la o consfătuire a secretarilor C.C. cu propaganda şi cultura, confruntaţi cu un fapt nou şi neliniştitor pentru puterea comunistă în aceste ţări: Charta ’77, ce întrunea, pentru prima oară, vocile disidente din aproape toate ţările comuniste europene, şi e indiscutabil meritul lui Goma că, afiliindu-se Chartei, România a apărut pe harta disidenţei Estului. (Voi reveni însă la ceea ce ne propunea secretarul C.C. şi la poziţia mea şi a lui Goma vis-à-vis de aceasta.)

La o săptămână, însă, după prima mea întrevedere cu C. B., acesta m-a sunat, mi-a certificat promisiunea lui de a-mi publica *Bunavestire* şi mi-a repetat invitaţia de a veni împreună cu Goma la dânsul. Atunci, da, încă uimit, l-am anunţat pe Goma şi m-am bucurat, într-adevăr, că pot să-l ajut, deşi nu au lipsit unii prieteni din anturajul meu care m-au sfătuit să „nu mă amestec” în „treburile astea” şi să-mi văd de cariera mea literară. Nu bănuiman nici o clipă că însuşi Goma în zilele acelea mă „suspiciona” sau...

sus-piciunea a venit abia mai târziu, când, la Paris, instalat confortabil, îşi scria cartea pentru prestigioasa editură Seuil?

Oricum, cu entuziasmul meu vechi, care mi-a atras nu puţine momente inconfortabile, am spus: da!, l-am anunţat pe Goma care părea foarte bucuros – toate acele săptămâni, până la arestare, era teribil de emoţionat de „aventura” noastră şi părea, dădea semnele unei vii recunoştinţe! – şi într-adevăr, într-o dimineaţă de la sfârşitul lui februarie, a venit să mă ia de acasă şi, cu câteva minute înainte de orele opt dimineaţa, ne-am prezentat la una din solemn-macabrele porţi de intrare ale C.C.

Aici va avea loc o măruntă scenă pe care Goma, în cele două variante ale aceleiaşi cărţi (cea de la Seuil şi cea de la Humanitas), o prezintă diferit, minţind, calomnindu-mă cu bună ştiinţă, spre răul meu, indubitabil, şi spre folosul nimănui... decât, poate, al dictaturii!...

Am urcat deci cele câteva trepte şi am pătruns în holul de la intrare, unde se mai aflau câteva persoane, şi, la un birou, ofiţerul de pază, un maior, parcă, de securitate, ce verifica listele de audienţe. M-am apropiat, mi-am spus numele şi locul unde eram aşteptat. În afara tuturor regulamentelor, tânărul ofiţer – era un om înalt, negricios, al cărui nume nu-l reţin! – a sărit în picioare, m-a salutat cu mâna la chipiu şi, dintr-o răsuflare, mi-a declarat, emoţionat şi puţin comic totodată, că se bucură enorm că mă cunoaşte, că mi-a citit cărţile care i-au dat ore de satisfacţie înaltă, ca, mai ales, *Animale bolnave* etc. etc...! I-am întins mâna, l-am întrebat cum îl chema, era ardelean, făcuse dreptul şi, mi-a spus, încălcând încă o dată regulamentul strict de pază: – A, Dumneavoastră nu trebuie să-mi daţi buletinul! Să mi-l dea dânsul, doar! şi a arătat spre tovarăşul meu (de atunci)! În *Le tremblement des hommes*, autorul urcă împreună cu Breban (despre care nu se spune niciunde că era un scriitor de o anume audienţă în România, nici demisia mea din aparatul politic şi cultural al ţării, din vara lui ’71, nu este amintită cu o iotă!), securistul de la poartă îl salută cu mâna la chipiu, nu-i cere actele! „*Mie, bineînţeles,* mi le cere!” zice Paul Goma.

Ce înseamnă acest: bineînţeles?! Nu este cumva o... cum să-i spun... da: o ticăloşie?! Una, aşa, mică, nevinovată, strecurată, abia observabilă,

dar totuşi o ticăloşie! Noi, scriitorii, trăim nu numai prin profesionalism, dar şi prin prestigiul moral, or, această variantă calomnioasă a lui Goma mi-a dăunat, cu atât mai grav cu cât foloseşte *adevărul*, însă *trunchiat*, cea mai... neplăcută formă a calomniei, uzitată şi de comunişti sau de nazişti în procesele lor penale sau de intenţie. Da, în versiunea de la Paris, ofiţerul nu-şi explică gestul său! De ce a omis Goma explicaţia entuziastului ofiţer – pe care, în versiunea românească, o dă?! Nu a uitat-o, cartea a scris-o acolo, la Paris, cu memoria încă proaspătă, dovadă că în ediţia românească de anul trecut ea apare, chiar şi dacă într-o formă abreviată. De ce m-a *omis*, m-a „uitat", m-a „tăcut", cum zice el?! Ca să nu afle franţujii că sunt un scriitor cunoscut sau... ca să arunce asupra mea o umbră, o acuză abia voalată şi, ce ciudat!, nefăcând în fapt decât să continue zvonul ticălos lansat de securitate imediat după întoarcerea mea în '72, din „primul meu exil", zvonul că aş fi avut „o misie", nu ştiu ce „însărcinări speciale", intoxicarea obişnuită atunci când nu puteau acţiona cu metodele lor mai expeditive şi brutale. Ţin să-i reamintesc lui Goma că şi despre el se puneau în mişcare cele mai grosolane sau rafinate zvonuri, murdării: în faţa mea, odată, Pleşiţă a încercat să-mi paseze una, după care Goma ar fi „agent sovietic". I-am râs însă în nas, şi celălalt nu a insistat! Omisiunea de adevăr a lui Goma era cu atât mai gravă cu cât eu, atunci, nu mă puteam apăra: dacă aş fi făcut-o la Paris, într-un jurnal, sau la *Europa liberă*, aş fi fost imediat etichetat ca trimis indubitabil al guvernului! Dacă o făceam în ţară, în „Scânteia", rezultatul ar fi fost şi mai dezastruos. Alarmat însă de calomniile voite sau ne-voite din cartea lui Goma, la adresa mea, dar şi a altor scriitori români cunoscuţi, i-am telefonat prietenului meu Noel Bernard, directorul de la *Free Europe*, secţia română, şi mi-am manifestat acordul pentru un interviu pe care acesta, în agapele noastre prieteneşti, în prezenţa soţiei sale, Ioana Măgură, mi-l cerea de mult. În aceeaşi săptămână, însă, într-o lungă convorbire cu criticul Nicolae Manolescu, aflat atunci la Amsterdam, acesta m-a deconsiliat ferm şi cu insistenţă să dau acel interviu. „N-o să mai putem scrie despre tine, mi-a spus Nicolae Manolescu, ai să fii rupt de literatura română".

L-am ascultat şi am suportat nu puţine pierderi profesionale şi morale, atât în sânul emigraţiei culturale la Paris, cât şi în ţară!

Cui i-a folosit aceasta?! Nici mie, nici lui Goma, nici literaturii vii, celei bune, ce lupta în felul şi în formele ei – dovadă eficienţa ei, atunci şi acum! – poate doar... dictaturii!... Încă o dată: dictaturii!

VIII

...Cum au decurs cele două întrevederi pe care le-am avut cu secretarul C.C. Cornel Burtică?! Fără prea mari diferenţe între ele, dacă este să omitem că între prima, la sfârşitul lui februarie, şi cea de-a doua, în prima jumătate a lui martie, a avut loc o tragedie naţională: cutremurul din 4 martie. De altfel, ca un semn de bunăvoinţă (de o parte şi de alta a baricadei), Burtică i-a publicat lui Goma, după a doua întrevedere, un articol, un cursiv *Pământ de flori* în „România literară”, care a stârnit senzaţie: Goma nu mai apăruse de ani de zile în presa literară, cu atât mai puţin în „organul central” al literaturii şi când? Într-un moment când presa internaţională rezona de interviurile sale, de atacurile la adresa lui Ceauşescu – după cutremur, la Bucureşti se aflau sute de corespondenţi străini, şi Goma folosea, dibaci, toate armele ce-i stăteau la dispoziţie, ghidat cu inteligenţă, ca şi cu ani înainte, de D. Ţepeneag, întemeietorul şi artizanul cu adevărat al opoziţiei culturale româneşti. Ceauşescu ştia probabil ce face retrăgându-i numai lui cetăţenia română, în timp ce Goma, Virgil Tănase, Botez şi alţi disidenţi au reuşit să şi-o păstreze pe a lor, cetăţenie care nici până azi, în 1991, nu-i este restituită lui Ţepeneag! Apropo de acest fapt: încă de la prima întrevedere pe care am avut-o singur cu Burtică am atacat această problemă şi, din nou, spre uimirea mea, Burtică mi-a dat dreptate: – Într-adevăr, a acceptat el, fără să ezite, s-a făcut o greşeală gravă retrăgându-i-se lui Ţepeneag cetăţenia!... (L-am privit uimit, deoarece era notoriu că preşedintele însuşi semnase decretul ruşinos.) – ...Nu, a adăugat el, nu este în stilul Tovarăşului acest tip de rezolvări nedemocratice!... I s-a împins cu insistenţă această hârtie de către... ştii dumneata cine!...

Burtică m-a privit cu insistenţă şi încă o dată se confirma explicaţia întregii sale atitudini: fiind numit secretar cu propaganda şi cultura al C.C., după ce acest post fusese ocupat ani de zile de Dumitru Popescu, era în rivalitate cu acesta. D. Popescu a fost creatorul, printre altele, al cultului personalităţii – pe care urma să-l adopte şi Burtică, nu după multă vreme, sperând probabil să-l poată influenţa, dacă nu chiar manipula pe omul din fruntea statului şi care, nu puţinor inşi din anturajul lui le dădea impresia de *prost*! Probabil că şi Maurer a căzut în această capcană când l-a împins pe primul loc pe tânărul, radicalul, naţionalistul şi limitatul în calităţi intelectuale şi culturale, fostul utecist, protejat al lui Dej, miopie în care urmau să cadă nu puţini; eu însumi, o recunosc – Ţepeneag şi Pituţ îmi sunt martori! – eram tentat, în vara lui ’71, după neta de-clanşare a Revoluţiei culturale, să mă întorc şi, folosindu-mi poziţia din aparatul cultural şi politic, să încerc să-l influeţez pe omul care, nu de puţine ori, îmi apărea influenţabil, dacă nu nesigur de-a dreptul, în şedinţele oarecum restrânse pe care le aveam cu dânsul atunci, noi, membrii Biroului de conducere al Uniunii – nu am vorbit niciodată cu Ceauşescu între patru ochi! –, să încerc să limitez dezastrul care se profila, în ochii mei, cu claritate!

Există, în ţările noastre, ţări de Răsărit!, cel puţin două feluri de a te împotrivi puterii: cea *directă*, frontală, europeană, *poloneză*, practicată rareori şi care nu dă niciodată rezultate eficiente – încă o dată onoare lui Goma! –, şi cealaltă, într-adevăr pământeană, cu tradiţie, ce ne-a alunecat din geamantanele fanarioţilor sau din viclenia tortuoasă grecească – cea insidioasă, răzvrătirea sau răzmeriţele de culoar, atacurile voalate şi redundante asemănătoare unui târg rafinat şi interminabil în jurul unui covor de Buchara sau Kirman lângă minuscule ceşti de cafea, ce este şi devine aproape o artă în sine! Nu stabilirea preţului este cu adevărat scopul – ce intenţie vulgară! –, ci derularea unor complicate formule de politeţe (ce sunt tot atâtea injurii subtile dacă spadasinii verbali sunt de talie!), situarea celuilalt în etajele sociale, politice şi mondene, colportajul de ştiri, noutăţi despre vreme, familie, trib, planetă şi marile puteri ale momentului, discursuri asupra tradiţiei şi inovaţiei, artei şi decadenţei moravurilor,

despre femeie şi metaforă, despre Firdousi şi Lloyd George, Churchill sau contele Ciano!

Astfel şi cu luptele de culoar ale puterii comuniste ce, bănuiesc, semănau nu puţin cu luptele de dinainte, oricum una din variantele acestei ţesături de interese şi de grupuri, mai ales atunci când puterea se concentra în mâna vreunui autocrat, rege sau mareşal, beizadea sau domn ce-şi pândea rivalii din Bucureşti sau de la Poartă. Ivasiuc îmi spunea odată că explicaţia incapacităţii intelectualităţii noastre de a se coaliza contra domnului era relativ simplă: spre deosebire de bătrânul Occident unde nu rareori scriitorii de vârf făceau parte dintr-o clasă puternică, autonomă economic şi politic, nobleţea franceză sau marea burghezie germană, vârfuri ce purtau cu ele aroganţa, dar şi calmul istoric al unor purtători de opinie dincolo de clanul aflat imediat la putere, la noi, scriitorii, *grămăticii*¸o pătură, un grupuscul istoric oarecum recent, îşi creaseră prestigiul – şi acela nu prea stabil! – abia în ultimul secol, şi, de provenienţă extrem de modestă, era redus la ajutorul, bunăvoinţa şi capriţul domnului, voievodului, uneori ale bancherului, ca în vremuri mai noi. – De aceea, spunea în continuare Ivasiuc, spaima tuturor nu este atunci când domnul face abuzuri – oarecum previzibile, în zonele noastre geografic-morale! – ci când acesta... înnebuneşte!

Mie mi-a repugnat mereu – sau, cum doriţi, nu am fost capabil de aceasta! – lupta, politica de culoar: de aceea, în cei câţiva ani când m-am apropiat de putere am făcut-o în mod franc, chiar prea franc pentru spiritele dunărene, unde arta politică foloseşte în primul rând tertipul dedublat al linguşelii insidioase, al vitriolului aruncat asupra umbrei, şi nu asupra persoanei incriminate, lauda pompoasă, a *clin d’oeil*-ului, înjosirea ceremonioasă şi fugară, ca o haină ce se poate purta pe ambele părţi!... Probabil că această metodă este una eficace, de vreme ce boierii mai mici sau mai mari au folosit-o de-a lungul secolelor. Nu suntem atât de rupţi de tradiţie cum credem! Dar ce te faci cu... *nebunii*! Cu un Ioan Vodă, cu un Mihai Ghiaurul, cu un... Ceauşescu?! Cu cei care uită pilda înţeleaptă a unui Alexandru cel Bun sau Ştefan al treilea, cel Mare, care, după o scurtă personalizare a domniei, s-au sprijinit pe vechii boieri, spre gloria lor, liniştea ţării şi tihna straturilor complicate sociale?! Dej, în toată

instinctivitatea sa primitivă, a avut tactul să se sprijine pe boierii vechi sau noi, după ce a mazilit câţiva care îl primejduiau direct, cu cinismul întreg al unui fanariot (ca în cazul Pătrăşcanu, care nu numai că-l speria pentru viitorul imediat, dar îi şi irita spiritul lui – şi al ortacilor săi – de pro-letar aproximativ, prin acurateţea intelectuală şi francheţea morală, care, în ochii lui, ai „lor”, trecea probabil drept „naivi-tate periculoasă!”). O pildă de un astfel de „boier nou” a fost Maurer, fără îndoială, cu care şi-a construit întreaga, noua şi excelenta politică externă, pe care Ceauşescu, în prima sa fază, a continuat-o cu succes. Dej însă, în ciuda corupţiei, abuzurilor, crimelor, inculturii crase şi agresive, a lăbărţelii sale fanariote, nu a dat o clipă impresia de nesiguranţă, de pericol, liotei de slujbaşi, de *boieri noi*, roşii, ce-l înconjurau şi-l sprijineau. Şi iată-l deodată pe ceauşul cel fugos şi tânăr, bun cunoscător şi manipulator de oameni, genial misit între părţi cunoscute ca ireductibile (vezi intermedierea între Brejnev şi Willy Brandt, sau Begin şi Sadat!), cum, după câţiva ani de cuminţenie şi respect al tradiţiei şi privilegiilor, extrem susţinut de marile puteri străine, cum, în vara lui ’71 se nemulţumeşte nu se ştie de ce – de răbdarea pe care trebuia s-o manifeste faţă de propria-i politică de cvasiliberalizare, insuficientă chiar şi faţă de vecinii de la Nord ce mâncau aceleaşi feluri la ospeţe?!... sau... mai ştii, îmboldit de perechea Mao-Chiang Cin să grăbească atacul antiimperia-list?! Sau cine ştie, poate flatat de prietenii săi *fundamentalişti* din Africa septentrională şi din Orientul Apropiat, ce urmau să semene atâţia spini în calea gleznelor şi genunchilor fini, pretenţioşi ai vechii şi arogantei lumi a Soarelui Apune?!...

Iată-l deci pe tânărul domnitor roşu, noul Lăpuşneanu, erou al scenei din balcon din 20 august când desfide însăşi Armata Roşie şi o determină să se maseze pe malurile Prutului, în aplauzele cancelairilor apusene care, acablate de scandalul vietnamez, scapă pentru câteva luni de afurisenia tinerilor şi intelectualilor care, sute de mii, în Europa şi dincolo de Ocean nu se solidarizau în ruptul capului cu odiseea încă dureroasă şi suspectă din estul Asiei (vezi bombardamentul brutal al Cambodgiei, care a provocat până la urmă ajungerea la putere a khmerilor roşii, după Hitler, cea mai

eficientă maşină de exterminat oamenii!), acţiunea militară de salvare a democraţiei în Vietnam, contra vietnamezilor înşişi!

Amalrik, unul dintre disidenţii într-adevăr sclipitori ai gulagului sovietic, la una din primele sale conferinţe de presă în Vest, şi-a manifestat astfel nedumerirea: – Nu înţeleg, a spus tânărul istoric ce urma să moară nu după multă vreme într-un stupid (?!) accident de maşină, nu înţeleg de ce americanii, pe care şi eu, în tinereţea mea, i-am admirat atât, fac toate lucrurile pe dos: ori îi blochează pe cei din Extremul Orient să încerce cu orice preţ experienţa marxismului-realist – ori, invers, aici, în Europa de Est, îi ajută pe ruşi, cu toate mijloacele, să ne împiedice să revenim la democraţia burgheză!...

IX

Dar cum se ducea lupta, opoziţia de culoar?! Sub comunism, intelectualitatea a trăit, a trecut prin cel puţin trei faze, ultima fiind şi ea împărţită în două. Cea dejistă, a „obsedantului deceniu” (o expresie nefericită, după părerea mea!), liberalizarea sau, dacă doriţi, cvasiliberalizarea, şi perioada ceauşistă, la care doar ultima parte, ultimul deceniu a arătat forma clară şi agresivă a unei dictaturi personale.

Pe Dej, intelectualii de atunci, de vârf, se pare, nu l-au simţit ca pe un autocrat. (Ar fi interesante, într-adevăr, mărturiile actorilor de prim-plan ai acestui prim deceniu de putere comunistă, şi noi îi invităm cu această ocazie pe toţi scriitorii sau intelectualii care au scris în această perioadă şi au jucat un rol mai mare sau mai mic să încerce să testimonieze, indiferent dacă sunt sau nu apţi de simţ autocritic – important fiind să posede un limbaj, un stil pe măsura unui eseist mediu şi onestitate în faţa istoriei care se zugrăveşte iute sub ochii noştri. Nu vreau să dau nume, ar fi prea numeroase, unul trebuie însă să-l avansez: e vorba, bineînţeles, de Petru Dumitriu, care publică în aceste săptămâni în „România literară” un astfel de *témoignage*, sub formă de roman: *Întâlnire la judecata de apoi*, după părerea mea nu capodopera Domniei-Sale şi făcut în formă voalată, cu cheie. Îl invităm în paginile noastre să-şi amintească acum, în libertatea reală a presei din

România, cum a fost aşa-zisul obsedant deceniu, din unghiul D-Sale de vedere, surparea valorilor, a marilor nume şi, mai ales, lupta surdă, complicată, paradoxală şi profund nedreaptă ce începuse între scriitorii care nu se predaseră noii puteri – cel puţin în focul lor interior – şi aparatul de partid, sutele, miile de falduri şi de nuanţe pe care le prindea această încleştare. Am o deosebită stimă pentru opera şi cariera lui Petru Dumitriu şi mărturia D-Sale ar fi extrem de utilă nu numai culturii de azi, în procesul inevitabil şi stringent al dedogmatizării istoriei recente). Greşeala noastră – greşeala noastră *gravă*! – la începuturile liberalizării ('64-'65) şi întreaga, scurta perioadă până în vara lui '71, a fost aceea de a nu fi profitat destul, curajos, lucid – cum a făcut-o intelectualitatea maghiară sau poloneză ce traversa acelaşi tunel obscurantist ca şi noi! –, de momentul de slăbire a Partidului, momentul de desprindere de hegemonia sovietică în nu puţine domenii majore şi de reinstalare a unui alt model, cel al puterii personale, de familie, modelul *peronist*, cum l-am mai numit. Dictatura care a urmat poate că nu ar fi fost atât de crâncenă sau, cine ştie, nu s-ar fi instalat în nici un fel dacă noi, actorii şi factorii mai mult sau mai puţin de decizie din lumea culturii *ne-am fi unit* (nici azi, vai, solidaritatea vârfurilor în cultură şi ştiinţă nu ne e caracteristică!) şi am fi încercat (măcar) să facem procesul stalinismului cultural, al stalinismului *tout court*. (Aşa cum, încă o dată, ungurii, polonezii l-au făcut!). Ce e ciudat e că Partidul o făcea mai categoric decât noi, condamnând metodele ilegale ale Securităţii, începând o descentralizare administrativă şi economică, înlocuindu-şi aparatul de Partid, schimbând partenerii în exterior. (Măsuri pe jumătate – cu excepţia externelor – iute anulate la începutul deceniului opt.) Ar fi trebuit noi înşine să facem mai decis legătura cu valorile trecutului apropiat, cel de dinainte de război. (Una din încercări a fost *Antologia*... lui Manolescu, topită şi retrasă de pe piaţă, dar nu la decizia Partidului – cel puţin aşa îmi mărturisea secretarul C. C., Mizil, în '68, înainte de Conferinţa Scriitorilor, ci la incitaţia unui grup de scriitori ca Stancu, Cicerone Theodorescu, Boureanu şi alţii, denunţând – *ei*, şi nu Partidul! – includerea poeţilor Radu Gyr, Ştefan Baciu şi a altora în această carte, „slăbirea” vigilenţei revoluţionare!)

Iată, în acest exemplu, una din explicaţiile majore ale slăbiciunii funciare a frontului scriitoricesc: lupta în interiorul speciei, fratricidă uneori, alteori doar o concurenţă profesională sălbatică, caracteristică, mascată sub voalul „vigilenţei comuniste”, transportul, în fapt, al valorilor nespecifice, ale politicului, ale „noii morale” pe terenul estetic.)

Politicienii români, aflaţi şi ei la începuturile unei domnii, sfâşiaţi ei înşişi de lupte intestine, nu au avut decât să profite de setea noastră de putere, în cultură, de glorie imediată, setea aceea de glorie ce seamănă cu fanatismul, deoarece îşi exclude orice coleg sau adversar posibil, chiar dacă acesta se schiţează doar în vis! Ar fi trebuit, deci, să reluăm mai decis, mai siguri pe noi, criteriile esteticului, logicului, bunului-simţ, numele mari, adevărate, prestigioase, de la 1900 încoace, ar fi trebuit să publicăm în grabă câteva istorii ale literaturii moderne şi contemporane pentru a oferi o scară indubitabilă a valorii, sfârşind astfel cu ierarhizările mai mult sau mai puţin de grup sau subiective din periodice sau din sumarele unor cărţi de critică a literaturii vii, sfârşind cu ierarhizările cele mai subiective şi fanteziste ce circulau atunci într-un fel de samizdat oral prin lumea noastră. E adevărat că I. Negoiţescu intenţiona o astfel de istorie, dar a făcut „greşeala” să-i anunţe sumarul şi criteriile în revista „Familia”, lucru ce a stârnit un val de proteste, din nou, nu dinspre partea oficialităţii ce, un timp, preocupată de stabili-zarea noii sale formule, ne arăta o benefică cvasiindiferenţă (ceea ce noi numim: liberalizare!), ci din nou din lumea noastră: din nou Stancu şi alţi scriitori umflaţi de proletcul-tism, zeci de scriitori de mâna a doua sau a treia care, în „absenţa stăpânilor”, în absenţa celor mari, măturaţi de coasa dictaturii proletariatului, erau chemaţi să joace, cu satisfacţie abia acoperită, rolul impostor de mare scriitor – din nou Stancu, Jebeleanu şi alţii –, repet, scriitori buni, dar otrăviţi de tribuna înaltă pe care se aflau, au protestat şi săracul Negoiţescu a trebuit să-şi retragă proiectul, atât de necesar, de interesant, sau să-l transporte în subsolurile activităţii sale.

Pentru a nu părea unora excesiv de aspru cu unii colegi ai mei, voi relata un fapt, cunoscut de puţini, ilustrativ într-un grad înalt pentru complicaţiile luptei pe care le ducea literatura atunci, luptă pe care străinii

sau propria noastră emigraţie culturală – care nu a trăit nici o oră în miasmele şi condiţionările acestei lupte, acestui mediu nou istoric – dacă nu le falsifică, le nivelează la extrem: rareori şi numai în momente extrem dogmatice, extrem represive cum au fost cele de la începutul instalării bolşevicilor sau cele de la sfârşitul dictaturii personale ceauşiste, lupta aceasta s-a simplificat, s-a maniheizat într-o încleştare între bine şi rău, între poliţie şi partidul său (sau, dacă doriţi, invers!) şi reprezentanţii spiritului şi tradiţiei reale româneşti. În rest – decenii întregi, lupta aceasta a luat nu rareori forme absolut paradoxale, de necrezut uneori pentru cei „din afara” lumii noastre sau din afara comunismului. Slăbiciunea literaturii noastre, a frontului nostru prost, cum ar zice Noica, lipsa de luciditate şi de nerv, de îndrăzneală politică, incapacitatea de a fi într-adevăr *orgolioşi*, adică siguri de noi, de valorile pe care le producem, de ceea ce reprezentăm. Şi, vai, aceste metehne, mi-este teamă, continuă! Sunt ele oare eterne, legate de creaţie... într-adevăr?!

Mă aflam la Sinaia, în iarna lui ’63, pentru prima oară musafir la palatul Pelişor (nu eram încă membru al Uniunii Scriitorilor, dar mi se făcuse favoarea de a mi se acorda o repartiţie pentru o cămăruţă la etaj!) şi scriam la primul meu roman, la *Francisca*. Apăruse, mi-amintesc, prima carte de poezii, sub comunişti, a lui Blaga, mort de curând – avusese timp să-şi vadă şpalturile, prin grija lui Ivaşcu, mi se pare! –, o carte postumă deci, cu un sumar extrem de „prevăzător” dar, oricum, apăruse pentru prima oară după ani de salahorie cvasiculturală şi după apariţii marginale ca traducător, trăitor în teama arestării şi a vulgarităţii din presă, şi din viaţa cotidiană a Clujului „cultural”; nimic din ce-i omenesc nu i-a rămas străin, atunci, în acei treisprezece sau paisprezece ani de excludere a sa de la catedră şi din viaţa publică literară română, marelui om.

Matei Călinescu, care nu împlinise încă treizeci de ani, era atunci, prin grija, dar şi prin curajul şi gustul lui Paul Georgescu, şef de secţie critică la „Gazeta literară” şi făcea cronica literară. Cu ocazia, deci, a apariţiei subţirelului volum, a făcut o cronică „neprevăzătoare”, mai amplă decât cele de care se bucurau culturnicii, atâţia aşa-zişi colegi ai lui Blaga, mai

mici sau medii, cocoţaţi pe tot felul de posturi în ierarhia revistelor, a Uniunii, a Partidului, Arlusului, Securităţii înseşi etc. etc.

După apariţia acestei cronici din „Gazeta literară”, seara, la Pelişor, în aerul velutat şi bonom de mare pension al vârfurilor culturii, s-a întâmplat un cutremur!

X

Ne aflam cu toţii, un grup de vreo zece-doisprezece scriitori, instalaţi în marele hol de lemn al Pelişorului, (celebru prin faptul că în el fuseseră expuse rămăşiţele pământeşti ale gloriosului rege Ferdinand), la una din plăcutele palavre în jurul focului, ce aveau loc în fiecare seară. Se aflau acolo, printre alţii, Jebeleanu, Preda, Nina Cassian, Al. I. Ştefănescu şi Mihnea Gheorghiu.

– Aţi citit cronica literară de azi, din „Gazeta lite-rară”?, lansă cineva atacul şi, iute ca un foc de paie lacom, discuţia se aprinse în jurul acestei teme. Dintr-un bavardaj lejer, traversat de poante politice şi literare, calambururi sclipitoare, amintiri despre scriitori dispăruţi, conversaţia s-a focalizat şi înăsprit brusc, pierzându-şi eleganţa. E adevărat, nu s-a mers până acolo încât să se protesteze contra apariţiei cărţii – deşi mi se pare că am auzit remarci minimalizatoare la adresa calităţii poeziei martirului dispărut, dar repede atacurile s-au concentrat asupra tânărului cronicar. – Cine e acest Matei Călinescu?! Cum i se permite să ţină o cronică literară?! Ce, a înnebunit Paul Georgescu, dă pe mâna unor necunoscuţi locul cel mai supravegheat – de foruri, dar şi de confraţi! – al revistei ce era *organ* al Uniunii după „Scânteia”, deci dătătoarea de ton în lumea literară. Şi atunci am tresărit, pe scaunul meu aflat puţin literal, mai ales după ce, nu ştiu cine, o voce, a remarcat: – Vedeţi că se află un prieten de-al lui aici!

– De fapt, a irupt unul dintre convivi, ce-ar fi să studiem puţin dosarul acestui Matei Călinescu?! Mi se pare că are o origine destul de tulbure! Cum dăm pe mâna!...

Iarna lui ’63, deci trupele sovietice evacuaseră teritoriul României de cinci ani, trecuseră cinci ani de la faimosul congres XX (al cărui raport

hruşciovist, într-adevăr revoluţionar – Gorbaciov nu se înscrie azi, oare, în aceeaşi linie, evident, mult mai radical?! –, fusese interzis în ţară şi în mediile de Partid) şi, din nou, cuvântul blestemat *dosar* căzuse într-o discuţie profesională, purtată nu la Sindicat, nu la Partid, nu la Securitate, ci în holul luxos al unui palat, unde masa şi casa, îmbelşugate, costau ridicol de ieftin, cuvânt invocat de un scriitor, de un scriitor adevărat. Ştiu numele acestui scriitor, dar nu vreau să-l divulg deoarece nu aceasta e important (în orice caz, nu a fost Preda!), ci inconştienţa colectivă, beţia de care erau cuprinşi, subtil şi tenace, cu toţii, *revoluţionarismul* acela fals, ca orice ideologie impusă de o poliţie totalitară. Se aflau acolo, ca şi în presă, nu puţini foşti scriitori suprarealişti, oameni de stânga înainte de război, şi grotescul răzbunării aparatului de partid în cazul lor a fost că le-a interzis lor, în primul rând, tovarăşilor de drum, arta, esenţa şi forma artei lor, taxând-o ca „mic-burgheză”. Dar ei, unii dintre ei foşti anarhişti şi geniali pornografi ai literaturii, copii talentaţi, fără frică, nici reproş, luptători vaianţi contra maşinii şi „stupizeniei” burgheze, contra filistinismului de orice bord, acum, într-un stat condus de câţiva lăcătuşi, vopsitori de vagoane, vagi electricieni şi alţii, ne-calfe încă, şi-au pierdut întreaga, inspirată sau nu, insolenţă şi truculenţă, se aliniaseră ca nişte şcolari în faţa puterii primitive ce bâlbâia fraze vag ideologice, unse cu uleiul gros al resentimentului, resentiment pe care nu puţini l-au împrumutat cu grabă din arsenalul copiilor confuzi ai proletariatului român.

– Da, dom’le, tovarăşe, ia să vedem ce e cu dosarul acestui băiat..., acestui filfizon literar, fost asistent al lui Vianu, pe care nu l-am văzut, vreodată, semnând un editorial „de-al nostru” etc. etc.!

Reproşul la adresa poeziei lui Blaga – atât de greu, de nedrept, de absurd publicată la luni de zile după moartea lui –, ameninţarea cu *dosarul* la adresa unui tânăr critic ce îndrăznea o laudă timidă şi calificată pentru una din marile şi nedreptăţitele siluete ale culturii noastre m-au umplut de silă: mi-am făcut bagajul şi am vrut să fug, dându-mi în acelaşi timp seama ce gravă ar fi orice afrontare a acestei lumi călduţe, nu impostoare, repet, dar flatată excesiv şi amnezică, grav amnezică. Dimineaţa, la o oră „mică”, când m-am întors acasă de la Riegler, un restauranat în afara incintei

Pelişorului, am găsit sub uşă un bilet al Ninei care mă ruga să nu plec, să nu fug, luându-şi asupra ei vina tuturor. Mi-a fost încă o dată ruşine: cine eram eu ca o poetă distinsă, cunoscută, să-mi ceară scuze, un mărunt şi aproape ridicol, în rigiditatea sa, debutant întârziat care, ca şi prietenii săi, Matei Călinescu şi Nichita Stănescu, visează, inoportun, pueril, la criterii pur estetice!

Peste câţiva ani, cărţile noastre, ale lui Nichita, Matei sau ale mele, au fost acuzate în străinătate, dar şi acasă de estetism, iar literatura noastră, de evazionism estetic! Se poate, azi încă sunt mândru că, în ultimul deceniu al lui Ceauşescu, când aproape nu puteam să public – şi nici nu voiam, decât textele mele fundamentale! –, am insistat ca un interviu al meu, mi se pare în revista azi dispărută, sau pe cale de dispariţie, „Ramuri”, să poarte titlul: „Esteticul – zonă autonomă şi majoră a vieţii sociale”!

Într-adevăr, *descoperirea esteticului*, a esteticului pur, absolut, a fost pentru noi, pentru grupul nostru restrâns, prost văzută şi destul de izolată în acea frământare socială, un ideal porofesionist, dar şi unul practic, de luptă. Esteticul, esteticul pur are acest inconvenient, dar şi privilegiul ciudat de a fi perfect ambiguu: el poate fi fugă, dar şi ideal social, depinde în ce moment, în ce ambient îl abordezi, cu câtă curăţenie, cu câtă radicalitate, depinde din ce unghi îl ataci. În plină perioadă dogmatică dejistă, a aspira spre esteticul pur putea fi mai mult decât o fugă din real, putea fi o gravă neprevedere, aproape o crimă. În momentul liberalizării – atâta câtă a fost! –, a-ţi aminti că unii, doar cu câţiva ani înainte, visau esteticul ca normă, *numai* esteticul, valoarea intrinsecă, părea hilar, dacă nu de-a dreptul laş, evazionist, cum se spune. În cel mai bun caz, ei puteau fi adepţii acelui snobism literar ce făcea furori în plastica şi literatura engleză şi franceză la sfârşitul secolului trecut: artă pentru artă!

Dar noi nu voiam – noi nu vrem nici acum! –, deşi militâm pentru acelaşi *estetic ca formă autonomă şi majoră a vieţii sociale*, o artă pentru artă, nu, noi vrem o clarificare, o profesionalizare a criteriilor, o revenire în câmpul nostru predilect şi major, în specificitatea noastră inconfundabilă, noi respingem orice imixtiune, fie ea a bisericii, a moralei burgheze sau a Partidului! Încă o dată azi, când abia liber, esteticul riscă să fie din nou

invadat de *resentiment*, sub atâtea forme mascate şi ingenioase ale acestuia, prelungind întreaga epocă comunistă care, în mare, în esenţa ei, ce a fost decât o epocă sălbatică a *resentimentului*?! De resentiment, dar şi de carierism şi, anume, de arivismul cel mai grosolan, ce se drapează în faldurile moralei sau politicului pentru a accede la sfere sau merite care altfel sunt, oho, inabordabile!

I-aş sfătui pe aceşti domni de ieri şi de azi, atât de harnici în resentiment şi carierism, mai mult sau mai puţin mascat, să-şi încerce geniul adaptării şi al luptei nu în zona socială, ci în cea, cu mult mai limpede şi aspră, a metaforei, a construcţiei ideatice şi logice sau a redescoperirii tradiţiei! A reabilitării istoriei, sociologiei, psihologiei, aici, unde, ca şi în filosofie, urbanistică şi alte zone majore ale construcţiei spirituale, pauperitatea şi ezitările noastre sunt mai mult decât evidente, explicabile istoric sau nu.

Propunem acestor domni care, sub masca restabilirii *tout de suite* a adevărului social şi profesional, compun deja liste negre, dosare de merite, genealogii „pozitive”, şi care îşi exersează ochiul vigilent, încruntat, atunci când cineva cu har – doar cu har! – îndrăzneşte să calce alături de poteca trasată de câteva spirite înţelepte şi, ades, oculte, alături de cele câteva parole de fier ale unui grup sau altuia – le propun, deci, dacă nu au bunul-simţ de a înceta continuarea acestei „tradiţii realist-socialiste”, să aibă măcar pudoarea de a ne arăta un rest de inventivitate, un început de creaţie chiar şi în zona alunecoasă a avansului social, a reîmpărţirii grăbite, prea grăbite, a rolurilor.

XI

Vorbeam mai sus despre cele două modalităţi de a lupta contra puterii abuzive, contra puterii *tout court*: manevrele de culoar şi opoziţia făţişă, atât de rară, de exotică pe plaiurile noastre, mai ales sudice. Ardelenii, într-adevăr, au făcut sau au recurs mai des la opoziţia făţişă şi organizată, şi e suficient să amintim cele vreo trei secole de luptă civilă, din ce în ce mai lucidă, mai eficientă, mai largă, care a primit numele de *Şcoala Ardeleană*,

făcută şi impulsionată sub protecţia noii religii a ardelenilor: Biserica Unită cu Roma, cea Greco-Catolică, *singura* instituţie care s-a opus şi care a fost eliminată total din viaţa publică, civică şi al cărei martiraj, în mod paradoxal, continuă şi azi.

Cât de puţin suntem obişnuiţi, cât de greu ne vine să acceptăm lupta deschisă, totală, contra unui regim discreţionar, o arată felul în care au fost şi sunt încă priviţi un om şi o instituţie care au refuzat compromisul de orice fel, adaptările, colaborările mai mult sau mai puţin profunde: omul se numeşte Lucian Blaga, iar instituţia: Biserica Română Unită.

Înainte ca poliţia sau aparatul politic al vechiului regim s-o facă, ne-am grăbit noi, adeseori neremuneraţi, să acoperim – şi Omul şi Insituţia! – sub reproşuri, uneori chiar sub calomnii. Lucian Blaga era prezentat în anii şaizeci ca inadaptabil – în sensul rău! –, ca ins care a pierdut trenul, incapabil, deşi doritor, de adaptare, de aranjare, de compro-mis; iar despre Biserica Unită, pur şi simplu se afirma că după o lungă *trădare* s-a întors la fiinţa mumă şi legitimă, *singura* Biserică posibilă şi istorică a românilor, cea răsări-teană, Ortodoxă. *Luntrea lui Caron*, romanul exemplar şi mărturia dramatică, lucidă şi îndrăzneaţă apărută în ultimele luni arată, cu câtă claritate, energie şi profetism a reacţionat poetul şi filosoful din nordul ţării la noua invazie barbară, dacă nu desfiinţând, oricum relativizând mult celelalte modele din capitala ţării, a unor artişti impecabili însă comozi, grăbiţi să-şi vadă scrierile tipărite şi de noua putere.

Iar seninătatea cu care, azi, ieşită din *underground*-ul a peste patru decenii de martiraj – dar de existenţă pastorală şi catehetică! –, Biserica Unită luptă să-şi păstreze, să-şi continue fiinţa, de data aceasta nu cu organele Securităţii, ci cu o amnezie agresivă aproape generalizată şi cu vârfurile statale şi bisericeşti, este edificatoare. La o întrunire pe care revista noastră a avut-o la Cluj (la una dintre ele) pe tema luptei Bisericii Unite de a-şi recâştiga dreptul la vechile lăcaşuri de cult, zidite de ea, şi dreptul de a primi şi a mărturisi împreună cu vechii şi noii credincioşi credinţa în Mântuitorul, unul dintre vorbitori, părintele Botiza, calm şi aproape trist – cu o elocvenţă tristă vreau să spun! –, se întreba de ce Uniţii, după ce şi-au văzut desfiinţată brutal Biserica, capii ei târâţi în puşcării şi torturaţi, atâţia

preoţi alungaţi sau forţaţi şi şicanaţi prin mii de viclenii să „treacă”, să „semneze” trecerea la cealaltă Biserică, după întreg exodul acesta în interiorul ţării (într-o teribilă emigraţie internă, într-un exil intern, care a durat aproape o jumătate de secol), Biserica noastră Unită trebuie să sufere în continuare, să reia calvarul de la început.

– ...Poate este vina noastră, spunea părintele Botiza, poate este în întregime vina noastră: *nu am suferit destul*!

Iată o frază adâncă, *adevărată*, demnă de buzele Sfântului Paul sau Sfântului Augustin, o frază mai îngrozitoare decât imprecaţia cea mai aspră. Şi, încă o dată, ca şi în cazul martiriului cultural (şi fizic!) al lui Lucian Blaga şi al altor câtorva care au rezistat integral mareei roşii, actul acesta de suferinţă şi împotrivire se duce sub semnul imposturii, al calomniei abile, inventive, al nerăbdării noastre de a reduce la acelaşi numitor orice, preîntâmpinând cu o ciudată bucurie sau grabă metodele forţei totalitare.

Nu de puţine ori auzim fraza imbecilă, grăbită şi sinucigaşă: „– În definitiv, de ce să existe două biserici?! Şi-apoi... să nu uităm: ei *au trădat*!”

L-am întrebat odată pe unul dintre aceşti viforoşi apărători ai solidarităţii neamului: – Dar când anume a început această trădare...?! Nu cumva în primele secole după Christos, când fecioarele dace s-au unit cu tinerii coloni romani, învăţând un nou grai – iată şi o trădare lingvistică de care azi suntem atât de mândri...?! Oare nu cumva sunt în istoria noastră *trădări* de care suntem mândri?! Exista oare România Mare după primul război fără *trădarea* lui Ferdinand de Hohenzollern faţă de casa sa augustă, faţă de poporul său german, faţă de limba sa, când, la sfatul înţeleptului Brătianu, a târât ţara care l-a adoptat şi pe care a adoptat-o într-o catastrofă de moment, ce apoi s-a adeverit a fi una din întregirile cele mai justificate, cele mai puternice ale Românilor de pretutindeni?! Sau *trădarea* acelui grup de preoţi ardeleni, ortodocşi, care au început lunga luptă şi complicatul calvar al luptei pentru drepturi elementare în sânul unui imperiu brutal, pentru dreptul la învăţătură al „valahilor puturoşi”, la ocuparea de posturi în administraţie, dreptul de a alege şi de a fi ales, dreptul de a fi o naţiune, dreptul la o conştiinţă naţională! Şi au luptat atât de bine aceşti *trădători*, încât i-au convins, cu argumente aduse de la Roma, nu numai pe opresorii

lor indiferenţi şi brutali, dar şi pe ceilalţi Români, de peste Carpaţi, la Est şi la Sud, producând chiar şi efecte hilare, cum a fost acea limbă cvasiutopică, italienizantă, a lui Heliade-Rădulescu! De ce a fost atât de fascinat tânărul Eminescu de flacăra ce pâlpâia cu o ciudată fervoare acolo, la Blaj, unde o magistrală catedrală străjuieşte aproape un sat?!

Când Nae Ionescu proferează una din frazele sale nu numai extrem de imbecile, dar şi periculos fanatice, cum că: ortodoxismul este egal cu românismul sau invers, ştim bine ce flori otrăvite au ieşit curând din această învăţătură exaltată, unificatoare cu orice preţ, din acest totalitarism al ideologiei! Iar când Dej şi poliţia sa, de esenţă stalinistă, distrug a doua biserică în stat, ce număra peste trei milioane de credincioşi şi avea în spate trei secole de lupte politice şi civice împotriva unui imperiu absolutist, străin, el, noul autocrat, a reuşit, cu o eficienţă într-adevăr diabolică, mai multe rele majore în acelaşi timp: distrugerea legăturii directe şi ierarhice a uneia din instituţiile istorice româneşti cu Occidentul, *slăbirea* Bisericii Ortodoxe – în pofida aparentei ei întăriri cu bunuri, lăcaşuri şi credincioşi! –, deoarece devenea cvasipurtătoarea ordinii de stat şi era pe veci maculată de vina de non-asistenţă a unui *corp* în primejdie (cu excepţiile de rigoare ale unor clerici ortodocşi!) şi – în teritoriile *laicităţii confuze*, acolo unde vechea credinţă nu mai ajungea sau ajungea fals, calomnios, şi unde „noua credinţă” era respinsă organic, instinctiv.

Dubiul asupra capacităţii poporului nostru de viaţă spiritual-religioasă, simptom major al tuturor marilor popoare europene, vechi şi creatoare de civilizaţie! – a fost încă o dată reactualizat. Aceasta îl face, probabil, pe târziul, bătrânul Mircea Eliade, într-unul din jurnalele sale ultime, publicat la Paris, la Gallimard, să încerce, extrem de stângaci, aproape iresponsabil, să justifice mişcarea legionară ca „una care a arătat că poporul român este apt de religiozitate!”

Da, poporul român este apt de existenţă mistică şi metafizică, apt de a practica şi a crea viaţă spirituală, de a se înscrie în mitul şi ideologia sublimă a suferinţei Fiului Unic, dar nu mişcarea bezmetică şi criminală, „nerăbdătoare”, legionară este o dovadă, ci încreştinarea noastră de la anul o mie, întreaga şi vasta literatură orală ce înaintează, secole, prin vitregii

teribile pe roţile de lemn şi de aur ale credinţei creştine, *necesitatea* poporului nostru şi setea de credinţă ca de o *morală* profundă, de neocolit, unificatoare şi păstrătoare de gintă, de neam, de fiinţă umană; religiozitatea românească este într-adevăr o realitate, nu prin politică, ci prin tradiţie, şi Coresi sau Eminescu sunt mai degrabă apostolii ei, decât nu ştiu ce proclamaţie, decret sau şarjă a poliţiei, mascată mai mult sau mai puţin abil.

Suntem un popor religios, şi faptul că Biserica Unită nu s-a dizolvat, nu a murit, nu s-a epuizat în ciuda indiferenţei, a şicanelor, a securiştilor obraznici şi a atâtor tineri care o ignorau – cum poţi ignora Istoria sau, mai dăunător, cum poţi crede şi răspândi o falsă, o adaptată istorie?! –, arată că, aşa cum Biserica Ortodoxă se mândreşte de a fi, în toată lumea, păstrătoarea adevăratei credinţe, Biserica Română Unită se poate mândri, în întreaga şi adevărata ei umilinţă de corp ce poartă încă vii stigmatele agresiunii ateiste şi barbare, de a fi un stâlp al demnităţii româneşti şi umane.

Oare cuvântul *demnitate* – în sensul său mai special, mai adânc, de *respect pe care ţi-l datorezi ţie însuţi*! – nu va trebui să-l declinăm împreună cu Biserica luptă-toare, cea care a ales rara şi aspra formă de opunere vădită, necruţătoare, faţă de *vremi*?!

Sunt mai multe forme de luptă, e adevărat; dar nici una dintre ele nu trebuie să le ignore sau să le condamne pe celelalte, altfel riscă să cadă nu numai în orbirea fanatică a „nerăbdării” de a învinge, dar şi în boala propriei slăbiri. Într-adevăr, numai o victorie reală, îndreptăţită, ne întăreşte; celelalte, cele false pe jumătate sau pripite, ne împing spre nesiguranţă, spre rătăcire în cerc, spre epuizare internă.

Nemo contra Deus, nissi Deus ipse, pe Zeus nu-l poate învinge decât propria sa forţă.

XII

Paul Goma (şi alţii) face mare caz de o dedicaţie pe care i-am dat-o generalului Pleşiţă pe un exemplar al romanului *Bunavestire*, la câteva zile de la apariţie.

Apropo de aceste dedicaţii ce apar uneori, polemic, în presa română! E bine să se ştie, să ne reamintim, că această curioasă, interesantă subspecie literară – despre care, e adevărat, se pot face amuzante antologii! – nu este de domeniul public, aşa cum este literatura, în totalitatea ei. Un scriitor, vreau să zic un scriitor profesionist, are o anumită psihologie când emite un text ce trebuie să-l confrunte cu eternitatea şi o alta când se apleacă asupra unui jurnal de domnişoare – cu un secol sau două în urmă astfel de jurnale erau la modă, chiar şi în marea literatură romantică germană! – sau asupra paginii de titlu a propriei sale cărţi pe care un cititor, un admirator i-o întinde să-şi aplice fraza amabil-convenţională şi semnătura. În ce mă priveşte, eu nu vreau să-mi reneg dedicaţiile – cele câteva sute, cel puţin! – pe care le-am împrăştiat cu indiferenţă şi amabilitate de-a lungul carierei mele! Paul Goma, însă, care, printr-o împrejurare de natura destinului, a dat infinit mai puţine astfel de dedicaţii – îi urez să ratrapeze această măruntă injustiţie pe care i-a oferit-o existenţa socială! –, nu poate înţelege, probabil, că o dedicaţie, acordată chiar şi unui general de securitate, nu înseamnă mai mult decât ceea ce înseamnă: câteva rânduri amabile, de curtoazie, pentru cineva care ţi-a cumpărat cartea sau care ţi-a făcut un serviciu, cineva care ţi-a arătat o anume bunăvoinţă. Sunt unele reviste care azi, în România, fac un anume război de dedicaţii; după modesta mea părere, ele nu fac decât să se afunde într-o bătălie sterilă, nesemnificativă: de ce amabilitatea mea, chiar şi faţă de un potentat, să constituie o vină?! Nu o dedicaţie sau alta, întâmplătoare sau conjuncturală, au dus starea culturii noastre acolo unde se afla la sfârşitul deceniului nouă, nici măcar două sau trei rânduri aruncate în presă, convenţionale – deşi, faţă de rândurile din presă, publice, am avea dreptul la mai multă asprime! –, ci angajarea personală, *funcţională*, de zi cu zi, este infinit mai gravă! Prezenţa fizică în spatele unui birou, al unui prezidiu, cauţionarea fizică şi auctorială a unui program anticultural sunt nesfârşit mai grele de sens, de consecinţe... În ce mă priveşte, eu, din sutele, din miile de dedicaţii pe care le-am dat pe cărţile mele – şi sper că bunul Dumnezeu mă va ajuta să mai adaug încă alte sute (sau mii!) pe cele viitoare! –, chiar dacă unele dintre ele se află în bibliotecile unor foşti activişti, foşti militari, ale foştilor *aparatciki* etc., nu le regret în nici un fel;

am trăit în *acea* lume, am publicat cărţi în acea lume după o luptă indescriptibilă, enormă, şi, mai mult decât jena, nedumerirea de a fi trăit în acea lume oficială, resimt mândria de a fi rămas integru, scriitor, atât cât poate fi un om dependent de istoria cotidiană a unui deceniu sau de necesităţile comune, mândru, într-adevăr mândru de a fi făcut publice câteva texte coerente şi reprezentative! Şi, poate, nu numai pentru cel ce semnează aceste rânduri şi nu numai pentru deceniul în care ele au apărut, printr-un fel de miracol, printr-un fel de justiţie a literei scrise, a logosului!

Apropo de dedicaţia dată lui Pleşiţă de care Goma face atâta caz: da, generalul Pleşiţă mi-a făcut un serviciu, nu mie, omului, care nu avea nevoie de bunăvoinţa sa, ci textului meu, manuscrisului meu, romanului *Bunavestire*, şi, pentru acest lucru, când acest manuscris a văzut, ca printr-un miracol, lumina tiparului, i-am scris câteva rânduri de mulţumire. Nu ştiam, bineînţeles, că acelaşi om urma să-l tragă de barbă pe Paul Goma, deşi, bineînţeles, nu ignoram injustiţiile pe care acest om şi alţii – pe care nu-i cunoşteam, din aparatul de represiune! – le comiteau. Dar, ca şi în cazul I. Negoiţescu, am încercat, izolat cum eram în anii aceia, să intervin în favoarea victimei, am încercat, am luptat să readuc în discuţie un punct de vedere cât de cât uman, cât de cât de bun-simţ, valoric. I-am apărat nu numai pe Negoiţescu sau pe Goma, dar şi pe alţi autori prost văzuţi; unii dintre ei, atunci, în anul ’77, se numeau... Mircea Eliade sau Eugen Ionescu! Unii, bineînţeles, acum că „războiul” a trecut, naivi sau simpatici eroi de cafenea, vor afirma că Pleşiţă voia să mă manipuleze sau să mă neutralizeze, în cel mai bun caz!

Ei bine, nu m-a manipulat în nici un fel, nu am făcut, în destul de lunga mea carieră publică, nici un milimetru de concesie poliţienească sau valorică! Dimpotrivă! Iar în ce priveşte neutralizarea, de care probabil unii, în *siajul* lui Goma, sunt ispitiţi să creadă, ea nu a avut loc, deoarece, după apariţia *Buneivestiri*, printr-un efect de... greaţă, ca să zic aşa, de oboseală psihică şi socială, am început să fac sejururi tot mai îndelungate în dificila şi indiferenta străinătate culturală: oriunde mai bine decât *acasă*, decât o singurătate murdară, mai bine una curată. Între străini, între cei indiferenţi şi placid-aroganţi, în oceanul unor idiomuri străine, pe continente vaste şi

fără rădăcini, în umbra unor turnuri fără memorie, privind păsări desenate de genii exotice!...

Într-o zi însorită de la începutul de vară a anului ’76, în grădina populară Cişmigiu, în jurul orei unsprezece de dimineaţă, alergând la o întâlnire, l-am întâlnit pe o alee, nici mai mult, nici mai puţin decât pe ministrul adjunct al Securităţii Pleşiţă, în civil, cu o servietă în mână, îndreptându-se, după propria-i declaraţie, spre forul suprem, spre C.C. al Partidului. M-a salutat cu un fel de voioşie ce era masca lor atunci când nu o foloseau pe *cealaltă* şi m-a anunţat că a intervenit în favoarea mea la o cerere de călătorie în Suedia, unde se pregătea apariţia unei cărţi în editura René Coeckelberghs. Îl ştiam, cum am mai scris-o, de la o discuţie-anchetă în legătură cu confiscarea manuscrisului *Buneivestiri* la graniţă, din maşina aceluiaşi René Coeckelberghs, şi acum părea radios că poate să-mi dea vestea bună a aprobării călătoriei. „– Ei m-a întrebat jovial, eşti mulţumit cum...?!”

– Deloc, i-am răspuns, pentru mine, mai importantă decât această călătorie este apariţia cărţii mele, care zace de trei ani pe la edituri!...

Pleşiţă a luat un aer îngrijorat: „ – Nu ştiu ce se întâmplă cu manuscrisul dumitale, mi-a răspuns, mi-este teamă că este vorba de o gelozie profesională din partea lui... Marin Preda!... Dacă vrei, a adăugat, pot să duc manuscrisul la Comitetul Central: cui vrei să-l dau, lui Dumitru Popescu sau lui Cornel Burtică?!”

– Lui Burtică, am răspuns, nedând prea mare importanţă promisiunilor generalului.

Peste vreo două-trei zile primeam paşaportul şi fugeam la Stockholm, unde mi se oferea nu numai o bursă de lungă durată, dar şi calitatea de scriitor suedez şi liniştea, în sfârşit liniştea necesară cărţilor şi lecturilor mele.

Stockholm, un oraş pitoresc, înconjurat de ape, cu oameni blânzi şi inteligenţi, având încă prejudecata fundamentală a literaturii de calitate, a poeziei şi a muzicii, statura înaltă, severă şi elegantă a lui Lundkvist, căldura deosebită a familiei Branting care mă adăpostea şi, mai ales, frumosul fanatism literar al lui René, căruia i se părea că noi, cei câţiva

scriitori români, Stancu, Nichita, Ivasiuc, Marin Preda, Gabriela Melinescu sau eu, am fi apţi să spunem adevărul despre secolul în care ne mişcăm, am fi capabili să afirmăm o valoare majoră în ciuda originii noastre culturale mai degrabă marginale, în ciuda presiunilor magnifice ale marilor şi vechilor culturi!

După o vară întreagă petrecută la Stockholm – unde mi se pregătea o nouă patrie şi unde am scris un roman, *Pândă şi seducţie*, încă inedit până astăzi –, după o nouă ezitare a unui alt exil, m-am întors încă o dată acasă, spre furia sau uimirea unora, în patria literară de care fugeam mereu şi care, asemeni unei insule fantastice, ţesută din culorile febrei şi halucinaţiilor de zi-noapte, îmi apărea pretutindeni, acoperind în întregime orizontul nerăbdării sau oboselii mele de a lupta, de a crede.

Dar *patrie* înseamnă nu numai o memorie colectivă sau suma unor prejudecăţi esenţiale: patrie înseamnă şi un destin, un fel de *neputinţă* de a fi altfel, o eşuare într-o gesticulaţie monotonă şi simbolică. Patria este o alergare în cerc, o infirmitate ce devine lege sau, dacă vreţi, o victorie măruntă ce devine un fel de infirmitate, de dependenţă. Patria este nu numai limba şi aerul ideilor, patria, atunci când există, este nu numai aerul de deasupra mormintelor celor ce poartă acelaşi nume cu noi, patria este un fel de necesitate abstractă ce apare brusc, nevăzută şi de neocolit aşa cum un orb nu-şi poate ocoli ţinta spre care tinde, nu pentru că o vede, ci pentru că o duce cu sine.

EXILUL INTERN

I

Foiletonul pe care l-am dedicat exilului („Stafiile şi farmecul exilului”) ar fi trebuit să înceapă cu cele trei eseuri pe care le-am numit „Cazul Lucian Blaga”, prilejuite de apariţia-eveniment a romanului *Luntrea lui Caron*. Şi, poate, cu o mai amplă analiză a noţiunii de exil. Într-adevăr, dacă până la al doilea mare război al secolului nostru, exilul avea mai degrabă un sens univoc, cel de „pedeapsă” şi „pierderea patriei” ca la vechii greci, de pierdere a drepturilor cetăţeneşti, a averii, a limbii etc., odată cu venirea „la putere” a sistemelor extremiste politice, fasciste (în Spania, Italia şi Germania) şi comuniste (în Europa de Est), exilul, el însuşi, se complică, se împarte în două: cel extern şi cel intern. E suficient să facem această succintă analiză pentru a ne da cont, aproape cu brutalitate, de noua şi enorma complexitate a termenului.

Marea noutate istorică este bineînţeles „exilul intern”.

Or, la noi, această teribilă, aş zice „canceroasă”, noutate politică şi cetăţenească a fost inaugurată (pentru mine acest lucru este indubitabil) de „cazul” Lucian Blaga alături de alţii, bineînţeles, precum Ţuculescu,Voiculescu, Ion Barbu, ca să rămânem în domeniul culturii. Pentru a generaliza puţin lucrurile, putem afirma că orice individ adult şi onest care voia să creeze valoare în domeniul său, care voia să rămână în adevărata şi buna tradiţie a culturii şi civilizaţiei româneşti, orice individ creator şi bine pregătit profesional care nu se „îmbolnăvise” de boala fanatismului (roşu sau negru!) trebuia, volens-nolens, să intre pe culoarele,

din ce în ce mai strâmte, mai întortocheate, nu rareori paradoxale, ale exilului intern.

Apărarea valorii, a tradiţiei, deci a valorii româneşti – agricultura, „satul românesc”, biserica, cultura – iată unicul criteriu care te putea face să devii, de pe o zi pe alta, exilat – exilat intern, chiar dacă nu părăseai fruntariile naţionale, chiar dacă îţi păstrai limba, postul, uneori chiar şi carnetul de partid. Blaga, cum o spuneam, a fost primul mare exilat intern, iar romanul său, de curând apărut, arată luciditatea, curajul şi profunzimea, vezi profetismul poziţiei sale, atunci, în „aurora” dictaturii proletariatului, când „ei înşişi”, noii ideologi, proletarii ieşiţi din temniţele burgheziei şi ale războiului dus de fascişti (cei care se grăbesc să-l poleiască cu aur pe Antonescu care are meritul de a fi lichidat mişcarea legionară, să nu uite că acesta s-a lăsat antrenat într-un război imperialist, dincolo de hotarele noastre istorice şi fireşti, şi a fost aliatul lui Hitler), când noii conducători, ei înşişi, nu aveau ceea ce se cheamă legitimitate, siguranţă de sine, experienţă în conducerea treburilor statului, îngâmfarea de pe urma relaţiilor externe etc. (Legitimitatea, la drept cuvânt, nu au avut-o niciodată, aceea pe care ţi-o dă reprezentanţa naţională ieşită din urne; dar, pentru câţiva ani cel puţin, susţinuţi de marile puteri occidentale, unii dintre *leaderii* din Est, comunişti, au fost, mai mult sau mai puţin, direct sau indirect, pe căi diplomatice sau economice, susţinuţi până la marginea, până în pragul legitimităţii.)

Dar Blaga, din păcate, a fost o voce în pustiu, un exemplu steril. Cazul lui arată încă o dată una din fisurile fundamentale ale intelectualităţii, şi nu numai ale celei româneşti: incapacitatea de solidarizare în momentele de criză, de ameninţare a valorilor mari, naţionale, a persoanelor care sunt purtătoare ale acestor valori. Astfel, au putut învinge mai uşor, mai iute, mai brutal cei ce conduceau sub „umbrela” armatei sovietice, cei din „prima oră”, în ciuda disensiunilor între cei veniţi de la Moscova şi „autohtoni”; astfel au putut învinge Ceauşescu şi clica lui, cea din „ultima oră”, din ultimul deceniu de dictatură: nici coşmarul social cel mai grotesc, cel mai „absolut”, mai terifiant, nu a putut să ne unifice, să ne solidarizeze, nici în interior şi, vai, nici în exterior. (Cu un an înainte de căderea dictaturii, la

Paris, împreună cu D. Ţepeneag am încercat să constituim o Uniune a Scriitorilor, deoarece în ţară Uniunea Scriitorilor se afla de vreo cinci ani în ilegalitate, nestatutară, dar am întâlnit ample şi ciudate rezistenţe, ceea ce a făcut să eşueze proiectul nostru. Un exemplu, printre altele, de incapacitate de luciditate, de solidarizare, dar un exemplu major la care vom reveni.)

La cealaltă „extremă” a domniei comuniste avem încă un exemplu major de exil intern, de data aceasta un exemplu colectiv: cazul sau scandalul, cum vreţi, al aşa-zisei „meditaţii transcendentale”, când multe personalităţi de prim ordin, dar zeci şi apoi sute de specialişti, psihologi şi sociologi au trăit, de pe o zi pe alta, frigul social, *underground*-ul profesional şi psihologic, exilul intern. Din toate ororile ultimei perioade ceauşiste – care a culminat, indubitabil, cu planul paranoic de lichidare a satului românesc! –, cazul meditaţiei transcendentale este, probabil, cel mai original, cel mai „exotic”, cel mai surprinzător: oferind însă, în acelaşi timp, legături nu mai puţin curprinzătoare cu alte vechi şi macabre înscenări ale stalinismului, vezi procesele de la Moscova, iniţiate de Stalin şi „orchestrate” de trista celebritate ce poartă numele de Vîşinski.

În primul rând cuvântul: *transcendental*! Nu numai unul dintre cele mai dificil de pronunţat în limba noastră (pus în circulaţie de un aparat de propagandă în fruntea căruia se afla cineva cu evidente probleme de dicţie chiar şi la noţiuni sau expresii curente, cu mult!), dar şi una din noţiunile cele mai complexe, mai abstruse, din întregul vocabular al filosofiei kantiene. (*A transcende*, a depăşi, a trece dincolo de criteriile curente, *transcendental*, categoriile apriorismului, înaintea experienţei, categoriile kantiene de timp, spaţiu, cauzalitate, substanţă etc.) Dar nu asupra substanţei acestui cuvânt, complexă noţiune filosofică vom întârzia, ci asupra exotismului ei, a greutăţii în a o exprima. Deja cu două decenii înainte, Ceauşescu a lansat un întreg program social şi economic sub un nume dificil – pentru el oricum! – de articulat: *multilateral*, *multilateralitate*. Cu „transcendentalitate” însă – trecând prin ilicit şi alte neologisme de ultimă oră, dictatorul s-a întrecut pe sine: întreg aparatul de partid şi poliţienesc, primarii, adjuncţii şi adjuncţii adjuncţilor, plutonierii şi cohorta enormă de responsabili, securiştii mici şi mari, reali sau bănuiţi,

miile de semidocţi cu patalama universitară ai regimului au trebuit să înghită această noţiune, acest cuvânt. (Oare câţi dintre ei au avut curiozitatea să-l caute într-un dicţionar, efort aproape inutil, deoarece majoritatea dicţionarelor ieşite sub comunişti – vezi masa noastră rotundă la Institutul Lingvistic din Cluj, „40 de ani de noapte a dicţionarului românesc" – au ocultat sau, mai ales, au corupt, degenerat, răstălmăcit, pervertit scrisul tuturor noţiunilor din marile grupe de cuvinte „duşmane", ce ţineau de realitatea şi denumirile din lumea ţăranului, a agriculturii, a bisericii, a culturii şi ştiinţei, a filosofiei şi, mai presus de toate, a istoriei.)

Dar să povestim pe scurt „romanul" acestui episod provocator şi profund anacronic – faţă de celelalte „democraţii populare" –, sângeros nu în formă, ci în esenţă şi în conştiinţe, episod ce trebuie să treacă de la comentariul oral în cel scriptic – şi noi invităm încă o dată pe martorii şi „eroii" acestui scandal politic ceauşist să colaboreze, în paginile revistei noastre, pentru a clarifica şi, mai ales, a face ireversibil unul din momentele-cheie al diversiunilor dictatoriale, aşa cum ar trebui, de altfel, să procedăm cu întreaga perioadă comunistă: numai *litera scrisă* poate fi începutul procesului de dogmatizare, numai istoria reală, scriptică, organizată, lucidă ne poate apăra de o tiranie viitoare, de un abuz statal viitor, numai istoria –, deci memoria scriptică, coerentă şi organizată, simbolică şi ştiinţifică ne poate interpreta trecutul, ni-l poate salva de la uitare sau false şi varii interpretări.

...În anul de graţie 1981, nu mai ştiu exact în ce anotimp, prin părţile „Dunării-de-Sus" şi-a făcut apariţia un oarecare Stoian, cetăţean elveţian, pare-se, care a propus instituţiilor specializate – psihologice, sociologice – şi „altor ministere" un experiment, un nou „program" de educaţie şi antrenament pentru a declanşa noi resurse de energie, poate, cine ştie, de a forja un „om nou". Ah, utopia „noului om", ce carieră lungă, întortocheată, seculară, a avut această sintagmă până a ajuns în secolul nostru să producă hecatombe umane, fizice şi morale: „noua Rasă" (fascistă), „noul om" (comunist).

Ciudat, propunerile, mai degrabă stranii (la acest nivel) ale micii biserici stoianiste, un fel de sincron românesc cu realitatea, adeseori

îngrijorătoare, a atâtor secte ce se răspândesc ca focul sau ca apa în ţara Soarelui-Apune şi nu rareori încalcă limitele legii şi ale bunei-credinţe, propunerea falsului elveţian a fost primită cu braţele deschise: dar nu de specialişti, ci de tovarăşii care foloseau până la indigestie, zilnic, în discursuri şi articole de ziar, cuvântul „ştiinţific” şi derivatele sale, tovarăşii din „conducere”.

II

...În biroul prof. Marin Rădoi (care urma, cu ocazia acestui scandal, să-şi piardă postul de ministru adjunct la Învăţământ), prof. dr. Radulian, directorul Institutului de Psihologie, ia cunoştinţă de o decizie a conducerii de Partid, semnată se pare de însăşi Madame Ceauşescu, de a da curs cererii d-lui Stoian din Elveţia de a ţine cursuri pentru un „experiment de testare a eficacităţii tehnicii de meditaţie transcendentală în educaţia tinerilor”, curs ce urma apoi a fi răspândit în şcoli şi licee: profesorii Gheorghiu şi Radulian referă negativ asupra nivelului şi actualităţii unui astfel de curs, însă sunt obligaţi să dea ascultare înaltei decizii. Până aici nimic nou, de peste patru decenii specialiştii s-au obişnuit cu astfel de încălcări brutale ale domeniului şi competenţei lor, ruina României de azi este rezultatul lor. De data aceasta, însă, familia Ceauşescu şi clica lor, clanul lor, au hotărât, după modelul proceselor de la Moscova, din anii treizeci, să exploateze „incidentul” exotic şi oarecum anodin al „meditaţiei” pentru a mări „veghea revoluţionară”, „vigilenţa”, pentru a accentua cultul personalităţii, deja suficient întreţinut şi, probabil, pentru a mări procentul de frică iraţională ce stă la baza oricărei dictaturi, dincolo de clase şi ideologii, dincolo de orice justificare. Într-adevăr, în acest scandal al meditaţiei au fost prinşi nu numai „simpli” tehnicieni, sociologi, pedagogi sau psihologi, dar şi vârfuri ale culturii şi ale administraţiei politice; acum că nimeni nu mai era la adăpost în faţa „bănuielii”, a vigilenţei „de stat şi de Partid”, oricine, de la orice nivel social, putea fi scos, târât, smuls din „respectabilitatea” civică şi împins pe banca acuzării. Şi, rapid, acest, mai degrabă amuzant, kitsch,

episod al „meditaţiei transcendentale” a devenit „complotul contra tovarăşului Ceauşescu”, a „ordinii de Stat” etc. etc.

La ce se aşteaptă un om bogat, mai ales un îmbogăţit peste noapte, cum sunt atâţia în secolul nostru?! Zi şi noapte el se aşteaptă să fie furat şi asasinat. În primul rând furat, deposedat de ceea ce el însuşi, în proprii săi ochi, nu crede a avea legitimitate. De ce se teme, în primul rând, cu o frică şi „furie” disproporţionată, iraţională, un dictator, cineva care cumulează cu rapiditate în mâinile sale puterile discreţionare ale unui stat?! De un complot, de „ceva” care să-l „jefuiască” de puterea neverosimilă dobândită peste noapte, de care el însuşi nu apare convins. Şi, dacă un astfel de complot întârzie, dacă o astfel de conjuraţie nu se iveşte, ei bine, în frica lui iraţională (o frică atât de enormă şi de inumană, încât se apropie de gelozie, în imperiul vieţii şi furtunilor sentimentale!), el inventă *de toutes pièces* un astfel de complot şi nu ar fi exclus ca, în timpul instrumentării procesului sau proceselor, să înceapă să creadă el însuşi în acesta. Astfel, la începutul anilor cincizeci – orice s-ar zice, anii cei mai sângeroşi ca brutalitate a dictaturii comuniste, ca număr de victime şi de abuzuri fizice şi morale exersate în toate clasele sociale! –, noii conducători, nesiguri pe ei, beţi de noua şi demesurata putere pe care tancurile sovietice care moţăiau în jurul marilor oraşe ale ţării le-o asigurau, au inventat astfel de „comploturi”! Deşi burghezia română era „la pământ”, fugită, dar mai ales izolată, închisă în numeroasele puşcării politice sau la Canal, nu numai deposedată de bunuri, dar şi „afurisită”, *demonizată* (vor trebui studiate, odată, similitudinile acestui sistem, comunist, ce se voia dialectic şi raţional, ştiinţific, cu crizele indubitabile ale bolilor Evului Mediu timpuriu), burghezia română, deci, intelectualitatea „reacţionară” şi ţărănimea înstărită trebuiau să facă oficiul de figuraţie în atâtea procese „orchestrate din interior şi din afară”, trebuiau să furnizeze „comploturi şi instigaţii”, temei al unei „vigilenţe mărite”, al unei înăspriri şi mai brutale a mijloacelor represive, al cedării unui spaţiu privilegiat Ministerului de Interne, al recompensării mai cinice a delatorilor şi fripturiştilor de ultimă oră.

Cursul de „meditaţie transcendentală” drept complot contra vieţii Tovarăşului! Ce titlu grotesc, de care peste un timp cei mai tineri vor zâmbi, dar care, câţiva ani cel puţin, a acoperit o realitate sumbră şi hilară în acelaşi timp. Au fost prinşi în acest proces, în acest „scandal”, zeci şi zeci de psihologi, pedagogi şi sociologi, vârfuri ale culturii – precum poetul Marin Sorescu, eseistul Andrei Pleşu şi alţii, cărora li s-a interzis semnătura, fiind însă îndemnaţi să se pocăiască în public, să facă un act de reparaţie pentru o vină niciodată comisă! –, iar institute întregi au fost desfiinţate – Institutul de Psihologie şi Pedagogie, Facultatea de Filosofie practic, aneantizată (ea cuprindea patru secţii din care trei, cele de Psihologie, Pedagogie şi Sociologie, au fost practic desfiinţate: cea de a patra secţie, cea de Filosofie, era redusă, în urma atacurilor succesive ale lui N. Ceauşescu, la un studiu sumar al unui marxism vulgarizat, cu exemple masive din „opera” Conducă-torului). Zeci de specialişti de înaltă clasă au fost trimişi „la munca de jos”: *Prof. Dr. Vladimir Gheorghiu,* specia-list în psihofiziologie, citat în nu puţine tratate străine de specialitate, remarcabil autor el însuşi, o somitate, este trimis ca simplu lucrător la „Nufărul”, după ce a fost victima unui proces în cadrul Institutului de Psihologie. Interesant de notat că, deşi, cum o spuneam la început, el s-a opus diletantului experiment „transcendental”, pe măsură ce lucrurile se îngroşau şi se agravau, nu puţini dintre colaboratorii şi colegii săi de institut au început să-l denunţe şi, cine ştie! poate să şi creadă în „vinovăţia” sa, oricum, să-l acuze tot mai vehement că e „vinovat de a fi *ştiut* de complotul contra tovarăşului”, în timpul nenumăratelor şedinţe de „demascare”, şedinţe unde, ca în anii treizeci la Moscova, anii cincizeci la Bucureşti, se cultiva isteria colectivă, atacul la persoană sălbatic, fanatizarea minciunii oficiale, spălarea creierului.

Prof. Dr. Radulian, directorul Institutului de Psihologie, face o criză cardiacă şi este pensionat prematur. *Dr. Stroe Marcus* este trimis la muncă necalificată într-o uzină metalurgică. *Dr. Georgeta Dan Spânoiu*, fostă şefă de secţie la Psihologie socială, este trimisă ca muncitor necalificat. În timpul şedinţelor de critică şi autocritică, ea îşi face o vehementă autocritică cu accente paroxistice, deplorând cu sinceritate faptul de a fi maculat

numele tatălui ei! *Dr. Aurora Perju-Liiceanu* – trimisă muncitoare într-o ţesătorie. *Dr. Irina Holdevici*, specialistă în psihofiziologie, asistentă a profesorului Gheorghiu, este trimisă, la rândul ei, ca muncitoare necalificată într-o fabrică textilă. Dr. Holdevici, autoare a numeroase articole, colaboratoare la tratate de psihologie, este acuzată în şedinţele de demascare de „a fi umblat goală pe acoperişuri, drapată în cearşafuri, cu o lumânare în mână!!...”. *Dr. Ene* şi alţii, pe care nu-i mai enumăr aici, sunt descalificaţi, trimişi în mărunte fabrici, daţi afară, trăind ani de zile o vinovăţie gravă şi confuză, repudiaţi de foruri, dar şi de proprii colegi, uneori chiar şi de prieteni, plonjaţi cu brutalitate într-un „Ev Mediu al sentimentelor”, într-o zonă socială discreţionară cu accente de iraţionalitate francă, cu rânjetul poliţiei de stat, al Partidului, al poliţiei pur şi simplu abia mascat în dosul acestor înscenări groteşti şi eficace. De remarcat că, în toiul acestei „munci” de demascare a „complotiştilor”, organele de Partid arătau o „intransigenţă”, o brutalitate cu mult mai marcate decât cele ale Securităţii! Să fi fost oare semnul că Partidul nu mai avea încredere în instrumentele sale?! (În fapt, numai conducerea lui; la acea oră, începutul deceniului nouă, noi nu credem că mai exista un partid ca atare!; conducerea lui, mai exact spus: grupul restrâns din jurul celor doi Ceauşescu, grup format din ce în ce mai evident din activişti recrutaţi de curând, de undeva din provincie sau din subsolurile partidului şi aparatului administrativ-politic, veleitari grăbiţi, fără pregătire şi fără scrupule, contingent la care apelează orice formaţie politică discreţionară, grup format din ce în ce mai clar din poliţişti.) Poliţia română va trebui să facă eforturi ample, lucide şi în timp, pentru a se debarasa de pata indubitabilă, persistentă şi gravă cu care regimul comunist, mai ales în cele două asalturi ale sale – „asaltul Dej” şi cel din ultima perioadă a dictaturii lui Ceauşescu –, a marcat-o. Din clipa când ea, poliţia, şi-a părăsit sarcinile fireşti în orice stat democratic: cele de asigurare a liniştii, a bunurilor şi siguranţei persoanei, a ordinii democratice pentru a se *ideologiza*, pentru a deveni complicea unei aventuri politice şi, în ultimă instanţă, a unei aventuri personale, antinaţionale, antiumane.

Astfel, au dispărut nu numai institute, o facultate umanistică cu secţiile ei atât de actuale, de necesare în viaţa socială modernă, s-au frânt nu puţine cariere, conştiinţe şi specialişti de înaltă calificare, dar chiar şi unele noţiuni, cuvintele au fost expulzate, exilate, blestemate, cuvinte ce ţineau de domeniile afurisite: *sociologie*, *filosofie, psihologie*, domenii temute de dictatură, de dictator, de comunismul însuşi. Mai ales cuvântul *psihologie,* această noţiune şi derivatele sale au devenit extrem de suspecte; şi nu numai specialitatea strictă ca atare, ci aproape întreaga cultură.

Nimic mai „firesc: cultura este generatoare a umanismului. Orice regim care sabotează sau se teme de cultură îşi trădează astfel ilegitimitatea, frica de istorie, de viitor, deci frica de libertate.

Într-adevăr, noi, azi, nu putem concepe libertatea fără cultură.

EXILUL (LUPTELE INTESTINE)

I

Una din bolile noastre, ale ţărilor „balcanice”, este cu siguranţă fatalitatea, ceea ce numeam odată „mica fatalitate”. Şi de acest sentiment a profitat din plin comunismul şi mai ales familia Ceauşescu (căreia îi putem găsi echivalent doar în istoria turbulentă a secolului al XV-lea italian, în familia Borgia, unde Machiavelli a găsit în Cezar Borgia un model pentru *Principele* său. Oare literatura de mâine îşi va găsi, va căuta modele în această familie extrem de unită ce trăia într-un alt secol, de megalomani, cu un ciudat şi profund resentiment faţă de propria lor clasă, cea ţărănească, orice s-ar spune, o excrescenţă exemplară, magnifică, macbethiană a comunismului?...).

Mica fatalitate, bucuria de a cădea în sentimentul inexorabilităţii, senzualitatea fatalităţii, în fond, incapacitatea de europenism, văzut ca un dinamism lucid, constructor, responsabil. Sentimentul fatalităţii (al drobului de sare al lui Creangă; interesant, şi Rebreanu, şi Creangă au dedicat prostiei două schiţe magnifice, nu ar trebui oare ele puse în legătură?!...), dar şi cel al confuziei luptei: prin aceasta înţelegem luptele interne, intestine, inutile, „păguboase”, cum ar zice acel prinţ al gratuitului şi generozităţii literare ce se chema Miron Radu Paraschivescu.

Puterea clanului Ceauşescu nu trebuie căutată numai în coeziunea sau marea sa abilitate – externă şi internă –, dar şi în confuzia noastră, în mediocritatea noastră în organizare şi luptă. În incapacitatea noastră de a fi lucizi de gravitatea momentului, în incapacitatea noastră de a transcende

măruntele şi tracasantele noastre vanităţi, spirite de grup, resentimente, lupte puerile şi pierdute *d'avance*, în fapt incapacitatea noastră, a intelectualităţii române, de a fi la nivelul dramatic, o recunoaştem, al evenimentelor istorice. Am pierdut încă o dată şi, ce ciudat, ne-am salvat, în acelaşi timp! Dar am rezistat, am învins chiar, dar... fără glorie! Neconvingător! Nu am putut fi la nivelul polonezilor (să ne consolăm, nici francezii n-au reuşit această performanţă în perioada lor „penibilă”, sub ocupaţie, pe care nu contenesc s-o descifreze până azi!), dar nici la nivelul ungurilor, care au arătat totdeauna, începând cu superba lor revoltă din ’56 şi după aceea, o perfectă coeziune de breaslă, luciditate a momentului şi scopurilor, sentiment real, profund, naţional. Apropo de sentiment naţional: când vom înceta să trişăm cu acest sentiment, cu această *realitate*, când vom înceta să facem din ideea naţională o armă de diversiune, o armă politică?! Când văd că şi azi unele grupări încearcă să monopolizeze, să instrumentalizeze, să *utilizeze* acest sentiment, această stare profundă şi gravă, încerc o nedumerire care se învecinează cu perplexitatea şi greaţa. Nimeni, nici familia defunctă Ceauşescu şi nici alţii nu pot pretinde să posede acest sentiment, *adevărul* acestei stări! Nimeni nu poate vorbi în numele românismului, al *rumânismului*, acest lucru nu există! Suntem un popor multinaţional, *nimeni* în România nu are sânge curat românesc, întreaga istorie a naţionalismului mi se pare ridicolă şi reacţionară în mod profund, contrară adică valorilor şi tradiţiei reale româneşti! Cine vrea să servească poporul şi istoria românească trebuie s-o facă numai prin muncă creatoare, generatoare de valori indiscutabile, prin fidelitate creatoare faţă de tradiţia românească, faţă de instituţiile care au făcut ca România de azi să fie nu numai un teritoriu fizic limitat de câteva borne de frontieră, dar şi o realitate şi o explozie în conştiinţă, în conştiinţe, o *unitate* vie şi majoră a continentului istoric şi cultural în care trăim, Europa...

...Da, atât în exil, cât şi în ţară, în interior, am fost cu toţii împotriva clanului Ceauşescu, împotriva comu-nismului. Şi, în ultimul deceniu de dictatură, a existat o enormă coeziune în acest sens; şi aceasta nu numai în massele largi şi indiferente, dar chiar şi în rândul aşa-zişilor membri de partid, chiar în cercuri înalte ale puterii: fenomenul Ceauşescu a avut

„darul” nu numai de a caricaturiza sistemul, dar şi de a-l face indubitabil inuman, monstruos de-a dreptul, cine mai îndrăznea, în forul său intim, să-l justifice?! Nu, eu nu cred că au fost în România 4.000.000 de comunişti, nici măcar 400.000, nici măcar 40.000! Nici nu exista măcar un „partid” în ultimul deceniu al dictaturii, şi acest lucru partidele de opoziţie, naţional-ţărănesc şi liberal – a căror istorie în România este mare şi demnă de respect! – îl ignoră, lucru care explică, printre altele, ciudat de scăzuta lor popularitate. Va trebui oare să apară un partid monarhist care să stabilizeze voturile unei bune părţi a populaţiei ce ezită încă, pe drept cuvânt, între trecut şi viitor, viitorul imediat?!

Dar în lupta dură şi complicată politică, socială, nu este suficient, se pare, să fii contra *a ceva* pentru a produce, pentru a avea eficienţă! Nu era suficient să fim indignaţi, revoltaţi, nedreptăţiţi, deposedaţi fizic şi moral, umiliţi până în ungherele cele mai intime ale personalităţii noastre; istoria dramatică, coşmardescă, teribilă, recentă ne învaţă că trebuia, alături de toate aceste răni şi ulceraţii, să fim capabili de unitate, de o minimă, necesară unitate pentru a putea lupta, pentru a fi capabili de a începe lupta contra unui organism bine pus la punct, poliţienesc, contra unor grupuri care aveau siguranţa şi exerciţiul puterii, aroganţa şi alianţele obţinute după decenii!

Ei bine, nu am fost capabili! Eram ulceraţi, jigniţi, umiliţi, frustraţi, alungaţi, dar... continuam..., ca „în zilele bune”, să ne autodevorăm, calomniem, eram incapabili să renunţăm la vanitate şi la instinctul mărunt de conservare al persoanei şi al familiei (pe care dictatura se baza, tactica ei era de a susţine micile grupări, bunăstarea indivizilor, a unora, dar ea însăşi nu era stabilă: era o siguranţă efemeră şi victimele nu-şi dădeau seama că fuseseră utilizate ca instrument decât în momentul când alţii, indiferenţi până atunci, erau chemaţi să joace rolul de călăi, de mărunţi călăi! Ah, mărunţii călăi, când vom vorbi despre ei?...).

Deşi vremurile erau grave, într-adevăr istorice, teribile, noi, intelectualii, continuam să fim buni profesionişti, harnici, curaţi, dar... infinit mediocri! Nu la înălţimea momentului! Dar... cine poate reproşa unor indivizi, unei categorii întregi că nu a fost capabilă de eroism, de genialitate

a sentimentelor, de supradepăşire a instinctului mărunt, dar explicabil, al binelui persoanei, familiei şi tribului, în fapt cine poate reproşa cuiva incapacitatea de potenţare maximă a persoanei, de transcendere a necesităţii fireşti, de geniu?!

Şi astfel... şi astfel dictatura a fost posibilă şi, mai ales, durata ei neverosimilă. Nu am reuşit să ne autodepăşim, să spargem zidurile care ne apărau mărunta demnitate a persoanei, nu am reuşit să intrăm în incinta poloneză, în zona *teatrală* istorică şi magnifică, acolo unde, după părerea mea, singura în acest secol, tragedia şi-a găsit un rol. În Polonia. Cea istorică, dar şi culturală, sentimentală, individuală!

În vara lui ’89, D. Ţepeneag şi cu mine, nebănuind cât de aproape respiră libertatea, speriaţi însă de vitalitatea dictaturii, de complicitatea politică aproape a tuturor, am imaginat să spargem aparenţele mincinoase măcar într-un sector, foarte important, al vieţii publice comuniste: cum Uniunea Scriitorilor îşi pierduse de vreo cinci ani legitimitatea (mandatul consiliului, biroului şi al conducerii efective expirase de prin ’85), ne-am gândit să propunem la Paris, în libertate, crearea unei Uniuni a Scriitorilor la care să se poată afilia scriitori români profesionişti din toată lumea, din România inclusiv. Am început demersurile de organizare, dar, de la început chiar, ne-am izbit de unele obstacole ce azi pot părea ridicole, dar atunci, în vara şi toamna lui ’89, păreau de-a dreptul insurmontabile: care sunt criteriile pentru a fi considerat scriitor profesionist, cum să se numească uniunea sau asociaţia şi cine anume să participe la prima reuniune de organizare?

Pentru că Uniunea Scriitorilor din România avea drept criteriu *sine qua non* de integrare, de participare, publicarea a cel puţin două titluri şi existenţa a câtorva ecouri din presa de specialitate, ne-am gândit, Ţepeneag şi cu mine, să propunem acelaşi criteriu, altfel am fi fost invadaţi de mareea veleitarilor care, în Occident, îşi *tipăreau* (nu publicau la o editură cunoscută, profesionistă!) pe banii proprii opurile şi care, în consecinţă, nu treceau prin circuitul tradiţional de lectori şi critică. Imediat am fost asaltaţi de revendicările, dar şi de resentimentul celor care nu aveau texte publicate la o editură, ale celor ce se voiau scriitori şi, mai mult decât atât, mentori ai

literelor româneşti. Interesant a fost că însuşi I. Negoiţescu a luat apărarea unora dintre aceşti – altfel stimabili – veleitari!

Apoi, a început o lungă şi obositoare, extrem de controversată discuţie despre titulatura noii organizaţii: să se cheme „Uniunea scriitorilor liberi” sau doar „Uniunea Scriitorilor”? Încă o dată, Ţepeneag şi subsemnatul am opinat pentru „Uniunea Scriitorilor”, pentru a pune mai bine în valoare, ca să zic aşa, impostura Uniunii Scriitorilor din ţară şi, mai ales, pentru a sublinia profesionalismul acestei noi asociaţii.

Din nou s-au ridicat voci, extrem de vehemente şi încruntate, de parcă de o singură particulă, de câteva silabe ar fi atârnat destinul sau demnitatea României viitoare, care au cerut ca, neapărat, viitoarea uniune să poarte denumirea de „liberă”! (Viitoarea uniune – ce era, cum spuneam, ideea noastră, deci inconfortabilă unor grupuri vechi culturale ale emigraţiei; inconfortabilă, de ce?! Ne-am întrebat şi noi! Nu ne găseam noi, Românii, ci „Uniunea scriitorilor români liberi” într-un impas teribil istoric, vital, ce mai conta cine pornea o iniţiativă sau alta?! Ei bine, conta, în saloanele emigraţiei culturale era mai importantă, se pare, iniţiativa decât eficienţa, mai important protocolul decât fapta. Era o luptă pentru *centrul* cultural din exterior, era o luptă politică în afara graniţelor, meschină fără îndoială, pentru că, în acele momente, totul era în cumpănă, naţiunea întreagă era în pericol. Dar... ce conta!...)

Deci nu, în orice caz nu: „Uniunea scriitorilor români”, ci „Uniunea scriitorilor români liberi”.

Dacă vom adăuga *liberi*, opinam noi, atunci cei din ţară, de la Partid, se înţelege, se vor prevala de aceasta pentru a porni o campanie politică contra noastră, intimi-dându-i pe cei câţiva – noi speram cât mai numeroşi! – care vor voi să se înscrie în Uniunea noastră.

Nu şi nu, ni se replica cu hotărâre şi cu un fel de furie, de încruntare a sentimentelor de parcă am fi vrut să dăm foc nu ştiu cărui ideal naţional – nu! Ori „liberi”, ori deloc!

II

Apoi, precum în ţară (cea comunistă!), s-a pus problema cadrelor. Cine dintre scriitorii din exil să facă parte şi cine... n-ar fi bine, n-ar fi potrivit să facă parte: totul cu o jumătate de voce, prin telefoane, întâlniri de grup, de cerculeţe, fişe, liste gri, alb-negre, negre, argumente pe jumătate exprimate, altele mai mult mimate, oftaturi, ochii ridicaţi la cer, pe scurt, o întreagă gesticulaţie de salon, de o mondenitate dubioasă, extrem de deplasată faţă de gravitatea scopului, a situaţiei. Să fie acceptată sau nu candidatura lui Damian Necula?! Dar a lui N. Breban? Dar dacă... îi trece prin minte lui C. Chiriţă, de curând refugiat cu familia în R. F. Germania, să ceară să facă parte şi el din noua uniune?! Brrr, nici nu e bine să ne gândim! Şi alte griji de acest tip, telefoane, multe miniconsfătuiri, la Paris şi München mai ales, cu obişnuitele reverberaţii în S.U.A. Până la urmă, s-a căzut de acord asupra unui comitet de trei care să organizeze prima întâlnire, primele alegeri şi primele hotărâri (printre care şi titulatura definitivă a asociaţiei sau uniunii), compus din: D. Ţepeneag, Sorin Alexandrescu şi Bujor Nedelcovici. Secretariatul şi cererile de admisie erau trimise pe adresa lui Bujor Nedelcovici, Paris. Bineînţeles că am trimis şi eu o astfel de cerere. Totul se întâmpla prin vara lui ’89.

În acelaşi timp, prin iulie ’89, şi Ţepeneag şi eu, la un interval de nici o lună, am avut două discuţii, separate, la München, cu Ion Negoiţescu. Am fi vrut ca marele critic şi omul atât de încercat de regimul comunist – prietenul de care mă legau atâtea nopţi de discuţii, un debut aproape comun, deşi făceam parte dintr-o altă generaţie biologică – să devină decanul, nu de vârstă, ci de prestigiu al noii Uniuni. Negoiţescu se afla doar de câţiva ani în exil şi făcea parte, ca mulţi dintre noi, din „noul exil”, adică dintre scriitorii care publicaseră cărţi sub comunişti şi care aveau un organ mai exersat, mai realist în judecarea taberelor, luptelor, nuanţelor uneori extrem de determinante din lumea culturii interne româneşti. Acest „nou exil”, de altfel, spre deosebire de cel „vechi”, scriitori care părăsiseră ţara înainte, în timpul sau imediat după război, era convins că literatura cu adevărat reprezentativă, profesionistă, aptă de viitor cultural se făcea, în ciuda cenzurii şi imixtiunilor variate ca intensitate, dar mereu prezente ale politicienilor, în ţară, în interiorul ţării. „Vechiul exil”, nivelând lucrurile şi

transferând unele veleităţi literare în frontul politic şi invers, pornea de la axioma că sistemul comunist, ca orice sistem totalitar ideologic, este un adevărat rulou compresor în creaţia de valori; *ergo*, orice creaţie majoră era imposibilă, toate tablele de valori false, corupte şi manipulate de criteriul politic.

Cum o scriam de curând, lupta între specific şi nespecific, între cultură şi politic, între valoare şi nonvaloare s-a dus în formele simple, primitive, patetic-polemice, cum le vedea vechiul exil, doar în prima decadă şi în ultima a domniei totalitarismului comunist. Primii zece ani ai lui Dej şi ultimii ai lui Ceauşescu. Deşi, ca să fim drepţi, noaptea totală a criteriilor, răsturnarea tuturor valorilor s-a făcut doar la început, până la ţărmul anilor şaizeci, cu mari excepţii şi aici, cum a fost apariţia unor talente de prim ordin ca Petru Dumitru, Marin Preda, E. Barbu, M. R. Paraschivescu, Geo Dumitrescu, Nina Cassian, Ov. S. Crohmălniceanu şi alţi câţiva, care, în afara unui tribut dureros plătit esteticii aşa-zis marxiste, erau personalităţi reale, creatoare, fapt pe care l-au demonstrat înainte de teribila primă decadă a lui Dej şi, din plin, apoi. În rest, deci, de la începutul anilor şaizeci şi chiar până în ultimele luni ale domniei „cuplului prezidenţial”, criteriile reale, tablele de valori, în toate domeniile literaturii, n-au mai putut fi cu adevărat zdruncinate. În ciuda presiunilor fluctuante, dar mereu prezente ale aparatului de partid, în ciuda centralismului total şi agresiv, luptele succesive şi repetate pe care le-am purtat noi, scriitorii tineri sau mai puţin tineri de pe la începutul deceniului şapte (în ciuda disproporţiei mijloacelor care ne stăteau la îndemână şi a solidarităţii nu totdeauna exemplare) şi-au arătat roadele şi ele, apoi, în ciuda contraatacului ideologiei de partid, mai ales după vara lui ’71, nu au mai putut fi negate, dislocate. Astfel, lupta crâncenă contra grupului Barbu-Lăncrănjan, care conducea două din revistele cele mai prestigioase ale Uniunii Scriitorilor („Gazeta literară” şi „Luceafărul”) şi avea majoritatea covârşitoare în Biroul Uniunii Scriitorilor, luptă ce a durat câţiva ani, a fost încununată de un succes total, unul de durată, deci: în toamna lui ’68, la presiunile noastre, direcţia cultural-ideologică a Partidului, sub conducerea lui Niculescu-Mizil, a trebuit să accepte prima Conferinţă cu adevărat liberă şi democrată a scriitorilor (atât

cât putea ea fi sub un regim unipartinic, dictatorial), tip de conferinţă care nu s-a mai repetat apoi. Cu câteva luni înainte, Partidul a trebuit să renunţe la câteva cadre „preţioase”, cadre eficiente cu atât mai mult cu cât erau scriitori profesionişti, adevăraţi, iar unul dintre ei era – şi este încă, să mă scuze – un scriitor de primă mână: E. Barbu; el a trebuit să părăsească revista „Luceafărul”, după asalturi succesive ale tinerilor scriitori de atunci şi ale întregului front literar de calitate. Atât Barbu, cât şi Lăncrănjan, care era adjunct la „Gazeta literară” şi secretar al organizaţiei de partid a Uniunii (vă imaginaţi ponderea de care se bucurau aceşti domni!), dislocaţi din posturile lor (împreună, se înţelege, cu fireasca lor clientelă), nu au mai revenit niciodată în fruntea revistelor literare şi nici în organismele de conducere ale Uniunii. De aici resentimentul profund al ambilor! În loc însă să înţeleagă lipsa lor de popularitate în rândul colegilor ca o firească consecinţă a ambiguităţii comportamentului lor în fruntea obştii literare, aceşti reali colegi ai noştri, şi în primul rând E. Barbu, şi-au ascuţit cu vehemenţă cuţitele şi, neştiind să profite de timpul liber pentru retragerea în cultură şi creaţie, s-au îndreptat încă o dată contra propriei lor obşti. De aici „serviciile” făcute, ani de-a rândul, nu numai secţiei de presă şi cultură a Partidului, dar şi trecerea directă în rolul de provocatori, de zeloşi denunţători ai „moravurilor” scriitoriceşti. Bineînţeles, scriitorii sunt departe de a fi nişte sfinţi, dar, într-o ţară în care domnea tot mai agresiv, mai nedisimulat monopolul adevărului, Eugen Barbu şi ciracii săi „denunţau” (cum o fac, vai, şi azi!) „opiniei publice” *datoriile* băneşti ale celor mai buni poeţi sau prozatori (se ştie, tirajele erau strict dictate de la centru şi numai în funcţie de „servicii” sau de „calmul” politic al autorilor) sau când acelaşi E. Barbu, la revista „Săptămâna”, „înfiera” beţiile artiştilor (nici o vorbă de deboşa enormă a aparatului politic ce trăia într-o altă ţară, cu alte preţuri, alte libertăţi, cu sclavi reali şi multipli, cu propria lui justiţie, indiferentă la delictele civile şi penale!) sau, mai ales, când unii sau alţii dintre scriitorii de valoare erau „denunţaţi” ca infideli Partidului şi tovarăşului (tovarăşei, în ultimul deceniu), când era atacat tot ce avea exilul cultural mai valoros, când erau atacaţi sistematic tinerii de viitor, cu un ciudat şi nedezminţit simţ-pe-dos al valorii, *sincerităţile* lui E. Barbu şi ale

grupului său au indus nu numai în rătăcire mulţi cititori naivi din ţară – cum o fac şi azi, aproape cu aceleaşi mijloace în care sunt, e drept, extrem de exersaţi! –, ei bine, toate, într-o ţară ce naviga tot mai vertiginos spre cinismul nedisimulat, spre o politică făţiş aventuroasă, antinaţională şi antieuropeană, E. Barbu şi alţii, *ejusdem farinae*, s-au transformat nu numai în simple unelte – dispreţuite, în fapt, ca orice sculă, ca orice lemn ce se ridica împotriva pădurii! –, dar şi-au pierdut şi seninătatea, calmul necesar contemplaţiei, calmul necesar creaţiei. Un talent, oricât de pregnant, nu poate lupta cu aceste influenţe, cărţile noastre se hrănesc nu numai din experienţa, cultura şi profesionalismul nostru, dar şi din straturile adânci de moralitate. Adevărata reprezentanţă literară, după care râvnesc atâţia scriitori şi artişti talentaţi, irupe, credem noi, din aceste straturi! Nimeni nu poate lupta cu *ginta sa*, chiar când „ai dreptate”, nu te poţi opune obştii. Cu atât mai mult în vremuri dificile istorice, când o asemenea obşte, cea profesională, după primul şi marele val sângeros stalinist, îşi regăsise criteriile şi formele de luptă, pro-ducând, nu în puţine cazuri, valoare reală, perenă.

S-ar putea ca azi, în libertate, mai bine zis la începuturile libertăţii civice, această obşte să se dezagrege, în faţa hetereoclitismului care o compune şi mai ales în faţa liberalismului niţel *sauvage*, aşa cum şi-l închipuie unii proaspeţi dregători. (Într-adevăr, de unde a apărut „ideea” sau naivă sau ticăloasă că, în domeniul culturii şi ştiinţei, fiecare unitate trebuie să se autofinanţeze?! Întreaga cercetare şi creaţie culturală ar dispărea astfel, în câţiva ani, în ţări de mai veche structură culturală ca a noastră! În loc să facem tentabile industria şi comerţul, unii „înţelepţi” recenţi vor să „autonomizeze” cultura, revistele, teatrele, editurile, muzeele, distrugând rapid ceea ce a supravieţuit uraganului dictatorial. Dar noi nu credem că acest lucru e cu putinţă. Apropo, există oare o lege sau decret, azi, în România, care să permită instituţiilor sau fabricilor să spon-sorizeze cultura sau cercetarea ştiinţifică, reducându-se, ca în Occident, un anume procent din impozitul pe venit?! Din *impozit*, şi nu din *beneficii*! Nu continuăm noi însă greşelile grave ale stalinismului, încărcând cu poveri micul producător, micul artizan, şi subvenţionând „marea” industrie, „marile” construcţii?!)

Nu vom ieşi cu adevărat din totalitarism decât respectând individul, creator şi conştiinţă a epocii, şi familia, ca nucleu social. Trebuie să intrăm nu în liberalismul mai mult sau mai puţin sălbatic, mai mult sau mai puţin înţeles (sau manipulat, după interese de moment!), ci în această eră a respectului individual şi valorilor sale, ce sunt ale tradiţiei româneşti profunde, ale europenismului, ale culturii. Dar pentru aceasta e nevoie şi de o revoluţie în deprinderi, individuale sau de stat, o revoluţie în moravuri!

III

În ambele discuţii pe care le-am avut, Ţepeneag şi cu mine, cu I. Negoiţescu, în vara lui ’89, pregătind constituirea unei Uniuni a Scriitorilor, fostul copil teribil al Cercului de la Sibiu nu numai că a refuzat să patroneze cu înaltul său prestigiu proiectul nostru, ce ni se părea atât de important, de necesar, dar s-a împotrivit lui cu o îndârjire, cu o lipsă de umor pe care nu i le cunoşteam. A refuzat toate propunerile noastre, a refuzat însuşi dialogul deschis, public, la Paris.

– Vino, i-am spus, vino acolo, la prima întrunire, vino şi susţine-ţi refuzul, susţine-ţi punctul de vedere; atât asupra denumirii viitoarei organizaţii, cât şi asupra criteriilor care trebuie să domnească, asupra validării membrilor etc.

– Nu vin, a răspuns sec Negoiţescu. Monica Lovinescu mă va reprezenta.

– La Bucureşti, i-am spus, în ciuda terorii, erai *tout de même* parcă mai autocefal!...

– Ideea asta a voastră cu înfiinţarea unei Uniuni a Scriitorilor în Occident, mi-a spus, servindu-mă cu îngheţată, una din specialităţile casei Negoiţescu în exil, la München, pare mai degrabă de sorginte comunistă, de inspiraţie netă a Securităţii!...

Sărmanul Nego, ca şi Goma, era atins de virusul suspiciunii, sau, cine ştie, ştiindu-se culpabil faţă de *Europa liberă* pe care o înjuriase într-un articol, după părerea mea fără ca acest lucru să fi fost imperios necesar,

făcea act de o sumisiune violentă. Adeseori, la spirite superioare, culpabilitatea creează astfel de fidelităţi agresive, de fanatisme de licean...

– Nu crezi, i-am răspuns uimit de lipsa lui de eleganţă, în propria lui casă, nu crezi că Securitatea ar avea mai degrabă interes să *nu se facă* o astfel de Uniune?!

Dar am părăsit iute, descurajat, o asemenea discuţie. Peste câteva zile, la telefon, în acelaşi oraş, München, unde locuieşte familia mea, l-am întrebat, apropo de un interviu pe care-l dăduse unei reviste româneşti în exil şi unde pomenise de arestarea sa de două zile şi de cei ce l-au ajutat în acel moment dificil.

– Pe mine de ce nu m-ai pomenit, dragă Nego?! În seara în care ai fost arestat, într-o sâmbătă, prietenul nostru, Doinaş, m-a rugat fierbinte să intervin la secretarul Burtică, care mă primise în două rânduri, să fac tot ce era posibil să te scoatem. Doinaş i-a rugat şi pe Preda, şi pe Barbu, dar singurul care a făcut-o într-adevăr – o astfel de intervenţie la un activist superior este totdeauna penibilă! – am fost eu. L-am asociat şi pe Nichita, pe care l-am rugat să doarmă la mine şi să mă aştepte după convorbirea cu influentul personaj, la acea vreme. Burtică a promis că va „coborî” în câteva minute la „tovarăşul”, şi părea impresionat de argumentul meu, care era un simplu bluff, acela că la orele prânzului, în curtea Uniunii Scriitorilor, se vor găsi zeci, dacă nu sute de membri ai Uniunii care vor protesta contra arestării marelui critic. (Minţeam, nu era programată nici un fel de întrunire, la orele douăsprezece, chiar şi cei care ştiau de arestarea lui Nego – şi, probabil, nu erau puţini! – au avut grijă să ocolească locul cu pricina! Doar câţiva membri ai Uniunii îmi amintesc să fi văzut în curte, în afară de obişnuiţii consumatori ai restaurantului bineîn-ţeles, şi, ce ciudat!, aproape toţi erau *evrei*! Maria Banuş, Ov. S. Crohmălniceanu, N. Tertulian!

După discuţia cu Burtică, l-am luat pe Nichita de la mine de acasă (pe Nichita, Nego, în interviul de la München, îl citează ca prieten săritor la nevoie!), străbatem curtea Casei Scriitorilor, urcăm scările principale unde ne izbim de Doinaş, care le cobora tulburat şi bucuros, anunţându-ne: – Nego, este liber! şi am urcat în biroul Preşedintelui de atunci, Virgil Teodorescu, unde, în prezenţa a zece, cincisprezece membri de „frunte” (de

atunci) ai Uniunii, răposatul Dumitru Ghişe, *aparatcik* îndeobşte pozitiv în peste două decenii de responsabilităţi la C.C. şi la Ministerul Culturii, ne informează că, în urma discuţiei cu mine, tov. Burtică „l-a informat” pe *tovarăşul*, care a dispus eliberarea lui Negoiţescu, sub rezerva, însă, a unui proces de corupere de minori. (Iată, încă o dată, rolul pozitiv al lui C. Burtică!)

Coborând în curte, Nichita şi cu mine întâlnim pe cei câţiva, vai, teribil de puţini colegi ai noştri şi, în timp ce mă întreţineam cu N. Tertulian şi Ov. S. Crohmălniceanu, o Dacie neagră intră pe poarta Uniunii şi din ea coboară un individ de statură mijlocie, cu părul argintiu, corect îmbrăcat. Abia rigiditatea lui Vasile Nicolescu, care se oprise pe peronul intrării principale a Casei (cerberul poliţist şi, Dumnezeu să-l ierte!, adeseori infam al unui deceniu şi mai bine de cenzură şi provocare-diversiune comunistă, poet parnasian şi traducător al lui Max Jacob etc. etc.), m-a făcut să-l privesc, mai cu atenţie pe cel coborât din banala Dacie: era într-adevăr ministrul adjunct al Securităţii, tov. Pleşiţă, pe care l-am cunoscut, cum o scriam mai înainte, cu ocazia confiscării manuscrisului romanului meu *Bunavestire* din maşina editorului suedez René Coeckelberghs.

(Lectorul mă va ierta, voi face din nou o digresiune „monstruoasă”, una din acele paranteze care-mi parazitează nu numai editorialele, dar şi romanele de „ficţiune”; numeroasele, excesivele subordonate ale scrisului meu îi răpesc, sunt convins, unul din dezideratele principale ale unui bun stil clasic: claritatea. În schimb, va trebui să mă consolez, poate, că ele, aceste îndepărtări de la linia majoră ideatică sau epică, aceste digresiuni, ocoluri şi paraocoluri, vor arăta cumva lectorului meu o anume autenticitate stilistică, un anume „gâfâit” al modului meu de a gândi, o anume surprindere a aglomerării ideatice, o anume capacitate de a construi realul, însuşi epicul. Dacă nu te poţi debarasa de un defect, fă-l cu sinceritate, cu autenticitate! ar suna maxima mea. Un defect stilistic, se înţelege!)

Când mi s-a restituit manuscrisul *Buneivestiri*, în prezenţa lui Pleşiţă şi a câtorva colonei de securitate, am fost rugat cu insistenţă să scriu câteva rânduri în care să arăt că regret că am încredinţat unui cetăţean străin manuscrisul meu, „călcând” nu ştiu care din decretele fricoase ale

totalitarismului în materie de cultură. Deşi în cursul „discuţiei” – care era în fapt o anchetă! – am arătat, destul de ferm, mi se pare, că manuscrisul confiscat la frontieră era rodul muncii mele, îmi aparţinea în totalitate şi puteam face ce voiam cu el, la restituirea acestuia am scris o pagină, de mâna mea, în care-mi arătam regretul de a „fi încredinţat un manuscris unui cetăţean străin, editor, de altfel, cu care aveam un contract”. Această pagină pe care am scris-o de mână este, vreau să subliniez aceasta! –, singura hârtie scrisă de mine vreodată încredinţată Securităţii! Nu am dat niciodată – de altfel nici nu mi s-a cerut! – nici un fel de informaţii despre întâlniri cu străini, la întoarcerea din vizite în străinătate etc. etc. Timp de mai bine de treizeci de ani de activitate profesională ca scriitor, aceasta a fost singura filă, acoperită cu scrisul meu pe o singură parte, în speranţa că *Bunavestire* va apărea totuşi în limba română, în speranţa că nu i se vor face greutăţi lui René Cockelberghs, care, fiind logodit în acea vreme cu poeta Gabriela Melinescu, venea regulat în România.

Nu aş fi făcut această paranteză, în ciuda variatelor calomnii mai mult sau mai puţin ingenioase, „binevoitoare”, „subtile”, „iniţiate” sau pur şi simplu grosolane care circulă de decenii pe socoteala mea; soarta unui om public este să-şi suporte legenda cu toate ingredientele ei, uneori exasperante. De altfel, este vina mea, deseori: nevoind să intru „în rânduri”, să păşesc cuminte la pas cu un grup sau cu altul, să dau din cap înţelept sau trist la o opinie sau alta, omologată, luxul de a fi singur îl accept şi îl plătesc cu o umoare adeseori francă. Iar când nu rezist, o mărtu-risesc, mă retrag pur şi simplu în singurătate, în „dubla singurătate”: cea din ţară şi cea de-aiurea!

Deci nu cortegiul aiuritor de bogat de „interpretări”, „adevăruri” sau „nuanţe” – adeseori simple şi vulgare murdării! – ce-mi întovărăşesc cariera de romancier m-ar fi făcut să scriu această jumătate de pagină ce va părea, bineînţeles, în ochii unora, o „disculpare” Nu, ci ultima murdărie care circulă, am aflat de curând la Paris, pe socoteala mea: aceea că, după ce i-am încredinţat prietenului meu René Coeckelberghs manuscrisul *Buneivestiri* pentru a-l scoate din ţară şi a-l publica, eu însumi l-aş fi denunţat! „Dovadă” că manuscrisul a fost confiscat la frontieră!

Deci, *eu* să denunţ pe cineva! Şi încă, pe cine?! Un om cu care am făcut contract pentru întreaga operă, care îmi făcea un enorm serviciu: acela de a scoate manuscrisul cărţii mele refuzate de două mari edituri bucureştene, probabil capodopera mea, în afara graniţelor, în siguranţă! Cum poate un fost prieten – cel care a lansat această amabilă murdărie este un poet român ce trăieşte în America! –, cum poate un fost prieten care mi-a intrat de atâtea ori în casă, ale cărui dedicaţii calde, pe volume, le am în bibliotecă, să mă cunoască atât de puţin, să mă creadă atât de... cum să zic: de nebun?!

De altfel, după confiscarea *Buneivestiri* din maşina lui René, după cum am scris-o de curând, a fost rândul scriitorului, diplomatului şi prietenului Erwin Wickert să-mi facă serviciul de a pune în siguranţă manuscrisul acesta atât de preţios în ochii mei. Cum, nu cumva l-am denunţat şi pe Erwin Wickert?

IV

...Şi astfel a avut loc atât de aşteptata, controversata, lipsita de noroc, prima şi ultima şedinţă a constituirii unei Uniuni a Scriitorilor în Occident, la Paris.

Eu nu am putut participa, deoarece în această perioadă, sfârşitul lui octombrie, începutul lui noiembrie, mama mea, la München, suferea o intervenţie chirurgicală, şi a trebuit s-o asist. Demn de revelat este faptul că mulţi dintre cei ce aveau obiecţii la participarea mea ca membru al Uniunii sau doar la participarea la prima reuniune nu au venit ei înşişi, deşi nu am fost prezent. Ceea ce arată că obiecţiile lor ţineau de o rezervă mai profundă împotriva constituirii unei astfel de organizaţii care trebuia să desemneze cu claritate impostura celei din ţară şi nu vizau numai stricta mea prezenţă.

Despre ceea ce s-a întâmplat la această unică întâlnire nu pot să relatez decât la modul indirect. În primul rând, se pare că s-a consemnat un număr extrem de restrâns de participanţi, faţă de comunitatea extrem de puternică scriitoricească a Parisului, vreo 20 de persoane. Au fost de faţă, printre alţii: D. Ţepeneag, Sorin Alexandrescu, Dan Culcer, Virgil Tănase, Marin

Tarangul, Al. Sincu, Matei Beldiman, Victor Frunză, Monica Săvulescu, Dinu Flămând, Matei Vişniec, Ioan Groşan, al cărui curaj de participant trebuie lăudat, deoarece el se afla „în trecere”, în prima sa vizită la Paris şi urma să se întoarcă în ţară. Cu toate acestea, nu a ezitat să participe şi a luat chiar şi cuvântul, salutând iniţiativa, promiţând aportul celor din ţară şi deplângând lipsa de unitate a emigraţiei literare.

Nu au participat: Ion Negoiţescu, Bujor Nedelcovici (deşi au acceptat să facă parte din „triumviratul” organizării), Monica Lovinescu, Paul Goma, Mihnea Berindei, Marie-France Ionesco (care în numeroase ocazii se arată interesată de soarta literelor româneşti), Al. Papilian, Alain Paruit, Georgeta Horodincă şi mulţi, mulţi alţii.

Mulţi dintre cei citaţi mai sus ca absenţi au participat, cum o spuneam, la ample şi febrile dezbateri preliminare, au pus condiţii, se aflau în localitate etc. etc., deci absenţa lor era una programatică, şi nu fortuită.

Vreau să adaug imediat că, deşi unii dintre cei absenţi au pus în discuţie prezenţa mea la această primă reuniune, eu scriu aceste rânduri, la aproape doi ani de la această luptă eşuată – vai, câte astfel de lupte eşuate nu au marcat paralizia noastră faţă de dictatură?! –, defel sub impulsul vreunui sentiment de revanşă, nici măcar de ranchiună. La un moment dat, în pregătirea acestei întruniri, am mers atât de departe, nevoind să impietez în vreun fel solidaritatea scriitorilor din exil, încât i-am propus lui D. Ţepeneag să renunţ de a face parte din viitoarea uniune, dar el nu a fost de acord.

Cu câteva luni mai devreme, o altă iniţiativă a mea şi a lui D. Ţepeneag a dat greş: la propunerea prestigioasei reviste „Les Temps Modernes”, care ne oferea un număr întreg, am scris un număr de 12-15 scrisori unor eminente personalităţi scriitoriceşti din ţară, rugându-le să răspundă la câteva întrebări fundamentale ce ţineau de soarta actuală (primăvara lui ’89) a literaturii române, situaţia revistelor, editurilor, cenzurii etc. Foarte, foarte puţini au acceptat să răspundă, deşi, în marea majoritate, întrebările nu vizau latura politică a culturii, iar doi dintre prietenii noştri, pe care i-am rugat să împartă scrisorile şi să recolteze întrebările, Ioan Buduca şi Ioan

Groşan, au fost molestaţi de ofiţeri ai Securităţii, iar Buduca a fost pedepsit cu retragerea paşaportului.

Iată lipsa de glorie a literelor române! Oare scriitorii unguri sau polonezi ar fi fost mai îndemânatici, mai uniţi, mai curajoşi, mai prezenţi? Nu ştiu, nu ştim, şi eu, oricum, voi fi ultimul care să acuze o obşte întreagă de amorţire, laşitate, fugă de responsabilitate. Dar nu voi ezita niciodată să declar că am arătat o condamnabilă incapacitate de solidaritate, de luciditate a momentului grav istoric şi cultural. Nimeni, niciodată, din generaţiile ce vin şi care vor fi necesarmente aspre, nu vor „înţelege”, nu ne vor acorda cea mai mică circumstanţă atenuantă! Înainte de a-i acuza pe tirani, pe foştii noştri „stăpâni”, iubindu-ne, vor fi de două ori mai necruţători cu noi, cei care, în ultimul şi cel mai atroce deceniu al dictaturii, nu am ştiut să uităm, să aruncăm orice rest de discordie, de vanitate provincială, de veleităţi de „şefi” şi să procedăm la un *minimum* de coeziune, la un început măcar de acţiune comună, de eficienţă. Apoi, după cum ştiţi, Revoluţia şi întreg curemurul binefăcător al ţărilor din Est, foste „satelite” ale imperiului oriental, au şters toate aceste mii şi milioane de tresăriri de confuzie, laşitate, pasivitate fascinantă, colportaje complicate şi ignobile, pentru a ne proiecta, în sfârşit, în sfârşit!, dacă nu în imperiul libertăţii definitive şi structurate, oricum în zona posibilului, a luptei, a speranţei unei demnităţi viitoare, a normalităţii.

Dar noi, noi cei care puteam şi ar fi trebuit să ne unim, să luptăm, noi, încă o dată, am ratat ocazia, am fost *absenţi* din prezentul nostru, am fost cumva morţi, inanimaţi civic şi politic, şi, probabil, moral. Am fost încă o dată balcanici, robi ai unei mărunte şi false fatalităţi, fascinaţi de puterea grosolană ce venea parcă din medievalitatea târzie a istoriei noastre. Am fost neeuropeni.

Nu aş dori, însă, să adăugăm unei greşeli alta: resentimentul nu trebuie în nici un caz să mineze posibilitatea unei coeziuni viitoare şi necesare, posibilitatea, necesitatea unei acţiuni culturale şi civice solidare, necesitatea europenismului.

Dar despre *resentiment* – sentiment „descoperit” de Nietzsche şi Max Scheler, şi care a stat, după părerea mea, la baza a două mari şi atroce

imperii ideologice şi militare ale acestui secol, am numit nazismul şi comunismul –, despre resentiment şi multiplele sale feţe şi „valori” vom vorbi pe larg, în curând.

RESENTIMENTUL

I

– Grandoare falsă, iluzie sângeroasă!...

Vom vorbi în continuare despre *nerăbdare*, *fanatism* şi corolarul lor major: *resentimentul*.

Astăzi, când atâta lume este suspectată în România de diletantism, un romancier care va îndrăzni să vorbească despre răbdare-nerăbdare va scăpa, suntem convinşi, de o atare învinuire. Mai ales un romancier care vrea să poves-tească, care are, cum se spune, un *story*; cineva respectuos, în literatură, faţă de marile prejudecăţi ale realismului văzut nu ca o şcoală istorică, ci ca o metodă. Unele din aceste prejudecăţi ar fi: o anume coerenţă clasică a expozeului, respectarea proporţiilor kantiene ale realului (timp, spaţiu, cauzalitate, substanţă), crearea de personaje, utilizarea dialogului ca factor al desenului tipologic, dar şi cel conflictual (capacitatea trăirii imediate, unul din majorele atuuri ale prozei secolului XIX, pe care proza sfârşitului nostru de secol riscă să-l piardă), şi, poate, mai presus de toate aceste arme redutabile, majore şi complicate, întreaga ştiinţă a construcţiei. Aici, mai ales, în organizarea enormului material, se cere, înainte sau după experienţă şi talent, o nesfârşită răbdare. Nu talent, ci răbdare trebuie să posede tânărul şi vivacele veleitar în arta romanului, răbdare cu materialul ce-i stă, uriaş şi în acelaşi timp infim, în faţă, răbdare în afară şi răbdare înlăuntru, faţă de avalanşele de clişee şi forme sterpe ce-l asaltează, faţă de fericitele şi falsele soluţii, o oarbă şi pipăitoare înaintare, prudent-şovăitoare, aproape mistică, în faţă propriului instinct.

Da, sunt convins că noi, romancierii (fie-mi iertată prezumţia!), noi putem vorbi despre răbdare şi antinomul ei. Nu am voit să o facem, dar, de-a lungul deceniilor, crezând că facem literatură, nu am făcut decât să ne exersăm în ciudata artă a aşteptării, a speranţelor înşelate, a atâtor neputinţe umilitoare şi scrâşninde, a atâtor sfârşituri de drumuri... Ce sunt, ce erau toate acestea decât imagini vii, pipăibile, ale nefiinţei, şi ce poate pălmui mai iute, mai brutal un creator decât prezenţa subită a nefiinţei, ieşită dintre degetele sale, mişcându-şi şoldurile subţiri pe pagina albă din faţa sa sau, mai înfricoşător, pe pagina scrisă parcă de un altul, *un altul* neasistat, în mod evident, nici de taurul, nici de leul, nici de vulturul şi nici de îngerul vreunei realităţi mai înalte decât stricta şi epuizata în cerc viaţă a sa, ca o orbită blândă, statică, aproape inutilă?! Câtă răbdare cu sine trebuie să îndure arogantul cetăţean care încearcă să rupă lanţul anonimatului, luptându-se cu simţul său autocritic ce, ca şi răbdarea sa, trebuie să crească uriaş ca o turlă în asfinţit, ca un stejar mut ce se încarcă de atâtea destine feroce şi clandestine! Defel întâmplător că, din lungul cortegiu de încercări şi suferinţe care i-au întovărăşit viaţa-i de cercetător, Doctorul Faustus lasă la îndemâna ultimului blestem însăşi răbdarea! Sigur, împărţim cu invizibilii dar prezenţii colegi ai noştri în efortul, orice s-ar spune, dizgraţios! al reacţiei, cu maniacii de orice fel, schizofreni sau doar grafomani, acest exerciţiu de întoarcere în cerc ce seamănă atât de izbitor cu sterilitatea; dar, în dezavantaj cu ei, ne aflăm în dizarmonie cu produsul nostru imediat, miile de lectori viitori îşi au un unic şi înveninat reprezentant, unul din acei demoni mărunţi ai *saga*-urilor nordice, ce ne locuiesc într-un interstiţiu nevăzut şi pe care-l botezăm profesionalism sau spirit critic sau instinct sau geniu pur şi simplu. Pentru că, acolo unde un talent mediu, firesc (există talente medii, fireşti?!), după repetate, istovitoare încercări se opreşte fericit de ultima asociaţie, de ultima soluţie, variantă, reprezentare, simbol, el, geniul, ce păşeşte atât de rar şi de sfios printre noi, în secol, el continuă, caută, caută scrâşnind din dinţii invizibili ai răbdării, exersate sau moştenite – de fapt, şi una, şi alta! –, el reintră în mină şi atacă un nou front, aruncând aproape nepăsător ceea ce altora, ei

înşişi dotaţi cu har, li se pare – şi poate că şi este! – a fi o pepită veritabilă, o iluminare prinsă grăbit şi iscusit în imagine, în cuvânt.

Am înşirat toate acestea mai puţin ca o înfumurare a unui răbdător săpător de şanţuri ce este orice creaţie complicată, cât ca un exorcism faţă de unul din zeii tutelari ai vocaţiei noastre; faţă de una din acele statui care nu pot fi plasate şi, deci, nu sunt vizibile decât într-o incintă – în acest caz, interiorul singurei noastre calităţi verificate: pacienţa. Iar atunci când vom vorbi despre opusul ei, cea care, cine ştie!, creează nu proză, ci poezie – am numit *ne-răbdarea,* va trebui să rezistăm ispitei de a rămâne în zona esteticului sau sentimentalului, şi vom aborda, vrând-nevrând, realitatea cetăţii, a civicului şi politicului, a organizării sociale.

Churchill spunea, într-o butadă celebră până la lasitudine, că „democraţia este, cu siguranţă, cea mai rea formă de organizare socială descoperită de om; dar că, în ceea ce-l priveşte, nu cunoaşte o alta mai bună!...”. Dincolo de acest reuşit sofism („cea mai *rea* formă care e cea mai *bună*!”), gândul meu, logica mea mă duce imediat la capacitatea de răbdare pe care trebuie s-o dezvolte omul social, dregătorul sau simplul cetăţean pentru a accepta democraţia cu regulile şi jocurile ei, cu înaintarea ei dreaptă, dar nu rareori în cerc sau paradoxală.

Iar dacă răbdarea înseamnă democraţie – o răbdare activă, se înţelege, o răbdare în veghe! –, atunci nerăbdarea civică trebuie să producă opusul a ceea ce numim puterea demosului, a majorităţii, adică oligarhia, puterea celor puţini sau, de-a dreptul, dictatura, puterea unuia. E adevărat că răbdarea nu creează totdeauna capodopere, iar ne-răbdarea monştri! Dar spiritul sceptic, în aparenţă cinic, al premierului englez vrea să ne înveţe, fără îndoială, că trebuie să avem înţelegere şi, mai ales, răbdare faţă de om şi înjghebările sale; dintre care, cea mai imperfectă ar fi cea socială, întrucât cea mai complexă.

Într-adevăr, utopia cea mai îndrăzneaţă este aceea de a voi să faci să coexiste o largă comunitate de oameni, atât de diferiţi şi de opuşi, adeseori, ca interese şi năzuinţe, respectând demnitatea fiecărei persoane în parte. Omul fiind imperfect, orice proiecţie a sa va suferi de acest viciu; cu atât mai mult încercarea de organizare socială, de stat, un loc al compromisului

şi creaţiei de valori, al exerciţiului individual în agora. De la statul democrat atenian până la organizarea statală hegeliană, în frunte cu un principe, ideea de democraţie, trebuie s-o recunoaştem, nu a progresat prea mult. Există, se pare, idei şi structuri care îşi ating apogeul de la început şi, în afara excluderii ideii de sclavi şi de sclavie, nici în ce priveşte ideea de reprezentanţă – prin clasa cavalerilor ori a spiritului lor censitar – şi nici cea a posesiei, a dreptului civil, nici ideea de delict, nici cea religioasă nu au suferit abateri substanţiale. În afară de ideea de sclavie şi, poate, a dreptului femeii! Bine, dar capitalismul nu are oare sclavi moderni, ghetto-urile chinezeşti din America de Nord sau cele asiatice ori nord-africane în Europa?

Puţine lucruri s-au schimbat într-adevăr şi, dacă ar fi să sucombăm unei tradiţii sclipitoare a spiritului reacţionar în drept şi filosofie de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, am spune că nici nu trebuie să se schimbe! Că tot ce a adus progresul a fost în pierdere!

Evident, nu vom merge până acolo, deşi, după atâtea aventuri criminale ale spiritului novator social, după atâtea utopii radicale, nerăbdătoare de a se împlini social, ce au „construit” piramide de trupuri umane, mai înalte decât cele de la Gizeh, o anume rezervă în materie de „progres social”, un scepticism precaut nu este întru totul deplasat.

II

...Când vorbim despre *răbdare* – în creaţie, ca şi în viaţa socială –, nu putem vorbi decât despre una singură; *ne-răbdarea* însă este cel puţin dublă, cea adevărată, *sinceră*, şi cea prefăcută. Ambele pot produce efecte dezastruoase.

Cea sinceră, autentică, pleacă din mai multe rădăcini: o anume naivitate umană şi socială, un utopism târziu, o formă trivial-romantică a răzbunării (rudă, aici, cu resentimentul, cu incapacitatea de a uita!), o dorinţă copilăresc-bătrână de a pedepsi sau restabili adevărul (din nou răzbunarea!), un autoritarism primitiv, o sangvinitate socială care, sub forma pripelii, ascunde şi sentimente secunde, cum ar fi senzualitatea oricărui sadism

sublimat, plăcerile mici, punctuale, dar profunde totuşi prin repetiţie mecanică, ale exersării puterii primitive, totale.

Nerăbdarea nesinceră, jucată – dar care se joacă, o manipulează pe cea de mai sus! – este cu adevărat cea care, dacă nu creează istorie, creează tragicul în istorie; dacă nu transformă destinele – le distruge, le egalizează cu o brutalitate ne-umană; deşi se preface că răspunde unor colosale întrebări, în fapt – le distruge, le aneantizează pe toate, în visul suprem reacţionar de a reveni pe scara evoluţiei civice, de a restabili omul primar şi „curat”, de a asana specia, de a forma „omul nou”, o încercare nerăbdătoare de a-l înlocui pe Dumnezeu! Care dintre Ei?!

Nerăbdarea care, nesigură de ea, se transformă rapid într-o boală cu sclipiri ilustre – fanatismul.

Nerăbdarea socială este cea mai rea dintre ele; este, pe plan social, ceea ce violul este pe plan sentimental: o bruscare a firii. Violul este prin esenţă antiuman, nu pentru că se apropie atât de mult de scara animală (dar, oare, întâlnim violul sexual, ca atare, în natură?!), cât prin faptul că bruschează, dispreţuieşte, forţează şi falsifică *alegerea* femeii, descoperirea ei cea mai preţioasă, trăirea în instinctul alegerii, al iubirii. (Există şi un corolar pentru violentare, violul exersat asupra unui bărbat: când devine tată fără voie, în ciuda sa, sursă savuroasă a atâtor vodeviluri. Dar această impunere, forţare este infinit mai slabă, mai puţin vinovată, deşi bărbatul are şi el dreptul să-şi aleagă partenera cu care îşi va continua descendenţa *numită*.)

Dar violul sexual, ca şi cel social sunt crime din cele mai afunde, mai desăvârşite. Dincolo de atâtea progrese, de atâtea ameliorări pe care le-au adus istoria lucidă, scrisă, ştiinţele şi artele, omenirea stă încă, sigură, pe stâncile puţine ale instinctului, în dragoste, în iubire, în creaţie, în mit, construcţia mitului. Dispreţul sau falsificarea lor (prin falsa erudiţie, de exemplu, printr-o falsă edilitate – distrugerea Satului românesc de către Ceauşescu etc.) pot, dacă nu să ne corupă sau distrugă, să ne slăbească îngrijorător, să ne răpească acea minimă şi vitală încredere-în-sine fără de care nu este posibilă nici o existenţă în timp, nici o supravieţuire majoră.

Nerăbdarea socială, violul social, fanatismul singuratic şi colectiv au dus în secolul nostru, ce ne piere ne-glorios sub ochi „zilele acestea”!, la

monstruoase platforme de sacrificii umane, la două sisteme – cel nazist şi cel comunist – ca două altare nesfârşite, păgâne, din care aburii nerăbdării – celei reale şi celei mimate! – se ridicau gros spre un cer pierdut pentru multă vreme, pentru decenii! Deşi opuse prin multe criterii, opuse apoi prin alianţe şi prin luptă fizică, aceste două sisteme au fost legate, mai bine de un an, printr-un pact, Ribbentrop-Molotov, ce trăda pentru o dată fondul comun, dispreţul pentru răbdarea socială, creatoare şi umană, dispreţul faţă de valorile „burgheze”, tirania utopiei etc. etc. Acest pact drăcesc – ce stă sub semnul „entuziasmului” drăcesc! – va rămâne multă vreme în istorie ca una din siglele secolului nostru. „Noul” revoluţionar, novator, „omul” şi „societatea” viitorului, un întreg cult al viitorului, prin care însă se înţelegea prezentul imediat deposedat de toate atributele sale de bun-simţ.

Nietzsche, în furia sa inflamată contra creştinismului, în mania sa sfântă, patriarhală, acuza ideologia creştină de a voi să răpească vieţii acesteia imanentului, orice bucurie de a fi, de a voi s-o spolieze de „norocul nostru omenesc” pentru a-l transporta într-un *dincolo* problematic şi mincinos.

Ideologii nazismului şi comunismului au trivializat însăşi această mutare a accentului de pe valorile trecutului şi prezentului – văzut ca un cult pios şi precaut al tradiţiei –, pentru a construi un *jenseits*, un *au-delà* grotesc ce trebuia să aibă loc aici, *hic et nunc*, în fapt o brutală contradicţie în termeni, un dincolo care este aici!...

Bineînţeles că nu logica era prima dintre preocupările fanaticilor, mimetici sau reali, ai secolului nostru, cel care, obosit, se întinde acum sub ochii noştri şi, epuizat parcă de erorile sale atât de rău-pilduitoare, atât de macabru-emblematice, se pregăteşte să ne părăsească luându-ne, cumva, cu el. Deşi punând accent pe două dimensiuni esenţial diferite ale „logicii entuziasmului lor ideologic”, una pe „social”, cealaltă pe „individual, rasial”, ambele platforme, ambele sisteme se întâlneau în ura aparentă contra burgheziei, cea istorică şi cea structurală, cea tra-diţională şi cea valorică. Erau în fapt două extreme, două aripi mari ale acelui tip ciudat de regresie-înaintare istorică pe care istoriografia umană nu a cunoscut-o, mai ales în această amploare, de secole: progresul – un concept atât de scump

ştiinţei, iluminismului, întregii burghezii tinere, postromantice – devine un scut al crimei, al nerăbdării sociale, al visului de licean bolanv, hiperdotat şi corupt profund, detracat al unor vizionari ideologici precum Goebbels sau Troţki, visul perfectibilităţii sociale rapide, imediate, cu orice mijloace! Deodată, întreaga tradiţie este dată peste cap, morala este pusă în slujba crimei: „Vrem să construim o societate mai *dreaptă*, se spunea, un om nou, mai curat, mai viguros, o altă rasă, o altă, mult mai perfectă repartiţie a bunurilor şi, pentru aceasta, orice mijloc este permis! Scopul nostru va sfinţi orice mijloc, morala însăşi va prinde o altă formă, paradisul este aproape, sub ochii şi simţurile noastre – şi ce dacă vor pieri câteva milioane...?! Ei sunt născuţi pe jumătate sclavi, sângele lor i-a blestemat la aceasta (credinţa lui Hitler că slavii sunt născuţi pentru a servi arienilor!) sau însuşi tribul lor îi condamnă, apartenenţa la o clasă, la fel de arbitrară cum ar fi culoarea irisului la indivizi, îi desemnează pentru lagărele, plutoanele de execuţie sau dispreţul nostru organizat!...”

Iată un discurs pe care, în mii de variante, locuitorii acestui secol l-au auzit enorm, ei înşişi au devenit, în Europa şi Asia, cutia lui de rezonanţă, şi aici tortura era una asiatică: să-ţi secreţi tu însuţi propria-ţi măcinare.

III

„Der Sklavenaufstand in der Moral beginnt damit, dass das Ressentiment selbst schöpferisch wird und Werte gebiert: das Ressentiment solcher Wesen, denen die eigentliche Reaktion, die der Tat, varsagt ist, die sich nur durch eine imaginäre Rache schadlos halten. Während alle vornehme Moral aus einem triumphierenden Ja-sagen zu sich selber herauswächst, sagt die Sklaven-Moral von vornherein Nein zu einem «Ausserhalb», zu einem «Anders», zu einem „Nicht-selbst”: und dies Nein ist ihre schöpferische Tat. Diese Umkehrung des wertesetzenden Blicks – diese notwendige Richtung von aussen statt zurück auf sich selber – gehört eben zum Ressentiment: die Sklaven-Moral bedarf, um zu enstehen, immer zuerst einer Gegen – und Aussenwelt, sie bedarf, physiologisch gesprochen,

äusserer Reize, um überhaupt zu agieren, – ihre Aktion ist von Grund aus Reaktion” (*Genealogie der Moral*).

„Recolta sclavilor în morală (spune Nietzsche) începe prin aceea că resentimentul însuşi devine creator şi naşte valori: resentimentul acelor fiinţe cărora fapta însăşi, adevărata reacţie, le este interzisă şi care rămân inofensivi numai printr-o răzbunare imaginară. În timp ce o veritabilă morală naşte din sine însăşi şi dintr-o triumfătoare afirmaţie (a existenţei), dintru început, morala sclavilor opune un nu oricărei exteriorităţi, oricărei alterităţi, lui altceva decât «eu însumi». Şi această negaţie este, în fapt, acţiunea ei creatoare. Această răsucire a privirii valorizatoare – această silită direcţie dinafară în loc de confruntarea cu sine – generează în fapt resentimentul: morala sclavilor cere, pentru a fiinţa, cu necesitate o lume potrivnică şi exterioară, ea pretinde, vorbind fiziologic, exicitanţi externi, pentru a acţiona – acţiunea ei este esenţialmente reacţiune.”

O întreagă filosofie pozitivistă, istoricistă şi, mai ales, marxismul au vrut să ne convingă că formele politice şi sociale ale resentimentului sunt provocate obiectiv şi ambiental, că revoluţia însăşi este justificată printr-o îndelungată geneză a suferinţei sociale. Astfel, revoluţiile burgheze – şi cea franceză în primul rând – sunt rezultatul unor dezechilibre în repartiţia bunurilor şi a sarcinilor sociale, a onorurilor în stat, astfel că istoria vie, care vine totdeauna „de sus”, păstrează pentru secole o stare reacţionară în societate, înăbuşind tocmai pe cei creatori şi privilegiind pe cei care aparţin prin naştere unor pături ce posedă puterea sau privilegiile.

Ce este interesant e faptul că, se pare, omul suferă de o boală profundă, de care nu poate sau nu vrea să se debaraseze: luptând, în timp, cu un inamic, chiar dacă îl învingi, îi preiei vrând-nevrând unele „ticuri” fundamentale, unele reflexe esenţiale psihologice, de judecată. Astfel, şi clasa muncitoare sau, dacă vreţi, ideologii ei, marxiştii: luptându-se cu burghezia „în declinul ei”, acaparatoare de privilegii şi bunuri, o acuză că nu aplică adevăratele criterii ale valorii şi emulaţiei sociale, preferând pe cei dintr-o clasă, dintr-o anume „naştere”, aşa cum, cu câteva secole înainte, numai cei de un anume sânge puteau accede la investituri înalte în stat, biserică sau diplomaţie. Când ea însăşi a ajuns la putere, muncitorimea şi-a

însuşit acelaşi fel „reacţionar” de a gândi, de a selecta: naşterea era determinantă, lăsând un loc foarte îngust, aproape virtual uneori, în anumite epoci dure, competiţiei individuale reale, de valori. În acest fel, marxismul la putere, ca şi burghezia sau feudalitatea, în loc să promoveze un statut al valorizării individuale sau sociale, nu a făcut decât să *administreze puterea*, păstrată cu orice preţ, inclusiv violenţa de stat, nu a făcut decât să se considere, cu o psihologie cvasimistică (în ciuda parolelor ştiinţifice şi ultraştiinţifice) o emanaţie predestinată a divinităţii sau a Istoriei – văzută sub chipul lui Nemesis. Tot astfel, noi, cei care am fost victimele sistemului totalitarist roşu, supravieţuindu-i, luptând cu el şi nu rareori învingându-l, în forme ascunse sau deschise, spectaculoase, am preluat de la acesta, acum că uriaşa sa piele reptiliană ni se zvârcoleşte încă la picioare, o boală afundă: îndemnul la dez-uniune, *suspiciunea*! Nu numai că epitetul de „securist” a devenit cel mai infamant (înainte de război, în burghezie, epitetul defăimător era cel de „hoţ”, deoarece valoarea era banul, şi nu puterea), dar psihicul nostru însuşi, ori că am vrea ori că nu, e traversat de mici viermişori inefabili şi percutanţi ce produc galerii răsucite şi vii, unde se surpă nu puţine reputaţii, nu puţine valori. Numai cei cu un psihic extrem de viril, de echilibrat au putut traversa această lungă perioadă scăpând, măcar în parte, de invazia acestor viermişori. În ce mă priveşte, pentru a putea rezista şi, mai ales, pentru a mă putea dedica cu toate forţele creaţiei – şi ea, creaţia, este şi va fi mereu barometrul stării psihice dinamice, echilibrate, sănătoase –, nu numai că am refuzat să-i confrunt pe cei cu care veneam în atingere cu acel ciudat şi otrăvitor criteriu, noul criteriu al *dubiului* politic, al *dubiului* social (faţa arătată şi cea secretă, aservită undeva, unui organism ocult!), dar chiar şi faţă de cei despre care aveam oarecum date sigure că aparţineau poliţiei secrete, chiar faţă de cei care o mărturiseau, mă comportam, pe cât posibil, în limitele normalităţii. Îmi interziceam – şi adeseori reuşeam, deşi mie însumi îmi era frică sau, dacă nu mi-era teamă, trăiam seducţia fricii, „nobleţea, aristocraţia ei” – despre care voi scrie, voi inventa, în sensul că voi relata cu mijloacele prozei! –, îmi interziceam, deci, să intru pe acele culoare întortocheate şi instauram, cu o putere care emana din mine însumi, o ordine normală a lumii, de care aveam nevoie

tocmai pentru a scrie, în afara căreia orice creaţie majoră este imposibilă. Nu numai noi, cei care am trăit totuşi în libertate – libertate mişcătoare ce se micşora sau mărea oarecum după meteorologia celor de sus, de la putere! –, dar şi cei care au fost privaţi de libertate, mai ales în prima perioadă, cea dejistă, cea mai exterminativă, au fost capabili adeseori, se pare, să-şi învingă terorile şi seducţiile rafinate, corupte, învingându-se şi găsind nu rareori platforme ale unui umanism, altfel dificil de atins.

Dar absolutele, marile societăţi „resentimentare” ale secolului nostru – cea nazistă şi cea comunistă – nu au avut numai o geneză, o origine obiectivă, socială, ci şi una abisală, afectivă, subiectivă profund, fără legătură cu istoria sau socialul. Şi aş putea să afirm că, în fapt, au avut – cel puţin conducătorii, iniţiatorii, apostolii şi geniile lor – *doar* o asemenea sursă şi motivaţie. Resentimentul este o formă, o incapacitate „de a uita”, spune Nietzsche, o incapacitate de a judeca numai prin tine însuţi, de a te confrunta numai cu tine, o necesitate de a-l acuza pe *celălalt* pentru a te valoriza pe tine. „Tu eşti rău, tu eşti dăunător, de aceea eu sunt bun, eu am şi câştigat valoare”, iată formula omului resentimentar. (Şi nu invers, deci: eu sunt pozitiv, bun, de aceea tu devii negativ).

IV

În tinereţe, am găsit într-o cărţulie (cred că era volumaşul de aforisme al lui Schopenhauer, în traducerea lui Titu Maiorescu) o frază care, aşa cum se întâmplă, a prins greutate, valoare, mult mai târziu: „În tinereţe, orice bătaie în uşă, neaşteptată, ne bucură, ne umple de speranţă; la bătrâneţe, acelaşi sunet, acelaşi semn ne face să ne strângem umerii, ne umple de spaimă!...”

Ca multora, îmi place să primesc scrisori, mă bucură un plic de oriunde ar veni (cu excepţia, se înţelege, celor de la Fisc!...). Azi dimineaţă, însă, 23 iulie, deschizând un plic ce venea din străinătate, via Budapesta (?!), mi-am dat seama că s-a dus de mult vremea tinereţii, că nu orice ciocănit în uşă este o veste bună, că, uneori, banalele plicuri brune ascund un şarpe subţire şi sâsâind, şi că anumite file trebuiesc apucate cu mănuşile...

Cum uşor vă puteţi imagina, în acel plic se găsea „articolul” d-lui Goma pe care-l publicăm în pagina a doua a revistei noastre[1], cu tristeţe, evident, cu o nespusă tristeţe, dar şi cu mulţumirea că-mi dă prilejul să-mi spun cuvântul după atâta vreme în care numele şi statutul meu social erau înfăşurate, în anumite cercuri, în pânza unor veninoase sau doar amuzante scenarii fanteziste sau grosolane, „moderne” oricum, deoarece brodau pe una din temele cele mai obsesive ale vremii noastre: suspiciunea.

Publicul meu şi critica care s-a ocupat de cărţile mele, în aproape trei decenii de vocaţie publică, îmi sunt martori că niciodată – atunci când se putea, înainte de expulzarea mea din viaţa culturală, ’71, toamna – nu mi-am apărat nici textele şi nici persoana mea fizică, publică, de vreun atac sau afirmaţie, oricât de hazardate, indiferent că veneau de la naivi sau falşi naivi, de la detractori ce aruncau în pagina tipărită minciuni grosolane cu intenţia de a mă provoca. (Am făcut o excepţie, în primăvara lui ’71, la nenumăratele atacuri, insinuări şi calomnii ale lui Eugen Barbu, atunci la revista „Săptămâna”, am răspuns, subliniind încă o dată răul pe care poate să-l facă „unul dintre ai noştri” atunci când înfrângerile personale sau ambiţiile nemăsurate iau forma *resentimentului* agresiv, fenomenul „cozii de topor” , al lemnului ce se răzbună pe pădurea care l-a „umilit” sau „expulzat” vreodată, chit că acest lucru s-a întâmplat doar în imaginaţia sa!...)

Poate că dl. Goma va fi furios că-l compar cu (totuşi!) colegul său Eugen Barbu sau, mai ştii, Barbu însuşi va fi iritat că-l pun pe aceeaşi treaptă cu iniţiatorul comitetului de luptă pentru drepturile omului în România lui Ceauşescu!... Idiosincraziile lui Eugen Barbu nu m-au interesat niciodată, cât despre furiile lui Goma, ele sunt atât de numeroase şi de totale, încât mi-este teamă, vai, că produc efectul celui ce strigă tot timpul: aproape nimeni nu-l mai aude!...

În primele rânduri ale pamfletului (sau Dumnezeu ştie ce-o mai fi!...) se face prima afirmaţie gravă, extrem calomnioasă, exerciţiu pentru care oricine este pasibil să fie chemat în faţa justiţiei: „...scriitorul Ministerului Afacerilor Interne, Nicolae Breban...”. Dar cu dl. Goma şi cu alţii ca el se întâmplă două lucruri: au proferat de atâtea ori aceiaşi minciună – nici

măcar inventată de ei, sunt de acord, ci tocmai de cei cu care afirmă că se războiesc! –, în atâtea variante şi în atâtea împrejurări, încât, printr-un efect psihologic simplu, ea devine în ochii lor adevărul cel mai verificat.

Apoi – şi aici lucrul devine cu adevărat grav – luptându-se harnic, meritoriu şi curajos cu un sistem, îi preiau, fără să vrea, otrava, arma sa cea mai eficace, deşi oarecum inefabilă. Şi chiar dacă acel sistem, la urma urmelor, este învins – cum este cazul totalitarismului roşu românesc! –, suspiciunea, otrava sa se prelinge în conştiinţele lor, în apucăturile lor lingvistice şi psihologice, şi astfel, în mod extrem de grotesc, ei continuă pur şi simplu acel sistem!

Dacă dl. Goma, şi noi toţi! vrem să trăim în demo-craţie, în libertate, trebuie să ne supunem constrângerilor democraţiei, ale libertăţii: alături de demnitatea persoanei, a muncii, a opiniei etc., va trebui să acceptăm şi responsa-bilitatea afirmaţiilor, respectul persoanei şi a muncii!

Dl. Goma se va supăra cu siguranţă pe mine – dar el este deja atât de supărat că mi-a făcut rău în atâtea rânduri şi, mai ales, în străinătate, unde mă puteam apăra şi mai puţin ca acasă (acel *acasă* care era la fel de puţin al meu ca şi al lui!), el este atât de furios pe Breban, pe care el l-a calomniat prin viu grai şi *în scris*, şi tocmai de aceea, că *el* l-a calomniat, şi nu Breban pe el! (După toate aparenţele, eu chiar am încercat să-i întind o mână de ajutor într-un moment dificil, când nu se înghesuiau mulţi s-o facă şi când acest lucru comporta riscuri, un moment în care se arăta excesiv de recunoscător, aproape slugarnic!...)

Am să reiau, în paranteză, o frază, spusă de curând de D. Ţepeneag, un fost prieten al lui P. Goma, ce explică fenomenul acesta de furie a ingratitudinii: – Sunt unii indivizi, spunea Ţepeneag, care, la începutul unei relaţii, unei prietenii se comportă slugarnic, dau semne de exagerată modestie; apoi, după un timp, aceşti indivizi nu-ţi iartă ei înşişi slugărnicia proprie şi se răzbună cu armele cele mai neaşteptate!...

Dl. Goma, deci, se va supăra încă o dată pe mine, dar am să-i spun că D-sa nu face, acum – şi o face de câţiva ani, chiar dinainte de Revoluţie, dar acum lucrurile devin mai evidente –, decât să aplice el însuşi normele unui ofiţer de Securitate, ale unui activist, dar ale unui activist înrăit,

resentimentar, fără speranţă: pentru D-sa există un *monopol* al adevărului (şi al dreptăţii, al onestităţii, al curajului etc.), deţinut numai de D-sa şi de cei din stricta sa apropiere, din grupul său restrâns şi imediat. Orice alte aserţiuni sunt nu numai false, dar şi ticăloase, insidioase, mincinoase cu program!

Societatea, spun ei, nu poate fi lăsată de capul ei, deoarece este tembelă sau înapoiată: de aceea, domnii de tipul amintit mai sus trebuie, în grabă, să întocmească dosare şi dosărele, liste negre, conform cărora – dosarelor şi listelor negre – *va fi stabilită valoarea*, cinstea profesională şi civică, meritul. Numai conform acestor *liste*, deoarece se ştie, nu există valoare *în sine* sau, mă rog, chiar dacă există, în afara unor grupuri lucide, ce întocmesc harnice liste negre sau gri, nimeni nu este capabil s-o recunoască! Ceauşescu îşi închipuia – şi o afirma! – că poporul român este nedezvoltat civic, că este corupt, incapabil de democraţie; alţi domni, ceva mai recent, arată aceeaşi „grijă” faţă de popor sau... faţă de scriitorii români: nu-nu, noi nu suntem în stare să deosebim valoarea de nonvaloare, este suficient să apară un... ăsta, un Breban sau un Petre Dumitriu şi toată lumea – cu o naivitate ce se învecinează cu ticăloşia cea mai perfidă, cea mai vinovată – va cădea în laţul lor, îi va declara scriitori adevăraţi, răpind altor domni din aura ce li se cuvine de drept şi în mod exclusiv.

...Evident, evident, acestea sunt lucruri vechi, iritări profesionale atât de curente în profesiunea noastră seculară, invidii prost exprimate, ranchiune transformate în elogii veninoase, vanităţi acerbe transportate din politică în cultură sau invers! Da, sunt boli vechi, chiar şi răutatea cea mare, vie, viguroasă, abjectă, cea care se învecinează cu nebunia, nu este un lucru foarte nou!

După fuga, plecarea lui Ion Caraion în străinătate, în urmă cu vreun deceniu, Securitatea a dat peste un jurnal intim al acestuia, pe care dl. Eugen Barbu, cu o curtoazie pe care i-o ştiam faţă de prietenii săi din acest organism, s-a arătat dispus să-l publice în foaia pe care cu nu prea mare demnitate o conducea. I. Caraion, indiscutabil un poet de primă importanţă, un om care a suferit ani grei de temniţă politică, arată însă în jurnalul impudic publicat de, totuşi, colegul său, forme ale răutăţii ce se învecinează

cu nebunia; într-adevăr,numai un psihic tulburat, bolnav, poate îndrăzni să agaţe de numele unui vechi şi bun prieten, mare scriitor, epitete grosolane, birjăreşti sau să clatine încrederea unei cunoscute cronicare literare din străinătate asupra paternităţii ei, ilustre, de altfel! Nu, nu cred că aceste enormităţi erau însăilate de „editorul” jurnalului, în el, mă rog, în fragmentul publicat în „Săptămâna”, se face referire şi la o întâlnire pe care am avut-o cu I. Caraion, care mi-a cerut un exemplar din *Bunavestire* şi mi-a dat întâlnire în părculeţul din faţa Ateneului Român, şi, într-adevăr, filele jurnalului reproduc cele câteva fraze şi idei pe care i le-am împărtăşit atunci, când nimeni altcineva nu mai era de faţă!...

Da, fantezia noastră creează şi monştri pe lângă atâtea construcţii muzicale sau pitoreşti! Suntem răspun-zători şi de ele...?! Şi cât?!...

De aceea, iată, sunt puţin stânjenit să răspund la acuze atât de grosolane, de lipsite de măsură, de impudice, dar o fac şi cu o oarecare satisfacţie, cum o spuneam, după două decenii mă pot, în sfârşit, apăra, pot să-mi exprim punctul de vedere şi, evident, nu numai în această problemă! Şi, curios, tocmai acest lucru îl exasperează pe Goma, faptul că îndrăznesc să mă exprim public şi că nimeni nu se revoltă, nu mă cenzurează! Peste câteva săptămâni voi publica o carte, un roman scris cu 15 ani în urmă; P. Goma, probabil, va turba de furie – cum de există o rotativă, un linotipist, o librărie sau un critic să ajute cartea mea să apară în conştiinţa publică! Fiind o carte scrisă de cineva care nu face parte din strâmtul său cerc, va fi cu siguranţă nu numai o carte proastă, dar şi periculoasă pentru cultură, pentru ordinea publică, un roman pus la cale în pivniţe specializate! Faptul că sunt în fruntea unei reviste literare, după douăzeci de ani de marginalizare socială, două decenii în care nu am avut slujbă nicăieri şi nici un fel de salariu, cum se zice, îl face să protesteze cu directe, grosiere aluzii la ministrul culturii! Uitând că el a fost exclus din partid cu mulţi ani în urma mea, că eu am renunţat de bună voie la conducerea „României literare” într-o vară când stalinismul se întindea peste România artei, culturii, ştiinţei şi nu numai!

Faptul că stau într-o casă a mea, că am şi cetăţenie germană (după mamă, care este nemţoaică din ambii părinţi!), da, îl umple de indignare

faptul că statul liber german mi-a acordat, în 1972, cetăţenia germană! Că am *voiajat*! Ah, asta este extrem de suspect, extrem de ticălos, să voiajezi: precis că aveam intenţii dubioase, să fotografiez, de exemplu, în taină, un pod peste Sena sau să semăn discordia între doi simpatici veleitari ai cenaclului d-lui Mămăligă!

V

Mă pregăteam să răspund acuzaţiilor (de fapt: injuriilor!) lui P. Goma cu oarecare metodă, când o imensă lasitudine m-a prins. („Tovărăşia” cu Burtică – eram de şase ani exclus din partid; „prietenia” cu Pleşiţă – pe care l-am cunoscut într-o anchetă, vag mascată, la ministrul Securităţii, cu ocazia confiscării manuscrisului *Bunavestire*; tăcerea mea „înţeleaptă”, adică laşă, de-a lungul a două decenii; repetatele tentative de a „sparge exilul” şi, ultima, atacul emigraţiei!)

Nu, nu, nu are rost să dialoghez cu D-sa, deoarece D-sa nu mă aude: cum să-i răspunzi cuiva care vorbeşte singur?! Şi Nichita Stănescu, în ultimii săi ani, avea un discurs singuratic, însă sublim, cuprins de un *hybris* inconfundabil când provoca aproape întreaga lume, dispreţuind convenţiile, logica socială, provocând aparenţele unui oportunist (cum îl categoriseşte însuşi Goma, acolo, în cercul său strâmt, la Paris), dar a trăit toată maturitatea sa şi a murit ca cel mai sărac dintre noi, primitor ca un prinţ – era un prinţ, domnule Goma, aşa cum noi doi nu vom fi niciodată! –, rătăcit în literatura română de două ori provincială, dar *entuziasmat*¸ până la ultima lui respiraţie, până la ultimul surâs, locuit de zeu! Un zeu el însuşi, printre puţinii ce au păşit uşor, fermecat, abia atingând iarba istorică a acestor pământuri de la gurile Dunării, admirat de străini şi suspectat de ai săi, unul din acei mesageri care călătoresc în paginile Bibliei şi care vestesc aurore ale spiritului, cutremure ale atâtor milioane de petale!

O spun încă o dată, dragă domnule Paul Goma: eu, Nichita, Marin Preda, Virgil Mazilescu, Grigore Hagiu (vezi, vorbesc despre mine cu îngâmfarea unui mort!) şi alţii câţiva, noi nu am vrut sau nu am putut să facem ceea ce ai făcut Dumneata! De fapt: nu am vrut! De aceea te

respectăm, nu ţi-am luat şi nu-ţi vom lua niciodată ceea ce-ţi aparţine! Dumneata ai vrut să te răzbuni pe o societate nebună şi rea, şi aveai toată justificarea să o faci, poporul acestei ţări îţi este recunoscător! Noi am vrut *doar* să publicăm câteva *texte* curate în această lume strâmbă şi nebună, un *vis estetic* la fel de curajos, de curat şi de nebun ca visul dumitale justiţiar şi, poate, cine ştie, poporul acesta în limba căruia trăim nu ne va uita cu desăvârşire. Dar, ce importă! Nu e vorba aici numai de o luptă, ci de instinctul unei lupte, ce este mai mult decât talentul, decât vocaţia: fiecare ne urmăm instinctul, forţa este de a nu ne dezice de el, de a trăi în el, ca într-o lege, să lăsăm pe alţii, mai puţin „ocupaţi”, să ne ţină la zi tablele cerate ale contabilităţii victoriilor şi nepăsărilor contemporane, iar dacă imaginaţia este terenul nostru predilect de vânătoare, să fim toleranţi şi imaginativi şi faţă de instinctul, forma, modelul sau vocaţia altuia, să părăsim intoleranţa tiranilor şi mediocrilor autori de manuale şcolare!

Întreaga dumitale, enorma, aspra, violenta, bolborosita acuzaţie rezidă în faptul simplu că eu aş fi în slujba Securităţii! *Dar dacă nu sunt*?! Dumneata vrei să provoci perplexitatea în atâtea mii şi mii de lectori ai cărţilor mele, în atâtea mii de conştiinţe care îşi închipuie – şi cum ar putea trăi şi lupta altfel între atâtea mizerii istorice! – că scriitorii acestei literaturi, cei care trebuie să reconforteze, să inflameze, să educe, să legitimeze minţile atâtor tineri, atâtor singuratici, atâtor disperaţi, sunt exemplare de elită ale acestui pământ, posibile modele morale, eroi ai încleştării absurde şi zilnice.

Dumneata mi te adresezi – cum vorbeşti şi de Nichita, iar el este mort! – cu o naturaleţe, cu o directeţe, cu o nepăsare de parcă nici o oră a vieţii mele lucide, eu însumi nu aş fi fost locuit de zeu. Dar dacă, în ciuda teoremelor dumitale spumegânde şi sângeroase, dar dacă... *eu am totuşi talent*?! Nu te sperie deloc acest lucru, această stafie trandafirie şi inefabilă ca o mănuşă de fier, visată, a unui comandor ce va veni odată, la ceasul unui festin, să-ţi întindă mâna?!...

...Şi-apoi... ce rost are acum, în ceasul culturii române de acum, care abia începe să respire în libertate, ce rost are ca Breban şi Goma să se certe?! Cine va câştiga, dragul meu, dacă nu coleg, oricum contemporan al

aceleiaşi, unice limbi, cine va câştiga din lupta noastră obosită, din ura noastră stângace, din cearta noastră ce nu este decât o absenţă din istoria micii noastre naţiunii, care, în ciuda trecutului, în ciuda tuturor, începe încă o dată să spere?!

Să nu crezi că vreau să mă împac cu Dumneata; rămâi unde eşti, am să ştiu să nu-mi depăşesc locul meu, atât cât îmi este îngăduit. Sunt încă destul de tânăr ca să-mi ascult sângele, iar sângele meu nu te iubeşte! Dar nu am să-ţi vreau răul, chiar dacă nu ţi-am făcut întreg binele de care aş fi fost capabil. D-ta te revolţi că mă exprim, că-mi spun părerea despre cele întâmplate. Dacă eşti de acord sau nu, D-ta sau nu importă cine, noi trebuie să vorbim despre trecutul nostru imediat, despre suferinţa noastră complicată şi teribilă, individuală şi colectivă, noi, scriitorii, trebuie în primul rând să dăm mărturie despre cele ce s-au întâmplat pentru ca niciodată acest coşmar social să nu se mai repete, ca fiii-fiilor noştri să se cutremure de libertatea otrăvită sau de desfrânarea arogantă la care poate ajunge un singur om când vigilenţa noastră fuge din turnul ei de pază!

...Vino, vino înapoi, Paul Goma, vino acasă! Să ştii, nici pe mine nu m-a invitat nimeni, dar încă la graniţă am fost răsplătit: după o călătorie de o zi şi o noapte (călătoriile mele cu maşina care pe Dumneata şi pe atâţia alţii vă umplu de nedumerire şi de dispreţ infantil!), în noaptea de 15 martie spre dimineaţă, în pădurea de la Anina, în Banatul german-român al mamei mele, înţepenit de oboseală, dar şi de o spaimă a revederii – cum voi fi primit, îşi va mai aduce aminte cineva de mine?! –, am intrat în pădure, am făcut câţiva paşi printre arborii înalţi, rari şi mişcători, în galbenul dimineţii, şi, deodată, în ciuda firii mele nu totdeauna spontane, am vibrat puternic, împreună cu ei, cu lemnele acelea vii şi verticale, cred că am plâns cu ei, o lungă secundă, nu mai mult, de fericire că eram *liberi*! Da, eram liberi, împreună cu *ei*, copacii înşişi erau *liberi*, eram împreună, liberi, după o călătorie atât de chinuitoare, după o închisoare atât de vie, după un vis atât de tiranic!

Încă mă hrănesc din acele minute senzaţionale din pădurea de la Anina, când, azi, aud pe atâţia sceptici şi îngrijoraţi înşirând argumente şi fapte, reale şi convingătoare, negre, profeţii pe dos, predici ale firescului urât,

seducţii ale nenorocirii viitoare, mă revolt, scurt, şi-mi spun: – Nu se poate, eu şi arborii mândri ai acelei vechi păduri de la Anina am simţit cu certitudine vântul libertăţii, nu se poate! Eram acasă, după o jumătate de secol eram încă o dată acasă, libertatea s-a abătut încă o dată pe plaiurile mele!

VI

În lumina realităţii profunde şi relativ puţin cercetate a lumii resentimentare, cele două sisteme, cum le-am numit, cele două logici ale coşmarului social, comunismul şi nazismul, prezintă deosebiri, dar şi surprinzătoare asemănări.

Spuneam de curând că ştiinţele sociale şi mai ales marxismul (care, bineînţeles, refuză să pună pe aceeaşi treaptă nazismul şi comunismul, perioada barbară a stalinismului chiar o trece sub epitetul nu de totalitarism, ci mai degrabă sub cel de „autoritarism”) au încercat să ne convingă de geneza pur socială a celor două „noi lumi”, a celor două „viziuni”. Unul din derapajele majore de altfel ale ştiinţelor umanistice ale secolului nostru – şi, bineîneţeles, ale marxismului de orice culoare, de orice sorginte – este în primul rând această absolutizare, această scientizare în extrem a criteriilor ambientale socio-economice, uitându-se, voit, adeseori, şi în ciuda enormelor progrese ale ştiinţelor eredităţii, natura profundă a individului, rareori educabilă sau influenţabilă prin mediu, natura legică şi gregară a unor grupuri de indivizi. Iată un dublu exemplu din sfera politicului care ilustrează „absurdul” care guvernează uneori mişcarea grupărilor mari umane, absurd ce persistă atâta vreme cât vrem să îl explicăm doar prin influenţa istoriei imediate, prin educaţie sau mediu: în anii lungi de război civil în Indochina franceză şi apoi „americană”, cele două puteri coloniale au fost umilite şi apoi înfrânte de slaba cooperare a poporului vietnamez, din nord şi din sud, în ciuda uriaşelor investiţii umane şi materiale, în ciuda pericolului evident al bolşevizării întregii regiuni, al pierderii proprietăţii, libertăţii, tradiţiei înseşi etc. Ei bine, odată armata americană şi cea sud-vietnameză înfrânte ruşinos, odată „unificat” teritoriul sub aceeaşi

ideologie, sub aceeaşi poliţie, aceiaşi indivizi, aceleaşi grupări umane care îi sabotaseră pe „imperialişti” şi ajutaseră Vietcongul, cu mari jertfe materiale şi umane, întorc spatele regimului ce nu s-ar fi putut instala şi generaliza fără concursul lor, şi încep o lungă corvoadă a emigraţiei spre zone extrem de incerte şi îndepărtate, riscându-şi avutul, existenţa şi demnitatea, întregul, pitorescul şi, în aparenţă, absurdul calvar a ceea ce a devenit „boat-people”, cu aventuri trase parcă din lumea sălbatică a antichităţii!

Sub Ceauşescu şi, mai ales, în a doua parte a „domniei” sale, a început un puternic exod românesc, fără comparaţie cu istoria noastră din ultimul secol, exod ce a atins toate straturile populaţiei, chiar şi muncitorimea al cărei reprezentant comunismul se declara a fi. Deşi Ceauşescu a fost nimicit şi premisele unei viitoare societăţi democrate eropene sunt vizibile, exodul grupărilor, al tinerilor de înaltă calificare continuă. Există justificări subiective pentru aceasta, dar nici una obiectivă; iar aceea că în România ar continua comunismul este o idee întreţinută în mod iresponsabil şi de anumite cercuri ale emigraţiei ce vor să impună, se pare, prin mijloace brutale numai *un anumit* mod de organizare statală; or, tocmai acest exod în masă poate face posibilă, după părerea mea, reinstalarea unui anumit bun-plac al autorităţii, oricum perpetuarea centralismului excesiv, moştenire a comunismului românesc. O afirmăm încă o dată: crearea unei democraţii reale, viabile, a unui solid spirit republican în care respectul persoanei şi al legislaţiei să devină realitate nu este rezultatul numai al unei singure zile sau nopţi de luptă, al unei singure revoluţii! O adevărată revoluţie este nu numai *una*, ci un *şir* de revoluţii, o continuă stare de luptă şi de veghe, o credinţă reală, deci o necesitate reală, afundă a democraţiei, un patriotism veritabil. Democraţia, ca orice stadiu al civilizaţiei umane, este *un produs, o construcţie* lucidă, în timp, colectivă, de aceea meritată, de aceea asimilată şi inexpungnabilă. Dacă nu vom veghea, dacă nu vom lupta pentru a păstra cele câteva libertăţi de care ne bucurăm deja, şi care, bineînţeles, vor trebui mai bine gerate, mai responsabil folosite – cea de vot, de asociaţie, de expresie orală şi scrisă, de călătorie, de informare –, ele, aceste libertăţi, în loc să se fortifice şi să se maturizeze, se vor anemia şi vor dispărea una câte una, iar 22 decembrie al nostru, de care suntem atât de mândri, această

violenţă care ne-a salvat nu numai de perechea iresponsabilă şi de clica lor, dar şi de psihoza, de teama iraţională a propriei noastre pasivităţi, a acestei ciudate, neeuropene fascinaţii a dictaturii, acest „22 decembrie” al nostru în loc să „devină” o adevărată „Revoluţie franceză”, va semăna, vai, tot mai mult cu un „1907”!

Evident, mulţi dintre cei care pleacă, care „fug” acum, se vor întoarce lovindu-se de valul de şomaj din Europa occidentală şi mai ales de atmosfera neprietenească, neîn-ţelegătoare a popoarelor de acolo care, dacă ne-au primit bine când fugeam de barbaria comunismului, vor înţelege foarte rău demisia morală a fugarilor şi o vor eticheta ca o emigraţie economică, deci o încercare de căpătuială, o inserţie iute, comodă, într-o structură gata făcută. Se vor întoarce, poate şi unii dintre cei care-au plecat perfect justificat, disperaţi de orizontul negru şi aparent implacabil al singurei dictaturi personale din Est, iar cultura, ştiinţa şi industria românească vor beneficia (cum se spune!) de cadre cu experienţa Vestului. Dar anii aceştia de vid civic, de absenţă a luptei, de anemiere a cadrelor şi spiritelor de bună credinţă, nu vor fi folosiţi oare tocmai de aceia care şi-au pierdut privilegiile, cei pe care-i sperie pe bună dreptate democraţia şi concurenţa reală, valorică, de cei ce au trăit ani lungi, decenii cu psihologia că ţara e o moşie personală, de cei care împărţiseră, cu brutalitate morală, însăşi morala în două, cea de zi şi cea de noapte?! Când cinismul devenise noul bun-simţ, iar corupţia era fabricată şi importată, de sus în jos, de înseşi structurile statale şi instituţionale, când am fost invadaţi de lumpenul de toate culorile, intern şi extern, când ne clătinăm îngrijorător între un aer de lagăr de concentrare şi starea unei ţări africane cu un guvern de pistolari vag marxişti domnind peste o uriaşă infrastructură mizeră şi apatică, tinzând spre o civilizaţie de tip Coca-Cola!... Ce rost are deci continuarea emigraţiei româneşti, unde o pondere însemnată o au intelectualii?!

Nu, nu totul poate fi explicat prin „condiţiile social-economice”, nu toate procesele majore ale lumii noastre au o logică dedusă din Haeckel sau din darwinismul social; comunismul şi fascismul care au mişcat şi schimbat destinul a sute de milioane de oameni în secolul nostru, în ciuda aparenţelor complicate şi parţial logic-sociale, au o geneză şi o justificare abisal umană,

ele rezidă pe această platformă adâncă puţin descrisă, abia presimţită, a resentimentului. Nu istoria majoră le justifică şi susţine, ci legile tiranice şi adeseori complicate ale sentimentului, mai ales ale celui incapabil, din diverse raţiuni, să se exprime, să ajungă la lumina zilei emoţionale, a sentimentului refulat, înăbuşit lungă vreme şi care fasonează monştri. A acestui sentiment învins şi umilit, dar şi a unei anumite concepţii despre valoare, a ceea ce noi numim teama de mediocritate, sentiment, el însuşi, extrem de actual, de *modern*.

VII

Resentimentul, în afară de faptul că este făuritor de o (grandioasă) falsă istorie – am numit cele două imperii ideologice, nazismul şi comunismul –, este şi un regulator al vieţii noastre zilnice. Este, cu siguranţă, un simptom al unui anumit primitivism civic, al unei clare excentricităţi sociale, al distanţei faţă de vechea Europă pe care o considerăm centrul civilizaţiei noastre.

Ceauşescu, acest mărunt Hitler, acest Hitler al Balcanilor, va reprezenta încă multă vreme tipul emble-matic, insecta enormă şi otrăvitoare pe care va trebui s-o studiem pentru a înţelege tipul resentimentar „modern” al zonei noastre de civilizaţie, precum şi şcoala – ne este teamă, numeroasă, felurită şi adânc încrustată în straturile sociale –, şcoala tipologică, dar şi psihologică pe care a creat-o şi lăsat-o în urmă: moştenirea dictaturii.

În primul rând: sterilitatea.

Dacă e adevărată aserţiunea lui Nietzsche că, spre deosebire de tipul *agresiv*, tipul uman puternic, creator de valori, tipul resentimentar este cel al *sclavului*, cel incapabil să judece dinlăuntrul său şi în raport cu sine, cel care va fi într-un veşnic raport de acuzare cu cel de lângă el, extrăgându-şi valoarea proprie din incriminarea celuilalt, a lumii exterioare, atunci „tipul Ceauşescu” şi armata insidioasă căreia i-a dat naştere vor avea nevoie de ură, de ură continuă, reală şi contrafăcută, spre a se legitima, spre a-şi justifica acţiunile adeseori hazardate, în contradicţie cu bunul-simţ social sau istoric. La început – mereu în cazul Ceauşescu –, justificarea

dinamismului social va fi ura, resentimentul faţă de înaintaşul său, faţă de Dej. Şi aceasta cu atât mai apăsat, mai adânc, cu cât înainte de război, în închisoare şi apoi, în anii lungi ai cuceririi şi exercitării puterii, Ceauşescu a fost unul din discipolii lui Dej cu faţa cea mai conturată de sclav benevol, de sclav entuziast, ieşit parcă din cea mai bună şcoală a ascultării necondiţionate de tipul iezuitului dintr-un anume Ev Mediu. (În general, cine va studia istoria noastră politică recentă va trebui, cred eu, să recurgă ades la situaţiile tipice, monstruos-jalnice, ale politicii Evului Mediu românesc, înainte de fanarioţi şi, în primul rând, cele două modele clasice de conducere ale voievodului: *împreună* sau *contra* boierilor mari. Neîndoios că Ceauşescu vine, în mod grotesc, pe linia puţin numeroasă, e adevărat, dar atât de exaltată de o istoriografie cu tuşeuri provinciale şi patriotarde, reprezentată de Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul sau Ioan Vodă cel Cumplit, inşi curajoşi, instabili, paranoizi, extrem de reacţionari în plan social – vezi felul în care Mihai a legat ţăranii de pământ! –, dar duşmani juraţi ai marii boierimi, ai instituţiilor, deci şi ai purtătorilor tradiţiei. Modelul literar l-a dat ultracunoscutul *Alexandru Lăpuş-neanu* al lui Negruzzi, care, în afara unor tuşeuri convenţional-romantice, de un gotic local, închide în el acel *hybris* frecvent în medievalitate, dar şi în secolul nostru politic, ieşirea din realitate, gonflarea, dilatarea monstruoasă a eului, identificarea ţării cu propria persoană – un fel de *l'État c'est moi* al lui Ludovic al XIV-lea, fără capacitatea acestuia de a-şi alege consilierii, de a fortifica instituţiile, armata, industria etc., fără bunul-simţ istoric al Regelui-Soare, care a creat într-adevăr epocă în ciuda „mediocrităţii" sale personale ce a arătat, e drept, cult al persoanei – era şi în gustul epocii –, dar nu a căzut în vulgarul şi catastroficul hybris, iar acest *l'État c'est moi* va trebui, după moartea sa, citit tot mai mult într-o lectură a servituţii, nu a grandorii vane; el a lăsat un model atât de reuşit al centralismului statal, încât şi azi politicienii francezi *ont du mal* de a se debarasa de el, de secolul lui Louis XIV, şi să reuşească într-adevăr o descentralizare, să gândească realităţile socio-politico-economice nu printr-un individ salutar şi profetic, ci printr-o geranţă calificată, colectivă, non-aristocrată).

Dar cât de departe suntem noi de acest model!

Am fi, în primul moment, dispuşi să credem că la noi, românii, vanitatea ce devine iute monstruoasă şi reacţionară este aceea care-i împiedică pe responsabili să păstreze măsura lucrurilor, să devină cu adevărat eficienţi şi reprezentantivi; în fapt, nu este vorba de vanitate – viciu, la urma-urmei, superficial, neeficient şi care-şi atinge rapid limitele, provocând ridicolul –, ci de această falsă şi viguroasă formă a răzbunării ce este resentimentul. Da, o falsă răzbunare, o furie ce ia hainele vindictei, o mânie ce se îmbracă în sentimente previzibile, umane, scuzabile mai mult sau mai puţin.

După ura contra înaintaşului său, care l-a iubit, se pare, şi l-a ajutat, Ceauşescu şi-a îndreptat ura abilă contra celor ce-i stăteau în cale, contra ruşilor. A fost o furie pe care a trebuit să şi-o domolească, s-o înjumătăţească în toată cariera sa, dar era o mânie mare pentru că pohta lui de putere era teribilă! Aşa s-a făcut că am trăit vreo patru-cinci ani acea faimoasă cvasiliberalizare: el ne-a cerut concursul, nouă, umaniştilor, tehnocraţilor, specialiştilor de orice fel, chiar şi ţăranilor pe care el i-a deposedat de pământ cu mijloace brutale. Ne-a cerut ajutorul, nu cum am crezut mulţi dintre noi cu o naivitate de care ne vom minuna, probabil, încă multă vreme şi care ne va face sceptici la orice joc politic, oricât ar fi acesta de justificat, de bine intenţionat! –, nu pentru a pune săraca Românie, cât de cât, dacă nu în rândul civilizaţiei mari, măcar a celei mici, cea din jurul nostru, privind mai ales spre nord (spre unguri, spre polonezi), nu pentru a ieşi cât de cât din dogmatismul stalinist, din aventurism economic şi din arbitrariul cezarist în promovarea cadrelor şi a criteriilor valorice, ci pentru a-şi crea, extrem de abil, o minimă bază populară. Apoi, brusc, contra tuturor legilor politice la acest nivel, ne-a părăsit şi s-a întors spre marile puteri care i-au dat, ca şi noi, credit, înşelate de reala sa abilitate, de profundul său resentiment ce-i împrumuta un fel de geniu al actoriei diplomatice şi al legăturilor atât de diverse, de iuţi şi de planetare, într-adevăr, cum nici un Domn român nu avusese înaintea lui. Oare câţi dintre noi, când am început să voiajăm, la sfârşitul anilor şaizeci, nu eram uimiţi şi prostesc-mândri când, aproape oriunde în Europa şi America, declinându-ne

originea etnică, naţională, de români, eram întâmpinaţi cu un zâmbet şi cu un nume: Ceauşescu?!

Vorbeam mai sus de actorie şi de abilitate într-un sens profund, aproape paradoxal: nu, să nu credem că omul acesta căruia i s-au acordat atât de grozave puteri şi-a construit, pas cu pas, lucid şi histrionic, aceste etape ale grandorii şi decadenţei sale! Nu, tocmai natura sa profund resentimentară, ca şi în cazul lui Hitler, marele său model, îl făcea, cred eu, să creadă aproape *sincer*, să joace *fair*, cu o convingere viguroasă, schimbările abile de măşti, atunci când îşi părăsa brusc protectorii sau aliaţii spre a-şi descoperi alţii. Omul acesta – însemnat de un geniu rău, care-şi construia personalitatea din ură inextinguibilă, din resentiment! – şi-a jucat toată cariera în faţa unei oglinzi speciale, uneori oglinzi adânci, în relief, prin care trecea existenţa socială însăşi. Poate doar în ultimii ani, izolat voit în mijlocul camarilei sale poliţiste, net slugarnice, a revenit cumva la realitate. Era însă prea târziu: rămăsese mai mult decât singur, era deposedat de însuşi eul său proteic şi narcisiac, autentic ca orice pulsiune paranoidă.

VIII

...De când Nietzsche a descoperit resentimentul, trăim într-o lume a resentimentului. Un sentiment care nu poate fi „îngropat” şi nici transformat în altceva. De aici natura sa profund sterilă şi violentă.

Mulţi confundă resentimentul cu ambiţia sau răzbunarea. Chiar cu creaţia! Nu, ultimele trei stări volitive sunt de natură creatoare. Altfel spus, în ciuda realei motivaţii care stă la baza lor, actul lor final, *creaţia*, le salvează, le ridică la rangul valorii, al moralei chiar. Al acelei morale înalte, se înţelege, ce se opune moralei mic-burgheze eterne şi care nu este decât un cod al unei lumi închise care-şi apără interesele. Acea morală care face posibilă umanitatea omului, care *dublează* orice act valoric şi specific, care ne separă de orice manifestare superioară. Dacă actul cultural, cultura este cea care defineşte specia noastră, cum o afirmă unii esteticieni, atunci ea este astfel pentru că este dublată de morală, de o anumită morală. Şi dacă valoarea are atâtea feţe câte s-au încetăţenit în praxisul creaţiei de la

începuturile civilizaţiei – fie ele magice, sacerdotale, militare, comerciale, artistice, ştiinţifice, politice, filantropice (ca o morală aplicată, diurnă) –, ea, morala care le „dublează”, care le transcende, este unică, ea este *valoarea*. Aceea care face posibilă, cum spuneam, umanitatea, acel factor „misterios” care l-a ajutat pe omul preistoric să devină creator de spaţiu artificial, de valori dincolo de reflexele chiar şi complicate ale supravieţuirii, ale agresiunii şi proliferării speciei, acel factor „misterios” care ne-a ajutat nu numai istoric, dar şi în unele momente-cheie ale existenţei noastre să ne depăşim, într-o singură clipă, într-un singur ceas, într-o singură noapte, pulsiunile tiranice ale autoapărării, ale autopromovării.

Pentru Kant şi întreaga şcoală a „raţiunilor practice” care i-a urmat, întreaga capacitate morală a omului este condensată într-un singur cuvânt care, mai ales în ţările de cultură protestantă, prinde o acuitate deosebită, o pregnanţă ieşită din comun: *die Pflicht*, datoria. La Spinoza şi la Kant, fericirea constă nu în plăcere, ci în existenţă, în practica virtuţii, în împlinirea datoriei. „Fericirea nu este răsplata virtuţii, scrie Spinoza, ea este virtutea însăşi!”

Dar când vorbim de o morală care dublează toate valorile esenţiale ale umanităţii, *valori-profesiuni* cum le numesc eu, care sunt istorice, dar şi structurale, eterne (preot-magician, militar, comerciant, artist, om de ştiinţă, politician) şine ale creaţiei fundamentale în afara cărora nu este posibilă valoarea, ne referim la o morală, la un instinct al moralei dincolo de social, la acel zvâcnet intern, uneori insesizabil, cu forme uneori sinucigaş-sociale care ne îndeamnă imperios să ne depăşim condiţia momentană şi deziderатele ei tiranice, pentru a ne arunca în golul unei umanităţi posibile şi problematice, într-o aventură ce este fiinţarea umanului însuşi. Orice poet adevărat, orice cercetător, orice pastor cu vocaţie sau comandant de oşti, orice comerciant genial ce colportează bunuri şi înlesneşte civilizaţia (să ne gândim la Heinrich Schliemann, care a descoperit Troia), orice pedagog cu har au simţit, cu siguranţă, în creaţia lor specifică şi îndrăzneaţă, de câteva ori în viaţă, cel puţin dincolo de bucuria *invenţiei* şi a *oficierii*, o anume stare difuză însă persistentă, adâncă, inconfundabilă, unică, o dilatare a persoanei morale dincolo de orice limite, de fapt o fulgerătoare, dar

concretă (aproape) intrare în *uman*, o descoperire a umanului, a esenţei sale. Herder, marele fondator al romantismului, marele umanist, spunea undeva că „cel mai înalt scop pe care şi-l poate propune un om este să-şi atingă propria-i condiţie!”.

În acest sens, actul creator este moral, şi nu în sensul îngust, activistic, al respectării unor norme ce se schimbă de la epocă la epocă. Această dublură morală unifică personalităţi atât de diverse, în plan social sau caracterologic, sfinţi umani sau sociali precum Sf. Augustin sau „uscatul” şi vizionarul Immanuel Kant, şi „dezordonaţi” precum Baudelaire, Rimbaud sau Eminescu. Pe această afundă şi unică dublură morală ce însoţeşte creaţia cu multiple feţe, o văd mai ales ca esenţă a umanului. Deci nu de la uman spre moral, ci de la moral spre uman, prin acea moralitate ce dublează orice act cu adevărat şi rar creator este posibil umanul, acea stare unică şi inconfundabilă, inefabilă şi aproape imposibil de „trecut”, de exprimat celui care nu a încercat „aventura periculoasă şi necesară a creaţiei” în orice domeniu, o stare inconfundabilă de eliberare de normele atât de tiranice ale fiinţei vii, sociale.

Sigur, umanul se creează, apare şi prin păstrarea *tradiţiei*, a valorilor sociale şi istorice, atunci când ea, tradiţia, se face într-un sens viu, creator şi intuitiv, şi nu când ea, tradiţia, este proclamată scut şi slujeşte interesele unor grupuri sau maschează unele limite, unele neputinţe.

Da, şi exerciţiul tradiţiei ce ne împrumută gravitatea istoriei, responsabilitatea şi descifrarea continuă şi inspirată a cronicii unei idei, a unei limbi, obiceiuri, podoabe, meserii, grupuri umane, credinţe pe care le numim istorie. Dar tradiţia, pe care am numit-o o creaţie pasivă, este după părerea noastră pusă în umbră, măcar din acest punct de vedere, de creaţia activă, agresivă, cum i-am spus, „aventuroasă” deoarece ea cere calităţi morale şi volitive ieşite din comun, şi, poate, mai ales acel simţ al „riscului”, al „riscului în cultură” atât de necesar, de complicat şi de care se vorbeşte atât de puţin, atât de neevident şi care constituie o componentă majoră a valorii. Un risc, un tip de risc greu de definit, cu atâtea feţe, a cărui pedagogie nu o ştie nimeni, maeştrii înşişi îl simt doar atunci când *el* se apropie nemijlocit, când trebuie să opteze pentru el sau contra lui, „mirosul”

lui inconfundabil (aşa cum unele otrăvuri au mirosuri de flori), o opţiune extrem de periculoasă, de dăunătoare social şi, mai ales, un risc *inutil*! Într-adevăr, diavolul sau, cine ştie, poate un îngeraş păzitor ne suflă în acele momente că de fapt nu avem nici o nevoie de asemenea risc, că viaţa poate continua în linişte, armonic, fără a-l asuma, că nu avem decât să-i imităm pe ceilalţi, majoritatea prezentă sau istorică, poate, cine ştie, nu trebuie să ieşim din locul nostru, din decenţa unei atitudini medii, să nu rupem regulile („*Je hais le mouvement qui déplace les lignes*”), să nu sărim în afara umanităţii constituite o dată pentru totdeauna! Dar cine poate descrie cu adevărat acest gust sau tentaţie a riscului în creaţie, risc ce are atâtea feţe, una mai „oribilă” ca alta şi printre care, cine ştie, poate că *răbdarea* este la fel de greu de îndurat, la fel de respingătoare ca şi capul Gorgonei?! Sau puterea umilinţei, acel stomac moral ce înghite atâtea lucruri imposibile, indigeste la extrem, în numele unor năzuinţe şi valori discutabile?!

IX

Resentimentul, ca orice zeitate (neagră!), are nenumărate feţe, ce-i strălucesc ca antracitul. Teama de mediocritate este una dintre ele, sau este numai o faţă a mediocrităţii?!

Înregistrăm, oricum, un uriaş salt de la acel îndemn horaţian de a găsi fericirea în „mediocritatea de aur” sau de la modestia, cuminţenia atâtor meşteri necunoscuţi ai Renaşterii ce lucrau ani în şir la soclul unei coloane, al unui amvon, la detaliile unui triptic, mari maeştri care acceptau cu seninătate anonimatul semnăturii, dar şi pe cel al motivului artistic tratat: erau reluate aceleaşi şi aceleaşi motive, fantezia şi personalitatea autorului se exersau doar în compoziţie, desen, culoare. Oare una din majorele cauze ale pulverizării artelor, azi, a tuturor artelor, nu este faptul că ne-am „îngâmfat” excesiv, că am lăsat să alerge în planul tehnic al creaţiei prea multe motive, în fapt: anarhic de multe motive, oare nu ar fi trebuit să ne întoarcem din nou la temele mari: Cucificarea, Fuga în Egipt, Naşterea, Suzana şi cei doi bătrâni, Jertfa lui Isaac, Faust (fascinaţia destinului sau

libertatea omului singuratic şi disperat de prea multă luciditate), Schimbarea la faţă, Don Juan (jocul, aşa cum îl vede Nietzsche în cea de-a treia fază a Spiritului, după cea a Cămilei orgolioase şi îndurătoare, a Leului victorios ce strigă noile Legi, a Copilului „*ein aus sich rollendes Rad*”, roata ce se rostogoleşte din sine, Jocul văzut ca o libertate totală), rătăcirea lui Ulise, ucenicul vrăjitor etc. etc.?!...

Un salt uriaş, spuneam, la anarhia, profuziunea, infinitul motivelor creaţiei azi, formă a aroganţei autorilor care nu se vor îngrădiţi de nici o limită sau prejudecată sau, mai bine zis, acced la formele superficiale de libertate, cum ar fi libertatea totală, anarhică, a temei, dispreţul faţă de orice construcţie inteligibilă (dispreţul faţă de lector, văzut ca o fiinţă aparte, fără acces la cifrul creaţiei, ce trebuie şocat, nu luat complice), pudoarea pe dos de a nu-ţi trăda profesionalismul şi, în primul rând, bineînţeles, aroganţa numelui, semnătura, individualitatea formală exprimată la orice pas, pe orice capăt de hârtie, semnătura ce devine ea însăşi obiect de artă, de cult, în lipsa zeilor tutelari!...

Dacă în creaţie, în cultură, părăsirea acelui anonimat cuminte şi harnic a spart doar formele discursului artistic, în politică aroganţa individuală, *frica de mediocritate* creează monştri sociali şi suferinţă enormă.

O întreagă sociologie, politologie şi istoriografie de tip pozitivist au explicat cele două mari cutremure sociale din secolul nostru – comunismul şi nazismul – prin condiţionări de tip economic, politic, ambiental etc., pe scurt, cu instrumentele raţionalismului aplicat, comparatistic şi analitic. Dar, dacă există şi o altă explicaţie (pentru că avem necesitatea, rutina şi demonul cauzalităţii, al explicaţiei!), o altă *lumină* asupra acestor fenomene aproape apocaliptice ce au arătat omului, pentru întâia oară în istoria sa, limitele ameţitoare ale forţei şi libertăţii sale, semnul decăderii, începutul sfârşitului? Nu cauze ce se înlănţuie şi se intercondiţionează atât de frumos, de logic, orizontale, ci unele care vin din adânc, de-o clară, abisală verticalitate. Forţe iraţionale, cele care plăsmuiesc, şlefuiesc cealaltă faţă a omului social, de unde tresar cu violenţă metafora şi instinctul, în miile sale de feţe şi energii, forţe care, la urma-urmei, echilibrează – şi vor echilibra! – raţionalitatea ce ne ameninţă acum, la sfârşitul mileniului, ca apele

neînfrânate ale tânărului vrăjitor, să ne inunde, să vestească, bolborosind, sfârşitul.

Iraţionalitatea a fost pusă adeseori la temelia celor două sisteme politice: cea rasială, la fascişti, şi cea egalitară, la comuniştii. Omul politic excesiv (şi criminal!) a vrut să facă o lume mai desăvârşită decât cea a lui Dumnezeu (cine spunea că dacă omului i s-ar fi dat să deseneze globul pământesc l-ar fi conceput ca pe o bilă de biliard?!), mai bine zis: omul politic excesiv a transportat fanatismul credinţei – şi poate al creaţiei! – în social.

Despre fascism am citit şi auzit o multitudine de teorii, şi toate îl explică, îl condiţionează de şi prin convulsiile istorice, militare şi mai ales economice de la începutul secolului nostru. Niciunde nu se caută fenomene mai puţin vizibile, mai puţin „logice”, şi toată această complicată construcţie arată încă o dată forţa, frumuseţea, dar şi limitele – şi nocivitatea! – logicii aplicate în social. Se face, bineînţeles, o excepţie, atunci când este explicată energia demesurată a lui Hitler (Goebbels, scriitorul ratat!) prin deturnarea ambiţiei, a visului său de a deveni pictor şi arhitect, spre politică. Dar fascismul – ca şi comunismul! – nu s-a făcut cu un singur om, nici cu un grup restrâns, ci cu masse de indivizi! În ultimii ani, revista „Der Spiegel” a adus nenumărate documente care arată fără umbră de îndoială că asasinatele şi represiunea sângeroasă şi organizată din spatele frontului rusesc erau îndeplinite nu numai de aparatul SS al lui Himmler, dar şi de cel al Wermachtului, de trupele regulate, de ofiţeri din diferite arme! Şi, dacă este aşa, dacă cele două sisteme abuzive, criminale, politice ale secolului nostru s-au bucurat de colaborarea, de complicitatea atâtor inşi, atâtor „anonimi”, va trebui să ne intereseze care a fost motorul, energia, ambiţia sau insatisfacţia care a făcut să se şteargă, în atâtea conştiinţe, diferenţa între bine şi rău, care i-a împins pe atâţia indivizi, în aparenţă blânzi şi şterşi din punct de vedere moral, să transgreseze cele mai elementare frâne ale vieţii în colectivitate.

După părerea noastră, fascismul, mai ales, dincolo de toate condiţionările sociale, istorice şi economice care se ştiu, şi-a fundamentat întreaga construcţie pe o trăsătură adânc umană, extrem de generalizată în

vremea noastră: nemulţumirea faţă de propriul destin, mai bine zis încercarea de a explica, de a transgresa limitele persoanei prin *acuzarea* unui grup anumit, pulsiunea resentimentară de a te zugrăvi *în bine* prin conturarea în rău a celuilalt, a unui *anumit* celălalt. Prin delimitarea strictă a unui grup uman şi social negativ, dăunător (evreii, intelectualii, negrii), care împiedică armonioasa dezvoltare a restului societăţii, acest rest el însuşi bine conturat, el însuşi o grupă exclusivistă.

De ce oare, azi, omul a început să fie nemulţumit să aparţină, în toată cuminţenia şi hărnicia, unei *masse* anonime de creatori şi, mai ales, de ce omul social – la îndemnul unor genii negre! – îşi caută, disperat şi agresiv, o justificare în afara sa, a destinului său monoton?!

Numai prin slăbirea credinţei?!

X

Secolul nostru muribund este un secol în care toţi au voit să fie eroi! Aşa a apărut, printre altele, ideea (exacerbată!) a ratării!

Spuneam odată că ratarea este o pură poză! Într-adevăr, ratarea *trece doar prin realizare*, numai cel care a realizat ceva, într-un domeniu fundamental al valorii, poate măsura cât de departe se află de culme, de *adevărata* realizare, numai un adevărat creator, indiferent de nivelul naţional sau internaţional al activităţii sale, va înţelege distanţa care îl desparte de piscurile mari ale ştiinţei sau artei, numai el va avea dreptul de a striga: – Am ratat!

Ceilalţi, ce, mulţi, veleitarii, grafomanii, inventatorii fără brevet, pozeurii, surrealiştii (adevăraţii, cei care refuză să scrie deoarece scrisul este o activitate burgheză, academică!), toţi aceştia sunt falşi rataţi! Un număr enorm, mereu alimentat de aluviuni umane de neliniştiţi ai stării normale, ai stării de mediocritate socială! Cine, ce diavol mărunt şi persistent se apleacă la urechea atâtor sute de mii de indivizi sociali, şoptindu-le, inculcându-le, sugestionându-le neliniştea vocaţiei, a profesiunii lor, a stării lor în lume?! De ce *Acela* îi îndeamnă la nelinişte, la nemulţumire, de ce *Acela* pregăteşte atât de harnic terenul de pe care un

altul va culege roadele, cel vizibil de data aceasta, care va da şi soluţia, va arăta cu degetul sursa „nefericirii" adeseori închipuite a atâtor sute de mii: evreul, intelectualul, negrul, străinul, capitalistul, ungurul, creştinul sau musulmanul etc.?

Pentru că din cauza tuturor acestora noi credem, suntem adânc convinşi, aş zice: sălbatic convinşi!, că realizarea noastră este împiedicată, uneori chiar imposibilă. Iată sursa resentimentului în social, iată sursa fascismului: *celălalt*!

Dacă la colţul străzii ovreiul nu ar avea prăvălie, eu aş fi un negustor mult mai bun sau dacă acelaşi nu ar fi cineva în jurnalistică! Sau dacă *ei* nu ar fi în gaşcă! Ah, câte lucruri nu ar merge mult mai bine, mai firesc, mai echitabil în lumea aceasta, dacă evreii nu ar sta, diabolic, în spatele tuturor lucrurilor! Dacă nu ei, atunci multinaţionalele, supratrusturile!

Pentru activiştii Partidului comunist, intelectualii erau sursa tuturor relelor: îngâmfaţi, nesiguri (din punctul de vedere al puterii!), imprevizibili, ingraţi (din punctul de vedere al puterii, se înţelege!), paraziţi! (Ah, ce frumoasă revanşă am trăit, în toamna anului '88, la un Congres internaţional al scriitorilor care a avut loc la Beograd, al douăzeci şi nu ştiu câtelea, în timp ce la Bucureşti nu sunt nici la primul! –, când a intrat în sală un scriitor rus, expulzat din Uniunea Sovietică şi condamnat ca parazit – „Cum poţi dovedi dumneata că eşti poet?!" a fost întrebat de un judecător servil ordinelor partidului, dar, probabil, răzbunându-se, satisfăcându-şi un resentiment adânc, personal! –, poetul Iosif Brodsky, laureat al premiului Nobel pentru literatură, şi a fost aclamat minute în şir de sala în picioare, de scriitori veniţi de pe toate continentele, şi printre ei se afla, bineînţeles, şi delegaţia de scriitori sovietici, care aplaudau la rându-le volens-nolens, roşii la faţă, pe acel „parazit" de care ordinea socialistă se împiedicase cu vreo două decenii în urmă ca să fie mai echitabilă şi mai rentabilă, mai umană!...)

Sau negrul, spaniolul, portoricanul, în universul american! Sau creştinul, cei de religie coptă, de exemplu, printre musulmanii tot mai convinşi, tot mai integrişti, mai siguri că cei de altă tradiţie şi religie îi împiedică să fie buni musulmani! Sau pur şi simplu străinul, cel care este

diferit, şi în categoria aceasta intră, evident, şi homosexualii, bărbaţi sau femei!

Sigur, nu este numai nemulţumirea afundă şi obscură faţă de limitele personale, uneori şi vremurile se însărcinează să producă crize şi nemulţumiri obiective, reale: foametea sau inflaţia sau pierderea unor teritorii! Sau revoluţia, revoluţiile reale şi cele inventate, cum a fost „revoluţia comunistă română”, în fapt, o permanentizare, o ideologizare a unei ocupaţii străine ce nu s-a mulţumit să ne stoarcă averile naţionale, dar s-a încăpăţânat să ne schimbe limba, cultura, credinţa, instituţiile şi valorile! Şi era cât pe-aici să reuşească, cu concursul nostru, binevoitor sau silit, se înţelege!

Dar şi în situaţiile dramatice şi reale, arta diavolească şi inventivă a diversiunii îşi urmează cursul ei: îl vezi pe *celălalt*, ne şopteşte *el*, de ce se bucură el de o apreciere mai rapidă, de ce a obţinut un post mai înalt decât al tău, de ce primit cutare casă, şi tu nu, de ce banca îi dă bani cu împrumut, de ce este trimis în străinătate el sau fiul său, de ce are cronici în toate ziarele sau contracte bune, de ce nu dă faliment, de ce este doctor *honoris causa*, de ce nu face cancer, de ce nu-i otrăveşte nimeni câinii, de ce nu este alcoolic... de ce... de ce... de ce?!...

Dar dacă, îi şopteşte diavolul politic omului mediu, normal, cuminte, la ureche, dar dacă există o cauză *anume* a mediocrităţii tale, a nenorocirilor tale, o cauză limitată şi individuală?! Dar dacă tu nu eşti defel individul şters şi fără noroc ce pari a fi în ochii atâtora, dacă ţara ta, chiar, naţiunea ta întreagă ar putea rezolva cu mult mai rapid, mai eficient anume probleme stringente, insurmontabile, cu condiţia ca anume grupuri – în anumite cazuri intelectualii, alteori evreii, uneori şi unii şi alţii! – să fie mai „supravegheate” în preocupările lor „suspecte”, dacă li s-ar „interzice” să-şi urmeze vocaţia sau credinţa, în fond activităţi ce camuflează o conspiraţie ticăloasă sau pur şi simplu o impostură, un rău exemplu pentru moravuri?!

Intelectualii, ungurii, evreii!... Iată ce simplu s-ar rezolva atâtea probleme, de la şomaj şi inflaţie, până la problema învăţământului şi culturii, a istoriei şi a propriilor noastre, nu puţine, erori!

Ei, ei sunt de vină, ei, *ceilalţi*, cei *diferiţi* de noi (uneori nici nu sunt atât de diferiţi cum am vrea să credem!), şi sunt sursa simplă a unor nenorociri atât de complicate, ei trebuiesc înlăturaţi, izolaţi, boicotaţi, închişi (de ce nu?!...), asasinaţi, înjuraţi, arătaţi cu degetul!!

Ei, cei pe care i-am desemnat noi că sunt sursa nenorocirilor noastre, a mediocrităţii noastre, a limitelor noastre care s-au lipit de fiinţa noastră socială, a liptei noastre de geniu şi de voinţă!

1 „Contemporanul – Ideea europeană”, nr. 30/ 26 iulie 1991.

FEŢELE AUTORITĂŢII

I

După un ciclu închinat resentimentului, dimensiune abisală a societăţii totalitare şi a atâtor boli aberante ale creaţiei de valori, ni se pare că este de intensă actualitate abordarea conceptului de autoritate, azi, când una din feţele autorităţii, cea politică, este contestată cu atâta violenţă verbală şi fizică.

Este uşor de observat că prima greutate în abordarea acestei noţiuni este tocmai vicierea de fond a înţelesului ei: dacă ne gândim că noi ieşim – şi nu încetăm de a ieşi! – dintr-un *sistem autoritar* politic, justiţiar, social, cultural etc., vom înţelege repede cât de greu ne va fi să folosim cuvântul autoritate cu adevăratul său sens, în multiplele şi necesarele sale întrebuinţări, de la latinescul *auctoritas* (siguranţă, cauţiune, împuternicire). Şi asta timp de o jumătate de secol, mai puţin în dicţionare care, ades, nu erau o oglindă a sensurilor reale ale multor noţiuni aflate în tangenţă cu politicul (şi ce nu este în legătură cu politicul într-un sistem discreţionar?, în primul rând viaţa instituţiilor, a culturii, religiei, ştiinţei chiar etc. etc.!), o alunecare de sens, o corupere de sens mai ales în viaţa şi exerciţiul „practic" al limbii, deci şi al psihologiei. Astfel, într-un stat poliţist – cum au fost, cum au creat cele două sisteme opuse şi atât de asemănătoare, cel fascist şi cel comunist! –, cuvântul autoritate lunecă în mod brutal la opusul înţelesului său, şi nu mai înseamnă siguranţă sau cauţiune, ci invers: arbitrar, nesiguranţă. Într-un stat poliţist, cum a fost cel comunist român atâtea decenii, *autoritatea* se referea cu prioritate la instituţii şi, în primul

rând, la instituţiile ce asigurau puterea în stat, partidul comunist şi poliţiile care-l sprijineau, cea militară şi cea „civilă”.

Partidul însuşi, prin lăcomie de putere şi prin teama de orice referinţă concurenţială sau critică, şi-a pierdut orice autoritate. Şi prin statut, e adevărat, fiind, în anii treizeci, o filială a comunismului moscovit şi urmând nu rareori politica antinaţională a Kominternului, dar şi prin nerăbdarea, în anul 1945, de a prelua întreaga putere, şi-a pierdut bruma de autoritate pe care o avea în anumite pături muncitoreşti sau intelectuale.

Poliţia apoi, şi mai ales poliţia politică, Securitatea, a devenit rapid, brutal, faţa ce se ascundea sub obrăzarul, sub masca subţire a ideologiei de partid. Poliţia care şi-a pierdut propria ei autoritate – cea de a veghea asupra securităţii persoanelor şi bunurilor de stat, asupra respectării instituţiilor şi libertăţilor democratice, *ideologizându-se*, preluând sarcini străine fiinţei şi scopurilor ei specifice, trădându-şi menirea şi legitimitatea. Astfel, partidul comunist şi poliţia română s-au compromis reciproc, interschimbându-şi specificul: partidul a devenit o formă abia mascată a poliţiei (politice), iar poliţia, din susţinătoare a unui stat de drept, a devenit instrumentul unui partid „revoluţionar”, dispus deci să obţină şi să păstreze puterea prin mijloace violente, în afara procesului democratic civil.

În fapt, statul comunist, renunţând la o reală autoritate (cea a prestigiului, a valorilor) în toate domeniile vieţii publice şi ale creaţiei de valori, şi-a pierdut complet orice fel de autoritate, iar acest cuvânt, ca o răzbunare teribilă, a început să semnifice tot mai mult, să *trădeze* tot mai clar specificul adevărat al statului şi instituţiilor sale: forţa militară, directă, brutală – poliţia vizibilă şi „invizibilă”.

Ştiinţa, cultura, religia (biserica) şi-au pierdut autoritatea rapid sau într-o mare măsură. (Acest fenomen a fost fluctuant, fireşte, mai evident, mai direct în perioada stalinistă şi, să zicem, în ultimul deceniu al dictaturii ceauşiste, prin simpla adiţiune, vreun sfert de secol! Mai atenuat, cu semne de revenire la criteriile normalităţii la începutul deceniului şapte, ezitant, însă păstrând acea dimensiune a resentimentului aşa-zis „proletar” faţă de individ şi valoare, faţă de cultură, religie şi istoria reală.) Şi, bineînţeles, odată cu pierderea rapidă a prestigiului domeniului lor, odată cu coruperea

şi deturnarea specificităţii zonei lor de creaţie, cei care slujeau sau oficiau în aceste zone, oamenii de ştiinţă, scriitorii şi artiştii, preoţii (cu excepţia bisericii Greco-Catolice, Romano-Catolice sau de cult protestant) s-au văzut ei înşişi deposedaţi de una din pârghiile fundamentale ale cercetării, creaţiei şi oficierii: prestigiul.

Prestigiul unei persoane sau al unei instituţii este inextricabil legat cu autoritatea lor, funcţionând uneori ca sinonimii. Prestigiul înseamnă totdeauna autoritate, iar autoritatea nu se poate dispensa de prestigiu; iar când o face, cum s-a întâmplat sub comunism, „răzbunarea” coruperii acestui termen este teribilă şi de lungă durată!

În genere, nerespectarea tradiţiei duce la o pierdere rapidă a autorităţii. Autoritatea şcolii româneşti s-a pierdut atunci când, odată cu aşa-zisa „reformă şcolară”, au fost abolite vechile manuale şi criteriile valorii, pentru a promova, peste noapte şi cu cadre şi principii prost pregătite, ideologizarea învăţământului. Totul s-a petrecut sub semnul improvizaţiei şi al resentimentului faţă de arta şi cultura „burgheză”. Totul a fost pus în discuţie, peste noapte şi de către inşi fără prestigiu, opere şi nume de imens răsunet în ştiinţă, arta şi literatura română au fost negate, ştirbite sau calomniate, puse să „servească” cauza „proletariatului”, a învăţământului „nou”. În general, ideologia „noului”, fanatismul, superstiţia, religia „noului”, a „omului nou”, falsul revoluţionarism, falsa înnoire, demolarea tradiţiei văzute ca o redută a valorilor opuse comunismului, lupta contra individului şi demnităţii sale văzute ca un focar posibil al criticii sociale au fost instrumentele destabilizării, ale aneantizării aproape complete a uriaşului sistem de învăţământ.

În esenţă, a fost ştirbită *autoritatea individului*, ce a fost înlocuită cu o falsă autoritate a „*masselor*”. S-a plecat de la ideea paradoxală – care s-a dovedit exactă! – că grupele, *massele* de indivizi sunt mai uşor de manipulat, de înşelat, de folosit decât indivizii. Iar tradiţia, cea reală, vie, istorică, valorică s-a refugiat în indivizi sau în grupe restrânse, izolate, de indivizi.

În genere, lupta comunismului s-a dus pe frontul luptei contra autorităţii reale – instituţionale sau individuale –, contra autorităţii

specifice, specializate, eficiente, pentru a o înlocui cu autoritatea politică ce era, în esenţa ei şi în perioadele radicale, autoritatea unei clici, ba, chiar autoritatea unui singur om. Formele hilare le-a luat această „înlocuire" prin sentinţele de-o stupefiantă generalitate din cărţulia roşie a lui Mao sau din discursurile din ultimii ani ai lui Ceauşescu. Nu se mai urmărea coruperea, seducerea, refacerea unor domenii clasice de cercetare sau creaţie, ci li se opunea pur şi simplu, în bloc, charisma unei singure persoane ce devenea şaman absolut, semizeitate construită după cele mai bune reguli ale unui teatru de marionete în care orice nuanţă sau sfert de originalitate, de gândire reală sunt suspecte şi expulzate, în care mesajul este transmis prin ultraclişee, enorma limbă de lemn ce propunea poncife ale limbii şi gândirii nu din insuficienţă intelectuală sau profesională, ci din aroganţă. „Aşa este şi aşa vreau să fie!" clama dictatorul roşu sau negru.

Iar acest: „aşa este" devenea un element inconfundabil al terorii, deoarece era nimicul, neantul articulat.

II

Prima autoritate este cea a tatălui sau a Zeului, în această ordine sau în ordine inversă. Dumnezeu ca o proiecţie cosmică a tatălui sau tatăl ca înlocuitor, reprezentant al aceluiaşi. Sau principele, Regele, Basileusul.

Tatăl, de-a lungul secolelor, începând cu civilizaţiile arhaice greco-romane, când putea să-şi vândă fiul ca sclav sau putea să-l ucidă (vezi episodul sacrificării Ifigeniei de către tatăl ei, Agamemnon), până la societăţile mai noi, când putea doar să-şi dezmoştenească progenitura, în societăţile musulmane unde şi azi tatăl decide asupra mariajului etc., instituţia tatălui este cea autoritară, coercitivă, punitivă, cea care decide asupra descendenţei, o copie a lui Jupiter Tonans. În comparaţie cu acest tată teribil – o copie a lui Jehova biblic, gelos şi aspru până la sacrificul absurd, ca în episodul jertfei lui Isaac –, imaginea Principelui lui Hegel este un uriaş pas înainte în relaţia cu comunitatea umană pe care trebuie s-o protejeze şi dirijeze. Tatăl luminat sau Patriarhul, Abraham, cel ce descoperă pe Dumnezeu-unul.

Splendid capitolul din *Iosif şi fraţii săi* de Thomas Mann, unde se încearcă restituirea universului moral şi psihologic al lumii, a comunităţii umane în care a fost posibilă poate cea mai grandioasă, mai senzaţională „descoperire” a omului istoric – Dumnezeul biblic. Faţă de reducţia fenomenelor naturale a grecilor şi antropomorfizarea lor la o duzină, cu aproximaţie, de figuri ce trebuiau să încorporeze şi simbolizeze frica cosmică şi tumultul sentimental, performanţa lui Abraham este într-adevăr formidabilă: el reduce întreaga lume morală şi cosmică la o singură Fiinţă, şi aceea este goală, o reprezentare vidă! Abstractul în forma sa cea mai exemplară şi vie, descoperirea lui zero înaintea arabilor, un zero ce nu stă numai la intersecţia valorilor, a vizibilului şi invizibilului, ci are valoare *în-sine* şi *prin-sine*, un gol apt de istorie şi destin, de concret şi semnificaţie, *Unul*. Monoteismul în forma sa cea mai radicală şi inspirată.

Generaţii după Abrahan, imaginaţia, forţa ima-ginaţiei umane a „slăbit”, şi politeismul a irupt în acest Unu, o luptă ce durează până azi, ce semnifică, printre altele, nu numai simetria fundamentală cu organizarea familială sau socială, cu forţele cosmice, dar şi incapacitatea spiritului uman de a trăi în abstractul perfect, gol şi unic, creator al inerţiei, dar şi al mişcării.

Iată autoritatea Patriarhului legendar, a Tatălui suprem, cap al Tribului şi al Religiei, interpret al Existenţei, vizionar şi custode. Căzând în istorie şi în civilizaţii, figura aceasta s-a micşorat, bineînţeles, şi s-a degradat în sensul limitării. Dar până în secolul nostru el semnifică ilustrarea cea mai directă, mai imediată a Instituţiei, şi nu numai a celei paternale. De aceea, una dintre cele mai adânci frustrări ale individului uman, social, este absenţa tatălui şi nu numai prin nesiguranţa, extrem de gravă ea însăşi, a genealogiei, dar şi prin experienţa fundamentală de a creşte, de a se forma, de a depinde organic de o instituţie vie, concretă, extrem semnificativă şi istorică.

Autoritatea Tatălui ce se deosebeşte atât de esenţial, de *pitoresc*, de cea a Mamei, capăt cert al genealogiei, păstrătoare a focului şi a Tradiţiei, simbolul dragostei. Există însă şi mame *autoritare* în sensul coercitiv, şi unii psihologi explică astfel rata crescută de violuri în societatea australiană

sau nord-americană, ca o refulare a adolescentului care a suferit rigorile autorităţii materne respective.

Sigur, cele două autorităţi elementare, paternă şi maternă, le-am putea extrapola şi exemplifica prin nenumărate pilde mitologice sau literare. Important este că imaginaţia şi reflexul adultului social sunt formate, în contact cu instituţiile variate ale societăţii, de aceste modele. Iar atacul la ele, la familie – aşa cum au îndrăznit cele două sisteme totalitare, fascist şi comunist, încercarea de a corupe, de a submina aceste modele, aceste *principii*, au dus la ruina nu numai statală şi individuală, dar şi la alienarea majoră a psihicului uman. Astfel, atât fasciştii cât şi comuniştii au mers până la crima morală de a instiga copiii, puberii, adolescenţii, fiinţe în formare şi vulnerabile, contra autorităţii familiale, introducând principiul şi otrava ideologică în celula sacrosanctă a familiei. Părinţii pândiţi de copii, părinţii ce se fereau de cei pe care trebuiau să-i ocrotească şi formeze! În zilele noastre chiar, în ultimul deceniu al dictaturii, partidul a încercat – şi reuşit, în multe cazuri, iar orfanii din care au fost create trupele „de elită" ale Securităţii sunt un exemplu printre altele! – să înlocuiască autoritatea firească a tatălui natural sau adoptiv prin cea fals mitică a şefului statului, în fapt disoluţia familiei şi a autorităţii ei. Iată unul din prejudiciile morale, mai grave în consecinţele sale decât ruina economică sau profesională.

III

Vorbind de tatăl ca supremă autoritate (cel ce îl maschează, ecranează, acoperă şi reprezintă pe Zeus), ar trebui, după moda secolului, să vorbim de Oedip, cel al lui Sofocle, dar şi cel al lui Freud. N-o facem, nu pentru a fi originali cu orice preţ, ci din simplul motiv că, dacă îndrăznim să contemplăm autoritatea şi mitul tatălui, o facem doar pe panta *ascendentă*, cea afirmativă, creatoare şi constructivă, şi pentru acest motiv am întârziat lângă figura exemplară a lui Abraham, descoperitorul Dumnezeului unic. Nu uciderea tatălui, chiar şi *întâmplătoare*, ne preocupă obsesiv, ci sursa autorităţii sale, forţa şi curajul său de a statua un model, *aproape* o legendă, răbdarea formativă, inspiraţia unei pedagogii pentru care nu este totdeauna

înzestrat. Să stai atât de aproape de o fiinţă vie, în mişcare, carnivoră de realitate, sensibilă până la ţipăt, să-ţi trăieşti propria-ţi viaţă – de soţ, de om social, de om disperat ce se poticneşte în istorie – în cea mare şi în cea mică, cea trivială! – şi să ai, în acelaşi timp, talentul şi forţa *scenei* unde joci pentru un singur spectator, neobosit şi lacom de existenţă. Panta ascendentă, deci, a admiraţiei nesfârşite, necesare, dorinţa, foamea de un model uman, în paideea neîntreruptă a vârstelor *slabe*, vulnerabile, dar şi sensibile, când se forjează noua matrice.

Oedip, cel „antic”, nu se va bucura de toate acestea. (Cel „antic”, deoarece există şi un Oedip modern, creaţie a lui Sigmund Freud, fiu al viselor noastre neîntrerupte, atât este de adevărat că odată cu *acest* Oedip freudian am început să visăm cu toţii după cele mai bune modele ale psihanalizei!) El va fi, alături de Oreste, cel care-şi ucide mama, cea mai nefericită creatură a lumii vizibile, zar rostogolit de zeii cruzi într-un joc straniu, cosmic, în care cauzalitatea morală este suspendată. Astfel apare, odată cu acest păstor care devine rege după ce ucide, la o încrucişare de drumuri, un bătrân aflat într-o „cocie”, într-o căruţă, una din temele stranii şi înfricoşător de moderne, de actuale: aceea a vinovatului fără vină! Şi totuşi există o vină, deoarece „făptaşul” se pedepseşte singur, or, pedeapsa este un semn indubitabil al vinei, dintotdeauna cea mai gravă: paricidul.

Nu, noi nu vrem să întârziem prea mult asupra acestei viziuni *descendente*, suprimarea autorităţii paternale, trăim încă în mirarea, admirarea şi frica acelei zeităţi umane ce ne-a populat copilăria şi tinereţea, contradicţia profundă între ascultare şi iubire! Sarcina cea mai grea, aceea de a purta o mască eroică, exemplară, de a forma şi apoi de a contempla o progenitură, visând la viitorul stirpei, dar şi înspăimântat de posibila ei degenerescenţă, doritor de a te bucura de micile şi imprevizibilele bucurii ale existenţei şi, în acelaşi timp, obligat de legile nescrise şi tiranice de a asista Istoria, de a fi conştient de ea, responsabil. Istoria care-ţi curge neîntrerupt dintre coapse, să stai firesc şi demn înconjurat de femei, slugi, urmaşi, fii şi fiice, gineri şi nurori împreună cu familiile şi clientela lor, să încerci şi adesea să reuşeşti să fii mai bun, mai adânc, mai iute, mai norocos, mai înţelegător şi mai înţelept decât eşti de fapt! În teatrul

existenţei, să joci un alt teatru, cel al salvării aparenţelor – până în cele mai fine detalii – zeităţii temporale pe care o încarnezi, din impostură să faci o adevărată creaţie, deoarece trebuie să-l înlocuieşti pe Zeus în faţa femeii tale şi în faţa progeniturii!

Altădată, scriind despre instituţii, mai veche decât cea a agriculturii, păstoritului, vânătorii şi cea militară ni se părea *instituţia mormântului*. Cultul morţii, momentul acela istoric când antropoizii – printr-un enigmatic reflex! – au început să îngroape, cu gesturi ce au devenit un ritual, cadavrele congenerilor lor, care nu mai serveau la nimic, nici la procreaţie şi nici la obţinerea hranei sau la apărarea tribului, ritual pe care mamiferele superioare nu l-au învăţat nici până azi. În aceasta, ele sunt decis mai *practice* decât noi, dacă a fi practic înseamnă *a face* (gr. *praktike*), şi nu a semnifica. Cultul autorităţii paternale (şi maternale) vine imediat apoi, după părerea noastră, depăşind necesitatea şi instinctul simplei supravieţuiri, ca o prefigurare a ideii de instituţie. Ca un embrion al organizării sociale, principiu, dar şi nucleu al societăţii umane, „invenţia” cea mai formidabilă a stirpei noastre, mereu pusă în discuţie, o pasăre Phoenix ce se autodistruge fără oboseală, îngâmfată, probabil, de capacitatea ei de regenerare în noi forme sociale.

Dar, dacă de autoritatea tatălui, a luptătorului, a celui care dă numele stirpei şi asigură hrana, se leagă ideea de instituţie, de prezenţa mamei fără îndoială se leagă autoritatea iubirii. Cele două protecţii atât de diferite, a tatălui şi a mamei, trebuie să împlinească, pentru tânărul vlăstar ce se mişcă şi se formează, întregul cer al valorilor şi posibilităţilor, ei sunt zeii sau semizeii vizibili ce epuizează geniul naturii şi al unui Dumnezeu care, ca sistemele sociale, este mereu pus în discuţie şi mereu reinventat, dintr-o necesitate aproape la fel de oarbă ca instinctul. De aceea, crima care se îndreaptă împotriva lor este urmată de cea mai gravă şi mai teribilă pedeapsă, ca la cei doi nefericiţi, Oedip şi Oreste, dincolo de avatarurile fizice şi sociale, urmărirea necruţătoare a Eriniilor, ciocul de fier al propriilor remuşcări. Iată, alături de „instituţia mormântului”, „instituţia remuşcărilor”, organul moral, un alt semn al umanului, al acelui *gratuit* ce

ne desemnează, ne izolează de corpul vast al speciilor vii, ne aruncă într-un destin singular, într-un destin posibil!

Mâna ridicată contra autorilor existenţei, cea mai teribilă crimă, dar şi absenţa acestora pot crea monştri. Absenţa familiei, germenele instituţional, creând dezorien-tarea iniţială, lipsa de scut existenţial, permeabilitatea periculoasă psihică şi morală a celui vulnerabil, ce se dezvoltă, infiltrarea autorităţii celui fără de autoritate, ce nu are drept la aceasta, parazitul autorităţii, aşa cum au încercat şi reuşit „falşii părinţi ideologici” ai secolului nostru, uzurpatori profunzi ai Tradiţiei. Nu, oricât de neliniştită şi inventivă, în aceasta societatea şi geniul uman nu pot inova: autoritatea primă trebuie să fie legată de părinţi (naturali sau adoptivi), numai sângele şi iubirea pot îndruma, forma şi răspunde în numele Zeului.

AUTORITATEA MAESTRULUI

I. UTOPIA PRAXISULUI

După autoritatea tatălui (tatăl înlocuitor al lui Zeus, formator şi protector, capăt vizibil al genealogiei, şi nu tatăl descendent, castrator), *maestrul* este autoritatea care se impune imediat, în ordinea prestigiului (uneori, ca în cazul lui Socrate, ea o înlocuieşte, o dislocă pe cea a tatălui).

Maestrul care este şi iniţiator, amfitrion, tiran, pedagog şi artist sau doctor în descifrarea legilor. Despre amfitrion, stăpânul unei case, al unei incinte, ne rezervăm dreptul de a scrie un roman. (În descendenţa imediată a ultimului Amphitryon notabil şi modern, cel al lui Kleist, unde uzurpatorul este cel aşteptat, cei legitim!) Despre pedagog – singura vocaţie pe care o invidiem, de care... nu suntem capabil! – am scris şi vom mai scrie. Ce ne interesează aici este postura de maestru în acea dialectică opoziţie: maestru-ucenic. Din ea ne-au fost inspirate două cărţi: prima a fost *Animale bolnave*, în care *ucenicul* fanatizat îşi depăşeşte *maestrul* prin singura cale posibilă lui, cea a crimei, în clipa când i se pare, lui, ucenicului, că maestrul îşi trădează propriile idei. Iată o nuanţă extrem de curioasă – şi de actuală! – a acestei vaste şi vechi teme, a acestui vechi cuplu: emulul care-şi expropriază maestrul, iniţiatorul, ucenicul impostor. O aplicaţie interesantă am trăit-o în politica modernă, în „lumea” comunistă, unde Endver Hodja, tiranul Albaniei, s-a revoltat contra centrului hegemonic moscovit, aliindu-se Chinei, apoi s-a revoltat total, declarându-se singurul păstrător curat al leninismului. Crima, aici, are forme ideologice şi, dincolo de efectele parodice ale acestei revolte, negaţii, putem constata „nerăbdarea”

ucenicului de a-şi urma modelul în toate postúrile sale sau, pur şi simplu, oboseala de fidelitate. Stalin, de altfel, a relativizat la extrem postura, aura, credibilitatea maestrului, obligându-i pe fideli la cele mai neverosimile contorsiuni ideologice sau sociale pentru a relativiza la extrem principiul ideologic şi a rigidiza (la extrem) supunerea oarbă faţă de propria sa persoană, apropiindu-se până la parodie şi groază de supunerea faţă de superior a iezuiţilor.

În cartea lui Pacepa, *Orizonturi roşii* (ce trebuie citită, bineînţeles, cu multă precauţie), fostul nostru tiran, Ceauşescu, apare el însuşi în postura de ucenic ideologic ce-şi deposedează maestrul de putere, de prestigiu, când îi neagă lui Brejnev competenţa, intransigenţa leninistă! Argumentul micului tiran de la Bucureşti – ce, în aceasta, după vreo două decenii face cuplu simetric cu Hodja – este că Brejnev nu putea fi adevăratul păstrător al leninismului întrucât nu trăise capitalismul, nu se impregnase de ura de clasă, petrecându-şi aproape întreaga existenţă în condiţiile unei societăţi în care domnea proletariatul (adică în U. R. S. S., în timp ce „el”, Ceauşescu, a cunoscut din plin inegalitatea şi asuprirea capitalistă! Iată notele sincere, autentice, paranoide, ale acestui – în acelaşi timp! – atât de viclean şi tenace autocrat român, note care îl făceau să lunece firesc lângă congenerii săi în ura contra „imperialismului anglo-american şi european”, Gadhafi şi Arafat. Dacă Moscova era Roma ideologică a comunismului, iată, deci, un „credincios” mai catolic decât Papa!).

Cuplul maestru-ucenic mi-a inspirat şi o altă carte: *Bunavestire*. Aici iniţierea se face ocult, emulul nu cade în orgoliul diletant de a voi să fie singurul posesor al „adevărului” revelat, nu se detracheează psihic, ci face o cale inversă lui Miloia din *Animale...*: în loc să-şi ucidă maestrul, îl „învie”, îl creează, îl potenţează, îl face posibil.

Dacă primul tip de relaţie îl întâlnim adesea în lumea ideilor, în lumea luptelor sociale – şi ingratitudinea, uneori feroce, a emulilor nu este decât una din ilustrările curente! –, cel de-al doilea tip este rarisim. Aproape neverosimil! Aici, la Grobei (dacă-mi permiteţi!...) se realizează performanţa formării, a paideei: emulul îl creează pe magister, în timp ce se lasă creat, format cu adevărat de acesta! Mi se pare că este înscris aici un

adevărat şi profund principiu pedagogic, acela al formaţiei continue, al autoformaţiei, educaţiei, al celui ce se învaţă pe sine învăţând! Modelul este aici inclus, *doi* se reface în *unu*. Iar relaţia inversată, ucenic-maestru, se realizează dedus, indirect, cu ajutorul unui text. După o idee (pe care o sesiza şi Michel Foucault) care pretinde ca revelaţia, răsturnarea, revoluţia să se facă cu ajutorul unui *text*. Iată-i aici pe Don Quijote care se sprijină pe textele romanelor cavalerilor „*de la Table ronde*”, Hitler cu textele ideologului Chamberlain (*Fundamentele secolului XX*), Lenin ce-l exemplifică pe Marx, comparându-i, deviindu-i sensurile.

În fapt, avem de-a face cu una din formele eternei utopii umane: aceea a exemplificării unei teze juste, revelate, înnoitoare, utopia praxisului, a aplicării şi verificării unei idei în viaţa socială, relaţia idee-realitate, în fond, scopul oricărui dogmatism filosofic: *adevărul*. Dintr-o aspiraţie, dintr-o metodă (ca în ştiinţă), în viaţa socială însă, atunci când ea devine „nerăbdătoare”, când se fanatizează, exemplificarea, „aplicarea” sau „verificarea” unei idei în practică sau *de* practică sfârşeşte în arbitrar, totalitarism şi crimă. Iată cât de periculoase devin ideile, sclipiri inofensive ale minţii de care este populat orice licean! – când sunt ratrapate de demonul praxisului, al realului!

Conceptul, realitatea posturii de *maestru*, simplificând mult lucrurile (şi ocolind continentul ideologic exotic, lumea istorică şi paideică a buddhismului, taoismului, a lui Zen), le putem sesiza mai bine, mai didactic prin cele două exemple, două paradigme ale paideei, opuse şi complementare pentru formarea spiritului modern: Socrate şi Iisus.

Unul, Socrate, a clădit modernitatea prin orizonta-litatea, raţionalitatea şi ironia ţinutei sale ideatice, celălalt, Ioshua, din seminţa lui David, prin verticalitatea, didac-ticismul tiranic şi iraţionalitatea sa, adică prin (descoperirea şi) autoritatea iubirii.

II. IISUS – PRIMUL PERSONAJ MODERN

Iisus şi Socrate, deci didacticismul şi ironia, raţionalitatea şi esenţa iraţionalităţii – iubirea, – doi inşi exemplari ucişi de tribul lor, doi poli ai

modernităţii, cum o spuneam mai sus.

Despre Socrate s-a vorbit mult în cultura noastră, despre Iisus mai puţin... în ultimele decenii! (A vorbi despre el pe prima pagină a unei reviste de cultură îmi pare azi mai mult decât un fapt emoţionant: o datorie.)

O spuneam altădată, Iisus îmi pare, prozatorului ce sunt, primul personaj modern, dacă modernitatea în proză începe cu Don Quijote şi Hamlet, dacă ea începe cu siguranţă cu personajele, cu tipologia romanelor lui Dostoievski. Astfel, Fiodor Mihailovici ne învaţă nu numai că regnul binelui-răului, al maniheismului, dispare, se relativizează la extrem în proză, dar, în plus, ca orice mare, uriaş creator, el schimbă psihologia noastră fundamentală, lumea însăşi; aşa cum, de exemplu, impresioniştii francezi nu numai că descoperă un alt fel de a picta obiectele, turtite, „distruse" de lumină, dar *inventă* lumea. – Ia te uită, îmi spunea acum câţiva ani E. R., un prieten parizian, în timp ce admiram ambii un peisaj asupra căruia convenisem că este „un peisaj impresionist", ia te uită, această natură a fost descoperită de impresionişti!... – Nu descoperită, l-am întreupt eu, *inventată*!

Acest paradox se leagă, bineînţeles, de prima judecată a oricărei estetici clasice: „Frumosul nu există în natură". Astfel, Dostoievski a inventat un domeniu *moral fără moralitate*, o lume vie, caracteristică, în care dispar graniţele între bine şi rău sau aceste limite, frontiere nevăzute, sunt atât de întortocheate, de contradictorii, de înşelătoare, încât încetează să fie ca atare. Sigur, acest adevăr al lui Dostoievski, ca orice mare *adevăr*, va continua să coexiste cu alte adevăruri mai vechi, aşa cum mecanica tradiţională newtoniană va continua să coexiste cu cea mai nouă, einsteiniană.

Dar personajele lui Dostoievski nu sunt numai *flou*, ambigue din punctul de vedere al moralei curente (mai bine zis din punctul de vedere al moralei prozei tradiţionale, până la el!), ele sunt contradictorii în esenţă, *flou* şi în constituţia lor: slabul se amestecă cu tarele, inteligenţa cu prostia, eroismul cu poltroneria şi numai enormul talent al autorului a putut reţine în aceeaşi pastă tipologică compoziţii ce tindeau, ce tind mereu să se desfacă. Un atfel de personaj *flou* este, a fost pentru mine, încă din tinereţe, Iisus,

când le citeam amicilor unei pasaje din *Noul Testament* (în traducerea episcopului unit al Lugojului, martir, Dr. Ioan Bălan): erou al celor patru istorii, mărunt şi exaltat predicator de la periferia Imperiului Roman, din vremea lui Tiberiu, el, după părerea mea, conţine în sine contradicţii de nerezolvat după psihologia eroului tradiţional, devine însă „un erou modern" în lumina tipologiei unui Hamlet sau Mitea Karamazov.

Aici însă nu ne interesează Iisus ca erou, ca personaj al unei istorii exemplare, ci ca maestru, ca învăţător, ca rabbi.

Ca şi psihologia noastră asupra unui personaj de roman, de-a lungul secolelor, evident, psihologia, conturul lui în mintea noastră s-a modificat. Între toate aceste fluidificări, schimbări, salturi sau reveniri, fasonări continue şi contradicţii irezolvabile pe care trebuie să le îndure un personaj al istoriei care durează, care supravieţuieşte timpului şi, mai ales, psiholgiilor, moravurilor, civilizaţiilor, una dintre interpretările cele mai paradoxale, mai senza-ţionale ale acestui Ioshua din seminţia lui David este cea propusă fără îndoială de marele Inchizitor, din monologul său uriaş din *Fraţii Karamazov*. Un Iisus anacronic, refuzat de istoria sa, de emulii săi îndepărtaţi în Timp, un cititor respins, „ucis, condamnat" de Biserica pe care a fondat-o! Un impostor, o stafie incomodă pentru o realitate făcută în numele său, iniţiatorul refuzat de „birocraţia" enormă pe care sistemul său de idei a prilejuit-o sau care s-a construit în numele său şi al revelaţiilor sale. Iată încă una din sursele *politicului,* care izvorăşte din opera marelui Rus, o profeţie a contradicţiilor fundamentale ale lumii sociale şi politice a secolului nostru: stafia unui Marx respinsă de un leninism „victorios", practic, sau însăşi stafia lui Lenin calomniată, distrusă de un Stalin, dictator mărunt şi sangvinar, vârf puternic, viclean şi mediocru, al unui aparat birocratic lacom de a câştiga şi păstra puterea, posedând o ură instinctivă faţă de elite, faţă de orice creier cu adevărat intelectual, apt de viziuni critice.

Cum era Iisus ca maestru, ce relaţie avea el cu ucenicii săi?!

Spre deosebire de Socrate, care îl precede cu patru secole şi care, din punct de vedere pedagogic, era cu mult mai aproape de psihologia noastră, de metoda noastră de educaţie, descoperind calea intuitivă, moşirea suplă,

abia observabilă a adevărului care, printr-o trişerie miraculoasă, mereu reiterată, ieşea şi trebuia să iasă din gura celui ce tocmai chiar o nega, tânărul evreu, bastard şi precoce era cu siguranţă un mărunt tiran, un *didactic*. Încă din tinereţe îmi plăcea să întârziu asupra *didacticismului* iisusiac, conferind acestui atribut o conotaţie pozitivă, însă. Prin didacticismul lui Iisus înţelegeam capacitatea acestuia de a comunica adevăruri complicate unor subiecţi, unui grup de indivizi care nu erau pregătiţi, intelectualiceşte vorbind, să le primească. De aici, bineînţeles, profuziunea de pilde şi parabole, dar şi animizarea unor concepte. („Tatăl meu cel din ceruri” pentru Adevăr.) Şi îmi puneam atunci întrebarea: de ce Iisus, voind să transmită, să comunice un Adevăr revelat, un nou sistem de idei (cum am zice azi), nu a făcut cum o face azi orice universitar, alegând pentru aceasta un public restrâns şi specializat, cineva care se afla deja în posesia unui limbaj specific, el, care la vârsta de 12 ani a uimit învăţaţii în Templu, demonstrând, încă atunci, că se afla în posesia acelui limbaj?! Nu era aceasta o cale mai comodă, mai eficientă, decât să facă cum a făcut, întorcând spatele Templului şi erudiţiilor săi, alegându-şi ucenicii printre fiinţele cele mai necăjite social, mai puţin pregătite pentru afirmaţii logice, paradoxale, pentru afirmaţii ce ţineau de natura cunoaşterii?!

Ce e cu aceşti pescari mizeri, vameşi, subofiţeri romani, femei cu moralitate dubioasă, de ce i-a ales el ca public, ca păstrători ai adevărurilor sale, acest sinucigaş social ce provoca Tradiţia şi Templul, acest paranoid ce se credea trimis de unicul Creator, acest tulburător al legii triburilor, al moralei, acest aristocrat al Ideii, obsesiv şi tiranic în afirmaţiile sale rigide, dictatoriale, ce „veneau” mereu vertical, de sus în jos, spre deosebire de orizontalitatea fermecătoare a unui Socrate, de democratismul ţinutei sale pedagogice...?

Iisus, credem noi, avem două scopuri (ca maestru, ca iniţiator): acela să *treacă*, să facă sensibile, să convingă prin adevărurile, ideile sale, un grup de persoane şi, doi, să facă să *dureze* aceste noi idei, permanenţa lor în timp. Comunicarea, spunem noi azi, şi instituţionalizarea. Dar una o exclude pe cealaltă.

Pentru a trece, pentru a comunica un adevăr special, noi o ştim azi, ai nevoie de un limbaj, şi acesta a fost mereu actual, de-a lungul istoriei. Adevărurile lui Iisus erau speciale, erau de ordin moral şi gnoseologic, în plus, ele implicau la auditoriu o absenţă a prejudecăţii, a gândirii tradiţionale, o elasticitate şi curaj al gândirii, al noilor idei, calităţi care le poţi întâlni doar printre învăţaţi, printre unii învăţaţi! Dar el i-a ales pe *ceilalţi*, pe cei umili, pe cei care nu-l puteau înţelege. De aceea, credem noi, el a inventat acel discurs didactic, în care conceptele erau topite în metafore şi pilde, în care una din metode era aceea a repetiţiei obsesive a veşnic unuia şi aceluiaşi lucru.

Dacă, pentru a comunica, el trebuia să se adreseze intelectului, pentru a păstra, permanentiza, el trebuia, necesarmente, să se adreseze afectului, caracterului (în sens moral). Or, noi ştim azi că, adeseori, aceste două calităţi se exclud, una din dramele profunde ale omului modern – şi ale celui dintotdeauna! – era incompatibilitatea celor două trăsături constitutive umane, mai bine zis: coexistenţa lor disproporţionată – la un moral puternic, un intelect mediu şi invers.

Deci Învăţătorul, lucid de această contradicţie adânc umană, a hotărât, probabil, că cea mai dificilă este *păstrarea*, permanentizarea noii învăţături, instituţionali-zarea ei, şi, cum spuneam, s-a întors cu spatele spre erudiţii Thorei şi Kabbalei, căutând un depozit secular pentru ideile lui ciudate şi, cum s-a văzut, explozive. Şi, îndrăznim să credem, apoi, orice mare creator a acţionat la fel pentru că, după modelul iisusiac, orice autor fundamental trebuie să aleagă între comunicare şi conservare, permanenţă, orice autor esenţial face eforturi miraculoase de *didacticizare*, de „turtire”, de fluidificare, de fasonare a conceptelor sale specifice în pilde, metafore, istorii, pline de repetiţii obsesive, minate de un grăunte de nebunie. (Autorii importanţi, dar minori vor face invers: în loc de „didacticizare”, de „vulgarizare” a ideilor lor, ei le vor „întuneca”, „criptiza”, întorcându-se cu faţa spre puţinii erudiţi şi cu spatele spre grupurile mari, neiniţiate.)

Şi Iisus nu s-a înşelat, Maestrul a ales bine: acel grup anonim, prost pregătit intelectualiceşte, i-a păstrat, fidel, învăţătura, litera şi spiritul ei, deşi mulţi nu o înţelegeau prea bine sau deloc. (În scena splendidă a

întâlnirii după crucificare cu cei doi ucenici pe drumul spre Emaus, Iisus, încă nerecunoscut de cei doi, trebuie să te reamintească, exasperat că moartea sa pe cruce nu a fost o moarte totală, definitivă, aşa cum le-o predicase în atâtea rânduri! Abia prezenţa sa fizică, după calvar, şi expierea pe cruce îi face pe cei doi să înţeleagă, să creadă, deci, adevărul uimitor al frazei sale, al frazelor sale! Sau pe necredinciosul Toma, ce trebuie să pipăie rănile celui înviat ca să creadă, deci să *înţeleagă*!)

E adevărat, Iisus şi învăţătura sa revoluţionară au avut norocul aportului Apostolului Pavel, singurul dintre apostoli cu instrucţie aleasă, filosofică, care a răspândit, a *tradus* deci, în limbaj specific, înalt, ideile lui Rabbi, răspândindu-le astfel în lumea greacă şi romană! Dar importantă era, cum spuneam, nu înţelegerea, ci păstrarea, pentru pedagogul, maestrul ce a fost Mesia, prioritatea trebuia s-o aibă forţa caracterială, forţa morală, am îndrăzni să spunem: candoarea.

III

Afirmam mai sus că Iisus, tipologic vorbind, este cu adevărat primul modern sau, dacă vreţi, primul erou mo-dern; aflat la intersecţia a patru naraţiuni fundamentale, profilul lui este atât de *flou*, de contradictoriu, încât esenţa lui nu se încheagă decât într-o post-lectură, într-o lectură comparată a celor patru texte ce se contrazic într-un mod ciudat, în ceea ce-l priveşte pe El, Învăţătorul Vagabond şi stabil, umil (în fapt, a inventat *umilinţa* opunând-o vanităţii cultivate de civilizaţiile frumosului şi individualismului greco-roman) şi vanitos (cu câtă plăcere lasă să i se ungă picioarele cu ulei parfumat, lansând imediat, ca orice aristocrat al ideii, o teorie asupra cazului...), umil încă o dată, ca profesiune aproape, ca metodă, dar violent, adeseori violent – ca metodă. Răbdător şi brutal. Răbdător, calm, inventând pilde savante, diverse – îmi vine în mine pilda proprietarului viei, ce căuta zilieri, una din parabolele cele mai enigmatice. Astfel, dimineaţa, un proprietar de vie cobora în piaţă să angajeze muncitori, pentru un dinar pe zi, să-i sape via. Spre prânz, văzând că lucrul nu înaintează destul de repede, năimeşte alţii, pentru aceeaşi sumă, până la sfârşitul zilei. Apoi,

după ce soarele trecuse bine de meridian, mai angajează câţiva, mereu pentru acelaşi dinar.

La sfârşitul zilei de muncă, după ce fiecare şi-a primit plata, dinarul său, cei dintâi, cei angajaţi în zori, s-au revoltat, zicând: – Cum, e oare drept ca noi să fim plătiţi la fel cu aceia care au fost năimiţi după noi, care au lucrat numai o jumătate sau un sfert de zi?! Unde este dreptatea?!

Proprietarul viei se justifică spunând că el poate plăti pe oricine după cum vrea, invocă deci bunul-plac. Extrapolând în transcendentul religios – pentru care aceste pilde didactice sunt făcute! –, exegetul găseşte rapid un mesaj, un simbol, în care proprietarul viei este Tatăl ceresc, se înţelege, care poate plăti, mântui, toate sufletele, fără o diferenţiere strictă, contabilă, a serviciilor făcute, adică a eforturilor unei vieţi în afara păcatului, a unei vieţi dedicate comandamentelor supreme. Concluzia este că ultimul „angajat”, ultimul pocăit, întors, cucerit, credincios, cel căruia i se relevă adevărul şi realitatea vieţii de dincolo chiar şi în ultimele minute ale existenţei, are acelaşi drept, el, păcătosul de-o viaţă, cu cel drept de ani de zile, dreptatea divină, ca şi mizericordia, nu este cantitativă, ci revelată.

În afara acestui paradox, mai avem însă conţinut unul: cel al bunului-plac, cel aristocratic, împărţirea lumii de la început, *ab initio*, între cei care pot fi angajaţi la diferite ceasuri ale zilei, cu un acelaşi salariu, nivelator, arbitrar, şi proprietarul viei. Nu ne vom grăbi, bineînţeles, să tragem o concluzie vulgar-umanitaristă din această stare de lucruri, textul nu vrea aşa ceva. Vom constata însă că se propune, oricum, o aparentă nedreptate a pariului, din capul locului, sau, altfel spus, morala curentă, evidentă, cantitativă, morala bunului-simţ este, în realitate, inoperantă: pentru a înţelege lumea, trebuie acceptată de la început o diferenţiere „abuzivă”, o denivelare crasă a rostului în lume, o responsabilitate inegală, pe care nu trebuie s-o privim în sensul nedreptăţii sociale, cum ne-au învăţat aproape două secole de socialism naiv sau ştiinţific, adică: de o parte sunt posesorii mijloacelor de producţie, iar dincolo, ceilalţi, care-şi pot vinde doar forţa de muncă, predispuşi să accepte orice judecată sau retribuţie impusă! Nu, aici orice tip de socialism pleacă doar de la jumătatea drumului, nu ni se spune

cum s-a ajuns la această situaţie sau, dacă se încearcă aceasta, concluzia e pripită şi demagogică, în expresia lui Proudhon: „*La propriété, c'est le vol*".

Dar dacă, după un anume efort, vom reuşi să ne debarasăm de acest mod de a judeca, vom putea înţelege, într-adevăr, nu tâlcul religios al acestei pilde, ci pe cel moral: într-adevăr, cineva în această lume trebuie să se încarce cu povara *nedreptăţii*, proprietarul viei, în speţă, pentru a duce la bun sfârşit săpatul sau culesul viei (în *Noul Testament via* şi produsul ei, *vinul*, sunt obiecte înalt semnificative, indicând net o altă valoare şi o altă realitate decât cea imediată, materială, conjuncturală!), va opera o injustiţie vulgară, aparentă, asumându-şi-o, creând astfel „o normă specială", pentru a desăvârşi opera. Luciditatea efortului este aici determinantă, şi nu echivalenţele, raportul între efort şi răsplată, muncă/salariu, o lărgire clară a orizontului ideatic şi social.

Şi încă ceva: în afara injustiţiei aparente pe care şi-o asumă pentru a desăvârşi *opera* proprietarul viei acceptă postura singuraticului, din mai multe puncte de vedere: ei, ceilalţi, nemulţumiţi oricum, de-o parte, cei fără posesie, apţi de resentiment şi pripită indignare, şi el, unicul, cel a cărui morală se duce înlăuntru, ne-vizibil, cel ce se încarcă cu un scop îndepărtat, cel apt de-o „nedreptate". *Imediatul* şi *îndepărtatul*, ferocitatea satisfăcută a celor „care au dreptate" şi tristeţea celui ce se încarcă de un orizont invizibil şi necesar, cel apt de a imagina *întregul*, construcţia, cel ce are curajul de a epuiza toate etapele efortului, până la sfârşit. Flegmaticul social sangvinului, dreptatea celui ce nu are dreptate în faţa nedreptăţii celui ce are dreptate, a celui ce se rupe de prezent, de imediat, renunţând „pentru o clipă la fericirea *aceasta*", cum ar fi spus Hamlet.

IV

O altă pildă paradoxală, dar mult mai cunoscută decât pilda lucrătorilor viei, mai comentată, mai exemplificată de întreaga istorie a culturii europene (e suficient să ne amintim celebrul tablou al lui Rembrandt care se află la Leningrad), este pilda fiului rătăcitor.

„Un tată avea doi feciori...” obişnuia să spună tatăl meu, protopopul greco-catolic Vasile Breban, în momentele sale de nostalgie, tristeţe şi mândrie bine ascunsă, deoarece el însuşi fusese dăruit de cel Nevăzut cu doi prunci, de sex masculin, şi îşi punea, fără îndoială, întrebarea care din cei doi este cel cuminte, harnic şi credincios, şi care cel risipitor şi fugar!... Pildă paradoxală, deoarece, încă o dată (cum o vedem în *Evanghelia lui Luca*), justiţia comună, aparentă, de „bun-simţ”, este forţată, anulată şi, aşa cum principiul simplu şi atât de înrădăcinat al ECHITĂŢII era contrazis în pilda lucrătorilor viei unde proprietarul face uz de dreptul lui, aproape abuziv, aproape cinic, de a-i plăti pe toţi în mod egal, deşi lucraseră inegal, flagrant inegal, la fel, în pilda fiului risipitor, cuminţenia, regularitatea în sentimentul fi-lial şi datoria faţă de familie, faţă de obşte sunt contrazise flagrant de răsplata nemeritată ce i se dă fiului rebel, desfrânat şi fugar. Ca şi în pilda oii rătăcite, când Iisus se bucură de regăsirea ei mai mult decât de prezenţa celor nouăzeci şi nouă ascultătoare, tatăl, ce este în acelaşi timp Tatăl, sursa lucrurilor şi păstrătorul dreptăţii, face din dreptate aproape un capriciu.

Într-adevăr, revolta fiului mai mare, întorcându-se acasă, obosit de la muncă, este justificată: – De ce se aruncă pe umerii fugarului, desfrânatului, falitului haina cea mai scumpă, de ce i se strecoară în deget un inel rar şi se taie viţelul cel gras?! Ce fel de dreptate este asta, munca şi credinţa sa faţă de vechile norme ale iubirii familiale şi de trib nu meritau ele mai degrabă manifestarea publică a acestor acte de răsplată, de simpatie?! Răsplata a ce?!

Iată exemplul bun ignorat, cel prost – prost, neruşinat, provocator! – recompensat de un tată în transă, ce pare că uită pentru câteva ceasuri normele etice şi tribale. E abuzul, capriciul şefului absolut al gintei, al marii familii de păstori, e bucuria regăsirii, recuperării unei odrasle de sex masculin (oare, o fată pierdută, regăsită, ar fi fost tratată cu aceleaşi semne evidente de sărbătoare?!) sau este statuarea unui SEMN, a unui simbol?! În afara extrapolării religioase, bineînţeles.

Remarcăm însă, ca şi în cazul precedent al lucrătorilor viei, o contrariere a justiţiei aparente, tradiţionale, şi, ca şi în cazul proprietarului

viei, Tatăl disturbă regulile curente şi vede mai departe, vede întregul, are o privire de anvergură, de sus, nu numai asupra familiei tribale, dar şi asupra speciei umane şi a timpului. „Tu eşti cu mine tot timpul, îi spune fiului cuminte. El, însă, mort a fost şi a înviat, pierdut a fost şi s-a aflat!”

Mort, bineînţeles, din punct de vedere al asprelor legi ale tribului, ale succesiunii, din punct de vedere social, cum am zice noi azi. În acest sens, euforia BĂTRÂNULUI tată ar putea fi explicabilă şi prin luciditatea puterii sale de părinte, de şef ierarhic social, de a re-da viaţa, demnitatea unui element pierdut, şi el, tatăl lumesc, de carne, are privilegiul unei divinităţi: el trans-formă umila, deznădăjduita întoarcere a aventurierului într-o sărbătoare, cu o mare cheltuială de mijloace, tocmai pentru a sublinia propria-i forţă, de a spune parcă: – Da, iată, priviţi cu toţii, eu sunt nu numai păstrătorul regulilor tradiţiei şi al averii, al unităţii familiei, eu pot trece dincolo de prejudecată, eu pot să întorc o catastrofă socială în contrariul ei, pe cineva care se credea el însuşi pierdut, fiul acesta al meu care se autocondamnase, excluzându-se din casta sa, care ar fi fost fericit să fie primit în rândul slugilor acolo unde fusese stăpân, cel care se resemnase cu ideea, realitatea declasării, deci a morţii sociale, iată, eu îl pot „învia social”, eu îl pot reintegra în drepturile sale de la început, oricât ar părea aceasta de neconvenabil, strident şi împotriva tuturor regulilor, a bunei judecăţi comune. Iată câtă putere am, trebuie să am, şi, iată, de aceea o folosesc, ca să se ştie că o am!

Înainte deci de a anunţa (pentru noi) o parabolă, o altă justiţie, o interpretare, o hermeneutică a evenimentelor imediate în alt plan, cel fantast şi divin, acest tată „capricios” lezează, contrariază justiţia terestră, riscând să producă o perturbare a normelor, dar arătându-şi voinţa, deci grandoarea! „Justiţia lumii acesteia, pare el să spună împreună cu proprietarul viei, cel ce răsplăteşte egal munci flagrant diferite, justiţia lumii acesteia nu este atât de simplă, de «logică», de imediată cum pare, cum VI se pare! Iată un moment în care EU instaurez o altă justiţie, un alt tip de recompensă!...”

Şi în această atitudine de tată „capricios”, acest părinte al fiului risipitor se apropie de postura unui Socrate, cel ce-i învaţă pe emuli, pe cei din jurul lui, nu numai să raţioneze, să emită judecăţi logice, dar îi învaţă actul pur al

gândului (al justiţiei). „Când punem alături două corpuri, spunea Socrate, constatăm nu numai că ele sunt egale sau inegale, dar constatăm şi IDEEA de egalitate şi de inegalitate!” Când aplicăm justiţia, recompensa, o spun cei doi taţi (stăpâni) din cele două pilde, noi (trebuie să) transcendem echitatea imediată, trebuie să gândim justiţia ÎN SINE, hegelian, ca o idee vie ce rezolvă convenabil contradicţiile acestei lumi vizibile.

Şi-apoi, cât patetism în această rezolvare magistrală a unei mărunte, aproape banale nenorociri de familie, câtă istorie viitoare, câtă „modernitate” se ascunde în această ipostază a tatălui entuziasmat de ceva care ar fi trebuit, de fapt, să-l facă să arunce fulgere şi să încrunte grav sprâncenele teribile de *pater familias*! Oare istoria, modernitatea iese din asemenea fisuri paradoxale de comportament?! Oricum, este clar, cu asemenea pilde Iisus semna agonia, decadenţa decisă a unei întregi lumi, postulând nu numai conceptul IERTĂRII, dar şi pe cel al unei noi tradiţii, al unei alte justiţii, mai încăpătoare, universale.

Iar autoritatea tatălui, a maestrului, iese nu numai întărită, dar abia într-un asemenea caz excepţional, paradoxal, se revelă în lumina ei adevărată: nu există un adevăr, o justiţie în sine, oricât ar fi ele de neobişnuite, de „stridente”. El se încarcă, demn şi înflăcărat, de eroismul acela subtil şi salvator, al descifrării Realului şi al sensurilor sale. Aceasta este sursa autorităţii sale: el este nu numai PĂSTRĂTOR, dar şi INOVATOR, şi, în fapt, pentru a gândi încă o dată hegelian, trebuie să spunem că el nu poate păstra (Tradiţia) decât în măsura în care est e capabil de INVENŢIE în ordinea Realului, şi nu a realităţii. Doar cel capabil de revoluţie, de invenţie în gândire, în soluţii, este capabil, apt, demn de a păstra, de a transmite, de a instituţionaliza. Iată întreaga dinamică a Tradiţiei, văzută ca act viu, purtătoare de autoritate.

V

Pilda talanţilor arată încă o dată dacă nu o justiţie paradoxală, oricum o reacţie ciudată, neaşteptată, a „tatălui”, ce este acum nu Proprietar, nici Tată, ci Stăpân.

Pe robul ce-i păstrează intact unicul talant, îngro-pându-l în pământ şi restituindu-i-l la întoarcere, îl aruncă în „întunericul de afară, unde va fi plânsul şi scrâşnirea dinţilor”, adică în iad. Ciudat, păstrătorul este pedepsit, i se reproşează că nu a încredinţat banul zarafilor, cămătarilor, să-l dea cu dobândă, să-l înmulţească! Iar ceilalţi doi robi, cei abili şi întreprinzători, care au dublat capitalul iniţial, sunt primiţi în bucuria sa, adică graţiile sale. Dincolo de acuta actualitate a acestei pilde pentru societatea economică de azi, românească, ce intră în liberalismul mai mult sau mai puţin sălbatic – şi care, evident, va avea nevoie de spirite cu simţul riscului şi iniţiativei, cu capacitatea de a ieşi din inerţie, cu capacitatea agresivităţii economice –, nu putem să nu compătimim, o lungă clipă, măcar!, cu cel temător de aprigul caracter, avatar, al stăpânului, şi care i-a păstrat avutul în felul său: nu l-a cheltuit cu prieteni şi femei uşoare, precum fiul rătăcitor – care este apoi răsplătit! –, nu l-a pierdut, mai mult chiar: l-a îngropat în pământ, cu teamă şi evlavie pentru bunul stăpânului (în vremea aceea banii puteau fi îngropaţi, nu rugineau, nu se alterau şi nici nu-şi piderdeau valoarea de schimb!).

Viaţa de aici, pământească, este privită deci ca un *capital* ce trebuie folosit, dublat, întreit, prin nu importă ce mijloace. Iată, pe cale dedusă, indirectă, apariţia ideii de destin: ce faci din viaţa ta, te va întreba Cineva, după scurgerea unei porţiuni de timp, limitată?! Nu ajunge s-o păstrezi, s-o trăieşti decent, s-o epuizezi în forme nespectaculare, calme. Ea trebuie fructificată, potenţată, ea trebuie să devină altceva decât era iniţial, în clipa când „ţi-a fost încredinţată”. Ce înseamnă aceasta, până unde se întinde responsabilitatea unui astfel de posesor (provizoriu) al talantului existenţial?! Cât anume, deci, trebuie să îndrăznim în viaţă pentru a ne justifica în faţa celui ce ne va cântări efortul îndelung şi riscant?! Nu sunt suficiente, probabil, simpla supravieţuire, „simpla procreare”, reproducerea cantitativă (această reproducere, de altfel, în zilele noastre este prohibită pe o mare întindere a globului, la popoarele ce ameninţă, prin explozie demografică, viitorul umanităţii!). Ni se cere *altceva*, un „salt calitativ”, geniu şi îndrăzneală, capacitatea de a ieşi din staticul devoţiunii, capacitatea de a vedea altfel, sub un alt unghi, talantul, valoarea.

Nevoia de destin, deci, nevoia imperioasă, imperativul unui destin! Iată mitul faustic în embrionul său, ascuns, dar nu total irevelant. (Oare îndemnul de a te adresa cămătarului nu e o propunere, timidă, de a-l căuta pe diavol, deocamdată pe diavolul social?!) Oare suntem vinovaţi dacă nu am ştiut să ne făurim un destin, dacă nu am fost capabili să transcendem necesităţile complicate şi tiranice ale acestei vieţi, dacă nu am reuşit să ne înălţăm în zonele unde pluteşte abstractul, legea şi o altă necesitate, infinit mai înaltă?!

Sigur, de la „nemulţumirea” celor doi robi care îşi riscă talanţii pentru ca să-i înmulţească, până la nemulţumirea acelui magister în toate ştiinţele, Faust, este un salt enorm.

Ce este preţios, fundamental *în* şi *la* Faust?! Nemulţumirea, „plictiseala” faţă de valorile unei vieţi exemplare – după norma timpului –, dorinţa „nebunească” după *altceva*, dorul după exoticul unei alte existenţe. Faust este poate acel Spirit absolut al lui Fichte ce *se mişcă*, ce iese din sine, ce sparge coaja lui Unu, lunecând în multiplu, inventând Timpul, istoricitatea şi istoria, declanşând o cale fără întoarcere, creând, dând posibilitatea lumii să fie. Căci, *das Absolute Wesen* se poate întoarce la Unu, la sine, faţă de care are o nostalgie irepresibilă, *trebuie* să creeze vastele şi complicatele categorii dialectice descrise de prietenul lui Fichte, de Hegel. Trebuie să creeze un sistem coerent şi viabil, ce-şi va conţine semnul, sensul, istoricitatea, scopul, simbolul, acel creier al lui Kant, apt să contemple *încă o dată* Totul ca întreg.

Faust, deci, face orice, face un compromis grav, teribil, doar pentru a-şi retrăi existenţa, pentru a-i da un sens, un altul decât cel acceptat de toată lumea, decât cel stereotip. Sigur, el nu ştie aceasta în momentul legământului cu cel „Nenumit” şi în această „inconştienţă” reală a scopului se ascunde, poate, primul element al oricărui destin de excepţie, al oricărui Destin real, creator, unic. Doar *dorul* este prezent, nevoia imperioasă şi nostalgică după un *altceva,* momentul acela când se pierde, binefăcător, realitatea acestei lumi.

„Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,

Und was verschwand, wird mir zu wirklichkeiten”

„Ce posed, văd ca în depărtare,
Şi ce dispare, (îmi) devine realitate.”

Ce posed, adică realitatea, contingentul, realitatea cu mii de faţete, stringente şi rănitoare, milioanele de necesităţi ce ne împiedică să ne ridicăm deasupra lucrurilor şi să visăm activ, să ne dominăm şi să ordonăm altfel existenţa impusă, tiranică. Ea se depărtează, sub presiunea geniului poetic, al acelui dor, *sehnsucht* insuportabil.

Şi *ce dispare*, ceea ce este invizibil, legea şi simbolul, abstractul necesar şi sintetic, Realul (şi nu realitatea!) devin prezente, devin istorice şi fenomenale, devin realitate, concrete, vizibile.

Oare când Maestrul umblător, Iisus, le împuia capul ucenicilor cu viaţa de apoi, nu se gândea el la o viaţă superioară, la un Destin posibil, ce trebuie cucerit, în numele căruia trebuie negată această „viaţă de aici”, imperioasă, concretă şi măruntă?! Să ne re-trăim existenţa, cu Faust, având adânc inculcată nemulţumirea faţă de imediat şi valorile lui, tânjind după o altă construcţie ce-şi va revela, chiar dacă nu de la început, sensul?! O viaţă gravidă de sens, deja, o viaţă ce-şi continuă negaţia în sensul proliferării simbolului, o viaţă ce se justifică prin aceea că se neagă – pe ea şi valorile ei ce par atât de necesare! –, o viaţă ce, ca orice sământă, se hrăneşte din carnea fructului său.

Într-un mic şi uzat *Larousse des débutants*, cumpărat pe cheiul Senei, ţin minte, cu suma de 3 franci, am găsit această definiţie a grăuntelui, a seminţei:

„*Germe = principe d’un être vivant*”.

VI

Dacă am vorbit undeva de un Oedip „vechi”, cel al lui Sofocle, şi de cel „modern”, al lui Freud, putem acum, extrapolând ideea de destin pildei talantului, să abordăm cele două feţe ale noţiunii de destin (cel puţin!), cea „veche”, grecească, şi cea „modernă”, care începe cu mitul faustic, ce-şi are

vârful, fără îndoială, în vastul poem al lui Goethe. Evident, primul erou romantic (deşi termenul urma să apară mult mai târziu!), Hamlet, este, fără îndoială, printre primii „moderni” ce-şi pun problema destinului într-o formă negativă şi retorică. „De ce, se întreabă fiul de rege rămas fără tată, de ce trebuie să-şi rişte norocul omenesc pentru a corija, a îndrepta justiţia lumii?!...” Şi-apoi, această idee ciudată că „timpul şi-a ieşit din ţâţâni?!...”

Forme de revoltă internă, indubitabile, forme ale individualismului născând. Rebeliune ciudată, până la primele semne de nebunie (reală şi mimată), faţă de *ascultare,* faţă de acomodamentul social, faţă de „respectul” legilor şi persoanelor cu autoritate, sentimentală şi publică. O insurgenţă ce ascunde rău un dor de altceva, de-o altă existenţă socială, o intrare în aventura ce va pava, peste nici două secole, romantismul. Foamea de destin! O foame concretă de destin, impuls ce va împinge atâţia „aventurieri” să rupă limitele lumii cunoscute şi să străbată oceanele, dar şi o foame abstractă, încă şi mai „aventurieră”, ce va trasa un continent al spiritului, sprijinit pe secole, între Don Quijote şi Faust.

Nu vom dezbate aici, bineînţeles, ideea de destin, chiar şi în accepţiunea modernă, cea care vine direct din compromisul şi nebunia faustică, din revolta magisterului obosit de scolastică. Dar vina celui care a îngropat, a prezervat talantul încredinţat ne incită a gândi revolta faustică ca una necesară, iar acomodamentul, adaptarea, simpla păstrare a unei valori încredinţate, tradiţia calpă, înţelegerea tradiţiei ca o simplă, plată conservare a valorilor, ca un minus, ca o deficienţă gravă, ca o fugă în faţa singurei, majorei responsabilităţi a vieţii. De aici, imediat, prezenţa riscului, aş zice necesitatea riscului, a factorului risc, a acelei „puneri în chestiune” a tuturor valorilor.

În roman, acest factor: *risc* eu l-am numit ruptură, *ruptura personajului*, şi o defineam ca principala separare, ca prima posibilitate de a disjunge între două genuri ce par atât de înrudite şi care, prin neînţelegerea autorilor şi, nu rareori, a editorilor, se amestecă până la confuzie: nuvela şi romanul. Diferenţa este simplă, însă fundamentală: dacă nuvela este descrierea unei stări tensionate umane (sociale şi psihologice), romanul este acelaşi lucru cu deosebirea că unul din personaje suferă o ruptură, o casură,

o modificare esenţială, bulversantă, aproape incredibilă. Cu această ruptură a unui singur personaj al vechii nuvele începe proza modernă, începe romanul, începe, în viziunea noastră, a celor de azi, epicul. Epicul văzut nu ca o simplă naraţiune, oricât de savantă, de pitorească (ca la Merimée şi la Sadoveanu), ci ca o sursă a energiei conflictuale, epicul ca o sursă a acelei structurări pe care o numim roman, de la *Roşu şi negru* la *Muntele vrăjit*. Unul din eroii nuvelei clasice, tradiţionale va „înnebuni”, îşi va dezice structura tipologică, sfidând toate legile unui „caracter” literar tradiţional şi, abrupt, întreaga naraţiune se va răsturna într-o altă viziune asupra aceleiaşi lumi, lectorul însuşi – lectorul atent, capabil de nou, de revelaţia lecturii, lectorul viu! – se va freca la ochi contemplând altă lume, o lume *nouă*: lumea epicului, a ceea ce *se mişcă*!

Sigur, Balzac şi Stendhal (şi nu Dickens, atât de admirat în trecut!) au intuit, descoperit acest nou epic, acest nou gen ce intră în marea literatură prin uşa de serviciu a literaturii pentru bone, pentru servitoare şi liceene de provincie vag dezaxate, dar cel care a dus la culme, la virtuozitate această revoluţie tipologică, această cu adevărat descoperire a romanului aşa cum îl înţelegem azi, a romanului modern, a fost fără îndoială Dostoievski. Şi, cum o mai spuneam, el nu a împlinit numai o grandioasă răsturnare psihologică asupra a ceea ce numim personaj, dar a făcut cu mult mai mult, un lucru de care încă, în ciuda gloriei sale universale, recunoscută de aproape un secol, puţină lume este conştientă: el a schimbat, pentru noi toţi, viziunea morală asupra lumii în care trăim. E adevărat că nu numai în viaţa profană, dar şi în literatură, la mulţi profesionişti ai scrisului, revoluţia tipologică a marelui rus nu este încă o lege fundamentală, mulţi scriitori moderni sau contemporani împart lumea, pe care o creează ei înşişi, mai mult sau mai puţin, în buni şi răi, inteligenţi sau proşti, previzibili sau imprevizibili, adică într-o lume a caracterelor morale, distinctă şi încremenită de la începutul până la sfârşitul ei. Evident, marea creaţie e posibilă şi astfel (sau *încă* este posibilă!), ba, adeseori, gustul estetic cel mai răspândit (pentru a nu-i spune mic-burghez sau mediocru!) nu recunoaşte ca mare sau adevărată literatură decât pe aceea în care caracterele, odată bine şi plastic definite, rămân fixe, lege a fidelităţii faţă de normale interne ale unui personaj. Doar *story*-ul,

naraţiunea trebuie să se mişte, spun aceşti păstrători ai templului prozei, personajele trebuie să rămână fidele lor înşile.

Noi credem altfel! Dar, din fericire, în lumea literelor, democraţia este mai uşor de instalat, de apărat, decât în lumea „din afară”, cea socială, aşa că predicăm coexistenţa celor două viziuni asupra caracterelor din opera în proză.

Dar ce sigură, novatoare, lucidă e revoluţia morală a lui Dostoievski şi ce deloc întâmplătoare e legătura lui cu lumea revoluţionară a acelui Iisus care descria un Samaritean paradoxal, „incredibil”, ce traversează simplu şi decis barierele obiceiurilor tiranice şi cele morale, descoperind pur şi simplu omul, umanitatea în suferinţă, în acel corp părăsit la marginea drumului de torţionari!

FORŢA EXEMPLULUI

I

Ne pregătim să trecem dintr-o societate retorică spre una pragmatică. Nu bunele intenţii (sau, mai degrabă: caricatura bunelor intenţii!), ci eficacitatea, nu proiectele edulcorate de resturi de fraze populist-socialist-umaniste, ci randamentul, preţurile reale, raportul calitate-preţ, prognoza realistă pe scurtă şi lungă durată etc. etc., vor fi viitoarele repere, necesarele repere. Criteriul valorii, deci, la vârf, realism, încurajarea elitei în toate domeniile, a elementelor de înaltă pregătire, capabile – şi din punct de vedere psiho-moral! – de a-şi asuma re-construcţia României, de a reface instituţiile pe baze profesionale şi, în acelaşi timp, de a intra în competiţia, aspră, cu siguranţă, cu ţările vecine nouă şi, măcar pe anumite compartimente, cu Vestul industrial şi ştiinţific.

În fapt, ca să fim noi înşine realişti, trebuie să acceptăm că întreagă această *trecere* va fi o epocă, un traiect lung şi complicat, o luptă în care nu puţine mari speranţe se vor nărui, obosite de noile criterii, de noile condiţii, când mulţi necunoscuţi, mai iuţi, mai tenaci, mai bine pregătiţi, mai apţi pentru prezent, se vor impune. Nu va fi o junglă, cum se tem unii (am observat că există o panică, aproape o modă a scepticismului în toate direcţiile, şi în primul rând în cea politică, scepticism ce se aliază, ca întotdeauna la noi, cu sarcasmul facil, nu rareori gros, nenuanţat; scepticism care, sub faldurile unei grăbite eleganţe formale, nu face decât să ascundă rău o ezitare ce înainte, sub vechiul regim, putea părea la locul ei, chiar

recoman-dabilă, dar care azi, în aurora unei noi şi *necesare* României, nu este numai deplasată, ci şi dăunătoare: e locul comun al indeciziei, al nesiguranţei interne, al pierderii capacităţii riscului, o sechelă poate a unei mai vechi moşteniri istorice, balcano-fanariote), nu junglă deci, ci, în sfârşit, confruntare pe baza unor indici necruţători, concurenţă într-un climat de asistenţă şi veghe socială, e adevărat, dar amendarea implacabilă a imposturii sau „nepăsării active", a „vigilenţei efemere" şi a altor „snobisme" de tip totalitarist.

Evident, nu suntem naivi, capacitatea de *risc*, care nu s-a exersat în cadre *apropriate*, specifice, vreo jumătate de secol, se va reface dificil. Dureros va fi, cu siguranţă, faptul că o anumită parte a scării de valori din toate domeniile, de sub vechiul regim, va suferi modificări substanţiale. Nici chiar tinerii nu vor fi scutiţi: noi, am mai spus-o la începutul seriei „Ideea Europeană", suntem, sentimental, adeseori şi valoric vorbind, de partea lor, şi am arătat-o, mai ales în ultimul deceniu, revenind adesea în ţară, în primul rând de dragul lor şi al literelor române ce aveau *în ei*, în primul rând, credem noi, un izvor încă viu, ne-cinizat, ne-obosit de circumstanţe, dar şi o promisiune certă a culturii de mâine. E adevărat, în ultimul deceniu, în multe domenii, marginalizate cu brutalitate, multe cadre tinere s-au pregătit în tăcere, în umbră, au rămas în ţară, sperâd, ferindu-şi instrumentele şi fiinţa morală de o apropiere prea strânsă de habitudinile tiraniei, vânând, uneori pentru o singură noapte, o carte străină, rară, ce era fişată şi devorată cu o lăcomie şi sfinţenie greu de găsit *dincolo*, unde vocaţia nu întâmpină nici un fel de rezistenţă deplasată, demesurată; e adevărat, în condiţiile enorme, dificile, ale dictaturii, ei au ştiut să lupte, au ştiut să-şi păstreze integritatea profesională, a criteriilor şi a moralei profesionale, a deontologiei; în noile condiţii ce se profilează, vor şti ei să înainteze, să fructifice cu calm şi cu aceeaşi pasiune, întoarsă de data aceasta *în afară*, idealurile ce-i animau şi susţineau, tezaurul acumulat?! Vor şti să-şi găsească ei drumul şi încă *iute*? Ceea ce ne aşteaptă trebuie s-o facem calm, e adevărat, însă decis, bine şi repede, foarte bine şi foarte repede, altfel, chiar dacă vom câştiga – nu avem cum să pierdem!, iată, mă devoalez ca un incurabil vitalist, ca un optimist de profesie, dar e adevărat

că instinctul meu, *daimonul* meu, care în câteva rânduri m-a sfătuit bine (la începutul anilor şaizeci şi, dacă vreţi, în vara lui ’71...), mă împinge încă o dată s-o fac, să mă *amestec* în treburile publice –, deci, chiar dacă, necesarmente, vom câştiga (şi am suferit prea mult, prea absurd, uitaţi păream de vechiul nostru Zeu protector, precum şi de ajutoarele sale cu feţe diferite şi fluide, încât să ne putem permite şi o iute clipă, doar, în gând, luxul impudic de a pierde – să nu uităm că, dacă vom pierde acum, vom pierde numai noi, generaţia, generaţiile noastre, cei care vor veni după noi vor câştiga cu siguranţă şi vor fi, faţă de noi, la fel de aspri cum suntem noi cu cei care ne-au împilat decenii!...) – vom câştiga deci, e adevă-rat, dar nu există oare riscul să câştigăm la un nivel inferior?! Fără o încordare deosebită a resurselor de care dispunem realmente, fără o necruţătoare aplicare a criteriului valorii şi elitei umane în toate compartimentele de creaţie, cercetare şi muncă, vom putea noi, încă din primii ani ai construcţiei (sau re-construcţiei, cum vreţi!), să ne situăm la un nivel apreciabil, *serios*, în actuala încleştare economică şi politică a zonei noastre, a continentului nostru?!

Din fericire – dar şi din nefericire! –, multe din cele trecute se vor schimba, nu puţini indivizi care au rezistat acceptabil în umbra totalitarismului roşu se vor zăpăci de o prea mare lumină, de o prea mare disponibilitate. Multe spirite care trăiau *de biais* vor trebui să se declare făţiş, unele demersuri care înaintau şovăitor cu program, cultivând *clin d’oeil*-ul ca o formă a libertăţii, vor fi nevoite să construiască fraze univoce, altfel nu le va mai înţelege nimeni. Mulţi dintre cei care compilau din cărţi sau reviste străine, de negăsit în ţară, vor trebui să creeze cu adevărat, alţii, ce semnau în locul adevăraţilor însă timizilor sau handicapaţilor creatori, vor acoperi de sarcasm noua libertate în care ne aflăm, bineînţeles, „mai rău decât înainte”!... Munca aparentă va fi înlocuită de munca reală, de neconfundat, riscul unei societăţi, cea condusă de o clică, după brutale criterii de aservire ce ne aduc aminte de modelele extrem-asiatice, va fi înlocuită de noul risc, cel al unei societăţi pragmatice, în care eficienţa şi prestigiul profesional şi moral vor fi adevărata măsură.

Vom crea instituţii, e adevărat, noi reflexe, noi habitudini, noi criterii (în fapt, cele vechi, de dinainte de război, aş zice: cele mai bune din cele vechi, nici înainte societatea românească nu sclipea prin perfecţiune!...), un nou climat şi, pentru toate acestea şi multe altele, ne vom crea instrumente potrivite, noi înşine, iar pe unele le vom împrumuta de la alţii, mai exersaţi ca noi în democraţie, toleranţă socială şi creaţie valorică, materială sau spirituală. Toate acestea cer timp, cheltuială de mijloace şi energie umană, bani şi chiar o anume cantitate de eroare. Există ceva ce ne stă însă imediat la îndemână, este *ieftin*, experimentat de milenii, un *instrument* în care nu suntem mai săraci decât cele mai bogate naţiuni: e vorba de autoritate, de exemplul uman.

Pentru a nu deveni noi înşine abuzivi faţă de această temă, vom enumera câteva calităţi necesare autorităţii exemplului uman:

– el este în primul rând *tăcut*, este neîncrezător în cuvânt, mai ales în cuvinte. Înaintează pe culoarul său social doar *cu* şi *prin* trupul său ce devine, după un timp, tot mai descărnat, prinde, am zice, platoşe largi de *metal autoritar*. Tăcerea exemplului uman nu este atât de discreditare a cuvântului, ci o acreditare a gestului, a trupului ce se surpă, în timp, în simbol, o afazie superioară, voită, interpretabilă târziu. Oricum, o condiţie dificilă pentru ţările vorbăreţe, latine sau răsăritene, unde cuvântul inutil devine o invenţie, şi e suficient să amintim de arta negustorilor de covoare din bazarurile Orientului Apropiat ce fac, cu rafinament şi îndărătnicie, din cale un scop, din negociere o artă în sine, dispreţuind finalitatea şi îmbogăţind, înflorind la nesfârşit decorativa şi inspirata, delicioasa *târguială*!

– el este, în al doilea rând, *monoton*, îşi asumă riscul continuităţii plate, informe, privirea sa nu e făcută pentru un orizont apropiat, urăşte piscurile şi ritmurile disturbate, oricât s-ar arăta ele de seducătoare, de scânteietoare. Prin monotonie, după culoare nesfârşite de neînţelegeri şi singurătate, el, exemplul uman, aspiră la un anume ritm, la o ritmicizare a existenţei, unul din darurile reale, rare, ale vieţii, de care oaza destinului nu este prea departe. Monotonia ce, printr-un ritm găsit (şi mereu regăsit, ca un motiv muzical, ca o temă care se instalează în haosul şi căutarea melodică), devine

un ritm propriu, urmând, apoi, după un timp moral incalculabil, să se transforme în natură, în propria natură, în *caracter.* („Am ajuns la Paris în 1936, îmi mărturisea odată Emil Cioran în timpul unei nesfârşite plimbări în jurul Grădinii Luxembourg, am părăsit aureola mea de tânăr filosof premiat de Fundaţiile Regale, cărţile mele din România şi m-am afundat doisprezece ani în învăţarea limbii franceze şi în noul climat, strălucitor şi barbar totodată, al acestei mari capitale. În ’48 am publicat prima mea carte în Franţa, *Précis de décomposition*, care s-a bucurat de câteva ecouri. Şi-apoi *treizeci de ani nimic*!... Nici un semn, nici o confirmare critică la cărţile mele ce aproape nu se vindeau... nimic!”). Monotonia ca armă are enormul dezavantaj că ea nu poate fi aleasă (ca şi tăcerea, de altfel, tăcerea caracterială!), ea este un dar (otrăvit!) al destinului, al propriei naturi, unul din acele daruri ciudate pe care, la început – un început lung, lung cât o viaţă! –, le respingi, te împiedici de ele şi le blestemi ca pe o mobilă nedorită, undeva în întuneric, unul din acele daruri mute şi obstinate care sunt mai clarvăzătoare decât noi, care ni se impun ele însele după o lungă încleştare – ca aceea dintre Iacob şi Înger, când, la sfârşit, omul lui Dumnezeu îl întreabă, vlăguit, pe Trimis: – Spune-mi numele tău!; unul din acele semne, *in-semne*, făcute numai pentru noi, pentru unica noastră persoană, şi dacă ele, aceste semne, se distrug din cauza orbirii noastre îndelungate, ne trag după ele în nefiinţă de destin, în nimic. Monotonia – o fericire ca o himeră blestemată, ca o promisiune pe care o faci în gând, surâzător, prietenilor de care te temi şi pe care, uneori, i-ai prefera duşmani! Monotonia – singura cale a înţelepciunii tăcute, a eficienţei gândului, a victoriei singuratice.

– el este *ieftin*, exemplul uman, nu cheltuieşte nimic din ceea ce are preţ, este inutil adeseori (în societăţile îngâmfate şi oarbe) şi de nepreţuit, trece alături de câmpia valorii. Se produce fără efort, parcă de la sine, aşa cum ar toarce o pisică, nu se auto-admiră – nemulţumirea de sine e unul din motoarele sale ce susură nevăzut! –, admiră la alţii, ce ciudat!, calităţi evidente care însă, pe el, l-ar distruge! Nu rareori se autodispreţuieşte – fără însă să se admire pentru aceasta; trăieşte într-un incognito de viaţă total, nici rudele apropiate şi stupid iubitoare, nici iubitele sau prietenii

întâmplători nu bănuiesc nimic, trupul său se află, neîncetat, la intersecţia unor conflicte neepice, ceva ce nu se poate nici descrie, nici nara, ceva inexistent, ceva ce nu va exista vreodată dacă nu apare accidentul sau miracolul. E adevărat, însă, că monotonia ca formă a destinului mizează pe miracol cu psihologia fanatică a alchimiei, nu cu emoţia celui ce joacă la cursele de cai pictate de impresionişti, ci, mai degrabă, cu precipitarea omului de ştiinţă ce reface aceeaşi experienţă, în condiţii minimale schimbate, decenii de-a rândul. Capacitatea de emoţie în umbră, în tăcere, aventurismul unei tenacităţi supra-umane, fanatismul surâzător al omului fericit pentru că nu este recunoscut de nimeni. *Încă*! Dar în aceste patru litere încape o viaţă pe care nici trădarea prietenilor şi nici multiplele boli n-o descurajează de-a fi, o viaţă lungă. N-aţi observat ce mult trăiesc oamenii de caracter?!

E ieftin pentru că, autodispreţuindu-se, încarcă toate valorile ce-i trec prin mâini, pe alţii, cei înnobilaţi de un ceas sau de un deceniu, indivizii ce sclipesc vizibil. Dispreţul de sine ajunge să-i fie aproape o a doua natură, ceva firesc, aproape necesar, încât îi convinge de aceasta şi pe cei apropiaţi, chiar şi pe cei care-l iubesc sincer. Parcă nu s-a văzut iubire ce, dacă nu se construieşte pe milă, pe compasiune, o acceptă ca o condiţie a destinului?! Şi, până la urmă, acest lejer şi reflex auto-dispreţ se transformă aproape în farmec, dar e un farmec subtil, ce luceşte rareori în fisurile de caracter ca apa subterană în relieful carstic, nu se aseamănă cu farmecul diurn şi vizibil, o expusă vanitate pe care o iubim. Dar dacă, în nepăsarea sa, el ne îndeamnă să-l dispreţuim, aceasta nu e o scuză, în timp, pentru noi, cei ce căutăm valori, repere fixe. E adevărat însă că este greu să-l recunoaştem, reperele fixe sunt atât de rare, de neaşteptate! Majoritatea reperelor noastre, cele care trec cu seriozitate ca atare, sunt ca beţele înfipte de ştrengari, iarna, pe un râu îngheţat: odată cu gheaţa, se mişcă şi ele!

II

Am admirat, se înţelege, multe ştiinţe în viaţă; singura, însă, pe care am invidiat-o a fost, probabil, *pedagogia*.

Arta nu de a transmite altuia ceva ce el nu ştie, ci, mai degrabă: capacitatea de a-ţi imagina ce nu ştie celălalt!

Pedagogia are nevoie în primul rând nu de ştiinţă, ci de răbdare; răbdarea însă cu sine, nu cu celălalt, care este totdeauna nerăbdător.

– Da, dar a avea răbdare cu sine, ar putea obiecta un năstruşnic, înseamnă să fii puţin sfânt!...

– Ei şi, vom răspunde noi, să fim sfinţi, dacă trebuie! Oricum, să admirăm, să respectăm deci pe adevăraţii pedagogi, acei indivizi ciudaţi care, ştiind sau neştiind – mai ales neştiind! –, încearcă să fie sfinţi...

De curând, în Franţa, Lionel Jospin, ministrul învăţământului în cabinetul Rocard, un om extrem de inteligent, de viu, a propus o enormă prostie: încercarea de a îmbunătăţi învăţământul naţional, modificând, printre altele, substanţial, salariile corpului profesoral!

Vreau să mă explic imediat: la primul nivel Jospin avea, bineînţeles, dreptate: şi în Franţa, şi în România, ca şi în multe ţări civilizate, corpul învăţătorilor şi profesorilor este retribuit insuficient, uneori este de-a dreptul nedreptăţit faţă de alte categorii profesionale şi faţă, mai ales, de enorma răspundere socială pe care şi-o asumă: formarea unui adult nu numai pregătit tehnic, dar şi înzestrat cu simţul moralei, cu cel civic şi istoric, pe scurt, un ins demn social. Şi atunci, de ce credem noi că a greşit ministrul Jospin?

Când vorbim de pedagogie, de această şiinţă, de această artă, de această ciudată *răbdarea*, dacă suntem cu adevărat sinceri, ne gândim cu toţii la primul nostru dascăl, la primul învăţător sau învăţătoare. Ei (alături de părinţii noştri) aveau într-adevăr răbdare, acea naivitate, candoare nesfârşită de a asculta şi de a răspunde la nesfârşit la atâtea întrebări stupide, previzibile şi esenţiale. Adesea ne gândim la primul nostru învăţător sau învăţătoare nu pentru că ei ar fi fost pedagogi perfecţi (oh, ce pasăre rară, ce sfinţi rari!!), ci pentru că ei au stat, aproape întâmplător, la începutul acelui drum lung al formării conştiinţei de sine, un loc modest, la prima vedere, de fapt un loc privilegiat! Oamenii aceia necăjiţi, cu mii de tracasări externe şi interne, adeseori mediocri sau foarte mediocri, nu rareori ridicoli – în oglinda critică şi autocritică a elevilor ce devin, peste decenii, creiere

enorme şi savante! –, ei bine, aceşti oameni, uneori: omuleţi!, se află într-unul din posturile-cheie de *putere* ale existenţei sociale, cu mult mai mult decât un general care comandă o divizie de tancuri sau un chimist, un biolog care se joacă cu genele umane. Este una din acele puteri reale, pe care ei, acele personaje modeste, şi-o asumă firesc, cu umilinţă, o putere pe care noi înşine o cedăm cu indiferenţă, aproape cu compasiune, spre deosebire de celelalte puteri sociale, cu mult mai puţin eficiente, la a căror distribuţie suntem cu mult mai avari, mai precauţi!

Învăţătorul sau învăţătoarea, care trăiesc şi vorbesc nemijlocit alături de şi cu măruntele turme umane, de indivizi vioi şi nedezvoltaţi, seamănă în imaginaţia mea cu nişte cârmaci ai unor enorme pacheboturi sau, mai bine, cu acei generali necunoscuţi, care, în umbra unor cabinete, aplecaţi peste o masă nu prea înaltă, luminată de o veioză, cu câteva mişcări de creion şi câteva fraze, trimit la moarte şi la viaţă mii de indivizi necunoscuţi, o forţă teribilă!

Evident, trebuie să facem în aşa fel ca această profesiune ce are urmări atât de complicate, de formidabile, să se bucure de un respect mai clar, mai subliniat printre alte categorii profesionale. Dar vom reuşi acest lucru în primul rând printr-o mărire tarifară a remuneraţiei lunare? Ce caută banul aici, să fie el atât de puternic?!

Vorbind de forţa exemplului, trebuie să mărturisesc că totdeauna mi s-a părut că una din realele surse ale tragicului social şi uman constă în incapacitatea tatălui (cel care are vocaţia tatălui!) de a trece, transmite fiului său propria experienţă, în fapt înţelepciunea; la fel, incapacitatea mamei de a-şi avertiza fiica de pericolele vârstei adulte sau de bucuriile ei!

Şi atunci... la ce mai foloseşte exemplul uman, la ce mai foloseşte pedagogia?!

Dar, cine ştie, un adevărat pedagog, un adevărat părinte poate că nu vrea să transforme, să plămădească, să creeze încă o dată după ce a creat îndubitabil viaţa?! Un adevărat pedagog şi părinte va şti, va învăţa instinctiv (cum poţi să înveţi instinctiv?!...) această modestie primordială: nu de creatori, nu de moralizatori are nevoie lumea proteică a tineretului, nici

măcar de prieteni, cum ne învaţă nu ştiu care demagogi ai pedagogiei, ci de martori.

Când mă gândesc la un prieten adevărat nu simt recunoştinţă – deşi aşa mi se pare! – pentru ştiinţa pe care mi-a transmis-o, nici pentru ajutorul real pe care mi l-a dat într-o împrejurare dificilă! Nu, recunoştinţa mea, analizată cu sinceritate, este mult mai simplă: eu îmi iubesc, îmi preţuiesc prietenul pentru că a trăit lângă mine. Atât timp cât a putut, cu câtă putere a fost în stare.

Primul nostru învăţător este primul străin pe care-l întâlnim, primul adult ce se schimonoseşte, ca şi noi, în faţa vieţii. El nu este un complice, dar ne vesteşte posibilitatea acestuia, posibilitatea unui prieten. De aceea, părintele, ca şi învăţătorul, nu trebuie să fie prieteni cu mărunţii indivizi ce se numesc elevi sau copii; copiii, de altfel, nu au nici o încredere în prietenia adulţilor, chiar şi în aceea a lipsiţilor de prestigiu social: ei au nevoie de o maimuţă sau de un animal, de o păpuşă mecanică şi binevoitoare, de un lucru misterios şi derizoriu, de o victimă pe care o uită repede, de o caricatură a părinţilor, de un idol pe care, însă, îl uită la fel de repede. Din nepăsarea lor faţă de adultul care le stă în preajmă, el însă, învăţătorul, profită enorm: aproape în joacă – el este cel care se *joacă* cu adevărat, în accepţia teribilă şi ireversibilă a acestei noţiuni –, îi modifică pe mărunţii oameni de lângă el, pentru totdeauna. În spiritul societăţii, se pare, spre binele ei, se spune! Dar îi modifică!

Pentru că sunt romancier, văd peste tot ceea ce sunt, adică naraţiune şi descriere.

La fel, în ochii mei, pedagogia, pe care o stimez enorm pentru că nu o înţeleg prea bine şi, mai ales, pentru că nu sunt în stare să o practic! –, pedagogia nu este decât descriere. Aş compara imediat rolul pedagogului cu cel al actorului, chiar dacă e puţin amuzant, nu-i aşa, să vorbeşti de rolul actorului!

Dar nu pentru latura morală a acestor profesiuni, deşi s-a bătut multă monedă pe rolul moralizator al teatrului! Nu, pentru mine pedagogul descrie întocmai ca actorul, iar actorul, cel adevărat, cel mare, nu descrie cu cuvintele, cu tiradele, ci, pur şi simplu, cu trupul său! El este cel care-şi

închiriază trupul, cu întreaga-i energie limitată şi unică, unor destine străine. Cum o face şi pedagogul, ce-şi petrece un timp din viaţa sa, deloc neglijabil, cu cei nedezvoltaţi fizic şi mental.

A descrie înseamnă a povesti, a inventa. Copilul nu vrea să-i „descrii” scaunul pe care îl are în faţă, el vrea, pur şi simplu, să-i vorbeşti de un *alt* scaun, şi, dacă ai să reuşeşti, el va decreta ca real cel de-al doilea scaun, singurul pe care-l vede. Aşa cum actorul nu „descrie” ce se vede, ce există, ci excepţionalul, incredibilul, deoarece publicul, în infantilismul său genial, ştie, simte că doar excepţionalul este real, deci necesar. Chiar dacă actorul joacă un comis-voiajor, publicul atent va înţelege că un asemenea comis-voiajor nu există şi nici nu trebuie să existe. Prin arta realistă se înţelege reflectarea realităţii, deci a unei cantităţi ce nu există: realitatea este esenţială, scapă deci privirii medii şi punctuale a individului. Evident, există şi creatori sau critici de artă sau lectori (sau societăţi, precum cea a comunismului sovietic care a inventat „realismul socialist”) care confundă şablonul cu obiectul viu, detaliul cu esenţa, caricatura cu realitatea. O caricatură, ce trist, care nu stârneşte nici măcar râsul!

III. INSTITUŢIILE

Una din bolile mai intime, mai profunde, ale eului nostru balcanic şi latin este, probabil, „arta cuvântului”, „arta de a vorbi bine”, *retorica*, isteţimea de a mânui topica şi vocabularul, *deşteptăciunea* de a fermeca auditoriul, de a-l convinge, nu ca în sofistică – de orice lucru, ca şi contrariul său, dar şi de a-l face să lupte şi să sufere pentru lucruri indiferente şi, ca o culme a geniului oral, poate: de a transforma totul în cuvinte, în cuvânt, de a topi, lamina, aplatiza fenomenul, lumea fenomenală în toată obiecti-vitatea şi succesiunea ei legică, în discurs. Ca orice boală majoră, retorica apare, la început, în conştiinţa noastră ca o calitate, ca o excelenţă. (O spuneam odată, sursa ratării individuale nu este puerila dicotomie, alegere între bine şi rău, între o calitate şi un defect al persoanei, ci ezitarea continuă între două calităţi, între două excelenţe!)

Într-adevăr, retorica e un mărunt şi neîntrerupt miracol, o baghetă magică în sfârşit găsită şi, după un scurt exerciţiu, uşor de manipulat pentru cei cu sânge aprins, mai probabil, născuţi în zonele sudice ale continentelor, pentru latinii şi orientalii tuturor civilizaţiilor. Una din acele baghete utilizate cu farmec de cel ce se reîntoarce dintr-o lungă călătorie – nu e acesta oare începutul oricărei educaţii sau ştiinţe, confesiunea celui care se reîntoarce acasă, printre ai săi, ce-i stau în jur în plăcuta convenienţă a taifasului, lăsându-l pe înstrăinatul lor prieten, concetăţean, consătean, să transforme în cuvânt, în şiruri calme, colorate de cuvinte, atâtea întâmplări, feţe umane, dialoguri, surprize şi coincidenţe bune şi rele, dealuri, podişuri, fântâni, păsări, siluete în mişcare sau statice, oraşe şi obiceiuri, cuvinte, *alte* cuvinte ce sunt atât de ciudate şi noi încât par, cu siguranţă, întâmplări la rândul lor (iată o retorică pe dos!), moravuri, feluri de mâncare nemaivăzute?... Sau de inspiratul, mucalitul şi înţeleptul vânzător de covoare din bazarele Orientului ce, ca un diagnostician experimental, cercetează cu interes mersul şi faţa celui ce-i trece pragul, încercând să pătrundă nu numai rangul şi puterea pungii vizitatorului, dar şi ştiinţa sau harul întâmplătorului client de a intra în discurs, de a se pune în ipoteză, salvând astfel existenţa de cauzalitatea ei materială brutală, propunând un tip de demnitate: a logosului, a salvării tuturor aparen-ţelor şi suspiciunilor!

Sau arta corespondenţei, aflată în declin!..., în secolul nostru (ce se află la rândul lui în declin!...), care e o retorică pe jumătate coruptă de literatură, în fapt un magic loc de intersecţie a valorilor şi manierelor, şi atunci când una din artele care ni se par majore se află în criză, nu ar trebui oare să ne reîntoarcem la acele locuri de intersecţie, puncte ale creaţiei originare, naive şi fecunde?! Vom mai avea această inspiraţie, această memorie simplă, necesară?!

Sau arta predicatorului inspirat, cel care arată calea morală unei comunităţi înfricate, care ezită între vizibil şi invizibil, între util şi grandios, între detaliu şi întreg, între legenda trecutului şi utopia viitorului, acel Meister Eckhart al comentariului *animei* şi absolutului ce se întrupează în milă şi înţelegere, acel Luther al furiei contra fenomenului uman cel mai reacţionar: instituţionalizarea actului absurd al credinţei!

Arta predicatorului *corupt*, din care ne vine, în secolul nostru, mai ales, ştiinţa demagogiei, diversiunii şi provocării prin cuvânt, un Mussolini sau Goebbels, un Ceauşescu, care au nivelat întreaga lume sensibilă şi colorată, încărcată de speranţă şi de imprevizibil, de justiţie şi epic, topind-o în câteva fraze ce se hrăneau din aroganţa proorocirii politice, un calvinism social asistat însă de o poliţie tot mai ideologică, în fapt o întronare a poliţiei ca obiect de cult!

Retorica artei noastre, a literaturii, a liricii înseşi ce se priveşte în oglindă, auto-admirându-se la nesfârşit, narcisismul criticii, al tuturor formelor literare, odată revoluţionare, dadaismul, formalismul, constructivismul, futurismul, suprarealismul şi atâtea inteligente şi pline de unor lupte de la începutul secolului contra micii-burghezii în artă, contra filistinismului, academismului imediat şi etern, toţi acei Tzara şi Marcel Duchamp incapabili, pe ruinele artei clasice, să construiască o altă artă şi care se ritualizează ei înşişi, se îmbolnăvesc încă o dată de vechea boală a învingătorilor: corupţi iremediabil de victimele lor!

Totul, mai-mult-decât-totul, cuvântul însuşi a fost transformat în cuvânt, într-un *ersatz*, într-un ambalaj, într-o schimă de cuvânt, totalitarismul ideologic al secolului nostru a influenţat, a distrus în primul rând cuvântul, credibilitatea lui, ca şi legăturile sale raţionale şi iraţionale, adică topica, sintaxa, silogismul, logica şi metafora. Ce vom pune în locul acestui instrument esenţial şi discreditat? Forţa *tăcută* a exemplului, autoritatea umană şi instituţională. Instituţia.

Pentru a ne vindeca într-adevăr de boala şi bolile incredibile prin care am trecut, va trebui, cu decizie, să părăsim acea Românie retorică pentru a ne îndrepta spre una instituţională; nu părerea *uneia* sau *unor* persoane va trebui să decidă de acum înainte, ci bunul, normalul mers al acelor structuri, nuclee, organizări umane care au preluat tradiţia naţională, a acestui pământ, în ceea ce ea a avut mai creator şi specific, care a ştiut să adapteze forme străine, dar înrudite nouă de a rezolva problemele dreptăţii, educaţiei, rostului nostru în lume, a lumii în sine cu legile ei misterioase şi simple, a frumosului! Să ne re-întoarcem la viaţa instituţională de dinainte de comunism şi de război, cu dictaturile lor, cert, ea însăşi nu perfectă, nu

foarte experimentată, nu foarte veche (ce am putea zice în faţa unui mileniu de stat şi biserică poloneze, a mai mult de jumătate de mileniu de şcoală?!), dar care a funcţionat în spiritul acestui pământ şi al continentului pe care ne aflăm, şi care, în ciuda şi a unor injustiţii pe care necesarmente le-a produs sau tolerat, a creat un tip autentic de civilizaţie şi câteva mari, ample generaţii de creatori în domeniile majore ale societăţii, permiţând, în bună parte, realizarea visului oricărei organizări umane: echitatea şi creaţia.

Care este cea mai veche instituţie românească? *Biserica*, probabil, în accepţia modernă a acestui cuvânt de la latinescul *institutio*, ce înseamnă aşezare, ordonare, organizare. Dar dacă lărgim acest cuvânt, nu am putea vorbi de *agricultură* sau *păstorii* ca organizări umane cu mult mai vechi, mai expresive?! Sau, ca să extindem şi mai mult această noţiune: cultul *morţilor*, cultul mormintelor, nu este oare instituţia noastră, a Românilor, dar şi a altora, a Egiptenilor şi Grecilor, *prima* în sensul istoric şi valoric, al necesităţii?! Într-adevăr, acesta e primul act cert nu numai al *stabilităţii*, al organizării unui teren, loc, pământ odată cercetat, cucerit şi îmblânzit, dar şi primul semn al *oglindirii* fiinţei umane, al descoperirii sinelui, a corpului, ce conţine şi alte valori decât cele utilitare, descoperirea lui *anthropos*, a ceea-ce-este-dincolo-de-om, în fapt omul însuşi. Socrate şi elevul său Platon au descoperit un lucru esenţial pentru întreaga viitoare dezvoltare a ştiinţelor umane, anume că într-o relaţie de egalitate sau inegalitate între două cantităţi este conţinută, în afara acestui raport, şi ideea de *egalitate* sau *inegalitate* în sine; tot astfel, primele nuclee antropoide au *descoperit* un fapt surprinzător, plin de grave consecinţe pentru istoria lor viitoare: corpul lor nu era numai un perfecţionat instrument de procreaţie şi vânătoare, acest corp însă, acest ciudat instrument conţinea şi ideea de *om*, de aceea el nu trebuia părăsit, uitat, după extincţia sa, şi, deşi nu mai folosea la nimic, el, ceea ce numim azi trupul, trebuia *păstrat*. Astfel s-a creat posibilitatea istoriei, a memoriei. Păstrarea acestui obiect nefolositor, a acestui *trup*, însemnarea locului unde se afla el, însoţirea acestei munci cu gesturi şi cuvinte care, la rândul lor, trebuiau să însemne şi altceva decât însemnau ele de fapt, inventarea ceremoniei şi ritualului din care vor ieşi apoi dansul şi recitarea, teatrul, poezia şi ştiinţele, iată, probabil, primele instituţii. (Lévi-

Strauss ne arată că geneza civilizaţiei este continuă, neîntreruptă, matură, completă în primele ei semne şi organizări, aptă de a comunica cu universalul şi invizibilul, iar Mircea Eliade descoperă faptul că nucleul sacral nu este de tip istoric, ci caracterial, şi, în consecinţă, nu se uzează cu timpul ori cu formele sociale, el e doar ascuns şi tresare în anumite, semnificative, momente sau obiecte, epifanii.)

Dacă acceptăm însă că încreştinarea româno-bulgarilor a fost prima instituţie arhaică pe aceste locuri, atunci *şcoala*, răspândirea literei, a slovei scrise, a fost cea de a doua, în ordine istorică. Ne despart patru secole de acest eveniment, trei de *Biblia* lui Şerban Cantacuzino. Cultura, mereu în ordine istorică, va fi fost cea de-a treia instituţie, tradiţie instituţionalizată românească, dar cu acest fenomen apar deja disjuncţiile numeroase şi posibile, ce continuă până azi; în primul rând împărţirea acestei expresii în două nivele: cel involuntar, neprofesionist şi intermitent, cultura aşa-zis populară, şi, la al doilea nivel, *cealaltă*, cea aşa-zis cultă, ritmică, profesionalizată, un obiect *pentru sine*, lucidă, descifrându-şi şi statuându-şi propriile legi, ea însăşi punct de pornire al altor îndeletniciri şi instituţii majore. Cultura, un domeniu dificil de studiat, deoarece este *depozit* şi *creaţie*, în acelaşi timp, lege şi interpretare, conservare şi revoluţie, act secund social, dar, uneori, major, comanditar, încarnată uneori, paradoxal, de o singură siluetă istorică, precum Dante sau Eminescu, oameni-instituţii.

Ce urmează în istorie după *Biserică, Şcoală, Cultură*?! Poate *Armata*!

Instituţia şi teoreticienii ei, ca atare, e drept, au apărut târziu la români, dar să fie ea ca existenţă socială atât de nouă?! Poate, cine ştie, este una dintre cele tradiţionale pe acest pământ pe care s-au perindat – dar au şi locuit şi con-locuit! – atâtea civilizaţii străine cu întregile şi, desigur, complicatele lor suprastructuri, dintre care cele mai importante au fost, fără îndoială, cea a armelor şi a dreptăţii. Odată cu limba latină, cu siguranţă un mod, o instituţie a comunicării, ştiinţa şi instituţia armelor, a grupurilor armate, dar şi reprimarea sau organizarea umană în timp de pace, *justiţia* deci, au populat din vechime meleagurile noastre. Ca atare, însă, justiţia cu corpurile ei apare recent, în forma ei dublă: legislativă şi executivă. Eu, într-o astfel de discuţie necesară, aş cita *justiţia* pe primul loc într-o ierarhie nu

istorică, nici valorică, ci *polemică*: pentru că ea a fost sub comunism, alături de instituţia *ţăranului* şi a *bisericii*, evident, cea mai maltratată, mai coruptă, manipulată în scopuri perfect opuse ideii pe care o încarna, pentru a masca instincte simple şi joase de posesie, de crimă, de detracare a persoanelor, ideilor şi instituţiilor. Ce se întâmplă cu o societate în care individul nu mai este asistat în nici un fel, în care rămâner *singur* în faţa atotputerniciei şi sadismului exersat al unui aparat de represiune omnipotent?! Ce se întâmplă cu conştiinţele umane în formare când se observă fără greş umilirea persoanei şi a drepturilor ei, anularea valorilor individuale între care prima este demnitatea?! Unde se află adevărata justiţie a acestor locuri timp de o jumătate de secol, vom mai putea re-construi, nu din ruine, ci din rele apucături şi moravuri corupte, din minciuni retorice şi cultul, îndemnul pe faţă, „instituţionalizat", al denunţului şi furtului, urii contra străinilor şi al dispreţului faţă de munca onestă, o *altă* justiţie, una adevărată ce va trebui să vegheze toate procesele şi diferendele în stat, aplicând legea-legilor, Constituţia, în litera şi spiritul ei, indiferent de persoane şi de interese, oricât ar fi ele de eminente? Vom mai putea crea acele conştiinţe curate, curajoase adevărului, care să ţină din nou balanţa dreptăţii, cu ochii legaţi la orice imixtiune a claselor, partidelor, banului, ierarhiei sociale, care să reziste în faţa celor mai brutale sau nobile ingerinţe, chiar în faţa aşa-zisei „raţiuni de stat"?! Ce şcoală, ce pedagogie va şti să formeze astfel de conştiinţe, ale viitorilor *judecători de pace*, cei care, în Franţa de exemplu, au puterea absolută, putând trimite propriul lor ministru în judecată (sau în America, unde prin procesul lung şi spectaculos al *Afacerii Watergate* a demonstrat întregii lumi sănătatea instituţiilor ei, reala separare a puterilor în stat, curajul şi forţa unor „mărunţi" magistraţi de a trimite în judecată, de a pune sub acuzaţie pe cel mai puternic om al lumii, Preşedintele S.U.A.)?

Mereu în ordine istorică, nicidecum valorică, am putea vorbi de instituţia *ştiinţelor* şi de *Academie*.

După ştiinţă şi instituţiile ei numeroase (una dintre ele, extrem de actuală, ar fi instituţia unui adevărat *Dicţionar românesc* cu toate sub-instituţiile sale, lingvistic, etimologic, istoric, enciclopedic, literar etc.), ce

ar urma oare, în ordinea interesului nostru, pentru o Românie democratică? Unde vom aşeza,de exemplu, viaţa politică, partidele politice, discreditate grav printr-o falsă morală sau prin absenţa îndelungată din viaţa civică? Sau *morala* însăşi, cu instituţiile ei necesare?! (În America, foarte răspândită, foarte prestigioasă, este o instituţie desuetă în Europa de azi: *filantropia*. Ea acoperă un evantai larg de preocupări şi necesităţi, de la asistenţa medicală sau socială, până la mecenatul în artă şi cultură.)

Statul însuşi, administraţia statală, eliberată în sfârşit de povara enormă şi neautentică a politicului, statul cu instituţiile sale numeroase în *comunicaţie* (radioul, televiziunea, private ca în Italia, cu excesul de retorică a vânzării, a reclamei, violenţei şi pornografiei etc., sau etatizate ca în R. F. Germania, Suedia?!), *prestările de servicii* (Poşta etc.), *Muzeele, Poliţia, Sindicatele, Asociaţiile numeroase de breaslă, pe profesiuni, de creaţie, de timp liber, sport* etc. etc., o temă amplă, enormă şi necesară, o piatră uriaşă pe care, iată, noi ne pregătim să *o ridicăm*, să o punem în discuţie, deşi este evident că, fără aportul tuturor instituţiilor enumerate mai sus şi altele, al specialiştilor, al minţilor luminate şi binevoitoare din ţară şi străinătate, nu vom fi capabili nici măcar să o atacăm aşa cum se cuvine, să o punem în adevărata, cruda şi originala ei lumină, proporţie şi valoare.

În locul unei lamentaţii continue şi goale, al unei indignări infructuoase şi generale, moştenire, ea însăşi, a vechiului regim, vă invităm, iată, la analiză şi re-construcţie a conceptelor sociale, a reflexelor morale şi instituţionale, în fapt, la o adevărată luare în posesie a Puterii ce *ne* aparţine şi *trebuie* să ne aparţină tuturor.

IV. UN ANTIC MODERN: FRIEDRICH NIETZSCHE

1. „*Die Welt hat keine moralische Rechtfertigung, sondern nur eine ästhetische*”. Lumea nu are nici o justificare morală, doar una estetică, spunea Nietzsche încă de la începuturile sale, când era profesor la Universitatea din Basel, unde publica prima sa operă majoră, încă

impregnată de formaţia sa de filolog clasicist, conţinând însă primii germeni ai nihilismului său viitor, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*.

Mărturisesc că aştept, de decenii, să scriu aceste rânduri despre unul dintre spiritele înalte ce mi-au format tinereţea literară, ce m-au determinat ideatic şi stilistic, unul dintre spiritele constructoare ale secolului nostru, ale întregii modernităţi, din nefericire intrat, în ultima jumătate de secol, la noi ca şi aiurea, într-un con de umbră din motive nu uşor de discernut. Faptul că unii ideologi ai nazismului s-au servit de numele lui şi al marelui său prieten, Richard Wagner, ar fi doar una din explicaţii şi, după părerea mea, nu cea majoră; nu, eu sunt convins că însuşi fondul exploziv al gândirii sale este un obstacol în calea receptării, şi aceasta sună cu atât mai paradoxal cu cât, o spuneam mai sus, el este cu siguranţă unul din ctitorii orizontului nostru actual în cultură, poate chiar mai mult decât atât. Dar o anume *violenţă* a frazei şi a ideilor sale, un anume radicalism, un anume *revoluţionarism* în aproape toate compartimentele scrierilor sale îl fac şi azi – ca pe mai toţi marii avangardişti a lumii moderne! – dificil de acceptat, cu deosebire pentru spiritele distinse, însă cuminţi şi înfricate de viitor, de orice transformare. Ca şi Dostoievski, un spirit atât de înrudit (oare l-o fi citit?!), Nietzsche deranjează înainte de a se afirma, atacă înainte de a construi, la el atacul este o formă continuă şi subtilă a viziunii, a fabricării multiplelor sale orizonturi! – el atacă, *jigneşte* aproape toate ideile acceptate, toate prejudecăţile lumii în care trăia, fapt pe care atât lumea sa, dar şi generaţiile care i-au urmat nu i l-au iertat, bineînţeles. În aceasta, alături de Dostoievski, îl putem apropia şi altui spirit major, constructor prim al modernităţii în proză, victimă la rându-i a răzbunării universitarilor, criticilor docţi, pe scurt a spiritului acceptat social: Henri Beyle, ce semna cu pseudonimul: Stendhal. Şi autorul *Mănăstirii din Parma* (după părerea mea, înainte de *Posedaţii*, primul roman cu adevărat politic al prozei moderne) s-a comportat ca un *sinucigaş social*, ca un „iresponsabil ideatic”, nemenajând absolut *nici una* din ideile acceptate ale societăţii în care trăia. Dar nu numai ale societăţii sale, celei burgheze, cum nu obosesc să specifice critica şi teoria literară de oriunde, spunând adevărul, dar şi minţind în acelaşi timp, subtil şi extrem de periculos pentru adevărata

înţelegere a unui spirit ca Stendhal sau alţii, puţini, din categoria sa (Diderot, Heine, Nietzsche, citez la întâmplare câţiva „nihilişti” celebri). Nu, Stendhal nu „critică numai burghezia”, cum nu oboseşte să repete stereotip *critica* (marxistă sau ne-marxistă), Stendhal critică (dacă o face, în fapt el oglindeşte), adică *reface* imaginea omului social de oriunde, de oricând, dintotdeauna. El atacă, de exemplu, *ipocrizia* omului social, cu o forţă, cu o necruţare care l-au desemnat automat ca pe unul din inamicii publici de anvergură ai tuturor celor ce vor să se adapteze, în fapt: a noastră, a tuturor. (În aceasta, în furia, campania împotriva ipocriziei, poate doar marele Swift îi mai poate sta alături!)

Două sunt, probabil, axele mari ale gândirii revoluţionare nietzscheene: *der Übermensch*, supraomul, şi *die ewige Wiederkehr des Gleichen*, veşnica reîntoarcere a aceluiaşi (fenomen). Înainte însă de a le discuta pe acestea două – şi este evident că în aceste câteva rânduri aproape omagiale nu le vom putea măcar contura! –, aş vrea să adaug o a treia dimensiune majoră a filosofiei lui Nietzsche, subiectivă, de data aceasta, şi care îmi justifică titlul articolului de faţă, ce face din marele rătăcitor, de la a cărui moarte fizică serbăm în luna aceasta 90 de ani, într-adevăr un spirit antic: păcatul văzut ca o prejudecată. Lungul său război contra bisericii şi a moralei ei ipocrite şi cotropitoare – de aici refuzul imixtiunii oricărei morale, de aici *negarea* moralei ca atare, de aici propunerea de răsturnare a valorilor, în fapt de re-valorizare a valorilor (*für eine Umwetung aller Werte*) – îşi are explicaţia, printre altele, şi în efortul său supra-dimensionat! de a re-da, re-dărui omului unghiul psihologic al antichităţii, capacitatea insului social de a re-câştiga tactul, forţa prezentului, re-punerea accentului, a semnificaţiei existenţei în imanent, în fapt o viziune subtilă, însă evident materialistă a lumii. „Dacă echilibrul existenţei îl căutăm nu în imanent, ci în transcendent, *în nimic*, atunci i-am răpit vieţii orice echilibru. Marea minciună despre nemurirea personală întunecă orice raţiune, orice natură umană în instinctul ei pozitiv, vital, optimist. Să trăieşti astfel încât să nu mai aibă nici un sens să trăieşti devine acum sensul vieţii... Otrava învăţăturii «Dreptul egal pentru toţi» creştinismul a semănat-o cel mai bine. Creştinismul a aţâţat din cele mai dosnice cute ale relelor instincte un război

mortal contra onoarei şi simţului distanţei între indivizi, adică contra premisei oricărei înnobilări umane, contra grandorii culturii – el şi-a făurit din ura *masselor* arma principală contra noastră (*aus dem ressentiment der Massen*), împotriva a tot ce e distins, vesel, generos pe pământ, împotriva norocului nostru omenesc... Şi să nu subapreciem fatalitatea care s-a strecurat din creştinism în politică. Nimeni nu mai are azi curajul privilegiilor, curajul dreptului de stăpân, al sentimentului onoarei faţă de sine şi egalii săi, dreptul la cultul distanţei (*zu einem Patos der Distanz*). Prin minciuna egalităţii sufletelor, aristocraţia sentimentelor a fost îngropată sub tot ceea ce e materie, material; şi dacă ideea «privilegiului *masselor*» face sau va face revoluţie, creştinismul este acela, să nu ne îndoim defel, prejudecăţile creştine vor fi acelea care vor transforma orice revoluţie într-o baie de sânge şi crimă. Creştinismul este ridicarea a-tot-ce-mişună pe pământ împotriva a tot ce are înălţime, nobleţe: Evanghelia celor de jos – înjoseşte!...”

Iată, deci, la un secol după ce au fost scrise, câtă violenţă păstrează aceste rânduri, câtă provocare, cât eli-tism, dar şi câtă profeţie, câtă subtilă profeţie; într-adevăr, această „minciună a egalităţii sufletelor” s-a scurs, o ştim prea bine, din ideologia creştină în cea comunistă, iar „privilegiul *masselor*” a creat, din plin, „o baie de sânge şi crimă”. Nu ne vom ralia în întregime la anti-creştinismul său decât în favoarea metodei, nu-i aşa, ce ne va ajuta să înţelegem negarea valorilor celor ce neagă valoarea existenţei, pentru a re-deştepta spiritul antic, individualist, apt de a se bucura de viaţă, de prezent, de „norocul nostru omenesc”. Şi apoi, acel *patos al distanţei* care desemnează atât de exact şi de poetic în acelaşi timp cultul persoanei şi al drepturilor ei, în primul rând, poate, al demnităţii individuale, pe care Nietzsche o invocă de atâtea ori cu argumentele raţionale, dar şi cu patosul metaforei. Noi, supravieţuitorii unui absolutism ce a durat o jumătate de secol, rezonăm mai ales la această valoare, *nouă* în măsura în care aproape un mileniu şi mai bine de prejudecăţi egalitare au contrariat-o şi înăbuşit-o. În nici un caz spiritele pripite nu trebuie să înţeleagă aici un manifest contra ideilor democratice. Ca şi în cazul problemei mai complicate a supraomului: Nietzsche nu trebuie interpretat la primul nivel, simplist

polemic, prin negaţie brutală faţă de ideile de câştig social incontestabil ale umanităţii. Democraţiile vechi greceşti, ca şi republicanismul roman au instaurat ideea de democraţie, de putere a *demosului*, fără a face din asta un fetiş şi, mai ales, fără a demagogiza acest concept, fără a-l ideologiza, în fapt, fără a-l instrumentaliza, pentru ca, în spatele său, să obţină puterea abuzivă a unui grup sau a unor persoane.

La fel şi în problema supraomului, pe care bineînţeles nu vom încerca s-o elucidăm aici: nu. Nietzsche, după opinia mea, nu vrea să forjeze un semi-monstru, deposedat, de simţ moral, creându-şi o lume a sa, cinic-superioară într-o altă lume, cea a noastră; filosoful, decedat la 25 august 1900 şi îngropat în cimitirul din Röcken, lângă tatăl său, pastorul Nietzsche, anunţând fraza dramatică: „Dumnezeu este mort", frază ce a stârnit un ecou atât de complex şi tulburător în opera lui Dostoievski, toate acele halucinaţii genialoide ale lui Ivan Karamazov ce şi azi se încarcă de-o insuportabilă actualitate, Nietzsche, în locul enorm rămas gol în etajele istorice ale spiritului nostru, încearcă, propune o altă siluetă ce va trebui să preia prerogativele şi sarcinile zeităţii în crepuscul. De aici ideea unei posibile şi necesare grandori umane, ideea preluării sarcinii de destin în întregimea ei, ideea revalorizării tuturor valorilor.

2. *Hat man Character, so hat man auch sein typisches Erlebnis, das immer wiederkommt. Cine are caracter are în viaţă o trăire-tip, ce revine mereu.*

Această frază din *Dincolo de bine şi de rău* am pus-o ca motto la una din cărţile mele de tinereţe, *În absenţa stăpânilor*, sperând atunci că va da prilej criticii literare de a glosa pe marginea ei, deoarece conţinea cel puţin două idei fundamentale ale operei nietzscheene. Nimeni însă, dintre cronicarii mai degrabă reticenţi cu cartea mea, nu a părut a o observa într-adevăr, exegeza nu ieşise încă în Europa sau America din conul de umbră fals aruncat asupra marelui răzvrătit, iar în literatura română, cu deosebire, numele lui nu trezea nici o rezonanţă. (Ca şi cel al lui Dostoievski, de altfel!) Proza exaltată şi „originală" a marelui rus nu i-a impresionat în mod deosebit pe corifeii ce dădeau tonul în cultura română: nici Ibrăileanu – care

ştia să vorbească o noapte întreagă despre rochia de bal a Annei Karenina –, nici Sadoveanu, care, în tinereţe, s-a inspirat probabil din tânărul Turgheniev, cel din *Povestiri de vânătoare,* nici Lovinescu, impresionat de romanul psihologic francez, nici Călinescu, iubitor de italieni şi spanioli, de fapt aproape nimeni, din criticii formatori de gust şi de opinie, nu a fost sensibil la universul dostoiev-skian. E drept, Tudor Vianu scrie un mic studiu despre tipologia dostoievskiană, oarecum corolar celebrului studiu al lui André Gide, ce atrăgea atenţia asupra marii noutăţi a autorului romanului *Crimă şi pedeapsă*. Dar românii, ca şi francezii, au rămas sceptici faţă de rivalul lui Tolstoi, şi aceasta, după părerea mea, indică preferinţa profundă a celor două literaturi pentru proza „flegmatică”, descriptivă, naraţiunea aceea amplă ce, timp de mai bine de un secol, şi-a clădit calea regală pe modelul cronicii sociale şi de moravuri, a ceea ce numim frescă, cronică ce adeseori este sinonimă cu realismul însuşi. Apariţia lui Dostoievski, acest prim şi uriaş psiholog modern, care descoperă instinctiv şi total *abisalitatea* – teoretizată de C. G. Jung abia cu vreo jumătate de secol mai târziu – care avea să marcheze o şcoală a romanului de prim rang, şi e suficient să cităm numele lui Kafka ca să percepem amploarea revoluţiei sale, a uimit – în sensul respingerii! – aproape până azi, oricum până după cel de-al doilea război. Dovadă, în Franţa, lipsa emulilor creatori de un oarecare nivel, lipsa ediţiilor complete, încă, până de curând francezii amputau pagini întregi din cărţile dostoievskiene, absenţa unor ample studii etc. etc. Românilor şi francezilor, în literatură, le plac, probabil, cărţile *sfătoase*, de observaţie clară ambientală şi de moravuri, naturalismul sub toate formele sale, mai mult sau mai puţin exprese. Chiar şi în tipologie, gustul întregii critici europene s-a înspăimântat de descoperirea, într-adevăr tulburătoare, dostoievskiană, preferând portretele sigure, profunde şi univoce, ancorate într-un social mai mult sau mai puţin recognoscibil, o *lume* care părea o oglindă a celei reale. Astfel, printre altele, se explică şi nepăsarea cu care critica română, între războaie, a primit opera genialoidă a unor Blecher, Holban şi Hortensia Papadat-Bengescu; nici până azi aceştia trei nu sunt perfect repuşi în drepturi, într-atât ei au contrariat gustul naturalist al criticii literare în proză,

mai degrabă conservator, în fapt, ciudat, schizofrenic în esenţa sa: astfel, critica română după 1900 a acceptat aproape toate revoluţiile în poezie, fiind într-adevăr sincronă gustului european în vârful său, dar în proză a rămas înfeudată unor preferinţe provinciale, naturaliste, de a doua mână. Şi azi un Radu Petrescu trece aproape neobservat, iar *Morometţii*, o carte exemplară stilistic, însă tributară temelor naturaliste, este ridicată pe postamentul de capodoperă absolută, fapt dificil de înţeles pentru un critic francez, de exemplu. Dar despre receptarea în proză, cu siguranţă altă dată.

Hat man... so bat man auch... Dacă ai (caracter) ai deci şi... îşi începe Nietzsche fraza citată mai sus, o condiţionare spectrală ce vrea să indice în primul rând poziţionarea elitistă a gânditorului: într-adevăr, pare să spună el, nu toată lumea are caracter (evident, aici nu în sens moral, ci temperamental, caracterologic). Puţinii, deci, care au, posedă caracter, prin aceasta trăiesc fenomenul veşnicei reîntoarceri, la nivelul individului strict: o *trăire-tip* ce revine mereu, *das typisches Erlebnis*. Apar aici, deci, simultan, două idei majore ce marchează orizontul pensionarului de la Sils-Maria: *trăirea în cerc* şi *ideea de destin*, acel *amor fati* care a impregnat întregul final de secol trecut. Negarea spiralei hegeliene, acea aglomerare a contradicţiilor luptătoare, dialectice, opoziţii fundamentale şi dinamice, apte de a ilustra lupta şi înaintarea spiritului în istorie, şi prima mare tresărire a nihilismului, revenirea în cerc la nesfârşit a *aceluiaşi* (fenomen), a existentului, incapacitatea omului de a înainta, în fapt, o negare a oricărui progres, în esenţialitatea umană. Astfel se face, iată, o critică radicală a unei mari idei ce apare odată cu Renaşterea, care a marcat tot romantismul şi scientismul european, una din acele idei-prejudecăţi pe care cultura omenească le-a mai-mult-decât asimilat, le-a îndrăgit, a făcut corp comun cu ele, într-un mod indestructibil. Într-adevăr, cum să trăieşti fără un ideal pozitiv, fără să crezi în răspălata unei ameliorări, a unei înaintări pozitive calitative, întreg umanismul ultimelor secole se vedea contrariat de această ciudată teorie a revenirii în cerc, nesfârşită, de incapacitatea omului de *a urca*, de a se desăvârşi nu atât pe sine, ci întreaga istorie şi expresivitate a gândului. Într-atât de intuitive sunt modelele noastre de a gândi încât, odată cu contrazicerea schemei *urcării* şi *perfecţionării*, omul onest şi gânditor de

pretutindeni şi-a văzut în pericol crezul său cel mai profund. Astfel imagina Nietzsche eternitatea, pe care, exclamă el, o iubeşte: *Ich liebe dich, o Ewigkeit!*, o veşnică întoarcere, o intensificare prin revenire, o conştientizare (De fapt, *le temps retrouvé* al lui Proust ce este altceva decât alunecarea înapoi a unui gând esenţial, a unei structuri totale umane, un cerc care se închide, a unei adevărate sensibilităţi, o luare în posesie a existenţei prin revenire, prin re-trăire?!)

Alături, deci, de ideea puterii pe care i se pare a o vedea întreţesută peste tot, în activitatea specifică şi fundamentală umană (instinctul dominării pe care Nietzsche, cu un frumos paradox, crede a-l recunoaşte chiar şi în devoţiune, în slujire!), ideea veşnicei reîntoarceri a trezit cele mai vii contradicţii.

În fraza simplă pe care o cităm mai sus, însă, noi întrezărim una din puţinele posibilităţi ale gândirii moderne de a aborda ideea de destin, în afara conceptelor romantice şi postromantice. Destinul văzut ca *caracter* (cacofonia e de neocolit), ca structură oarbă a caracterului, ca o predestinare salvatoare sau nu de *întâmplare*, prin legea de fier a revenirii în cerc a reflexului esenţial. Dar unde este libertatea?! În luciditatea acestui fenomen, probabil, în discernerea acelei *trăiri-tip* de altele, aleatorii şi nesemnificative, în observarea şi preferenţializarea ei. Odată observată, conştientizată, această *typisches-Erlebnis* va putea deveni tema esenţială a vieţii-luptătoare din acel moment. Există în noi, vrea să spună Nietzsche, printre atâtea repetiţii şi fenomene minore, ce se aglomerează şi ne clădesc, ne orientează, una sau unul care pot să ne ofere libertatea, adică un destin, un desen existenţial în care putem fi unici, în care ne putem exprima esenţa, justificarea existenţei deci, capacitatea reală creatoare. Este şi un motiv al speranţei: odată reperat motivul specific şi fundamental, nu urmează decât să-l aşteptăm, o aşteptare lucidă, activă, evident, el va reveni, vom putea construi cu ajutorul său, el va deveni, prin repetiţia sa previzibilă, legea care va domina fenomenalitatea haotică ce ne guverna până atunci, şi legea aceasta se va transforma în destin, deci în *libertate*. Foarte aproape întrezărim, aici, şi ideea *supraomului*, şi nu numai în acest sens: al libertăţii, al libertăţii lucide (de sine) şi luptătoare. Când Nietzsche vorbeşte de

războinicul, de soldatul ce trebuie să fie supraomul, noi o înţelegem în acest fel: un soldat singuratic, trăind pe înălţimi, ca Zarathustra, o moleculă a materiei vii ce se crează pe sine, dar nu prin contradicţie, ca la Hegel, nici prin suferinţă, ca la Schopenhauer – marele model al lui Nietzsche! –, ci prin dorinţa de putere, de dominare şi, în primul rând, de autodominare în sensul descifrării şi orientării sigure, lucide, a acelei *trăiri-tip* ce călătoreşte anarhic, ca o cometă, ca o galaxie mai degrabă, în haosul astronomic al eului nostru şi al instalării acesteia ca motiv regulator, suprem al vieţuirii noastre.

Pentru aceasta, pentru a ajunge la libertatea internă de a ne construi destinul, este însă nevoie de o extrem de aspră educaţie a persoanei, omul care vrea să fie liber, ca şi soldatul într-o lungă şi dificilă campanie, trebuie să-şi supună trupul şi psihicul unor enorme privaţiuni. De aici şi concluzia elitistă a gânditorului de la Sils-Maria, elită văzută nu ca o fatalitate socială, nici măcar intelectuală, ci una luptătoare, în spirit:

„Acelor (oameni) care mă interesează cât-de-cât le urez să sufere, să fie părăsiţi, să treacă prin boli, maltratări, dezonoare. Nici adâncul dispreţ de sine, nici chinul neîncrederii în sine şi nici mizeria oricăror constrângeri să nu le rămână străine: cu ei (cu aceştia), eu nu am nici o milă, deoarece le urez singurul lucru ce poate dovedi azi dacă ceva are valoare sau nu: acela de a rezista!”

Teribila probă, probe, propuse celor pe care îi iubim, viitoarelor elite. Probe, deoarece observăm imediat două *niveluri* ale încercării, ale rezistenţei: primul, în care sunt enumerate forme mai simple, mai grosolane de suferinţă (boli, maltratări, părăsire, dezonoare), al doilea cerc, nivel, în care sunt aproape inventate, cu un sadism plin de simpatie, probe într-adevăr capabile să distrugă sau să făurească insul de excepţie: adâncul dispreţ de sine, chinul neîncrederii în sine şi mizeria constrângerii! Iată, încă o dată, cât de aproape de acest al doilea nivel de încercări ale spiritului se afla Fiodor Mihailovici Dostoievski, cu întregul său univers de chinuri şi lupte psihice, nevăzute şi singure capabile să definească pentru noi, modernii, umanitatea. Iată justificarea suferinţei, necesitatea ei, toni-citatea ei, aptitudinea ei, singura, de a ne fortifica într-un haos galactic în care,

odată cu scurta şi şi teribila propoziţie: „*Der Gott ist tot*”, ne-am descoperit, cu oroare, singuri, dar poate şi cu mândria aceea nouă, unică, ce sclipeşte uneori ca o insolenţă, de a ne deveni propriul nostru zeu, de a ne construi un destin.

V. NECESITATEA OPOZIŢIEI

Toţi voiesc să educe norodul;
dar cine-i va educa pe ei?...
Citat apocrif

1. După o paralizie socială, politică, de decenii – ceea ce am numit totalitarism –, România se află acum, în mod firesc, atrasă într-un turbion aproape ameţitor în care forme, reflexe şi chiar personalităţi se răstoarnă şi se uzează cu o viteză neobişnuită. Încât, un om cuminte, prudent, îşi va pune întrebarea legitimă: „– Să intru cu totul în această cursă, în acest joc periculos sau să aştept să se liniştească lucrurile, să reintre în matca lor?!”. Unii însă, în mare parte tineri, nu-şi pun nici măcar această întrebare, ce are o falsă aparenţă a ezitării, ci se aruncă cu capul înainte în aventura emigrării. Decepţionaţi, spun unii, jigniţi că România nu păşeşte mai decis pe drumul unicei democraţii. Sceptici, alţii, convinşi că, pe acest sol social, cuminţenia, maturitatea civică nu vor ajunge niciodată să se înstăpânească. Alţii, pur şi simplu individualişti, încercându-şi norocul în altă parte.

Este aproape inutil de observat că toată lumea are dreptate. Şi nu ne vom transforma noi în pedagogi de şcoală nouă, predicând sufocarea atâtor puncte de vedere rezonabile în avantajul unei atitudini de luptă şi asumare morală a noii, în sfârşit noii şi realei, deşi încă timidei, contradictorii stări de libertate care, ca o primăvară ce ezită să se nască sau e mereu ameninţată de iarna dogmatică, îşi trimite doar parfumul şi speranţele-i roze înainte. Ne-ar veni uşor să taxăm fuga unora, multora, ca „o boală”, „o mediocritate civică”, dacă nu am fi intimidaţi tocmai de raţionalitatea scepticismului său, dacă vreţi, a indignării lor. Oare nu cumva cu adevărat suspect e entuziasmul nostru, credinţa noastră fermă că a avut într-adevăr o *revoluţie* şi, aşa cum o spuneam de curând, semnul îndubitabil al existenţei *ei* va fi

naşterea unei Românii instituţionale, semnul *ei* va fi *fertilitatea* ei inconfundabilă, naşterea deci a unei lupte şi veghi continue, naşterea, mai ales, a acelui spirit republican de care francezii sunt mai mândri chiar decât de marea lor revoluţie, acel spirit, reflex civic ce face imposibilă în viitor apariţia formelor, personalităţilor şi mentalităţii autocrate, arbitrare, în social?!

Să ajutăm la formarea acestui *spirit republican*, dar nu educând poporul, deoarece în noi înşine se zbat rudimente grave de autoritarism, de psihologie centralistă, de „rezolvări ce vin de sus”, ci, dacă suntem capabili, să mergem noi înşine în mijlocul lui, ajutându-l să se transforme, educându-ne la rândul nostru. Nu transformându-l pe el – nu vom fi capabili, şi vom păcătui încă o dată printr-un reflex grav şi autoritar, să nu uităm că toţi dictatorii vor să reeduce poporul care, se pare, e mereu întârziat civic, nelucid de importanţa crucială a momentului, sabotor al „marilor şi nobilelor” intenţii etc. –, ci ajutând noi înşine prin propriul nostru exemplu societatea, şi nu indivizii, să se transforme. Exersând noi înşine dezideratele majore ale unei astfel de perioade tulburi (din fericire, tulbure după o ordine atât de îngheţată, în spaima unei *alte* ordini ce ne ameninţă şi seduce din flancul social, şi la care unii, de bună-credinţă sau doar naivi, speră deja, obosiţi prea devreme de o luptă ce încă nici nu a început bine sau de inconsecvenţa şi tartufferia unor politicieni): credinţa fermă că a avut loc într-adevăr o Revoluţie (în curând vom publica un dialog cu filosoful francez Jean-Pierre Faye care face un loc uriaş Revoluţiei Române în istoria Europei acestui secol, polemizând cu aproape întreaga acribie a presei franceze faţă de capacitatea românilor de a face dintr-un act violent şi – în ochii unora! – contradictoriu, Istorie adevărată), capacitatea de a dezvolta risc, riscul ideilor, dar mai ales acela al acţiunii, în toate compartimentele, anularea comodului scepticism, învingerea fugii laşe în forme de diversiune socială, precum şovinismul naţional de sorginte fascistoidă sau alte forme de diversiune, atât de îndrăgite de toate tiraniile care, datorită lor, propulsează la suprafaţa vieţii sociale pseudovalori, iute manipulabile, precum antiintelec-tualismul, antisemitismul, antieuropenismul.

Capacitatea de iniţiativă, capacitatea de a crea forme, structuri funcţionale care nu vin de sus, şi asistarea celor care sunt capabili de acest curaj, de acest risc, încurajarea individualismului după o jumătate de secol de cult al *masselor* şi, evident, în primul rând, lupta activă pentru a asista, seduce şi încuraja pe cei ce vor şi trebuie să revină în agricultura nu de ieri, ci cea modernă de mâine, ce se face cu unelte perfecţionate, seminţe selecţionate, rase de vite şi soiuri de plante de înalt randament şi, de ce nu, cu specialişti ce vin de aiurea. Când vorbim de asistare, ne gândim nu la una declarativă, din înălţimea telegenică a amvonului televiziunii sau de pe balconul înflorat al nu ştiu cărui periodic, fie el şi cultural, ci la o asistare pur fizică, munca politică este o activitate prin excelenţă practică, ea este, dacă vreţi, un straniu amestec între un pelerin şi un comis-voiajor. Niciodată vreun corp electoral nu va da încrederea sa, deci votul său, unei imagini ce pâlpâie pe geamul unui post de televiziune, unui „necunoscut”. Pentru „omul de rând”, în toate colectivităţile civice din lume, chiar şi în cele mai „avansate”, cel pe care nu l-a „atins” la propriu, cel pe care nu l-a auzit cu urechile sale, cel care nu s-a aşezat la masa lui sau n-a urcat treptele micii lui prăvălitoare, cel care nu i-a mângâiat copiii sau animalele, cel care nu şi-a împărţit timpul cu el, bunul cel mai de preţ şi ireversibil pe care-l posedă o fiinţă umană – rămâne un străin. Cu atât mai ciudată e credinţa unor colegi ai noştri, inteligenţi şi bine intenţionaţi, care cred a face politică rostind discursuri departe de relieful fizic şi social al României. Să nu ne înşelăm: în vacuumul politic de azi, se vor instala adevăraţii politicieni de mâine, care vor semăna foarte puţin cu cei ce animă azi scena politică; şi care vor constitui, suntem siguri, adevărata opoziţie.

Deoarece, este adevărat: dintre atâtea lucruri de preţ care lipsesc azi de pe piaţă, esenţială este, probabil, adevărata, nuanţata, matura, fertila, responsabila opoziţie. De aproape un an, ea încearcă, în convulsii grave, uneori ilare, să se nască, şi, pentru a nu fi nedrepţi, trebuie să concedem că unsprezece luni în viaţa civică a unei naţiuni care a zăcut paralizată decenii la rând nu este exagerat de mult, în nici un caz, după părerea noastră, nu este un motiv valabil pentru fugă sau incitaţii, visuri, după *o altă* dictatură! Spiritul republican de care vorbeam mai sus va trebui să se confunde cu

naşterea, construcţia acestei adevărate, responsabile, articulate opoziţii, cea care veghează guvernul, orice guvern, amendându-l când încalcă Constituţia sau legile elaborate sub supravegherea corpurilor legitime şi a opiniei naţionale, acceptându-i acţiunile salutare. (Una din formele fundamentale de exprimare a opiniei naţionale, între alegeri, este, indiscutabil, libertatea de expresie, libertatea presei; or, dacă ea nu a fost încălcată până acum, cum se aşteptau unele spirite, ea a fost grav atacată în mod indirect, prin mărirea exorbitantă, scandaloasă a preţului hârtiei şi manoperei tipografice, prin ezitarea, mai veche şi programată, de a permite importul de maşini şi tehnică tipografică. Prin tăierea fondurilor pentru cultură, prin incapacitatea – sau reaua-voinţă! – unor organisme de stat de a asigura difuzarea cărţii şi ziarelor pe cuprinsul României, lucru care îl făceau mulţumitor când răspândeau milioanele de broşuri imunde ale scribilor şi activiştilor totalitarismului. Suntem liberi nu pentru că am devenit astfel, ci pentru că *luptăm* să devenim, şi una dintre primele noastre, indubitabile, concrete libertăţi este cea de expresie, şi nu vom accepta ca ea să fie minimalizată, sufocată sau calomniată de cei ce poartă, în adâncul psihologiei lor, voit sau nevoit, ura, dispreţul faţă de cultură, faţă de expresia libertă tipărită – cu toate excrescenţele, inconsecvenţele ei oarecum previzibile! –, ce nu sunt decât o formă a fricii mic-burgheze. Şi, oricum, să nu mai îndrăznească să vorbească de Blaga sau Eminescu, de Nichita Stănescu sau de Cioran cei ce vor să redreseze, chipurile, bugetele marii economii şi ale costisitoarei armate cu acel unic procent (poate nici atât!) din buget pentru cultură, universităţi, teatru şi tipărituri de înaltă ţinută. Ţin minte o şedinţă la fostul Comitet Central, o „şedinţă ideologică”, lărgită, în care un domn, altfel extrem de simpatic şi de inteligent, secretar C. C., ce se află, „pur întâmplător”, în clipa aceasta în spatele gratiilor (mărunt, grăsuţ, vioi, pentru a nu fi confundat cu un altul, înalt şi grav, ce-şi purta propriul chip, ca actorii greci, ca pe o mască), îndemnându-i, surâzător şi incisiv totodată, pe cei ce răspundeau de centralele editoriale să „raporteze” cât costă, ce „pierdere” aduce un volum de poezie statului! Se va reveni, oare, la aceeaşi amabilă şi cinică psihologie, voind să creăm o poezie lucrativă şi o economie poetică, aberantă?!

2. ...Cu toţii visăm la o opoziţie, la *o opoziţie*!... Acum, mai ales, când simţim confuz (cu o anume tenacitate, însă!) că problema adevărată, *cheia* reuşitei politice, în timp, nu e conducerea, puterea actuală, ci construcţia unei adevărate opoziţii, aptă de a forma o viitoare conducere, articulată, profesionistă până la o legitimitate reală, aptă de a controla şi echilibra puterea, aptă de a crea infrastructuri şi lideri, un program, poate, cine ştie, chiar o viziune naţională pe ruinele unei false viziuni.

Cum arată, însă, opoziţia noastră, azi?!

Primul ei strat şi, fără îndoială, cel mai important, o adevărată moştenire a Revoluţiei, este *strada*, faptul că strada e vie. Dovada este faptul că cele mai reuşite manifestări ale opoziţiei se datorează nemijlocit astrăzii (inclusiv Piaţa Universităţii, minus finalul ei prelungit dincolo de legea ce opreşte cu literă de fier, în orice democraţie reală, manifestaţiile de orice tip politic, cu trei zile înainte de urne, dincolo de finalul ei confuz, diletant, neunitar, pe care au putut parazita forţe duşmănoase noii Românii). Strada e vie, şi ea trebuie să rămână vie şi creatoare, un adevărat spaţiu în afara şi opus oricărui totalitarism, ea trebuie să fie oarecum regulatorul şi sursa spontană a politicii profesioniste sau semiprofesioniste, sursa veghei, dar şi a umorului, *veseliei* publice, naţionale, locul unde se opreşte orice comunism, dar şi orice intoleranţă, orice agresivitate inutilă, orice fanatism, un spaţiu inspirat al noii noastre civilizaţii.

Al doilea strat al opoziţiei este, ar trebui să fie (după modesta noastră opinie!) *libertatea de expresie*. A străzii, evident, dar şi a presei, tipăriturilor, radioului şi televiziunii, garantarea secretului corespondenţei, telefonului (intern şi extern), inclusiv libertatea de expresie în faţa justiţiei, administraţiei, organelor de ordine etc. Aceasta, a doua libertate fundamentală, a primit, prin scumpirea brutală a hârtiei, o lovitură neaşteptată, şi nu vom osteni s-o denunţăm până când guvernul nu va găsi forme într-adevăr, echitabile de compensaţie în vederea susţinerii uneia din forţele reale, majore, ale României, ne referim bineînţeles la cultură, în toată complexitatea ei.

E adevărat că libertatea de expresie este un uriaş domeniu ce, odată cu libertatea socială, trebuie să se autoadministreze, să nu lunece în extreme,

să nu tresară în accente stridente, vulgarizatoare, să propună, ea însăşi, cu o conştiinţă de sine rapidă (nu avem timp de prea multe experimente, nici măcar ale libertăţii!), reguli de urmat, norme ce vor împiedica abuzuri morale sau comerciale, brutale, norme ce vor indica imediat capacitatea întregii noastre societăţi de a se integra Europei avansate. (Să ni se ierte aceste generalităţi, trebuie însă exprimate, pentru a recrea cadrul excepţionalului.)

Al treilea nivel ar fi libertatea – dar şi capacitatea! – de a crea grupări politice distincte şi autonome, aşa-zisele *partide*, deşi acest cuvânt este discreditat pentru multă vreme la noi. De aceea, poate unii, mai abili, mai inteligenţi sau, cine ştie, mai *cinstiţi* (va trebui însă să abordăm odată şi relaţia „morală-politică"; în întreaga Europă apuseană, şi nu numai la noi, trăieşte un vivace scepticism, ca să mă exprim astfel, despre convieţuirea cât-de-cât armonică între cele două domenii, cel etic şi cel politic!), unii mai „moderni", mai pe gustul „străzii revoluţionare", propun nu partide, ci *grupuri*: „Grupul de dialog social", „Societatea de mâine" sau „Alianţa Civică". Idee extrem de interesantă, forme noi, înrudite cu curente asemănătoare din ţările vecine de destin ale României (să nu uităm niciodată, în volurile de scepticism ce ne bănuie cu motiv sau fără, că ne-am recăpătat libertatea, *şansa* de libertate odată cu o întreagă zonă a Europei Centrale şi de Est, şi vom urma, probabil, soarta acestei zone, inerţia ei ca şi inerţia întregii Europe de azi ce, după decenii de tangaj politic spre stânga şi utopiile ei, se apleacă acum spre „dreapta" şi, sperăm noi, spre valorile de centru!), forme şi asociaţii de personalităţi vii, cinstite, ce suferă însă de o boală mai veche a tuturor asociaţiilor elitei culturale: inconsec-venţa în timp şi o anumită, precară solidaritate la vârf. Mediocritatea, impostura au fost dintotdeauna mai solidare, mai agresive, mai tenace. Unul din gravele lipsuri ale intelectualităţii sub comunism a fost incapacitatea ei de a se solidariza „la vârf", neurmărindu-şi propriile *interese*, cele de breaslă, cele ale valorii, bineînţeles. Este aiuritor, într-adevăr, să constaţi câte personalităţi de nivel real, de o reală diversitate de formaţie şi preocupări a produs şi produce această ţară izolată de decenii de Apus, cu şcoli infestate de imixtiunea politicului vulgar, câte idei, texte, lucrări, cercetări şi opere

chiar, în individualitate, şi ce tristă, dezesperantă monotonie a supunerii, talent al victimizării, talent al *fugii* sub toate chipurile (cel al evaziunii profesionale sau geografice!) a arătat intelectualitatea română, după război, după instalarea dictaturii comunismului!

Dar nu ne vom văicări la nesfârşit, nu vom face din vina noastră reală un spectacol, o senzualitate, un scop în sine sau, poate, mai grav, un instrument în mâna celor cu adevărat neinteresaţi de gloria meritată a gândului românesc. Vom încerca să ne amestecăm în opoziţie – de ce nu şi în guvern, dacă ne cheamă Buzura sau Pleşu?! – şi vom încerca, mai ales, să dăm consistenţă şi *organizare* acestei noţiuni.

E cert însă că numai *numele* nostru, prestigiul de care ne bucurăm în urma unei opere de reală valoare literară, socială sau ştiinţifică nu ne desemnează încă drept politicieni consumaţi; lideri credibili ce câştigă votul şi încrederea electoratului, ale cetăţeanului sceptic, înşelat de atâtea ori. Politica este o profesiune aparte, o *muncă*, profilul şi credibilitatea în munca politică se câştigă greu, în decenii lungi de formaţie, insuccese, răbdare, suferinţă şi inspiraţie, singurătate şi îndrăzneală, ca în orice domeniu de creaţie fundamentală. E adevărat, în vacuumul actual politic, în experimentalismul şi tatonarea social economică ce ne marchează şi împiedică încă opinia mondială să declare România solidară definitiv cu vecinele noastre de destin, aici, în estul Europei, unii dintre colegii noştri, bine intenţionaţi sau doar naivi, cred că pot suplini o îndelungată experienţă specifică sau poate chiar vocaţia anume de politician prin fraze sau judecaţi de bun-simţ, paradoxale sau, uneori de-a dreptul imbecile.

De aici s-au născut şi erorile opoziţiei, diletantismele ei, intoleranţele sau incapacitatea ei de creaţie reală, făcându-se, uneori, mesagerul unor opinii diverse, create aiurea, cum ar fi, o spunem fără ezitare, contestarea alegerilor sau deplângerea „înapoierii civice” a electoratului românesc. În loc de a le contesta – primele noastre alegeri reale, cu procentul lor, e adevărat, de abuzuri! –, mai bine, cei ce se pretind şi vor să joace un rol politic ar încerca să le pregătească temeinic, profesional, pe cele ce vin, şi care, politiceşte vorbind, sunt extrem de apropiate. Apoi, în loc de a deplânge „stupizenia” poporului – un reflex pe care îl au intelectualii, e

adevărat, dar şi autocraţii! –, să ne amestecăm cu *el*, să ne apropiem *fizic* de el, chiar dacă riscăm în ochii exacerbaţi până la ridicol cum e viziunea timid-ironică a oricărui tehnocrat, om de cultură! –, chiar dacă riscăm deci să apărem în postura naivă, demodată a unui narodnic, a celui ce merge în popor; narodnicismul, şcoală care în Rusia ţaristă a sfârşitului de secol trecut a dat anarhismul (poate cea mai interesantă, istorică formă de contestare a burgheziei ca mod de organizare socială), dar şi o enormă cultură, de la literatură până la artele frumoase, una din sursele majore ale modernităţii acestui secol.

Doar apariţiile la televiziune sau în editoriale nu vor convinge concetăţenii de buna noastră credinţă şi, mai ales, de adevărata noastră vocaţie de oameni ai cetăţii. Nici puterea actuală nu ne va împiedica să devenim politicieni activi, responsabili, credibili; ea însăşi are nevoie de legitimitate şi una din formele acesteia este şi o opoziţie constituită, articulată, consecventă, capabilă de a-şi depăşi narcisismul, indignarea primă şi „legitimă”, egoismul explicabil al celui ce are dreptate, absenţa unor proiecte de lungă durată, incapacitatea de a construi în timp, de dozare a efortului.

Indiscutabil, cum o spuneam mai sus, *capodopera* azi, în materie socială, este *realizarea opoziţiei*, nu a puterii. Totul, aproape, atârnă de ea, de construcţia, calmul, responsabilitatea ei, de capacitatea ei de a se autodisciplina, de a solidariza pentru cauzele bune forţele cele mai reprezentative din toate domeniile şi, da, de ce să n-o spunem, *elitele* societăţii noastre, din ţară şi de peste hotare. Altfel, lăsăm câmp liber provocării, aventurismului (grav mai ales pe terenul delicat al problemei etnice), falşilor responsabili, pseudocetăţenilor, gureşilor şi indignaţilor cotidieni, insolenţi de profesie, români de ocazie, scriitori cu negri, cei ce mimează obsesiile şi cari-caturizează teme mari, inşi plini de energie şi de acea aţâţată îndrăzneală a locului liber.

Nu trebuie să ne sperie insolenţa lor profesională, nici lejeritatea morală; nici îndemânarea lor de a crea relaţii faci-le, nici farmecul, nici audienţa imediată, tirajele sau „dreptatea” lor de moment, în straturile sociale îndoielnice sau doar confuze. Toate acestea se topesc rapid în faţa

adevărului calm şi susţinut, a solidarităţii creatorilor adevăraţi şi responsabili, în faţa celor mulţi ce muncesc şi încep să spere, în faţa Istoriei ce se apropie cu paşi mari de noi.

VI. DAS EINE EUROPA

„*Pour moi c'est la Roumanie qui a achevé l'Europe*", spune filosoful, romancierul şi poetul Jean-Pierre Faye în convorbirea pe care am avut-o de curând, cu Domnia-Sa şi cu romancierul şi criticul literar Edgar Reichmann, la Paris. „Şi aceasta se întâmplă pentru prima oară în istorie, continuă Jean-Pierre Faye – împlinirea Europei, faptul că nu mai există graniţe absolute – şi nu a fost posibilă decât pentru că a avut loc Revoluţia română din decembrie".

Iată elogiul Revoluţiei noastre, făcut de un prestigios poet şi filosof francez, de către un *european*, cum se mândreşte a fi, şi noi publicăm această convorbire, discutăm acest concept, această realitate a Revoluţiei nu numai pentru că ne aflăm în săptămâna aniversară a evenimentului major din ultima noastră jumătate de secol – evident şi pentru aceasta sau, dacă vreţi, în primul rând pentru aceasta! –, dar şi pentru că la noi, aici, în România, există nu puţine spirite şi conştiinţe – curate, de bună intenţie, patriote, nu ne îndoim, *în sensul bun*, nereacţionar, neşovin al cuvântului – care au început sau încep să se „îndoiască", să „cârtească", să facă „scenarii politice" şi „analize" care, aproape toate, exclud revoluţia, mare noastră Revoluţie din istorie, la nici un an de la existenţa ei. Cum să numim aceasta: realism, hiperrealism, scepticism, fugă de răspundere, balcanism – acea pseudofilosofie, laminată între contemplativul asiatic şi atitudinea, concepţia dinamică europeană ce face din nepăsare, din acceptarea nediferenţiată a istoriei, o joasă fatalitate, o senzualitate suspectă, provincială –, cum s-o numim: oboseală de istorie, absenţă a curajului istoric, sau e, pur şi simplu, doar o oboseală, o descurajare lungă, infinită, datorată lungului tunel de oroare şi dezumanizare din care ieşim?!

În genere, după experienţa mea, un om, un grup chiar, nu crede într-o realitate, într-o idee nouă atunci când aceasta riscă să-l antreneze într-o

direcţie „necunoscută”, neobişnuită, deranjându-i habitudinile, conceptele, uneori chiar şi valorile. Pe care el însuşi le ştie, le consideră nereuşite, false, dăunătoare, dar sunt ale lui, aparţin trecutului său şi păturii sociale căreia îi aparţine, s-a acomodat lor. Ele sunt „rele”, e adevărat, dar sunt ale lui! Deci, nu atât o judecată raţională îi face pe mulţi să respingă ideea reală, adevărată, a unei Revoluţii din decembrie – cu tot ce implică ea, cu adânca transformare a habitudinilor, valorilor şi instituţiilor! –, nu intelectul este cel care respinge un eveniment atât de grandios şi, s-o recunoaştem, cumva ireal, de nemeritat, pasivitatea, letargia noastră civică mai ales din ultimul deceniu, cel mai oribil, mai coşmaresc, al dictaturii a făcut ca nimeni din afară, noi înşine, să nu mai credem posibilă o schimbare –, deci nu intelectul, deşi facem atâta caz de el şi de argumentele sale, ci *afectul*, sub masca raţionalului, e cel ce tresare, face un pas îndărăt, se sperie şi nu vrea să înainteze. Deoarece, să fim franci, să fim sinceri şi bărbaţi faţă de propria noastră conştiinţă!, a nu recunoaşte Revoluţia ca factor istoric şi determinant al viitorului românesc înseamnă un pas înapoi, aproape un început de fugă.

Şi acest „început de fugă” este cu atât mai periculos cu cât se încarcă de motivaţii adesea foarte „argumentate”, conţinând, în fapte, elemente, adevăruri – de fapt, sferturi, jumătăţi de adevăruri! –, toate scenariile şi analizele care propun ideea de „putsch”, de intervenţie străină, de maşinaţii interne nu sunt decât subterfugii, pretexte ale afectului nostru profund, înspăimântat de o nouă libertate, de istoria ce s-a năruit asupra lui prea „brutal”, prea „total”. De parcă nu am fi aşteptat de decenii această radicală schimbare – sigur, nu toţi, o conced, o voiau atât de radicală (cum este şi *trebuie* să fie!), unii ar fi vrut o continuare a acelui centralism monstruos şi arbitrar ce se chema comunism real sau cu faţă umană, în fapt o invenţie originală sovietico-stalinistă (şi hitleristă, să fim drepţi!) de a ocupa ideologic, instituţional, teritoriile ocupate de armată; şi această schimbare n-o aşteptam numai de la instalarea decisă, brutală, a puterii comuniste, din acel 30 decembrie 1947, când România a aflat cu stupoare că regele Mihai I de Hohenzollern, cel care, la fel ca antecesorul său, din acelaşi sânge, din aceeaşi ilustră familie, Ferdinand, s-a desolidarizat încă o dată de fosta sa

patrie şi a slujit, cu riscuri mari, interesele adânci ale României – faptul că nu a fost invitat la sărbătoarea de 1 decembrie de la Alba Iulia, ni se pare o gravă eroare! Nu, această schimbare o aşteptam încă mai de demult, de fapt *Revoluţia* o aşteptam mai de demult, de mai bine de un secol.

În convorbirea cu cei doi prieteni parizieni, eu fac, la un moment dat, elogiul *violenţei*. Spre deosebire de mulţi concetăţeni ai noştri care regretă că schimbările de la noi nu s-au făcut gradat, fără sânge, filosoful francez vede în violenţa cu care românii s-au desprins în fine de coşmarul lor social semnul indubitabil al Istoriei, al Revoluţiei. L-am aprobat cu atât mai mult cu cât noi înşine nu mai credeam în ea, în capacitatea noastră de „violenţă”, de a ne opune *făţiş* unei ordini sociale iraţionale, nedemne şi, poate primul dintre noi, în acest trist scepticism, a fost şi cel mai mare – îl numesc pe filosoful E. M. Cioran. Astfel se explică şi bucuria lui după răsturnarea absolutismului, exagerată (mie nu mi se pare!), oricum neobişnuită pentru acei puţini, dar fervenţi admiratori ai săi de pe tot globul. „Boicotul istoriei”, „ţăranul român trăieşte în afara istoriei, o boicotează”, „mămăliga nu explodează” şi alte aserţiuni paradoxale nu numai că erau cât pe-aci să ne convingă de o gravă falsitate – incapacitatea noastră ca neam de a ne integra Europei, istoriei! –, dar continuă şi azi: denumirea Revoluţiei ca putsch, rebeliune, răzmeriţă vine pe aceeaşi linie a unui scepticism ce ascunde nu puţină laşitate civică şi naţională.

Deoarece – şi trebuie să fim adânc conştienţi, grav, dramatic, ireversibil conştienţi de acest fapt – jertfa de sânge şi răsturnarea absolutismului roşu, a oamenilor şi instituţiilor sale a fost Revoluţie, întrucât va da, *trebuie să dea* naştere la o adevărată răsturnare a valorilor, moravurilor, oamenilor din conducere – *tipului* de om ce va conduce, *leader*-ul –, a *instituţiilor*; trebuie să dea naştere nu numai unei noi Românii – noi, în sensul că o va continua pe cea veche de pe vârfurile ei; nici în trecut, ţara noastră, deşi fondată pe forme democratice, nu era la înălţimea statelor avansate europene –, ci şi posibilităţii de afirmare a geniului nostru individual, naţional şi european. Trebuie! Dacă nu..., dacă toate acestea vor rămâne iluzorii sau doar pe jumătate, pe sfert îndeplinite atunci... da, poate toţi aceşti sceptici de cafenea vor fi având dreptate: mişcarea aceea fantastică de la sfârşitul lui

decembrie, ieşirea în stradă, jertfele de sânge, copiii, puberii, adolescenţii care s-au oferit gloanţelor, bucuria aceea bruscă şi mânia, *Justiţia* ce s-a instalat ca în basme, brusc şi total, rupând pânza cinică şi atât de solid instalată a politicii naţionale şi internaţionale, haosul chiar, haosul acela fericit, râsul, înfrăţirea tuturor, atâtea speranţe, viaţa reală, palpabilă ca sângele ce irigă un corp amorţit de decenii, producându-i convulsii, e drept, dar anunţând dreptatea, încă o dată, în acest secol românesc. Dreptatea... da, toate acestea şi altele, multe, pe care pana unui singur om nu le poate stăpâni, se vor topi, scurge în nisipul laşităţii noastre diurne, al lipsei noastre de curaj, de *măreţie*, incapacitatea noastră, încă o dată, de a fi responsabili faţă de cei ce vin şi care ne privesc deja în faţă, întrebători!

Dacă a fost Revoluţie – va fi o Românie a instituţiilor democratice! Dar unde sunt instituţiile noastre?!

Puţine, câte erau, şi fragile, fără o prea mare tradiţie, în comparaţie cu cele din Vest (la Montpellier există o facultate de medicină de la 1200), ele au fost, toate, fără excepţie, îngenuncheate, înjosite, corupte, denaturate, folosite contra lor chiar de o jumătate de secol de absolu-tism. Toate şi noi toţi, fără excepţie, am fost târâţi de acest uragan al abrutizării civice şi profesionale, să nu vină nimeni să ne spună că este fără pată – doar dacă, evident, munca sa nu era cu adevărat creatoare. Noi înşine ne-am corupt, şi ne-am creat şi o justificare: o făceam ca să salvăm *instituţia*, spiritul ei! Am avut poate dreptate... până într-un anumit moment: atunci când partea adversă, arbitrară, şi-a arătat adevărata faţă de potentat, de duşman al valorilor naţionale, vechi şi noi. Din clipa aceea – şi eu, şi nu numai eu, localizez acest moment de ruptură a contractului în vara lui ’71 şi imediat după aceea – ar fi trebuit să părăsim, să ne desolidarizăm pe faţă, violent, de acele instituţii care încetau să mai servească România, ci doar scopurile unei singure familii. Şi va trebui şi în viitor să părăsim instituţiile dacă ele sau cei ce le impun, de sus, din sfere politice, aşa cum *nu* trebuie să se întâmple în democraţie, îşi trădează esenţa lor valorică şi morală. Iată ce se întâmplă cu Academia Română, azi[2]*: incapabilă să facă o ruptură decisă cu vechea, ceauşista Academie, încearcă să însăileze, improvizând jalnic tot felul de stratageme „post-mortem” etc., o „altă” Academie, pe care aşteaptă

nu numai ca noi s-o respectăm, dar, probabil, să fie şi un factor de regenerare morală şi profesională. Academia, această instituţie a instituţiilor! Într-adevăr, aici le dau dreptate scepticilor de cafenea, dacă *aceasta* este *noua* Academie, atunci nu a fost şi nu va fi niciodată o Revoluţie, ci doar o răzmeriţă.

Dar nu, greşesc; există, la noi, în ciuda tăvălugului comunist de o jumătate de veac, două instituţii care au rămas întregi, nepătate, necorupte: Instituţia ideii de libertate, aşa cum am moştenit-o de la marea Revoluţie Franceză şi de la cea din patruzeci şi opt, ca şi Marea Unire ce a fost pentru noi 1 decembrie 1918, realizarea, *în sfârşit*, a visului lui Mihai Ghiaurul şi al lui Dimitrie Cantemir, România Mare, unită, istoria celor trei mari provincii în sfârşit reunite sub o singură limbă, un rege şi o conştiinţă.

Instituţia Bisericii Greco-Catolice, Biserica Unită, în aparenţă desfiinţată de poliţia, de Securitatea dejistă – cu complicitatea vârfurilor Bisericii Ortodoxe (iată cum ne slăbesc duşmanii, divizând instituţiile noastre; cum ar fi putut îngenunchea Dej Biserica Unită, urmaşa Şcolii Ardelene şi a conştiinţei Ardealului românesc, dacă Biserica Ortodoxă, prin vârfurile ei corupte şi nenumăraţi clerici confuzi şi hrăpăreţi, nu l-ar fi ajutat, poate chiar încurajat?!) –, în aparenţă reunită cu cea ortodoxă, o altă minciună naţională ce urma să se adauge atâtora, ce vor veni. Nu, Biserica Unită, Greco-Catolică, nu a fost desfiinţată, ea nu s-a unit cu Biserica Ortodoxă: ea a intrat în subsolul vieţii oficiale, în închisorile şi lagărele staliniste, ea a acceptat încercarea esenţială ce este în acelaşi timp şi justificarea – chiar în proprii ei ochi – a credinţei, ea a intrat în martiraj, s-a sacrificat pentru ca noi, azi, să exclamăm cu bucurie, cu uimire, da, *Da*, noi, românii ca şi polonezii, de exemplu – una din naţiunile-erou ale Europei moderne! –, noi, românii, nu am fost într-atât de nevrednici, de fascinaţi de puterea brutală, drăcească, noi am avut oameni, am avut chiar o Instituţie care a rezistat, care s-a salvat nu numai pe ea, dar întregul nostru prestigiu naţional! Nu suntem atât de deplâns, nu suntem atât de nevrednici!

Dar, cu tristeţe o spunem, ca şi vechea şi „noua Academie”, vechea şi „noua” Biserică Ortodoxă – oricum conducerea ei, capetele ei, dintre care multe sunt luminate! – refuză să accepte acest adevăr, mândria faptului

indubitabil că, undeva, un grup organizat, cu rădăcini istorice şi eroice, care a luptat cu un alt imperiu pentru sfânta noastră Utopie, un grup de oameni, înconjuraţi de un alt grup, mai larg, de sute de mii, au rezistat, au sperat, au luptat, s-au jertfit, în fapt au păstrat în sâmbure România viitoare, demnă şi curată. Biserica Ortodoxă, vârfurile ei şi o parte din cler refuză nu numai să accepte această evidenţă, această mândrie, dar refuză să înapoieze Bisericii Unite lăcaşurile sfinte, clădite de ea şi de credincioşii ei! Incredibil! Cum, după o negaţie samavolnică ce a durat o jumătate de secol, făcută însă de barbari – străini sau români –, după o complicitate, adesea penibilă, cu forurile aşa-zis politice, în fapt poliţiste, Biserica „cea mare" nu este capabilă să facă acest gest elementar pe care-l cere celui mai umil ce-i calcă pragul: acela de a accepta greşeala, culpa, în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor, de a cere, cu umilinţă, iertare, cu umilinţă şi convingere, şi de a încerca, cu hotărâre şi cu voioşie, deoarece suntem liberi, să refacă dreptatea, odată mutilată, şi istoria?!

Dar nici ezitările Academiei, nici ale Bisericii Ortodoxe nu ne vor face să ne îndoim de faptul că a fost, că a avut loc o adevărată, o mare Revoluţie; nu numai politică, dar şi a instituţiilor, a moravurilor. Şi ne vom alătura filosofului francez şi altor europeni ce sunt lângă noi şi vom continua să sperăm, să sperăm şi să luptăm ca speranţa noastră să devină realitate. Nu realitatea mea, nici a ta, cititorule, nici a orăşeanului, nici a ţăranului, nici a adminis-traţiei sau a opoziţiei, ci a noastră, mai bine zis: a viitorului care curge din coapsele noastre, a generaţiilor care au dreptul, care-şi vor impune dreptul lor chiar trecând peste ezitările noastre, peste inconsecvenţele ce continuă şi nu sunt decât o prost mascată nostalgie – dreptul lor la Timp, la existenţă planetară.

VII. CAZUL LUCIAN BLAGA

1. Nobleţea înseamnă să ne acuzăm de o vină mai mare decât o merităm, să ne credem mai vinovaţi decât suntem. Nobleţea înseamnă să ispăşim mai mult decât păcatul, decât păcatul nostru îngust, individual. Să înceapă de aici psihologia ispăşirii unei ginte, a unui trib întreg?!...

Nu de puţine ori, am subliniat, cu enormă tristeţe, slăbiciunea, „decadenţa” marii noastre generaţii imediat după război, surprinsă, perplexă în faţa ruloului compresor al noii ocupaţii, cea ideologică, roşie, demisia totală, fără reticenţe, ruina întregii noastre aristocraţii a spiritului, funciara slăbiciune – care se va repeta oare la nesfârşit în istorie?! – a intelectului faţă cu socialul, a culturii faţă cu jandarmii, a literei faţă cu instinctul, şi am avut nu puţine cuvinte aspre faţă de magicienii cuvântului ce au fost un Călinescu sau Camil Petrescu, un Arghezi sau Sadoveanu!

Dar, iată, o surpriză! Dezastrul e mai puţin întins decât îl credeam şi, aşa cum bănuiam (cum o spuneam, de altfel!), au fost unele spirite, dintre cele mai mari, care au rezistat; avem acum *dovada*, documentul adânc, lucid, complex şi inefabil, apt să salveze o întreagă epocă, o întreagă clasă, o întreagă cultură. O întreagă cultură. O întreagă civilizaţie e salvată, iată, de o singură carte şi ea se cheamă: *Luntrea lui Caron.*

Gândind-mă, câteva nopţi, la această suită de articole în favoarea „casei Blaga”, în favoarea culturii româneşti, mă gândeam să le intitulez: „misterul Blaga”. Într-adevăr, ani lungi, decenii, am fost obsedat de acest *caz* ce se confundă cu unul al demnităţii noastre naţionale: oare, într-adevăr, nu a rezistat *nimeni*, nimeni din cei la vârf, din voievozii culturii, ai metaforei şi ai viziunii despre om, despre omul de pe aceste plaiuri, oare orgoliul demnităţii nu a tresărit în nici unul dintre prinţii cuvântului scris?! Fiind o ţară fără aristocraţie, România îşi are prinţii săi, cei ai creaţiei, un Brâncuşi, un Enescu, un Bacovia, un Cantemir...

Vă mulţumim, domnule Lucian Blaga, punem, iată, un genunchi în faţa pildei existenţei Voastre, în războiul surd, barbar, ciudat, brutal, ideologic – însuşi acest cuvânt a fost deteriorat pentru multă vreme! –, aţi fost, sunteţi, un învingător, cu Voi, în trena Voastră nu numai Cultura, dar întreaga noastră civilizaţie iese învingătoare, demnă, în sfârşit întreagă, aidoma ei înseşi, o oglindă încă nespartă de istorie sau de irupţiile barbare.

Pentru că, într-adevăr, intrăm în istorie citind acest *roman*, ce este o cronică, un jurnal monstruos şi disperat, un poem epic, o frescă, dar şi un poem – ce poate fi mai dezarmant, mai convingător, mai *decisiv*, mai incantatoriu decât primul roman al unui mare poet?! Bineînţeles că nu e un

roman, şi cu toate acestea e unul! Nu este o cronică, dar încă nimeni nu a scris o mai acidă, lucidă, veridică, *profetică* însemnare a acelei perioade nu numai post-belice, dar şi post-*raţionale*, post-*culturale*, post-*civilizatorii*, post-*noţionale*, post-*romaneşti*! *Poeta vates*!

Ne-am apropiat de carte, de lectură, în cea mai bună dispoziţie: una acră-sceptică, dispuşi la îngăduinţă, dar şi iritaţi că acest colos ne pune la încercare talentul idolatric, prevăzând un diletantism superior, cum l-am trăit cu romanele târzii ale lui Călinescu. Cu atât mai mare şocul, cu atât mai binefăcător, între atâtea dezastre, decepţii, înfrângeri, amatorisme, orgolii provinciale şi false destine, iată o veste bună: suntem în prezenţa unei... cum să spun?!, unei supracapodopere! Într-adevăr, ce cultură constituită, europeană, apuseană, în ultimul mileniu a mai trăit o asemenea aventură cum a trăit post-rilkeianul, post-kantianul, post-impresionistul Lucian Blaga? O năvălire barbară, da, dar una trăită lucid şi dramatic, una consemnată, o surpare de valori, de instituţii, o alunecare enormă de terenuri ideatice şi culturale, şi, în mijlocul acestora, un ţăruş divin, *un om* (îmi vine în minte acel: *voilà un homme*! al lui Napoleon), un martor curajos, lucid şi *inspirat*, capabil, adică, să stilizeze, să reorganizeze în fraze, naraţiune şi simbol, întreaga experienţă a dezastrului, întreaga înţelepciune a catastrofei şi deriziunii, întreaga viziune a unui apocalips al valorilor, al unei civilizaţii.

Ce noroc! Iată, suntem în mijlocul atâtor tânguiri, atâtor reale nenorociri, o naţiune fericită: *cineva,* unul dintre noi, a privit, ca un copil – deci candid, ca un adult – deci responsabil!, ca un războinic, ca un adolescent – inepuizabil în forţa de a iubi, ca un profet, ca un ţăran bătrân şi lucid, ca un orăşean fugind de la oraş la ţară, în peisaj, în preistorie, acolo unde, de atâtea ori, neamul românesc s-a ascuns şi s-a salvat, ca un *bibliotecar* – cel mai mare poet român ajunge un bibliotecar, nu e acesta un nou Ev Mediu, o ascundere a valorilor în locuri ex-centrice, periferice, pitoreşti, picante?!... a privit, deci, – realitatea în faţă, cineva se salvează într-un manuscris şi salvează, odată cu el, memoria noastră ascunsă şi călătoare, ce ne parvine după decenii, patru la număr, restituindu-ne realitatea! Da, dintre atâtea *realităţi* ale anilor cincizeci câte ne-au fost

propuse sau impuse, iată una care se apropie decisiv de imaginea reală pe care o va avea trecutul nostru apropiat şi dramatic. Dacă perioada „1812”, a cotropirii teritoriului sfintei şi marii Rusii de către armatele napoleoniene, este restituită o dată pentru totdeauna de oglinda *subiectivă* a geniului tolstoian în *Război şi pace*, atunci, o dată pentru totdeauna, năvălirea barbară, ideologică, sovietică, pe pământul cultural al României va fi oglindită *decisiv*, aşa cum acizii sapă, mănâncă placa de cupru a istoriei, de proiecţia romanesc-poematică, cărturăresc-epică, ironic-erotică, idilic-epică a *Luntrei lui Caron*.

...Există, într-adevăr, în roman, o astfel de *luntre*, un bac, un bord, o ambarcaţiune ce traversează râul, Mureşul, şi manipulatorul său este un *popă*, un teolog, nu unul răspopit, ci decăzut din funcţie (cu harul intact, deci!) de noile, tembelele autorităţii, un popă ce prinde, după numai câteva zeci de pagini, imaginea unui satyr!, după câteva pagini, e drept, dar şi sub presiunea eroului principal, a naratorului! (Apropo: nici un roman românesc nu va fi mai aproape de poziţia naratorului din *À la recherche du temps perdu* ca acest Axente Creangă care-l ascunde prost pe eroul viu, de astă dată, al unei întregi literaturi, cea dintre războaie, l-am numit pe Lucian Blaga.) Popa Vasile Olteanu, soţul uneia dintre eroinele cărţii, al Octaviei, faună şi victimă, provocatoare şi gazdă de hoţi (provocatori, securişti), dar şi de poeţi!

Ce ciudat, să întâlnim sub peana divinului Lucian Blaga cuvântul, noţiunea blestemată a limbajului nostru, de securist! Da, el o ştia, boala apăruse de pe acea vreme şi el o consemnează în toată amploarea sa, *id est* în toată complexitatea, ambiguitatea sa, deoarece câteva pagini reflectă chiar şi un securist amabil, pozitiv, ce-l acroşează pe poet, pe narator, avertizându-l asupra pericolului care-l pândeşte, asupra cuibului erotic pe care-l vizitează. Şi, cu această eroină, intrăm în bipolaritatea clasică a romanului ce poartă două semne, două nume: Octavia Oleanu şi Ana Rareş. Două feţe ale feminităţii, nici una caricată, ambele vii şi simbolice, mişcătoare şi infinite, capabile, adică, de variante numeroase, plastice. Octavia, al cărei trup ispititor şi spirit jucăuş, de hetairă, se topesc în rândurile romanului, fără încetare, ca reflexele în unda apei norilor,

plantelor, peştilor..., şi Ana, inspiratoare şi castă, enigmatică, nobilă şi păstrătoare a sigiliilor, a legăturii între cei doi fraţi de spirit.

Ambele femei sunt măritate, au un soţ fictiv, deci social. În această ipostază apare, în profunzime şi necontrazisă în toată ţesătura cărţii, ceea ce am numi „înrudirea amorală goetheană” a autorului, jocul cu valorile timpului, culturii, prejudecăţilor de suprafaţă şi de adâncime. Un fel de dezabuzare îngerească, un cinism al arhanghelilor, al tronarilor, al serafimilor, o putere discreţionară, vizionară şi înalt creatoare a poeziei naratoare şi tipologice de a ivi forme precise, paradigmatice, puncte ale reflecţiei noastre mişcătoare. Poetul nu se îndrăgosteşte de virgine, de *nemişcate* ale gândirii povestitoare, ci, iată, de femei coapte, ornate de un soţ cuminte sau turbulent, apte de a se înscrie şi de a provoca istorie.

2. ...Toamna dramatică a lui ’44, haos, pace (ciudată pace, cu trupele sovietice ce se apropie, măturând totul în cale, amestec de aliaţi şi de briganzi, o recădere bruscă, năucitoare în Evul Mediu timpuriu, războinic şi anarhic!), profesorul de filosofie şi poetul Axente Creangă se refugiază împreună cu familia, a doua oară: prima oară fusese cu patru ani înainte, când Ardealul, sub dictatul fascist de la Viena, este împărţit în două, şi Universitatea clujeană s-a refugiat la Sibiu. Acum, se fuge mai departe, Sibiul însuşi a ajuns nesigur şi maşina încărcată cu bagaje, cărţi şi câteva lăzi ciudate (ce, vom afla mai târziu, vin tocmai din Lusitania, unde eroul cărţii fusese un timp ministru plenipotenţiar), se îndreaptă spre comuna natală, Căpâlna. Acest sat, situat la poalele munţilor, la câteva zeci de kilometri de Alba Iulia, va fi cumva şi centrul poetic, iniţiatic şi erotic al cărţii, locul magic de intersecţie al copilăriei – refugiul memoriei! –, al exilului intern şi temporar, dar şi al celor două siluete tremurătoare ce se aprind de dragoste, a Anei Rareş şi a poetului-filosof.

În drum, familia fugară va face o haltă în Câmpul Frumoasei, satul natal, unde eroul romanului îşi va întâlni *alter ego*-ul, prietenul din prima copilărie, fratele geamăn de idei şi formaţie, profesorul de filosofie de la Iaşi, Leonte Pătraşcu. Sunt cele două feţe ale lui Ianus auctorial, poezia şi filosofia, deşi, ca să fim drepţi, consistenţă epică prinde doar primul,

Axente Creangă, ce ocupă nu numai un spaţiu privilegiat în carte, dar ale cărui introspecţiuni bogate îl fac să poarte ades flamura naratorului. Spre celălalt *ego*, Blaga trimite conceptul uscat şi experimental – vezi în finalul cărţii capitolul ce conţine *schiţele metafizice* ale lui Leonte, moştenirea sa ideatică, în fapt embrioane ale filosofiei şi misticii noţionale şi *naţionale* ale lui Blaga, un fel de adaus discursiv ce încarcă binefăcător trama erotică şi socială a cărţii. (Pe care nu puţini critici români l-ar expedia ca „burtă" sau apendice nespecific, dar care mie îmi place şi nu numai că-mi justifică mie însumi o con-strucţie de acest tip, care a contrariat, la unele romane ale mele, adesea până la ilaritate, grupuri de critici care voiau ca romanul să rămână o construcţie aşa cum au învăţat-o ei la şcoală, „rotundă" sau „echilibrată", „cumpănită în toate sectoarele, segmentele sale", o „armonie între formă şi fond" şi alte „adevăruri" de acestea pedant-scolastic-provinciale, una dintre multiplele, măruntele tiranii ale criticii curente. Romanul este un gen care răspunde într-adevăr necesităţilor *masselor* de lectori tocmai pentru că nu se închide în forme deja câştigate, e apt de a îngloba genuri diverse ale literaturii, dar şi, ca un ofidian enorm, ca o Anacondă a epicului, să-şi schimbe, neîntrerupt şi aproape la nesfârşit, inepuizabil, forma, formele, sclipind din solzii săi legendari, înghiţind peisaje, forme şi întâmplări, şi, mai ales, *mişcându-se*, în înaintarea sa inelată şi cursivă, forţând unele *rupturi* decisive şi creatoare, ce deosebesc adevăratul roman de nuvela sau piesa de teatru cu care are atâtea afinităţi. Şi dacă Blaga, în finalul cărţii sale, atât de epice şi stufoase de epic, social şi erotic, personaje şi revelaţii, *lipeşte* un capitol perfect discursiv, perfect noţional, nespecific, arată, după părerea noastră, un instinct excelent de mare prozator şi l-am apropia imediat unui Sábato sau Th. Mann). Schiţele metafizice conţin subcapitolele: *Stratul mumelor, Fârtate şi Nefârtate; Iisus – Pământul; Inorogul, Luminismul moral; Patrie şi înviere; Început şi temei* (ultimele trei consemnează rostul şi simbolul Şcolii Ardelene); *Cuvintele originare; Metamorfoza; Marele Orb; Materia magică*.

Familia profesorului clujean ajunge în aceeaşi seară la Căpâlna, unde se instalează într-un fel de casă – colibă, musafiri ai preotului satului. Nu departe, găzduiţi de un bogat negustor forestier, Ana Rareş cu soţul ei,

profesor el însuşi de ştiinţe naturale. În curând, spre panica acestei mâini de intelectuali care se ascund în văile munţilor, urcă până la ei avanposturi şi chiar divizii întregi ale sovieticilor, iar ei trebuie să fugă, în câteva nopţi, mai sus, pe creastă, în pădure, privind în jos, fascinaţi şi îngroziţi, corturile, maşinile, bivuacurile armatei invadatoare.

Apoi se instalează aparenta pace. După un început timid de idilă, Ana şi Axente se despart, profesorul se întoarce la Cluj şi-şi reia viaţa universitară. Încă în refugiul montan o cunoaşte însă şi pe *Octavia*, celălalt pol al erosului cărţii, femeia-vampă şi hetairă, îmblânzitoare şi victimă a propriului soţ, părintele Vasile care, pe câteva sute de pagini, parcurge drumul invers de la cultură şi dogmatică spre munca fizică brută, şi păgânism. Octavia, poetă diletantă, provocatoare erotică, vag nimfomană, devine, în ultima treime a cărţii – în perioada când eroul este „exilat” la Alba Iulia, alungat de la catedra sa de filosofie din Cluj –, un fel de „hangiţă a Diavolului”, amantă a lui Axente, concubină a multora însă, siluete abia întrezărite ce străbat în acele vremuri tulburi podişul transilvan, intelectuali, fugari, provocatori-securişti, o lume ce schiţează apocalipsul social.

Bineînţeles, în roman nu se întâmplă lucruri extraordinare, Blaga are bunul instinct de a-şi circumscrie strict şi epic datele esenţiale ale biografiei sale profesionale şi sociale, ultima perioadă mai ales, cea pe care nu o cunoşteam, în jurul căreia se ţesuseră legende, false şi răutăcioase legende, o *terra incognita* care iese acum din ceaţa bântuită de stafii, fals eroism, minciuni şi mai ales de o vulgară mitologie a stalinismului în Transilvania, în România. (Doar câteva *flash-back*-uri colorate care privesc perioada sa de trimis al României în Lusitania, până la război.) *Luntrea lui Caron* este un fericit hibrid între un roman erotic şi o carte de *témoignage*; aici, ca şi în unele cărţi ale lui Kundera, biograficul se amestecă cu reportajul istoric, proustianismul face corp comun cu aproape fresca socială, personajele, ele însele, oscilează între conturul obiectiv, rece, şi proiecţia polemică, iar peste toate domneşte calm, aproape riguros, realismul. Două lucruri trebuie numaidecât observate: – într-o vreme când aproape nimeni nu făcea literatură „de sertar”, la începutul anilor ’50, o enormă slăbiciune a generaţiei afirmate şi ilustre, dar şi a celor mai tineri sau foarte tineri, iată,

Blaga, titanul, Poetul exemplar, dar şi unul dintre foarte puţinii creatori de sisteme de gândire pe solul limbii şi culturii noastre moderne, se retrage în marginalitate şi într-o (întreţinută, nu rareori, de colegi şi foşti emuli) amară neînţelegere, martiraj cultural şi fizic, pentru a produce acest op remarcabil, frescă nu a societăţii, ci a *Timpului*! Dacă colegii săi de Academie, de glorie, de geniu, ar fi făcut aceasta, ar fi avut curajul bărbătesc şi superioara luciditate ale poetului rilkeian (în primele volume) şi ale gânditorului postkantian, dacă nume mari (Călinescu, Sadoveanu, Vianu, Camil Petrescu, într-un târziu şi Arghezi) şi-ar fi asumat responsabilitatea profesională, morală şi naţională, stalinismul nostru cultural, chiar şi cel politic, ar fi arătat altfel: mai puţin aproape de ruşi sau de bulgari, mai aproape de unguri, polonezi şi iugoslavi. Să nu subapreciem niciodată influenţa nezgomotoasă, dar penetrantă, a vârfurilor culturale şi ştiinţifice chiar şi asupra unor „sălbatici culturali” aduşi la putere de o putere străină; nu întâmplător, în primele ore, în primii ani ai Republicii Populare, Dej, Pauker, Stoica, Luca, Teohari Georgescu şi acoliţii lor, nesiguri pe ei, conştienţi de anonimatul numelor lor şi al partidului pe care-l încarnau, au pus în fruntea statului pe un Sadoveanu, pe un Parhon. Astfel că un Ion Barbu în sud, un Blaga în nord rămân izolaţi nu de noua putere, ci de proprii lor colegi, de instituţiile care altădată, nu de mult, se mândreau cu numele şi aportul lor, Academia, Universitatea, Literatura. Pe scena culturală năvălesc impostorii, lacomi şi rancunarzi, diletanţii, instrumente în mâna oricui, dar şi Maeştrii şovăielnici, incapabili de mândră reţinere, incapabili de a refuza onorurile suspecte ale zilei, incapabili nu de opoziţie, ci măcar de forţa exemplului, pasivă, dar demnă şi, în fapt: activă, activă în timp, cea care ar fi format, ne-ar fi format altfel.

Ani la rând, la începutul deceniului şase, mai ales, dar şi la sfârşitul anilor cincizeci, când eu însumi şi cei câţiva prieteni ai mei – în genere odrasle „suspecte, burgheze” – invocam, cu timiditate, evident, numele lui Blaga, ca rezistent, ca opozant tăcut, dar semnificativ, auzeam nu puţini intelectuali gureşi bucureşteni învăţându-mă, învăţându-ne că Blaga nu „colaborează” pentru că *nu poate*, nu pentru că este demn, nu pentru că nu vrea. Ei bine, iată dovada minciunii şi atâtor false şi otrăvitoare legende

care nu porneau numai din defăimarea agresivă şi brutală a fostului său emul, Mihai Beniuc, dar şi din atâtea guri şi conştiinţe de scriitori talentaţi, deja laureaţi de „noul regim”, inşi respectabili luaţi fiecare în parte, dar extrem de deficitari, nu numai prin volumele lor din acea vreme, unde se simţea o bruscă cotitură spre aleile fripturismului şi ale diversiunii politice, dar şi în curentul de opinie pe care-l creau în jurul puţinelor, foarte puţinelor siluete de giganţi vii şi tăcuţi în barbaria care se pregătea: un George Bacovia, un Dan Barbilian, un Vasile Voiculescu, un Lucian Blaga. De aceea vorbeam mai sus de o *supracapodoperă: Luntrea lui Caron* întruneşte perfecţiunea profesională şi *morală* în acelaşi timp, este unul din foarte rarele noastre acte de verticalitate absolută *etică* într-o perioadă-limită, este proba că rezistenţa, sertarul erau posibile, că, încă o dată, nu există măiestrie adevărată în afara demnităţii persoanei, a vocaţiei, că România trebuie să se adune în jurul unor astfel de siluete, rare, dar *existente*, mai degrabă decât în jurul unor colegi de lut care practicau egoismul persoanei dus până la un vulgar, de neînţeles mercantilism, un cinism leneş şi aproape persiflativ ce risca să devină – şi a devenit! – normă pentru alţii, mai neînsemnaţi sau mai tineri!...

3. „...Numai sufletul meu, în zbor, prin văzduh, suna la fel, la această omoară şi după o asemenea dimineaţă!...”

„...Mă întorc spre ea şi o cuprind iarăşi cu palmele pe la subsuori şi o trag încet spre mine. Şi iarăşi îi simt tremurul în tot trupul. *Ce furtună se iscă în acest pământ diafan ce-l ţin în braţe...*”

„...Mai cad câteodată în iarbă merele, luându-se după călcâiele tale?”

„Mari bezne şlefuite ca diamantele – sunt meta-fizicile.”

„...Aceasta este marea metamorfoză; omida lumii se transformă în spiritul divin...”

„...Se-ntâmplă uneori pentru ochii tăi (ochi de pădure)
să-nchipui uneori o vânătoare-vis
Într-un noian de frunze roşii, de odihnă,
gândesc să-ţi pun sub cap un iepure ucis.

Chemări de corn şi goarne pe la vaduri,
din ceas de zori şi până-n ceasurile lunii,
ne ispitesc mereu, spre văi, spre culmi, pe unde
asemenea să devenim sălbăticiunii.”

Romanul unui poet da, dar al unui *poet păgân*!

Rareori vom întâlni într-o carte românească atâta întoarcere spre senzorialul precreştin, atâta imaginaţie febrilă a simţurilor, atâta geniu de a transforma spiritualul în materie semnificativă, complice, metamorfoza întregii paste umane, compoziţie şi refractare, în senzualitate, un nou Pan se află la lucru şi, fapt pe care încă nu l-a remarcat nimeni, toate vârstele poetice ale lui Lucian Blaga sunt reunite sub o singură arcadă, de la postimpresionismul şi senzualismul naiv din *Poemele luminii*, până la ultimele mari poeme, apărute postum, în care o didactică superioară (ce aminteşte de *Elegiile romane* ale lui Goethe) exclude aproape orice metaforă, unde se înstăpâneşte discursul istoric, vizionar, unde, din nou, în forme aproape insesizabile, faunescul, senzualul individual se amestecă cu vinul cosmic. *O ars poetica* blagiană e fără îndoială acest roman, *Luntrea lui Caron*, iar cei care o văd ruptă de filosofia şi de poezia sa greşesc având dreptate, dar dreptatea aceea imediată şi tehnicistă care trăieşte o singură zi. E ca şi cum am judeca *Les Misérables* în afara întregii opere poetice a lui Hugo. În tinereţe, recunosc, am fost tentat să o fac şi am avut o epocă în care această scriere romantică m-a dezamăgit: peste tot vedeam personaje ireale, expresioniste în mod disproporţionat, un discurs spongios din care se scurgea un pathos nesfârşit, inepuizabil, pe scurt, o lucrare nerealistă, amestec de proză şi poezie, ştiinţă şi politică, inferioară cu siguranţă – mi se părea atunci! – unui roman chiar de-a doua mână a secolului XX, cum ar fi *Les frères Thibaults.* Târziu, îmbătrânind puţin, am recunoscut *poemul epic* ca o subspecie majoră a romanului şi, prin grila sa, ilustră de altfel, de la *Don Quijote* la *Suflete moarte*, am reuşit să reinterpretez şi să-mi ofer lecturi adevărate ale acestei capodopere. Ce rost are să disecăm, tehnicist şi emfatic, componente şi articulaţii care se potrivesc mai mult sau mai puţin la un model reducţionist şi mărunt scolastic al romanului?![3] Care roman?! Cine decretează că romanul trebuie să fie aşa şi nu altfel, nu înţeleg

intoleranţa faţă de specia ce-şi trage vigoarea din capacitatea sa de a îngloba (creator, se înţelege!) toate formele, genurile, speciile şi subspeciile literaturii vii!... Mi se va răspunde că măsura e totul! Da, de acord, dar cine va da măsura, cine o va recunoaşte?! Nu e oare cazul – mă adresez, evident, criticilor, dar şi publicului interesat de romanul românesc – ca, după atâtea erori îngâmfate şi ultime, să manifestăm prudenţă, toleranţă?, – întreaga noastră societate, azi, are nevoie, în intoleranţa libertăţii şi a valorii, de *toleranţă*! –, modestie şi, de ce să n-o spunem, respect faţă de marile, certele valori? Am fost mereu contra administrativării valorilor iar Lucian Blaga nu are nevoie să fie „umflat" de o adoraţie pasageră şi partizană. *Luntrea lui Caron* are *valoare pentru că este reclamat de un sistem definit şi organic*, sistemul blagian. El este piatra ce se potriveşte în mozaicul vast şi strălucitor, unul din cele mai complexe pe care le-a produs spiritul românesc modern. Cu „erorile", cu „inconsecvenţele", cu „diletantismele", cu „repetiţiile" sale, dar... *un sistem*!; nu numai un sistem de gândire noţională – câte avem noi, românii, la modul riguros, în acest secol?!, – dar un sistem aproape complet de limbaje şi viziuni, apt de a reinterpreta lumea noastră, vizibilă şi invizibilă. Mai mult, cum o spuneam mai sus: el conţine şi latura *morală*, ce, ca şi organizarea riguroasă noţională, apare cu istorică zgârcenie în cultura noastră încă tânără, vitregită adesea şi mimetică.

N. Manolescu vrea să dezghioace un roman erotic, singurul care „ar ţine" din restul magmei epice. Sigur, este posibil! Dar de ce să o facem?! Altcineva ar putea „dezghioca" schiţa metafizică a romanului (vezi mai ales partea finală), altcineva pe cea memorialistică sau cronica socială! Şi, cu aceste operaţii de măruntă autopsie, am distrus o carte vie, majoră, o carte care dacă ar fi apărut în Franţa ar fi stârnit interes enorm tocmai pentru că se afla la intersecţia nu numai a tuturor motivelor universului unui mare creator, dar şi pentru că este un *témoignage*, aparţine genului poate cel mai gustat după război; o conştiinţă lucidă, structurată, suferindă, care depune mărturie şi care se exersează într-una din cele mai incomode postúri: cea de profet.

E adevărat, sunt lucruri la care eu însumi nu subscriu, dar ce importă! De exemplu: autohtonismul lui Blaga, ce răzbate şi în această carte şi care,

atunci când nu se transformă în metaforă, reverie sau arheologie diletantă, devine supărătoare, ca o ideologie provincială. Sau, uneori, limba, dar... nu cumva aici mă înşel?! Limba aceasta veche, domoală, parfumată de esenţe ce vin nu din cronicile muntene – atât de iubite pe lângă Dunăre! –, ci din straturi vechi ardelene, nu vom înţelege mai bine limba poemelor lui Blaga după *Luntrea lui Caron*?! O, cu mult mai bine şi mai relevant decât după lectura *Hronicului vârstelor*, o carte uscată, fals goetheană pentru gustul meu.

Apropo de Goethe: da, iată pe olimpianul nostru, la o depărtare de două secole şi nu numai prin vastitatea operei şi a motivelor sale, dar, cum o spuneam mai sus, prin amoralitatea culturală, păgânismul superior ce străbate această cronică sau poem epic, cum vreţi, forţa autorului de a se instala în afara prejudecăţilor burgheze, chiar deasupra lor. Contemplarea femeii în ipostazele ei fundamentale, vii şi necariate, câţi aşa-zişi mari romancieri au ştiut, au putut s-o facă?! Simţul dominant al naturii, cum îl găsim numai la un Thomas Hardy...

E adevărat, şi un Călinescu în romanele sale de după război ni se propunea într-o ipostază asemănătoare, de titan, de maestru desăvârşit şi fără reproş. Dar câtă artificialitate la el, chiar şi în *Bietul Ioanide*, o carte exemplară, cât narcisism nu de cea mai bună factură (cât nombrilism, deci!), ca să nu mai vorbim de prostituţia ce minează întreg *Scrinul negru*, groasa şarjă la adresa aristocraţiei „decăzute”, a marii burghezii în mizerie. Dincoace, însă, la fiul Lancrămului, fiul popii Isidor, cât calm, câtă blândeţe lucidă, furie istorică şi solidaritate cu clasa sa, cu *ţara sa*, câtă bucurie plenară şi calmă, capacitate de a regăsi mereu contactul cu cosmosul finit şi infinit, câtă putere afectivă, deci simţ antic al descrierii şi încântării ca o mărturie a geniului uman de a cânta şi a crede în om, în cele mai brutale, potrivnice împrejurări.

Mai ales... *amoralitatea*! Semnul indubitabil al ridicării peste lucruri şi peste bunul-simţ al fiecărei epoci, perspectivă înaltă, lucidă, universalul în sfârşit făcut palpabil. Hardy din *Tess D’Urberville*, dar mai ales Goethe, cel din *Afinităţi elective*, din *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, dar şi naturalistul şi mineralogul, dramaturgul (în *Iphigenia*, mai ales), Goethe care părea unora

cinic şi apatrid şi care nu ne lasă numai ultima viziune totală asupra omului, dar se arată a fi un antic, un adevărat spirit antic renăscut, capabil de acea formă de naivitate, de acea genială emfază ce permite spiritului marile sinteze, sintezele vizionare. Un astfel de spirit, *ejusdem farinae*, pare că se degajă din întreaga operă blagiană, o vedem mai lămurit ca niciodată în acest roman în care tânărul Blaga renaşte pentru a se contopi cu cel bătrîn, amar şi revoltat, dar cu câtă bucuroasă surpriză constatăm că efluviile sale poetice, puterea sa afectivă au rămas intacte. A trebuit poate ca o mare suferinţă, naţională şi personală – ce bine, ce organic se întreţes în roman cele două destine! –, să-l traverseze ca să-i smulgă aceste pagini – neterminate, se spune, eu le văd finite, imperfecţia bruionului însuşi adaugă o calitate cărţii, cum se întâmplă doar cu fericitele capodopere.

Iar, în final, geneza poemului *Zodia cumpenei*, una din puţinele capodopere româneşti comparabile cu *Odă în metru antic* a lui Eminescu, şi istoria scrierii lui, amânarea citirii ei, toată această pedagogie a creaţiei, natura mereu prezentă, învăluitoare şi complice – singura complice în acele vremi în care fusesem părăsiţi de tot şi de toate –, seducţia, dar şi paideea, Poezia, poemul grav ce se naşte sub cerul albastru, în jurul siluetei feminine, deţinătoarea unui *alt* mister: creându-şi poemul, poetul o creează şi pe *ea*, ea care-l susţine în luciditatea profundă a viziunii lumii rănite.

Dreaptă, ziua Cumpenei ne surprinde
printre roze: cimitirul unde
câteodată dragostea însoreşte
albele pietre.

Calm se-ndrumă spre cumpănire totul.
Zi şi noapte trag înjugate vremii
amândouă cu-nţelepciune-ncearcă
paşi deopotrivă
Se măsoară, se cântăreşte rodul
de argilă, visul şi umbra verii,
şi povara ce-i amintirea pentru
orice făptură.

Dacă din poveşti adevăr rămâne
că trăim prin imponderabil cei vii,
poate să mai umble cuvânt că trupul
este o povară?

Greu e numai sufletul, nu ţărâna.
Căci cenuşa noastră, iubito, poate
fi pe talgere cântărită cu vreo
câteva roze.

„Contemporanul. Ideea Europeană”
Bucureşti, 1990-1991

2* N.A.: 1991.
3 Cum o face N. Manolescu într-o cronică acră, reacţionară în fond, mioapă în formă.

ADDENDA[4]

Sunt emoţionat să descopăr aici, în sala de şedinţe a revistei „Orizont” şi a scriitorilor din Timişoara bustul prietenului meu, Sorin Titel. Cineva spunea odată: „Trec zilnic pe Saint-Germain-des-Prés, pe lângă statuia unui prieten cu care îmi beam în fiecare vineri cafeaua în urmă cu douăzeci de ani!” Împreună cu Sorin Titel am băut nenumărate cafele în tinereţea noastră dramatică, patetică – pentru că era prinsă între contradicţii de nereconciliat. M-a întrebat adineaori un domn pentru un post de televiziune de ce am renunţat la primul meu volum de schiţe. Şi i-am răspuns că existau deja prieteni ai mei, sau mai puţin prieteni, colegi de generaţie, precum Sorin Titel, Nicolae Velea, Fănuş Neagu, D. R. Popescu la Cluj, care scriau mai bine decât mine nuvelă, schiţă. Şi, printr-o primă tresărire de orgoliu – dar şi printr-o justificată luciditate, – mi-am dat seama că în acest gen eu n-am să fiu atât de bun ca şi ceilalţi români, începând de la Odobescu, până la Bănulescu (acesta din urmă un imens scriitor, şi îmi pare rău că scrie atât de puţin şi că se scrie atât de puţin despre el). Am decis să atac pe frontul care atunci era compromis, cel al romanului. Era compromis de dictatura proletcultă, servilă artei sovietice („artei” în ghilimele!), iar eu, în utopia mea, în utopia romanului, am crezut că pot reabilita genul.

Şi am făcut-o cu trei romane succesive, în fiecare an câte un roman, toate trei scrise la Lugoj, *Francisca, În absenţa stăpânilor*, *Animale bolnave*. Una dintre mândriile mele a fost că presa literară a considerat anul 1968 „anul romanului”. De ce mi s-a părut important? Pentru că bătălia pentru roman se duce în literatura română din când în când. Ea este din nou

actuală astăzi, din nou generaţia ’80 se retranşează pe poziţiile nuvelei, ale schiţei, ale textului scurt, făcând ideologia acestui gen. Bineînţeles că ei câştigă *d’avance*, înainte de luptă, pentru că genul românesc al prozei este povestirea, naraţiunea. Şi, de altfel, mare parte din romanele lui Sadoveanu sunt false romane: ele sunt nuvele.

Foarte puţină lume ştie (Călinescu ştia!) că nu există nici o legătură între nuvelă şi roman. Călinescu spune că nuvela e aproape de piesa de teatru. Şi aşa este. Ce e piesa de teatru, ca şi nuvela, decât o stare de tensiune prinsă în vârful ei? Nemişcată. Deci, în mod paradoxal, fără epic – aşa cum îl înţeleg eu. Pentru mine, epicul înseamnă ruptură. (Eu am o întreagă teorie a rupturii, tinerii mei prieteni de la Bucureşti o ştiu). Romanul, aşa cum îl văd eu, romanul emblematic al secolului nostru, al anilor ’20, a produs ruptura şi cea mai tipică este pentru mine ruptura care are loc în personajul Hans Castorp, din *Muntele vrăjit*. Deci, ruptura unui personaj. În consecinţă, romanul ar fi o nuvelă – amplă, bineînţeles (un teoretician american îl defineşte ca fiind structura narativă care depăşeşte un anumit număr de cuvinte – patruzeci sau şaizeci de mii. Este şi asta, e adevărat: romanul are nevoie de o anumită cantitate! Nu ştiu de ce, adeseori, românii, mai ales muntenii, se tem de cantitate şi vorbesc mereu de calitate! Am spus-o mereu, uneori la modul paradoxal: în roman prima calitate este cantitatea).

A doua luptă a mea a fost pentru romanul din siajul şcolii lovinesciene, romanul modern. Lupta, adevărata luptă, aşa cum o duc eu şi cum o duceau tinerii genialoizi din cenaclul „Sburătorul” contra *tăvălugului naturalist*. Naturalismul – o altă specialitate românească în proză! Într-un articol, G. Dimisianu îmi reproşează că folosesc rău cuvântul „naturalist”. Am avut apoi o discuţie şi cred că lucrurile s-au lămurit. E proza care se mulţumeşte să povestească într-un mod pitoresc şi neproblematic o istorie. În proza problematică, a doamnei Bengescu, a lui Sebastian, a lui Camil Petrescu, nu interesează povestirea. Pe ei îi interesează calmul, parfumul, savoarea.

Aceste judecăţi ale mele nu sunt valorice. Ele sunt strict temperamentale, culturale. Eu nu neg marea valoare a lui Agârbiceanu, a lui

Rebreanu. Dar aş vrea să aduc puţin atenţia lectorului român şi pe terenul odată pierdut – pentru că grupul Lovinescu a pierdut: era un grup minoritar, dl. Lovinescu era doar profesor de liceu, n-a fost primit la Academie. Primea la casa din Câmpineanu, de care vorbeşte atât de frumos Călinescu, iar acei tineri au ajuns mari scriitori, dar neparcurgând carierele clasice ale marilor scriitori români, precum Maiorescu, Sadoveanu, Rebreanu, carierele tihnite, calme, clasice. Toţi au fost nişte întortocheaţi, nişte firi blestemate, romantice. Sebastian moare tânăr, Camil se pierde în diletantism, scrie teatru inegal, face un sistem filosofic – nu l-am citit, nu-mi dau seama dacă e viabil. Regretul meu e că n-a scris mai mult, n-a avut cantitate în roman. S-a mulţumit cu două romane, sclipitoare, fantastice, dar care sunt punctul de început nu doar al prozei moderne româneşti, ci şi al aceleia pe care o fac optzeciştii: autenticismul (după moda lui Gide).

Apoi, doamna Bengescu, din punctul meu de vedere, cel mai mare romancier român. Care a fost atacată douăzeci de ani că nu ştie limba română, pentru că fraza ei aglutinantă irita. Am spus-o de câteva ori: pentru a exprima afundul, abisalitatea sufletului uman, e nevoie de acest instrument, fraza redundantă, lungă, fraza germană, cu verbul pus la sfârşit. Fraza pe care o foloseşte şi Proust, spre stupefacţia stiliştilor francezi, o folosesc şi Joyce, şi Faulkner.

E fraza care-ţi permite, ca instrument, să aduci la suprafaţă zone obscure. Singurele importante în secolul XX, pentru noi, elevii marelui Fiodor Mihailovici Dostoievski, al cărui regn abia începe. Sunt convins că secolul XXI va sta sub domnia lui Dostoievski şi Nietzsche. Ei vor domni, dacă omenirea va avea noroc, aceşti oameni neînţeleşi – Nietzsche a început să fie citat şi citit cu gravitate şi înţelegere abia după al doilea război mondial, iar Dostoievski la fel. Nici exegeza română, nici cea franceză n-au avut organ pentru Dostoievski. Marii noştri critici aproape n-au scris despre el, doar Vianu are un mic studiu despre psihologia lui Dostoievski, destul de sumar.

La Paris, abia în anii ’60 studenţii au început să citească Dostoievski. E primul semn. Iar tinerii scriitori au început şi ei să se apropie cu sfială de maniera lui şi mai ales de ceea ce este profund revoluţionar în Dostoievski:

tipologia. Aceasta e o ruptură nu numai a tipologiei româneşti, dar şi o ruptură a modului de a gândi asupra omului. Dostoievski e mai mult decât un imens scriitor. El este un profet. Vedeţi că profeţii astăzi sunt scriitori, nu mai sunt taumaturgi sau preoţi-magi – unii dintre ei! Şi bineînţeles că nu-i ascultă nimeni! Aceasta este soarta profetului, ineficienţa este una din splendorile carierei de profet. Dar Dostoievski aduce o revoluţie în morală, în felul de a privi omul.

Acest lucru îl ştiu puţini, şi încă mai puţini au învăţat lecţia lui: de exemplu, Petru Dumitriu, excelentul nostru prozator, unul din cei mai buni de după război, nu ştie Dostoievski! La el, boierii încă erau ticăloşi, ţăranul sărac era minunat! Acest maniheism grosolan se instalează total, sigur, cu mijloacele sale foarte bune, de secol XIX, de a fixa un caracter. Dar el n-a incorporat lecţia lui Dostoievski. Şi meritul cărţii *Animale bolnave* e acela de a propune nu numai o tipologie, dar şi de a fi un roman scris cu umilinţă în trâmba fosforescentă a lui Dostoievski.

Deci, o schimbare de optică, pe care secolul viitor va fi capabil să o digere, să o incorporeze. Acest adevăr teribil şi simplu că nu există oameni buni şi oameni răi, nici în literatură şi nici în existenţă. Sigur, e şi o influenţă a creştinismului extrem de militant al lui Dostoievski, dar un creştinism transpus în literatură, o literatură de tip shakespearean. Eu am spus odată, la modul ironic, poate pentru a atrage atenţia, prin metode didactice uneori, că Shakespeare a avut noroc că n-a trăit în secolul XIX. Nu ştiu care, dintre el şi Dostoievski, ar fi fost mai bun!

Dostoievski, vedeţi, nu apără pe nimeni. El coboară în afunduri şi are ceea ce au foarte marii gânditori şi scriitori, privirea terorizată, susţinută, a infernului. Se apropie de limită, dar nu fuge de acolo, cum fugim cu toţii în faţa priveliştii grozave, ci rămâne cu ochii măriţi, orbiţi, terifiaţi de ce văd, rămâne pe loc şi descrie ce vede. A rămâne pe limită – iată ce este, într-un anumit sens, romanul.

Până de curând, până acum douăzeci-treizeci de ani, Dostoievski era foarte prost înţeles, era văzut drept un fel de Dickens. De altfel, prima mea întâlnire cu Dostoievski a fost o fascicolă, un roman gazetăresc, cu copertele de hârtie, cu o ilustraţie în roşu, un individ cu cizme care cravaşa

o femeie aflată pe podele. Probabil un fragment din „Demonii” – scena cu căpitanul care îşi bate nevasta. De altfel, măgarii de francezi (că nu le pot spune altfel!) şi-au permis să scoată ediţii incomplete din Dostoiesvski până la război, extirpând sectoare întregi, crezând că sunt lucruri inutile, lungimi. Reproşurile acestea arătau că ei nu înţelegeau la modul stilistic esenţa scrisului dostoievskian.

Dar să vedem ce riscă, în general, intelectualul, scriitorul. Care era riscul, sub comunism, al intelectualului, şi care sunt riscurile de acum. Pentru că riscuri continuă să existe. Înainte era riscul prostituţiei, acum există riscul marginalizării. Am spus mereu că prefer această marginalitate prostituţiei. Prefer tirajul de o mie de exemplare vândute ale „Contemporanului”, celor treizeci de mii de exemplare ale „României literare”, care nu era o revistă proastă când o conduceam eu, dar nu era o revistă liberă. Eram, eventual, liberi în conştiinţă. Iar eu, scriindu-mi romanele, am fost liber. Dovadă că m-am încăpăţânat să le public la Paris.

Mulţi oameni din emigraţia culturală română nu-şi închipuiau că sub comunism apar şi cărţi bune, viabile. E o discuţie întreagă pe această temă. Acum doi ani, revista „Vatra” mi-a cerut să răspund la o anchetă pornind de la un text al lui Culianu – n-am răspuns. Pluteşte în aer ideea – extrem de reacţionară, după părerea mea, dar poate vorbesc *pro domo* – că cei cincizeci de ani de comunism au fost o paranteză în istorie, că noi n-am trăit, n-am creat valori; că ar trebui să revenim la anul ’39, sau ’38, când s-a instaurat dictatura regală. Eu contest acest punct de vedere, cred că e reacţionar, antivaloric, antinaţional, antiromânesc. Nu numai faptul că în acest interval au trăit câteva generaţii. A existat viaţă, au existat şi forme majore de creaţie şi argumentele nu le iau din domeniul meu – e greu să te aperi pe tine –, dar mi-e imposibil să nu constat existenţa romanului maghiar, a graficii, a teatrului, a filmului imens polonez, a romanului rus al ultimilor douăzeci de ai.

Şi atunci, pot să spun şi eu, precum Caţavencu: nu se poate să fi existat în aceste ţări comuniste din jurul nostru cultură mare, şi numai noi, românii, să nu fi avut nimic! Sunt convins că peste zece, cincisprezece ani, poate mai

devreme, ne vom uimi aşa cum ne uimim acum de explozia formidabilă a anilor ’20-’30, care a fost o explozie de talente, dar şi o explozie tematică, o memoroabilă alegere a problematicii, care e mai importantă uneori decât textul scris deşi, în epocă, nu puţine spirite se plângeau de sterilitatea momentului!

În anii ’60, important a fost că tinerii scriitori care eram ne-am pus probleme mari. Ne-am pus chiar problema existenţei lui Dumnezeu. Sau problemele cosmogoniei, problemele fundamentale ale filosofiei, ale gândirii umane. Nichita Stănescu şi-a pus problema identităţii. Era nesigur de identitatea umană. Spunea asta în/şi contra unui sistem marxist vulgar, negând, în esenţă, ideologia pe care se susţinea comunismul. (Vezi genialul poem „Eu-Ghidu”) Am spus de mai multe ori că aceasta e forma de luptă anti-marxistă cea mai profundă. Există, desigur, forme mai directe, jurnalistice, fizice, dar luptele ideologice într-un sistem poliţist bazat pe ideologie se duceau împotriva sistemului însuşi. Tocmai din acest motiv modelele mele declarate erau Nietzsche şi Dostoievski.

Îmi place să mă consider un scriitor profesionist şi scriu după un plan, dar, cum am spus, am în vedere cantitatea. Pentru că îmi aleg teme foarte grele. De aceea am nevoie de spaţiu. Foarte mulţi simpatici zevzeci mă întreabă de ce e aşa de mare cartea? Pentru că mă obligă tema. De exemplu, *Don Juan*, pe care l-am scris să mă odihnesc după *Bunavestire*, în iarna lui 1976, a pornit ca un joc. Era iarnă, eram obosit, voiam să mă joc puţin pe o temă dată. Am scris o carte scurtă. În vara aceluiaşi an, la Stockholm, am scris *Pândă şi seducţie*, şi mai apoi *Amfitrion*. A trebuit, până la urmă, să scriu două mii de pagini pe această temă! Tema nu m-a lăsat să mă opresc la pagina trei sute!

Ţinând o prelegere la Casa Pogor, la Iaşi, unde se păstrează obiceiul foarte frumos al conferinţelor de o oră, fără întrerupere, ceea ce mie îmi convine, o doamnă m-a întrebat: „Domnule Breban, care este idealul dumneavoastră de fericire?” Am răspuns: „Foarte simplu. Să public zece mii de pagini!” Ea s-a mirat: „Zece mii de pagini?!” „Doamnă, dar e foarte

puţin! Noi, epigonii, suntem foarte leneşi! Antecesorii noştri, Balzac, Sadoveanu, scriau douăzeci, peste douăzeci de mii de pagini!”

Dumnezeu m-a ajutat până acum. Cred că am publicat peste zece mii de pagini. Acum sper la cincisprezece mii! Suntem neruşinaţi cu providenţa! Cantitatea e, cum spuneam, direct proporţională cu tema aleasă. Or, în ultimii ani, eu mi-am ales teme tot mai imposibile: în *Drumul la zid*, unde am abordat tema ontologică a viului, în *Amfitrion*, tema necesităţii zeilor. Teme care, de fapt, nu sunt epice. De aceea îi şi înţeleg pe unii cronicari care mă neagă. Era o fetiţă la „România literară” care spunea că nu ştiu să fac un personaj. M-a amuzat.

Scriu ca un profesionist, scriu regulat. Profesionistul este cel care scrie şi publică *ritmic*. Nu „când îi vine”. „Când îi vine” e cântăreţul popular, anonim. Acesta creează după dor, după chef... Publicarea este un act al valorii. Desfacerea mărfii. Nu e cum cred unii: „Nu mă interesează publicatul!” Dacă nu te interesează publicatul, nu eşti scriitor. N-ai vocaţie de scriitor. Trebuie să apari cu textul tău în piaţă, să te expui riscurilor – apropo de riscul în cultură, e unul din riscurile fundamentale, confruntarea cu spiritul vremii tale, cu publicul, cu critica, cu timpul. Cu cei trei factori care dau valoarea: cel dintâi e critica de specialitate, cei şapte-opt critici puternici, prestigioşi într-o cultură, care spun „acesta e bun, acesta e rău!” şi care-şi asumă şi ei riscul judecăţii de valoare. Doi este publicul, (cel pregătit!) şi trei, timpul. Ei sunt factorii care consfinţesc valoarea.

Când scriu, am în cap un an, doi, trei o idee care, după aceea, se structurează în scheletul unui roman. Niciodată nu mă aşez la masă fără să am în cap un roman şi sunt foarte uimit, ba chiar puţin plictisit, când aud în ultimii zece-cincisprezece ani la Paris scriitori care spun: „Eu plec de la o frază!” În maniera poetului, a compozitorului care pleacă de la o linie melodică. Dar cum să pleci la o construcţie cu o frază?! Cum să construieşti un teatru pornind de la o coloană sau de la o balustradă? Ce e prostia asta?! Nu poate ieşi decât o construcţie grotescă şi abracadabrantă, care nu va dura. În roman – de fapt, în orice –, construcţia este lucrul principal. Aici, sunt neamţ, sunt nordic, sunt contra inspiraţiei. Deci, am în cap construcţia şi, apoi, scriind, apar personajele şi episoadele secundare care mi se dăruie

în timpul scrisului. Acestea sunt deliciile artei scrisului. Când sunt la masa de lucru, mă concentrez exclusiv asupra scrisului şi nu fac decât asta, scriu. Din acest motiv, n-am făcut nimic altceva în viaţa mea decât să scriu. Nu mi-am făcut nici măcar o familie. Toată viaţa mea n-am făcut decât să scriu nişte texte şi să lupt să le public. Şi să-i lămuresc pe critici că textele mele sunt elocvente, expresive, mă exprimă pe mine. Şi, prin mine – mai ştii? –, poate şi pe altcineva.

În urmă cu două luni am fost la Craiova, am fost primit foarte bine la Universitate şi am fost întrebat de studenţi despre diferenţa dintre comunicare şi rezonanţă. Le-am spus că, încă din tinereţe, împreună cu prietenul meu Nichita, am vituperat împotriva comunicării. Nu cred în comunicare (şi asta sună cu atât mai paradoxal astăzi când trăim în plin noian, în plină maree a comunicării, în ernomul tangaj al *internet*-ului), încă din tinereţe, când am ajuns la concluzia, împreună cu prietenii mei, că trebuie să ne construim unii pe alţii – Universitatea era la pământ, marii profesori în închisori – şi fiecare venea cu o specialitate. Matei Călinescu venea cu englezii, cu spaniolii, Nichita a venit cu Ion Barbu şi cu postumele lui Eminescu. A avut la el, ani de zile, ediţia pe foaie de biblie a poeziilor lui Eminescu, şi a ştiut că acolo, în postume,e adevăratul poet. Iar eu am venit cu Dostoievski, cu Nietzsche, cu Rilke. Şi, apropo de rezonanţă, am citat la Craiova această strofă din Rilke, care era, atunci, pentru mine o *ars poetica*, o susţinere a neîncrederii mele în comunicabilitate:

„*Nichts ist mir zu klein und Ich lieb es trodzdem*
und mal es auf Goldgrund und gross,
und halte es hoch, und ich weiss nicht wem.
Loest es die Seele los”.

(„Nimic nu mi-este prea mic/ Şi cu toate acestea îl iubesc/ Şi-l desenez pe fond de aur şi mare/ Şi-l înalţ/ Şi nu ştiu încă ce suflet se mântuie prin aceasta.”)

Noi scriem un text pe „fond de aur”, poate e fondul genetic, „mare”, adică simbolic, şi-l „ţinem sus”: vizibil, în sensul artei eterne. Şi nu ştim

cine va rezona în mulţime! Aceasta e profesiunea mea de credinţă în legătură cu comunicabilitatea.

Care sunt riscurile provincialului care vine în Capitală? Eu însumi, ca şi Sorin Titel, pe care l-am invocat, am trecut prin acest risc, care e de natură lingvistică. Noi, cei care coborâm la Bucureşti (nu „urcăm la Paris”, ca francezii!), ne izbim de o limbă rafinată, formidabilă, pe care noi n-o ştim de acasă, pentru că aici e un spaţiu cosmopolit, inclusiv din punct de vedere lingvistic, vorbim cu toţii mai multe limbi. Or, acolo, ei sunt cu adevărat maeştrii limbii române. Şi dacă cineva mă atacă spunând că nu ştiu limba română, are dreptate!

Le-am spus prietenilor mei, şi lui Sorin Titel de mai multe ori, să se reîntoarcă la literatura realistă. Ceea ce el a şi făcut, dând câteva cărţi memorabile. Eu nu-i pot urmări când scriu texte onirice. I-am spus-o şi lui Ţepeneag, cu ocazia ultimei sale cărţi, *Hotel Europa*, în care prima jumătate mă interesează, o urmăresc, mă implică, dar după aceea arbitrarul scriitorului e atât de evident, sub pretextul mecanicii onirice, încât survine un dezinteres al lectorului. Nu-l mai urmăreşti. Pot să admir doar truculenţa tehnică.

Se vorbeşte acum intens despre o literatură „de tranziţie”. Nu cred că există aşa ceva. Dimpotrivă, eu cred că înainte de 1989 în România s-a făcut literatură. Deci, de ce ar trebui să se schimbe literatura? Dacă Preda, Sorin Titel sau Nichita Stănescu ar mai trăi astăzi, de ce ar trebui să scrie altfel decât au scris? Cred că e vorba de provocări atunci când ni se cere să scriem acum „altfel”, să citim „altfel”. Nu e adevărat. Trebuie să continuăm să facem ceea ce am făcut până acum – iată, iarăşi, un gând nordic, germanic. Am învăţat de la Goethe, printre multe alte lucruri, că atunci când ai început ceva, trebuie să-l duci la bun sfârşit.

Una din marile boli româneşti, mai ales a Vechiului Regat, este că începem totul şi nu sfârşim nimic. După ce ai pornit un lucru, oricât de greşit ar părea, trebuie să-l închei. În *Animale bolnave*, scris în vara lui 1967, la Lugoj, dacă ţineţi minte, există o secvenţă în care Krinitzki interpretează textul biblic pentru oamenii din jurul său. Când scriam, eram

atât de furios, aveam deja în cap ideea *Îngerului de gips*, cu un personaj care intră pe culoarul unei oglinzi false şi se distruge – acesta e „îngerul de gips”, oglinda falsă fiind o femeie –, şi îmi plăcea atât de mult ideea, mi se părea atât de modernă, încât scriind fragmentele cu baraca din Nădrag, voiam să abandonez totul. Îmi spuneam: „Ce chestie idioată, pe cine interesează asta?” Ca să observ acum că asistăm la o explozie a sectelor. Or, asta este modernitatea! Acest preot improvizat care interpretează textul în pofida Bisericii, împotriva Bisericii şi care, mai ales, este ucis de prozelitul său! Aşadar, o faţetă a relaţiei maestru-ucenic, în care ucenicului i se pare că Maestrul trădează adevărata credinţă şi îl ucide, cum au făcut legionarii cu Iorga.

Deci, iată ce important e să sfârşim un lucru. În mijlocul creaţiei există o stare foarte ciudată. E o abureală totală a simţului critic – el trebuie să existe la nivelul tehnic. Eu nu corectez niciodată ce scriu, însă a doua zi, când citesc ce am scris cu o zi înainte, fac modificările pe care le cred de cuviinţă. Cred că am o solidă bază tehnică, posed elementele tehnice ale prozei, ceea ce înseamnă construcţia, tipologia, dialogul, atmosfera etc. Mi-a venit de multe ori să cedez la mijlocul unei întreprinderi de acest tip. Pentru că întotdeauna când eşti angrenat într-o construcţie mare apare sila. O greaţă aproape fizică. Eşti la marginea vomismentului, şi adeseori te târăşti lângă maşina de scris, stai îndobitocit şi te uiţi cu ochii pironiţi la ea, şi nu te poţi mişca. Trebuie să stai acolo. Şi poate în asta constă eroismul scriitorului adevărat, că nu se mişcă de acolo. Stă nemişcat, chiar dacă nu scrie, şi îşi îndeplineşte sarcina, sarcina pe care şi-o propune el însuşi. De aici, libertatea.

Există la destui scriitori tentaţia de a-şi rescrie cărţile. Eu nu am fost tentat – deşi am avut ocazia s-o fac! Majoritatea cărţilor mele au stat ani de zile înainte de a fi publicate, pentru că refuzam să fac concesii esenţiale. La *Bunavestire* am stat trei ani cu mansucrisul în faţă şi am avut discuţii cu unii dintre ucenicii mei. Cu Mircea Săndulescu, plecat în America, şi care a fost un bun prozator tânăr. I-am dat să citească romanul, mi l-a restiuit şi a spus: „Da, domnule Breban, ce interesant! Dar ce stil dezordonat aveţi!” El nu

ştia ce înseamnă stil, după cum nu ştie multă lume, confundă stilul cu acurateţea sau limpiditatea latină a frazei; stil e ritmul intern al ideaţiei fiecărui autor.

Când vii într-o literatură cu un alt stil, de exemplu cu fraza aceasta amplă, mare, ca doamna Bengescu, există o reacţie imediată de respingere. Nu asta e fraza literaturii române. Ci fraza lui Odobescu, a lui Sadoveanu. Fraza scurtă, pertinentă. Şi atunci, parcă e un act de lez-majestate să vii cu o frază care forţează regulile sintactice şi spiritul limbii. Spiritul limbii române, ca şi al francezei, este fraza scurtă, clară. Francezii au şi construit-o – Bossuet şi ceilalţi, clasicii.

Deci, am avut tot timpul şi ocaziile să corectez textul. Dar la mine textele se răcesc brusc, se îndepărtează, nu mă pot atinge de ele. Rămân şi eu mut de admiraţie în faţa unor performanţe, alteori tremur ca nu cumva să se subţieze aţa. Ştiu foarte bine unde slăbeşte tensiunea. De pildă, în *Amfitrion* ştiu exact locul unde scade – la sfârşitul volumului doi, unde scade până aproape de non valoare. Dar se opreşte. Şi, uneori, în nopţi de ură contra mea – pentru că am aceste nopţi de simţ autocritic exacerbat! –, mă duc şi deschid cartea acolo unde ştiu eu că „firul” e cel mai slab şi mă conving încă o dată că ţine. Acesta e adjectivul suprem al valorii – dacă „ţine”!

Nu am ce să corectez, nici măcar bâlbâielile – în *Don Juan* există fraze bâlbâite. Pentru mine, elogiul maxim nu e acurateţea stilistică din punctul de vedere al profesorului de liceu. Pentru mine, stilistica este gâfâitul autorului. Să se audă gâfâitul celui care scrie. Gâfâitul meu e acolo, în pagină. Uneori, e unul zgomotos, de parcă ar fi încă o persoană în cameră. În plus, riscul pe care mi-l asum sondând profunzimile se mută în stilistică. Eleganţa frazei sigur că pierde – eu nu scriu atât de elegant ca Huysmans sau ca Mateiu Caragiale. Mateiu scrie mult mai bine decât mine. Cornel Ungureanu a polemizat cu mine, comentând *Confesiuni violente*, când susţineam că scriitorii buni de mâna a doua scriu bine. Pentru mine, scriitorul mare e cel care construieşte, nu cel care *scrie bine*. Cei care rămân atenţi la stil, la acurateţea frazei sunt buni scriitori de mâna a doua.

Excelenţi scriitori, dacă vreţi, dar nu mari. Deci nu un Faulkner, nu un Balzac, nu Thomas Mann şi, mai ales, nu Proust.

Flaubert nu se află printre maeştrii mei spirituali. Nu are o operă rotundă, e inegal. Mie îmi plac culmile, nu vârfurile: Tolstoi, Dostoievski, Shakespeare, Faulkner. Thomas Mann a dat şi el o operă de tipul culmii, nu al vârfului. Flaubert are două vârfuri, *Madame Bovary* şi corespondenţa. *Educaţie sentimentală* e ratată (la nivelul său, bineînţeles, a vrut să fie balzacian, ceea ce nu i s-a potrivit); a produs acest roman misterios, enorm, care stă la baza întregii literaturi moderne, *Madame Bovary*, despre care nu ştim încă exact ce este. Nu ştie nimeni de ce e atât de fantastic, de misterios. Ştim, dar nu ştim... Scriitura lui este în spiritul stilului clasic francez, dar de aceea e cu atât mai mare răzbunarea unui Balzac sau a unui Proust, care au rostogolit, care au călcat în picioare această acurateţe stilistică franceză, cu fraza scurtă, pertinentă şi clară. Dacă se poate, ironică. Dar nu există aşa ceva la Balzac, nu există la Proust.

Stendhal, ca şi Flaubert, este un scriitor în parte nerealizat. Stendhal a fost un leneş, o spun cu toţii, *Lucien Leuwen* nu e terminat, notele de călătorie, *Amintirile unui egotist*, sunt foarte interesante. *Roşu şi negru* este unul dintre romanele mele de căpătâi, îl recitesc adesea. Şi în acest roman apare ruptura, Julien Sorel cel de la început nu e acelaşi cu personajul din final. La 1830, Stendhal e fondatorul romanului modern aşa cum îl văd eu, adică o nuvelă în care unul din personaje se rupe, se sparge. *Roşu şi negru* nu e, cum s-a spus, „romanul ambiţiosului”. Pare doar romanul ambiţiosului, dar un ambiţios nu-şi distruge cariera numai pentru că fosta lui iubită a făcut în spovedanie o mărturisire falsă. Stendhal a fost primul meu maestru, ca şi Cehov, după care am căzut în bârlogul imens al lui Dostoievski, din care nu am mai ieşit şi nu voi ieşi niciodată.

Regret enorm că nu sunt critic şi istoric literar. Încă de acum douăzeci de ani îi rugam pe prietenii mei, încercând să-i susţin politic, pe I. Negoiţescu, pe Matei Călinescu, să scrie o istorie a literaturii române moderne şi contemporane. Dacă nu de la „paşopt”, măcar de la primul război încoace. Pentru că e inutil s-o iei mereu de la început. Aici cred că e greşeala lui Manolescu: nu cred că cineva poate veni acum să spună lucruri

în plus faţă de ce a spus Cartojan. Pe noi ne interesează literatura de după „Junimea”, sau, mai ales, de după primul război. De atunci s-au spus atâtea lucruri false (de exemplu, felul în care nu l-a „văzut”) Călinescu pe Bacovia, şi multe altele, încât, dacă aş fi critic literar, aş scrie o istorie a literaturii moderne şi contempo-rane. Imitând gestul fundamental al lui Călinescu, de a încerca să integrăm literatura română în literatura universală. Noi trebuie să revenim în Europa prin integrare. Iar critica trebuie să iasă din impresionismul ei în care uneori a fost împinsă cu forţa. O asemenea întreprindere necesită şi informaţie, dar şi orgoliu naţional. Călinescu a fost un mare patriot. El a crezut că literatura română poate fi confruntată cu literatura de vârf a Europei.

Nu ştiu care sunt primele zece cărţi româneşti care ar rezista în context european. Dar am să dau un exemplu, o carte pe care am recititi-o de curând, sau, mai bine zis, am citit-o ca lumea: *De două mii de ani*, a lui M. Sebastian. Am rămas uimit. E un roman parizian perfect, scris de un splendid scriitor. Reflectă perfect atmosfera bucureşteano-pariziană a anilor ’30. Apoi i-aş alege pe Blecher, pe doamna Bengescu, cu două-trei romane – vedeţi, cărţi din zona nesămănătoristă. La mine partizanatul este foarte clar anti-sămănătorist. Aş alege – nu i-aş omorî pe toţi sămănătoriştii, aş lăsat şi câţiva în viaţă! – pe Rebreanu, cu cel puţin două cărţi. Am recitit de curând *Ion*, mi-a fost teamă să mă apropii de carte, şi, spre uimirea mea (ce false lecturi avem în tinereţe!), eram convins că partea cea mai slabă e cea despre intelectuali, cu familia Herdelea. Nici vorbă. E cea mai bună parte! Rezistă mai bine decât secvenţele puţin kitsch-sacrale, cu sărutatul pământului – nu e foarte proastă nici aceea, deşi Barbu şi-a bătut joc de ea, pentru că el, fiind muntean, nu înţelege simbolistica noastră ardelenească a pământului: pământul acela nu e simplu pământ, ci pământul românesc – în fine, nu mă întind, nu vreau să-l concurez pe Păunescu!

L-aş reţine în lista „celor zece” şi pe Sadoveanu, cu *Baltagul, Creanga de aur*, aşadar ceea ce este problematic în roman. Apoi pe Camil Petrescu, cu cele două romane. Nu ştiu cum sunt, înainte de război, femeile scriitor, în afara doamnei Bengescu, care domină peste noi toţi. După război, l-aş pune pe Petru Dumitriu, care a ratat, e drept, întoarcerea în România, dar a cărei

Cronică de familie, în afara finalului prostituant, e o carte solidă, scrisă în cel mai bun stil al secolului XIX. Păcat că el n-a apărut înainte de Rebreanu. Dacă apărea înainte de 1920, proza română ar fi fost mai solidă. Tragedia noastră e că romanul a apărut atât de târziu. Toţi acei boieri, Russo, Kogălniceanu, oameni atât de fini, n-au reuşit să facă un roman care să *stea*. O statuie trebuie să *stea*. Dacă nu stă, nu e bună. Primul roman care *stă* este abia de la 1920, *Ion*. Gândiţi-vă cât de defazaţi suntem: primul roman modern apare pe la 1600, *Don Quijote*. Iar la noi, trei sute de ani mai târziu! Şi încă unul pitoresc, neproblematic, o cronică. Eu sunt contra cronicii. E o părere temperamentală, nu valorică. Aceste cărţi, mai ales în cultura română, care e bazată pe agraritate, au o importanţă mare.

La primul meu roman, Preda, care era sărac pe vremea aceea, ca să câştige un ban, mi-a făcut referat. Preda era compatisant, iar eu, ca şi astăzi, făceam o proastă impresie, păream un tip antipatic, rigid, ardelean limitat etc. „Uite, Breban, mi s-a spus că nu eşti lipsit de talent, îţi fac eu referatul ca să-ţi apară cartea.” Era vorba de Francisca. A făcut referatul, m-a sunat şi m-a chemat la el. Mi-a spus: „Dom’le, am citit cartea într-o noapte, i-am citit nevestei mele Eta – era vorba de Eta Wechsler – fragmentul cu violul din uzină. De unde ştii dumneata toate chestiile astea? Ai făcut un ţăran formidabil.” Zic: „Domnu’ Preda, vă spun sincer. Habar nu am de ţăranul român. Tatăl meu a fost un timp preot la ţară, dar n-am ajuns să cunosc prea bine satul. Dar sunt conştient că voi, ţăranii, dominaţi cultura română, mi-am dat seama că dacă nu fac un ţăran, nu mă primiţi în Uniunea Scriitorilor!” De atunci, n-am mai creat nici un alt ţăran. De altfel, nici nu e nevoie. Au făcut-o atâţia în jurul meu!

Acum câteva luni am participat la o conferinţă împreună cu prietenul meu, Octavian Paler. Şi-a făcut discursul, a vorbit minunat, liber, o oră – vorbeşte formidabil, vorbeşte chiar mai bine decât mine! –, despre catastrofa României. Cioran, tribun politic. S-a lamentat splendid o oră, trebuia doar să ne livreze pe tavă nişte pistoale sau otrăvuri, ca să terminăm în sfârşit cu tot circul ăsta! Am luat şi eu cuvântul şi am spus: „Sunt şi eu fascinat de discursul lui Octavian Paler, dar mie mi se pare invers. Dânsul e speriat că nu mai există satul românesc, nu mai există naţiune română – are

o frază minunată: «Disperarea e patriotismul meu!» – foarte frumos! Eu, care sunt un spirit vitalist, am spus, din contră, că din aceste centre transhumante, aşa cum spun ungurii, care urcam şi coboram pe unele pante indecise, iată, avem un teritoriu destul de amplu, şi extrem de bogat avem o limbă, o cultură lucidă şi majoră. Stăm foarte bine. Ieşim din culoarul ăsta comunist, suntem cum am fost şi, o spun şi acum, prevăd un viitor de aur României imediate. Mă bucur că aceste alegeri au confirmat optimismul meu.

Deci, agraritatea. Şi spuneam: eu, ca orăşean, mă simt un intrus extrem de precaut şi de timid între atâţia ţărani care domină de treizeci de ani critica română, cultura română. Iar succesul imens, exagerat, al romanului *Moromeţii* – care va şi dăuna acestui roman –, care l-a făcut pe Cioran să se întrebe: „Cum de-aţi făcut din cartea asta o capodoperă absolută? Nu este.” I-am explicat că *Moromeţii* a ajuns o carte-cult, un simbol pentru că exprimă oarecum, deşi în contratimp, tragedia ţărănimii.

Eu am spus-o adeseori, am repetat-o şi în *Confesiuni* violente, că Preda a făcut un lucru remarcabil: a propus a treia faţă a ţăranului român, a ţăranului muntean, după ce Rebreanu şi Sadoveanu le dăduseră pe primele două, ale ţăranului ardelean şi moldovean. O faţă extrem de plauzibilă, de adevărată, de istorică.

Dar ce mai poate, astăzi, romanul? Eu aş zice mai corect ce ar trebui să poată romanul. Cred că e o formulă în plină dezvoltare. Contrazic ferm toate pronosticurile suprarealiştilor etc. etc., cum că romanul clasic a dispărut. Ofensiva lor antiacademică a prins toată cultura, pictura figurativă, muzica, fraza melodică, armonia etc. Or, eu cred că romanul, care e un stâlp al culturii, a ajuns astăzi un gen prestigios, după ce fusese o Cenuşăreasă. De la Balzac şi Tolstoi încoace, el susţine întreg edificiul culturii. La începutul secolului nostru, când domenii clasice, precum fiosofia, au pierdut tot mai mult teren şi audienţă, sterilizându-şi limbajul şi ghetoizându-se progresiv – aceasta a fost una din discuţiile mele mai vechi cu Liiceanu: şi el resimţea criza limbajului în filosofie –, generaţia foarte mare a lui Joyce, Musil, Broch, Kafka, Thomas Mann a preluat şi discursul

formal, eseul. A introduce în discursul epic un discurs noţional este extrem de primjdios, pentru că se subţiază, se pulverizează întreaga ţesătură epică. Or, Thomas Mann reuşeşte un miracol. O face înaintea lui, evident, Dolstoievski, în imensul monolog al lui Ivan Karamazov, dar, odată cu anii ’20, romanul a început să preia o parte din funcţiile filosofiei. Să nu mai ezite în faţa conceptului.

Cred că falsele Casandre care anunţă mereu tot felul de falimente, dispariţii, exagerează. Vedeţi ce fals a fost strigătul din 1990 privind criza culturii. Dimpotrivă, cred că există un exces de titluri. Iar critica nu pridideşte să facă puţină ordine în acest noian de apariţii. Pledoaria mea e, bineînţeles, *pro domo*, dar romanul mi se pare un imperiu, un gen capabil să asimileze toate celelalte genuri, să folosească toate instrumentele teatrului, liricului (pentru a ieşi din impas, de pildă, în scenele sexuale, eu folosesc adeseori o metaforă), filosoficului, eseului. Dar cu condiţia să ai vână epică.

Este, însă, şi un risc: romanul a devenit prea popular. Dar unde şi formele de subcultură. El va trebui să lupte şi cu asta, cum luptă şi cu televiziunea. Dar marele succes al televiziunii o ameninţă pe ea însăşi: se va uza foarte rapid. Romanul este altceva. Este o lectură de perfectă intimitate, regăsire, o formare a sinelui.

Sufăr alături de unele personaje ale mele. De pildă, am suferit atunci când am omorât-o pe Florica în finalul *Drumului la zid*. După ce am scris, m-am trezit noaptea şi am vrut să tai. Mi se părea că puteam tăia, doar eu scrisesem aia. Îmi ziceam: „Domnule, măgarul ăsta de Castor Ionescu îşi părăseşte familia, se duce undeva într-o chilie, stă acolo vreme de sute de pagini, într-un timp psihic foarte amplu, iar femeia aceasta minunată, soţie şi mamă de copii, care nici o clipă nu acceptă, aşa cum i se sugerează, să-şi declare soţul nebun, tocmai ea să se omoare!” M-am sculat din pat, la trei noaptea, am aprins lumina şi am vrut să tai. N-am putut. Trebuia să moară. Ea, şi nu el, ticălosul, nebunul, zevzecul, zănatecul.

Dar sufăr şi pentru anumite situaţii. În finalul din *Bunavestire* m-am enervat enorm că Grobei distruge Organizaţia. Scrisesem patru, şase sute de pagini pentru ca să ajungă la Organizaţie. Pentru ca ea să apară şi pentru ca

el să se instaleze în fruntea ei. Şase sute de pagini pentru a prelua puterea. Iar în clipa în care a luat-o, o distruge. Dar n-am putut să tai finalul. Abia peste câţiva ani am înţeles ce conţine acel final: puterea adevărată este Golul. Aceea e puterea mare.

În rest, în relaţie cu personajele mele, sunt ca Dumnezeu: sunt alături de toţi, îi văd pe fiecare în parte. Sigur că în mine există o componentă kitsch – care, în acelaşi timp, e şi vitalitatea mea. Vulgaritatea are o calitate: vitalitatea. De aceea, la începuturile de domnie ale fiecărei clase sociale apare vulgaritatea. Burghezia, ea, de prost gust şi vitală, a fost mai puternică decât eleganţii şi fazii aristocraţi. *Grobei c'est moi*, bineînţeles, pentru că eu însumi am trăit această ruptură. Cineva m-a întrebat de ce mi-am luat personajul din Banat. Am răspuns că nu l-am luat din Banat, ci din Caransebeş!

Romanul poate fi – şi eu cred că trebuie să fie – o catedrală. Ce era propriu catedralelor medievale? Disproporţia. Iarăşi ajungem la cantitate, la spaţiu. Şi astăzi, dacă mergi la Chartres, la Reims, încă se vede această disproporţie. Sau catedrala din Orvieto. Când merg cu unii amici acolo, le produc surpriza capodoperei. Un estetician german spunea că primul element al capodoperei este spaima. Uimirea, spaima, şi abia apoi bucuria, catharsisul. La Orvieto, un sătuleţ, cu o stradă principală îngustă, cu tot felul de prăvălii care vând ceramică. Şi deodată, în faţă – dacă eşti un bun ghid nu-l anunţi pe cel cu care mergi – apare o catedrală fantastică, în care se găseşte celebra frescă a lui Luca Signorelli, „Judecata de apoi"!

Eu îmi explic indignarea unor critici şi cititori când văd proiectele mele ample prin faptul că lor li se pare că e disproporţionat ceea ce fac. E adevărat. E disproporţionat. Dar Dumnezeu unde vine? Într-o catedrală, bineînţeles. Sub înalta arcadă gotică, care trage privirea în sus, conducând spiritul spre umilinţă, pentru a vedea cât de superbă, inalterată e dumnezeirea şi cât de mic e omul. Poate că eu fac şi o elecţie temperamentală. Sunt catolic, sunt occidental: tresar la disproporţia, la îndrăzneala care duce spre umilinţă.

– La ceea ce numim *sublim.*

4 Discurs ţinut la redacţia revistei „Orizont”, în decembrie 1996.